

2009 JÚN 15.

55983
93/99 71 +179
2009/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVII. évfolyam • 3. szám
2009. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARIHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelent
az
Oktatási és Kulturális
Minisztérium
a
Nemzeti Kulturális Alap
a
Magyar Nemzeti Múzeum
és a
Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus
támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
EIO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Ambrus Zoltán dr. ny.** megyei könyvtárigazgató, Békéscsaba
- Bándi László** tanár, Veszprém
- Bárdos Zsuzsa** tanár, Orosháza
- Bence Géza dr.** muzeológus, Dunakeszi
- Bényei Miklós ny.** könyvtáros, Debrecen
- Boka László,** az OSZK munkatársa Budapest
- Borbíró Lajos** helytörténeti kutató, Szeghalom
- Bóta Piroska,** az Alsórákosi Közművelődési Egyesület titkára, Budapest
- Csorba Csaba ny.** főiskolai docens, Szolnok
- Erdész Ádám** levéltárigazgató, Gyula
- Erdmann Gyula dr.** kandidátus, Gyula
- Fabulya Éva,** a Karácsonyi János Honismereti Egyesület elnöke, Békéscsaba
- Farkas Ferenc dr. ny.** főiskolai tanár, Jászberény
- Fenyvesi István ny.** egyetemi tanár, Szeged
- Gedai István ny.** főigazgató, Budapest
- Halász Péter,** az MMIKL főtanácsosa, Budapest
- Harangozó Imre** tanár, Újkígyós
- Harsás Judit,** a Kisalföld újságírója, Győr
- Hárs József** helytörténész, Sopron
- Hévízi Róbert** programszervező, Szarvas
- Jámborné Balog Tünde** tanár, képzőművész, Makó
- Járolai József ny.** főlevéltáros, Békéscsaba
- Kolozs Barnabásné ny.** könyvtáros, Veszprém
- Kovács Miklós ny.** történelemtanár, Vác
- Kováts Dániel dr. ny.** főiskolai tanár, Szeged
- Krupa András** néprajzkutató, Békéscsaba
- Kutas Ferenc,** a Szarvasi Krónika főszerkesztője, Szarvas
- László Barbara** egyetemi hallgató, Szendehegy
- László Zoltán** helytörténeti kutató, Szendehegy
- Mándli Gyula** könyvtárigazgató, Vác
- Medvigy Endre** irodalomtörténész, Budapest
- Róbert Péter** egyetemi docens, Budapest
- Sebestyén József,** a KÖH szakreferense, Budapest
- Selmecki Kovács Ádám** természetvédelmi örkerület vezető, Verőce
- † Szilágyi Károly** tanító
- Szonda István dr. PhD** etnográfus-muzeológus, Gyomaendrőd
- Vargáné Nagyfalusi Iлона** tanár, Apátfalva

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak tiszteletdíjukról.

Az első borítón a szarvasi Szarvas-szobor, *Maróthy Géza* alkotása látható (*Mándli Gyula* felvétele) (Bővebben lásd a 6. oldalon)

TARTALOM

Köszöntjük a XXXVII. Honismereti Akadémiát

Otthonunk Békés megye. Domokos László országgyűlési képviselővel, a Békés megyei közgyűlés elnökével beszélget Hévizi Róbert	3
Érzem, hogy jó irányba megyünk. Babák Mihállyal, Szarvas város polgármesterével beszélget Kutas Ferenc	4
A szarvasi Szarvas-szobor (Kutas Ferenc)	6

ÉVFORDULÓK

Százhatvan éve történt – Békés megye 1848–49-ben (Járolai József)	7
Szent László összetartó ereje. Kovács Sándorral, a Kárpát-medencei Szent László nevű települések szövetsége létrehozójával beszélget László Barbara	11

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tessedik Sámuel: „... a jó iskola mind a népre, mind az államra áldást és boldogságot hoz”	14
A helytörténet tanításáról, tanulásáról Orosháza példáján (Bárdos Zsuzsa)	18

EMLÉKHELYEK

„Ez egy csoda iskola volt!”. Szokolay Sándor zeneszerzővel a Békés-Tarhosi ének- és zeneiskoláról beszélget Hárs József	23
Tájházak Békés megyében (Szonda István)	27
A füzesgyarmati tájház (Borbíró Lajos)	31

SORSKÉRDÉSEK

Sinka István, a balladás Fekete Bojtár (Medvigy Endre)	34
Szövetkezeti élet Bélmegyeren (Szilágyi Károly)	36
Paraszsors és kuláküldözés Békés megyében (Dr. Erdmann Gyula)	41
Akit a téveszesze szele megcsapott..., de a lovát mindenképpen elhajtották... (Bóta Piroska)	45

HAGYOMÁNY

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemleányei (Krupa András)	48
Bablevesek dicsérete (Jámborné Balog Tünde)	53
A csabai kolbászról (Dr. Ambrus Zoltán)	55
Az év madarai 2009-ben (Selmeczi Kovács Ádám)	58

TERMÉS

Évszázadok történeti tudásanyaga. Helytörténeti kutatások Békés megyében (Erdész Ádám)	61
Wenckheim József Antal emlékezete (Harangozó Imre)	66
Szende hely (László Zoltán)	70

KRÓNKA

A „tüneményes ember” (Halász Péter)	72
A Mesternek szóltak a dalok. Barsi Ernő köszöntése (Harcás Judit)	74
A honismeret napja Szegeden (Vargáné Nagyfalusi Ilona)	75
A Karácsonyi János Honismereti Egyesület húsz éve (Fabulya Éva)	76
A jászjákóhalmi Horváth Péter Honismereti Kör ünnepe (Dr. Farkas Ferenc)	79
Középszikolások honismereti vetélkedője Balatonfüreden (Bándi László)	80
Kisebbségi néprajzkutatók elismerése	81

In memoriam

Dr. Busa Margit (<i>Boka László</i>)	81
--	----

KÖNYVESPOLC

Magyar nemzetstratégia (<i>Gedai István</i>).....	83
Paládi-Kovács Attila: Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a XIX–XX. szd.-ban (<i>Bencze Géza</i>).....	83
Péter László: Radnóti Miklós (<i>Kováts Dániel</i>).....	84
A pozsonyi Kalligram Kiadó műhelyéből (<i>Csorba Csaba</i>).....	86
Gécs Béla: Békéscsaba a bírók korában, 1717–1918 (<i>Járolí József</i>)	89
Durkó Károly–Bagyinszky Zoltán–Balla Tibor–D. Nagy András: Gyula régen és ma (<i>Jámborné Balog Tünde</i>)	90
A lokálpatriotizmus bibliográfiai emlékműve: a Jászság könyvészete (<i>Bényei Miklós</i>)	91
Tanulmányok Énlaka történetéről (<i>Sebestyén József</i>).....	95
Tóth Dezső: Dákától Dákáig (<i>Kolozs Barnabásné</i>).....	99
Micskei Füzetek (<i>Kovács Miklós</i>)	100
Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon Eurégióban (<i>Róbert Péter</i>)	101
Pusztai János: Szentés és a repülés (<i>Fenyvesi István</i>)	101
Dánielisz Endre: A szarutól a fésűig (<i>Bencze Géza</i>)	103
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA.....	105
Hódok Magyarországon.....	112
Sinka István: Anyám balladát táncol	B/3

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Megyerendszerünk ezer éve – Jászárokszallás és a Csörsz-árok – Adatok Bori község történetéhez – Vajta község törökkori története – Háromszáz évvel ezelőtt hunyt el Vak Bottyán János kuruc generális – Magyar múlt nyomában Czeŕstochowában – Gróf Vécsey Károly keresztelési anyakönyvi bejegyzése – Séta a Bory-várban – Hérics Márton, ászári plébános – A XXXVII. Honismereti Akadémia, Szarvas

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a korrektúra megkérítését, ezért esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (floppy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsék. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

Köszöntjük a XXXVII. Honismereti Akadémiát!

Szarvas, 2009. június 28–július 3.

Otthonunk Békés megye

Domokos László országgyűlési képviselővel, a Békés Megyei Közgyűlés elnökével beszélget *Hévízi Róbert*

Nagyon örülök annak, hogy ebben az évben Békés megyében került megrendezésre a XXXVII. Honismereti Akadémia. Mindenki megismerkedhet azzal a kulturális gazdagsággal, ami itt rejtőzik – mondta *Domokos László*, a Békés Megyei Közgyűlés elnöke, akitől azt kértük, hogy mutassa be a megye kulturális értékeit.

• Milyen szerepe van a Békés Megyei Önkormányzatnak a kultúra közvetítésében?

Jelentős átalakuláson mennek keresztül a megye közművelődési, közgyűjteményi és művészeti intézményei. Kevesebb állami pénzből kell hatékonyabban gazdálkodni, ami a kultúra területén nem könnyű feladat. A Békés Megyei Önkormányzat mindent megtesz a kultúra ápolása, értékeinek megőrzése érdekében. A cél az, hogy ezek az értékek minél több emberhez eljussanak. Minden megyei kulturális intézmény letette a kézjegyet és a programok sokféleségét tárják az érdeklődők elé. Napsugaras napokat kínál a bábszínház, a világ legnagyobb Munkácsy gyűjteményét csodálhatják meg a Munkácsy Mihály Múzeumban, a Jókai Színház újabbnál újabb előadásokkal várja a vendégeket óvodástól nyugdíjas korig. A népi kézművesség hagyományainak ápolását ismerhetik meg a Népművészeti Egyesület és a Kézműves Szakiskola táboraiban, a Tudásházban számtalan érdekes rendezvény, magas színvonalú pedagógiai tanácskört segít, megújult könyvtár, Európai Információs Pont várja az érdeklődőket. Aki érdeklődik a történelem rejtett kincsei iránt, az betekinthez a levéltár izgalmas irataiba, pihentető olvasmányként pedig mindenkinek a figyelmébe ajánlom a Bárka című irodalmi, művészeti folyóiratot már online-on is.

Fontos mottónk, hogy közös munkánk, értékeink, hagyományaink ápolása a jövő záloga, hiszen Békés megye mindannyiunk otthona.

• Milyen feladatokat lát el az országban egyedülálló Békés Megyei Programiroda?

Ahhoz, hogy az intézményi munka megfelelő szinten és hatékonysággal elérje az érdeklődő közönséget a Békés Megyei Közgyűlés megyei programiroda működését kezdeményezte. A Programiroda elsődleges célja kulturális kincseink megőrzése, közvetítése, és a rendezvényeken keresztül a megye népszerűsítése.

Az önkormányzat legfőbb célja az értékek megőrzése a Programiroda által, a kultúra minél szélesebb körben való terjesztése. Egyrészt a megyében élők körében, másrészt országos és nemzetközi szinten is. Fő feladata a rendezvények menedzselése, a megyei intézmények programkínálatának minél szélesebb körben ismertté és elérhetővé tétele, remélvén, hogy a kultúra által a megye lakosságának identitástudata is nő. A klasszikus rendezvényszervezésen túl Békés megye kulturális kincseit a legkülönfélébb marketingeszközökkel reklámozzák.

A programiroda az a közvetítő közeg, amely munkájának eredményeként mind szélesebb körben megismerhetik megyénk kulturális értékeit, hagyományait, gasztronómiai sokszínűségét, változatos programjait, a megye egyedi arculatát, „kézjegyet”.

• Elkezdődött a régi megyei könyvtár átalakítása. Milyen szolgáltatásokkal bővül a most már Tudásháznak nevezett intézmény?

A Tudásház kialakításával új korszak veszi kezdetét Békés megyében. A XXI. század kihívásaihoz alkalmazkodva teremtjük meg az információ, valamint a dokumentum és tudásvagyon hatékony, gyors közvetítését, összehangolt beszerzéssel, integrált szolgáltatásokkal, technológiai fejlesztéssel. Ezért fontos létrehozni a XXI. század olvasó könyvtárát, egy olyan Tudásház-at, mely biztosítja ezeket az új szolgáltatásokat mindenki számára.

A könyvtári funkcióhoz jól kapcsolható egy informatikai inkubátorház és innovációs tudásközpont funkció, amely országosan is egyedülálló módon, kedvező infrastruktúrát teremt informatikai munka-

helyteremtő vállalkozóknak, vállalkozásoknak, pályakezdő vagy tapasztalt szoftverfejlesztőknek, vagy a megújuló könyvtári funkciókat támogató vállalkozásoknak, tartalom szolgáltatóknak és magánkezdő-ményezéseknak.

A megye új kulturális színtere lesz az Ibsen Palota is, amely a norvég kormány által finanszírozott Norvég Alapból és a megyei önkormányzat saját forrásából épülhet meg. A palota Békéscsabán, a Jókai Színház melletti épületben kerül kialakításra, mely egykor közgazdasági szakközépiskolaként működött. Az intézmény magában foglalja a színház, bábszínház szolgáltatásait, képzéseit, a művészeti rendezvényeket, közművelődési szolgáltatásokat és Civil Szolgáltató Központként is működik majd. Az új létesítmény elősegítheti a megye értékeinek közvetítését a széles nagyközönség felé a megye minden részén.

• *Mi az, amire a legbüszkébb?*

Büszke vagyok a világ legnagyobb Munkácsy-gyűjteményével rendelkező múzeumunkra, mely megkapta az év múzeuma díjat. Büszke vagyok arra a kulturális gazdagságra, ami itt rejtőzik, hiszen Békés megyéhez számos ismert személy kötődik. Gyulán született Erkel Ferenc, a Himnusz zeneszerzője és a magyar opera megteremtője. Bartók Béla ezen a vidéken is gyűjtötte a dalokat. Erről a tájról indult a világhírnév felé Munkácsy Mihály. Minden Békés megyei büszke a polihisztor Tessedik Sámuelre, Haan Lajos helytörténészre, a festő Haan Antalra és még sorolhatnám a neveket.

Büszke vagyok a gyógyfürdőinkre, a Körösök völgyének gyönyörű tájaira és a szakácsolimpikonjainkra, akik az erfurti szakácsolimpián arany, ezüst és bronz érmet szereztek.

Békés megye az otthonunk, az a hely ahol élünk és ahová szívesen várunk minden ide érkező látogatót, akik kíváncsiak megyénk értékeire.

• *Köszönjük szépen a beszélgetést!*

Érzem, hogy jó irányba megyünk

Babák Mihállyal, Szarvas város polgármesterével
beszélget *Kutas Ferenc*

Babák Mihály a város szülötte, itt töltötte gyermekéveit. Bár középiskolás korától más települések iskoláiban tanult, pályájának nagyobb része is e városhoz köti. 1998-tól Szarvas polgármestere; azóta tartozik érte fokozott felelősséggel, osztozik gondjában és örömeiben. A Polgármesteri Hivatal „kistanácskozájában” ülünk le beszélgetni, mert a polgármesteri iroda minden „szabad” helyét könyvek, elolvasandó, elintézendő iratok foglalják el. A polgármester idejének nagyobb részét a parlamenti padosorokban és az irodájában tölti.

• *Polgármesterré választásáig melyek voltak életútjának legfontosabb állomásai?*

Szüleim kétkézi dolgozók voltak egész életükben. Édesapám a Ruházati KTSZ alapító tagjai közé tartozik, ma már csak ő él közülük. Édesanyámmal együtt onnan mentek nyugdíjba. Igaz, ez ma már nem érdem, de én büszke vagyok rájuk. Az általános iskolát Szarvason végeztem el, de szüleim szorgalmazták, hogy mihamarabb legyen szakma a kezemben. Érdekelt az építészet, így kerültem Szegedre a „Vedresbe”. Nagyszerű iskola, remek tanáraink voltak. Egyszerre kaptam érettségit is meg szakmát is. Illetve: nem kaptam, keményen megdolgoztam érte. Sokat jelentett számomra a város: a kultúrája, a szellemisége. Érettségi után Kecskeméten helyezkedtem el egy tervezőirodában. Itt, majd a katonaságnál szereztem először vezetési tapasztalatokat. A katonaság után Szarvasra hívtak dolgozni. 1966-tól voltam a szakmában, évtizedekig a városüzemeltetésnél, egészen 1998-ig. Megismertem, hogyan kell üzemeltetni egy várost, tanulmányoztam a nyugati városüzemeltetési módszereket. Több ciklusban voltam tanácsstag, a rendszerváltás után pedig önkormányzati képviselő lettem. Amikor polgármesterré választottak, sokirányú ismeretekkel, „előtanulmányokkal” vághattam bele a munkába.

• *Értékekben gazdag múltú kisváros Szarvas. Elég, ha csak a természeti értékeit tekintjük.*

Okos emberek voltak, akik évszázadokkal ezelőtt telepedtek erre a gyönyörű helyre. Jó termőföldre találtak. Igaz, a Körös időnként „megöntözte”, de az árvizek nem pusztították el a magasabb fekvésű helyekre települt házakat, a termőföldeket viszont felfrissítette. Okos emberek voltak azok is – elsősor-

ban *Harruckern János György* – aki a török pusztítás után, a terület birtokosaként, 1722-ben újra telepítette a lakatlanná vált területeket. De okos, előrelátó emberek voltak azok a tót és magyar őseink, akik a hívó szóra ide jöttek, és felélesztették az elpusztult falut, amely rohamos fejlődésnek indult. A Kőrösök szabályozása után a település legnagyobb értéke lett a Holt-Kőrös, amelynek gravitációs úton frissíthető vize egyesíti a folyó- és állóvizek értékeit, egyszerre szolgálja a gazdaságot, sportot, turisztikát, és hatalmas esztétikai élményt is nyújt a természetkedvelőknek. Olyan ligeteink vannak, amelyeket egyenként is örömmel birtokolnának nálunk kevésbé szerencsés városok.

• *Jól gazdálkodtak elődeink ezekkel az értékekkel.*

1722 óta minden évszázadnak megvoltak a kiemelkedő személyiségei, akik kezük nyomát rajta hagyták az egykori községen. A legnagyobb közülük *Tessedik Sámuel*, a polihistor lelkes, aki korát megelőzve, felvilágosult szellemben formálta az emberek gondolkodását. Mégis, vagy éppen ezért, mennyi ellenállással, rosszindulattal kellett megküzdenie! Gazdasági iskolája egyedülálló volt: a parasztyerekeket tanította gyakorlati ismeretekre. Növényeket honosított meg, s az általa építtetett Ótemplom és a gazdasági iskola épülete – most a nevét viselő múzeum – ma is áll. *Harruckern örökös*ei, az olasz eredetű *Bolza grófok* a XIX. században kastélyokat építettek, amelyek közül a legszebb nyugat felől fogadja a városba érkezőket. „Egyszerű” építőmesterek alkottak olyan épületeket, amelyek ma is meghatározzák a városképet. Több tucat malom örölte a környék kiváló minőségű gabonáját. Ezek közül a szárazmalom ipari műemlékként várja a látogatókat. *Bolza Pál* alkotta meg a XX. század elején az Európa-hírvé vált Arborétumot, amely talán a legtöbb turistát vonzza a városba. A XX. században vált Szarvas iskolavárossá. Jelentős szövetkezeti ipar jött létre a század második felében. Ezek egy része – sajnos – nem bírta a versenyt, de a Szirén Ruházati KTSZ és a Vasipari – igaz, más néven és más tulajdonviszonyok között – ma is fontos tényező. A század végén létrehozott Gallicoop baromfifeldolgozó és a Pioneer legnagyobb európai vetőmagtermelő üzemege ma a város meghatározó üzeme. Az utóbbi évek legnagyobb beruházása a Városi Fürdő rekonstrukciója.

• *A turisztika egyre jelentősebb a települések életében.*

Nálunk is. Említettem már a város két nagy vonzerejét, a Holt-Kőröst és az Arborétumot. Messze vidékekről járnak ide a horgászok, éppen ezért vigyázunk, hogy legyen is mire horgászni. Az utóbbi évtizedben – elsősorban a mederkotrás révén – jelentősen javult a vízminőség. A Kákafoki Horgász Egyesület rendszeresen rendez horgászversenyeket. Nagy népszerűségnek örvend a Kenumaraton, amelyet minden év augusztusának elején rendeznek. Mintegy 20 km-en körbevezük a Kákafoki holtágat úgy, hogy közben átmenik hajójukat a Hármaskőröstre, és egy km-en át futnak is a hajóikkal. Az ország távoli részeiről is érkeznek versenyzők. Hasonlóan népszerű az augusztus 20-i úszóverseny, ugyancsak a holtágban. Az indulók kora ötévestől 80-ig terjed.

Az Arborétum minden évszakban nyújt meglepetést a látogatóknak. Egyre nyitottabb a kert, ma már kézműves foglalkozásokat, kamarazenekari hangversenyeket és képzőművészeti kiállításokat is rendeznek. De itt a székhelye a Kőrös-Maros Nemzeti Parknak, amely tanösvényeivel, mozaikos elrendezésével várja a természetkedvelőket. Kirándulásokat szerveznek a közeli, délvágyai tűzok-rezervátumba, a cserebökényi pusztába.

Néhány éve jött létre a Víziszinpad, amely a nyárra színvonalas rendezvényeket nyújt. Most nyertünk egy pályázatot, amelynek segítségével állandó helye lesz. Van saját színházunk, a Cervinus Teátrum, amely vendégművészekkel oldja meg az önálló társulat hiányát, mert azért erre nincs anyagi forrásunk. Vonzó rendezvénné nőtte ki magát a Szilvanap, és hagyományos ünnepeinkre is szórakoztató programokat rendezünk.

Örvendetesen fejlődik a lovas turizmus. Fogathajtó versenyeket szervezünk, amelyen helyi fogathajtók is indulnak, s lehetőség van a lovagoltatásra is. Rendezvényeink egy része átnyúlik a határokon. Népzenei fesztiváljaink, középiszoklás labdarúgók tornái a Kárpát-medencére terjednek ki, testvérvárosi kapcsolataink ezeken is túlnyúlnak.

Emlékműveket állítottunk történelmünk szomorú és dicső eseményeinek, ezeknél az emlékműveknél emlékezünk is ezekre az eseményekre. Közülük egészen sajátos az a stilizált szélmalom, amelyet az 1930-as években emeltek. Egy középiszoklasi tanár határozta meg még az 1900-as évek elején a történelmi Magyarország közepét; ezen a helyen épült az emlékmű, amelynél néhány éve emlékezünk a tragikus emlékü trianoni békére. A Holt-Kőrös gátján kialakított Történelmi Emlékút stációi mentén vezet hozzá egy sétaút, amely emlékműveivel, -oszlopaival a magyar történelem legjelentősebb állomásaira emlékeztet.

Tudunk ma már olyan szálláslehetőségeket biztosítani, amely a különböző anyagi helyzetű embereknek is megfelel: az ún. falusi (tanyasi) turizmustól a luxuszállásig. Az utóbbi időben fellendülőben van a konferenciaturizmus. Ügyelünk arra, hogy aki ide érkezik, rendezett városkép fogadja. Bizton állíthatom, hogy parkjaink a legszebbek közé tartoznak: tavasztól őszig mindegyik csupa virág.

Nagyon sok időnek kell eltelni, amíg beivódik a közvéleménybe egy település jó híre. Elődeink ennek érdekében megtették a magukét, nekünk meg kell őriznünk, amit ránk hagytak, és hozzá kell tennünk a magunkét.

• *Szép a város. Aki meglátogatja, vagy átutazik rajta, azt állítja, sokat fejlődött. Lehet, hogy mi észre sem vesszük.*

Nagyon jó, ha tetszik a város az ide érkezőknek vagy átutazóknak, de az a fontos, hogy a szarvasiaknak is tetszen. Aki máshonnan jön, annak minden új, de mi, ha megnő egy fa, kivirágzik egy park, felépül egy kulturális intézmény, hamar túlvagyunk rajta. Megszokjuk, hogy van, és nem tartjuk értéknek, amit elértünk. De ez valószínűleg másutt is így van.

• *„Minden nagyon szép, mindennel meg van elégedve”?*

Sajnos nem. Nálunk is ugyanazok a feszítő gondok, mint a legtöbb településen: szűkös a költségvetés, nem jut fejlesztésekre elegendő pénz, ezért pályázunk mindenre, amire csak lehet. Azt szoktam mondani: nekünk minden kell. Csökken a népesség, kedvezőtlen az életkori arányok eltolódása, kevesebb munkahelyet tudunk teremteni, mint szeretnénk. Vannak sajátos gondjaink is. Késik a 44-es út elkerülő szakaszának építése, pedig már akkor is késő volna, ha holnap átadnák. Kamionrengeteg dűbörög át a városon, amely nem csak a Szabadság út lakóinak életét keseríti meg, hanem tönkreteszi az útburkolatot, az épületeket, a növényzetet. Vesztélyben van a felsőoktatás. És még sok minden más gond is van, de igyekszünk javítani. Az emberek nagy része azt gondolja, hogy a polgármesternek mindenhez van hatalma, ereje, pénze, és mindenben tud változtatni. Hát ez koránt sincs így. Sajnos.

2013-ig van lehetőségünk arra, hogy kapjunk uniós pénzeket. Ha addig nem sikerül a gazdaságunkat rendbe tenni, szegény kis ország maradunk, amelyet fellök minden kis szélmozgás. Ez kihat városunk helyzetére is. Szeretném hinni a város lakóiról, hogy értik a dolgainkat. Érzem egy-egy kézfogásból, egy-egy pillantásból, hogy jó irányba megyünk.

Kutas Ferenc

A szarvasi Szarvas-szobor

A város az Anonymus emlegette Szarvas-halom köré települt, innen kapta nevét. A város jelképévé vált bronz szobrot, Maróthy Géza alkotását 1910-ben, vagy 1911-ben állíttatta gróf Bolza Pál Kőrös-parti kastélyának kertjében. Dénes Mátyásnak, a gróf belső inasának emlékei szerint Bolza Pál egyetlen éjszaka állíttatta a szobrot, hogy feleségét névnapján meglepje vele.

Az 1950-es években az akkori község háza (Mitrovszky-kastély) elé helyezték, később városrendészeti okokból került mai helyére, a város központjába. Rendszerváltáskor felvetődött, hogy visszavizik az eredeti helyére, de a gróf lánya, Bolza Mariette úgy nyilatkozott, hogy a szobor méltó helyen áll.

A szobor talapzatának négy oldalára Dénes Mátyás emléke szerint eredetileg a következő szöveget vésték: „Városunk neve – Kertem díszé – Házam kincse – A határban élő szarvas nincsen”. Nemrég egy képeslapgyűjtő kinyitotta a szobor eredeti talapzatának feliratát, s azon valóban olvasható: „Városunk neve”.

Maróthy Géza Szarvas-szobra mára a város jelképévé vált. Szilveszter éjszakáján ide zarándokolnak a fiatalok.

Kutas Ferenc

ÉVFORDULÓK

Százhatvan éve történt ...

Békés megye 1848–49-ben

Békés megye népe az akkori közlekedési, hírközlési viszonyok mellett majd' egy hét késéssel szerzett tudomást a pesti forradalomról. Egyedül Békéscsaba esetében tudunk arról, hogy a pesti események részesei között volt egy csabai polgár is, aki hazajöve tájékoztatta a város népét. Az első híreket a Pesten történekekről az aradi postakocsi utasai hozták Szarvasra a március 17-éről, 18-ára virradó éjjel. A megye lakossága hivatalosan a március 22-én, Gyulán tartott ún. népközsgyűlésen szerzett tudomást a pesti eseményekről. Ide az alispán körirata alapján a megye minden helységéből érkeztek képviselők, zsúfolásig megtöltve a megyeháza udvarát. A népközsgyűlés csatlakozott a pesti forradalomhoz, és a résztvevők ünnepélyes esküt tettek a rend megtartására.

A pozsonyi országgyűlésen április 11-én szentesített törvények ünnepélyes kihirdetésére Békés megyében május 3-án, Gyulán került sor, a megyeháza udvarán. Most is a megyei településeik küldöttjeinek részvételével, népközsgyűlés keretében történt meg e sorsdöntő esemény. A teljes törvénykönyv szövegét felolvasták a résztvevők előtt, és „az egész megyei egyetem részéről lelkesedéssel és hazafüi örömmel fogadtatt.” E napon alakították meg megye immár törvényes, új irányító testületét, az ún. Állandó Bizottmányt. (Előtte a március 27-én tartott évnegyedes megyei népközsgyűlésen megválasztott Ideiglenes Bizottmány vitte az ügyeket.) Ekkor iktatták be ünnepélyes keretek között a megye új főispánját, báró Wenckheim Bélát is.

Az új törvények egységes értelmezésére a megyei állandó bizottmány tagjaiból kiküldött bizottság Gyulán összegyűjtötte a megye helységeinek a végrehajtással kapcsolatos kérdéseit. A községi kérdések zöme az úrbéri viszonyok és a legelőelkülönözés, a kisebb királyi haszonvételek, valamint a volt jobbágysok új jogállására vonatkozó tisztázatlan kérdésekkel kapcsolatos. A már megkötött legelőelkülönözési és úrbéri szerződések megváltoztatását nem tette lehetővé az új törvénykönyv, pedig megnkben Mezőberény, Orosháza, Szeghalom, Békés esetében e kérdés volt a legégetőbb. 1848 tavaszán, majd őszén legelőfoglalásokra került sor. Mezőberényben és Orosházán katonai segédlettel, a főbűnösök szigorú megbüntetésével sikerült időlegesen helyreállítani a rendet. A problémák azonban nem oldódtak meg ezzel, és a legelőelkülönözés ügyében mutakozó merev hatósági magatartás miatt az érdekelt községekből nem szívesen álltak be az emberek a nemzetörség és a honvédség soraiba.

Az áprilisi törvények által meghatározott népképviseleti országgyűlési választásokra 1848 júniusában került sor. Békés megyében négy város, Békéscsaba, Szarvas, Gyula és Békés önálló választókerületet alkotva egy képviselőt küldhetett, míg a megye többi községét két választókerületbe osztották (orosházi, gyomai). Békésen előbb Táncsics Mihályt választották képviselőnek, majd miután a siklósi kerületben is győzött, az ottani mandátumát tartotta meg. Végül Józsa Károly ügyvéd lett Békés képviselője. Békéscsabán Eördögh Frigyes, Szarvason Boczkó Károly, Gyulán előbb Bessenyei Károly, majd lemondása után Huszka Mihály, Magyarygyula főjegyzője, a gyomai kerületben Omaszta Zsigmond, az orosháziban Boczkó Dániel nyert mandátumot. Boczkó Dániel 1848 őszén kormánybiztosként tevékenykedett előbb Békés, majd a szomszédos megyékben, sőt Erdélyben is. Az első népképviseleti országgyűlésen törvényjavaslatot nyújtott be az Ausztriától független külképviseletek létesítéséről. Az utolsó aradi országgyűlésen még jelen volt. Boczkó Károlyt kisorsolták 1848 szeptemberében két fontos bizottságba, Debrecenbe követte az országgyűlést, a trónfosztás után távozott onnan. Eördögh Frigyes is kisorsolták a szeptember 4-i bécsi küldöttségbe, valószínű, hogy részt vett Debrecenben is az országgyűlésen, mert nevét nem törölték a képviselők listájáról. Huszka Mihály Debrecenben részt vett a trónfosztást kimondó országgyűlésen, Omaszta Zsigmond a képviselőház augusztus 29-i ülésén törvényjavaslatot nyújtott be a közös legelők elkülönözése tárgyában, de az úrbéri kérdés lekerülvén a napirendről, tárgyalásra nem került. A Debrecenbe menekült országgyűlést követte új székhelyére.

A szerb lázadás idején kitört délvidéki harcok miatt az eredetileg a rendfenntartásra szervezett megyei nemzetőrséget is hadilábra kellett állítani 1848 nyarán. 1848. július 12. és augusztus 24. között Nagybecskerekén kellett megyei nemzetőreinknek táborozniuk. Az első csapattal még a megye alispánja, Szombathelyi Antal is táborba szállt, a lelkesedés is nagy volt. Attól azonban minden résztvevő nagyon félt, hogy harcban vesztik őket, mert sem a kiképzésük, de főleg a fegyverzetük nem volt alkalmas semmiféle komoly katonai manőverhez. (A megyei arzenál ócska puskái, a lakosoktól beszedett vadász- és egyéb fegyverek mellett sok nemzetőrnök csak a helyben készült lándzsa, vagy a saját fokosa, baltája volt a fegyvere.) Szerencsére a katonai vezetés csak őrszolgálati tevékenységre alkalmazta az egyenruha nélkül, saját ruhájában felvonult őrsereget. A táborozás alatt az alispán kérésére, br. Wenckheim Béla főispán kijárta Batthyány miniszterelnöknél, hogy csak két-három hétig tartó szolgálatot vállaló csapatot adjon Békés megye, utána pedig önként jelentkezőkből szervezett önkéntes nemzetőr alakulatot állítson ki. Tagjai derekasan megállták a helyüket az Arad környéki harcokban, majd 1849-ben a honvédség kötelékébe osztották be őket.

A délvidéki harcok miatt már 1848 májusában elkezdődött Békés megyében is a honvédtoborzás. Ezt követően a szabadságharc alatt még két honvédtoborzás alkalmával kellett katonát adnia a hazának, Oláh György számítása szerint 3326 főt.

A fentiek mellett még a rendszeres népfelkelési kötelezettség is terhelte a megye hadrafogható férfilakosságát. Az aradi mellék hadszíntéren többször kellett a megyei népfelkelés erejét igénybe venni, és népfelkelőink derekasan helyt is állottak.

A szabadságharc, különösen a tavaszi hadjárat idejétől jelentősen igénybe vette a lakosság anyagi erejét is. Az adományok gyűjtésére szóló felhívások mellett a Tisza vonalán felvonuló magyar csapatok élelmezése, kenyérrel, takarmánnyal stb. történő ellátása, majd a szabadságharc utolsó szakaszában ismét a hadélelmezésben való részvétel minden tartalékot felemészített a megyében. Oláh György kimutatása szerint 1848. november 1-éig a megye helységei 91 467 kenyeret, 66 717. adag abrakot és 72 286 adag szénát, november 1-től 1849. február 1-ig 50 260 adag kenyeret, 50 417 adag abrakot, 46 045 adag szénát szolgáltattak ki. Előbb a magyar vezérek élelmezési biztosai, majd a benyomuló osztrák és orosz generálisok követelték az ellátást. Az osztrákok és az oroszok hadisarcként tekintették a szolgáltatásokat, a szabadságharc alatt azonban az állam is a piaci értéktől messze elmaradó térítést adott a kenyér és zabadagokért. Ugyancsak Oláh György kimutatásai szerint például a gyulai táborba 1849. augusztus 20–25 között Csaba 78 174 font kenyeret, 390 mázsa 87 font húst, 3636 véka zabot, 22 422 adag szénát, 100 akó bort, 80 akó pálinkát, Békés 55 470 font kenyeret, 277 mázsa 35 font húst (ebből a megyében legtöbbet) stb., Szarvas 45 666 font kenyeret stb. szállított, mint mondtuk, ingyen.

1849 márciusától több ezer szerb, horvát hadifoglyot helyeztek el a megye helységeiben, ellátásuk a lakosságra hárult. Gyulán, Békésen hadikórház működött, a sebesültek ellátása is a városokra maradt.

A Habsburg-ház debreceni trónfosztása után kiadott Függetlenségi Nyilatkozat Békés megyei kihirdetésére április 29-én, legelőször Gyulán került sor. Rázel József prépost plébános a kihirdetést megelőző istentiszteleten arról beszélt, hogy aki az ausztriai háztól el nem fordul, az nemcsak nem magyar, nem becsületes ember, de nem is keresztény, amint ezt a nemzetgyűlés nyilatkozata is megállapította. A templomból az emberek a vármegyeháza előtti térre vonultak, ahol a Károlyi huszárok Gyulán tartózkodó százada is jelen volt. A szónoki emelvényről Szombathelyi Antal kormánybiztos olvasta fel a Függetlenségi Nyilatkozatot. A sérült, a csatában elesett honvédek árvái és özvegyei javára először gr. Almásy Dénes, a huszárok hadnagya adott át 500 forintot, példáját számosan követték. Az ünnepély kiadásairól szóló számadásból tudjuk, hogy a nagy napra a vármegyeházat fényesen kivilágították, az emeleti ablakokba kivilágított hazafias jelszavakat helyeztek, középen diadalívet alakítottak ki, amelyen az ország korona nélküli címere, a megye és Gyula város címere kapott helyet, virágokkal és apró lámpákkal díszítve. Az ország címere alatt Kossuth Lajos képe függött. A polgárházakat is kivilágították, az ablakokba Kossuth és hadvezérek képeit tették ki. Az iskolákban népmulatságokat tartottak, a vármegyeházán tartott bálon Damjanich Jánosné is részt vett. A megye hódoló nyilatkozatban köszöntötte május 10-én Kossuth kormányzót.

A községekben 1849. május 6-án kellett kihirdetni az ország függetlenségét kimondó dokumentumot, az istentisztelet előtt, népgyűlés keretében. A lelkeseknek a felolvasás után a lakosságot pénzbeli adakozásra kellett buzdítani a sérült honvédek és az elesett honvédek özvegyeinek és árváinak megsegítésére. A Nyilatkozat leküldött példányaikat nemcsak egyes lakosoknak, de a testületeknek, céheknek is át kell adni, hogy ott is felolvashassák. Az egyházi szertartás keretében a szentbeszédben utalni kellett arra, hogy az „ausztriai nézetekkel egyetérteni” nemcsak a hazafisággal, de a keresztényi hittel is ellen-

kezik. Az iskolákban a gyermekeknek is fel kellett olvasni a Nyilatkozatot, hogy a szabadsághoz már fiatal korukban hozzászokjanak. A megye lakossága összesen 3000 pengőforintot adott a sérült honvédek és az özvegyek és árvák támogatására, 50 újonc pedig felesapott katonának.

A szabadságharc végnapjaiban még szomorú szerep hárult Gyulára, ahonnan a megyeszékhelyet időközben áthelyezték Mezőberénybe, majd Gyomára, az oroszok közeledése miatt. (Mezőberényből indult el végzetes útjára Petőfi Sándor.) A világosi fegyverletétel csak a közkatonák számára volt a szabadságharc vége, a tiszti állomány tagjai megtarthatták fegyvereiket. Az oroszok Gyulára kísérték foglyaikat és a gyulai polgárok házaiban szállásolták el őket. Damjanich tábornok felesége családi kapcsolatai révén a Wenckheim kastélyban lakott. A házakat – ahol a gyulaiak emlékezete szerint az október 6-án Aradon kivégzettek közül 9-en laktak – emléktábla jelöli ma városban. A mai kutatások szerint Lázár Vilmos ezredes nem volt köztük, emléktáblája ellenére. Gyulára ugyanis az aradi várőrség parancsnoka, Damjanich János és azok a tisztek kerültek, akik Világosnál Görgey táborában voltak, összesen tizenketten. (Aulich Lajos, Gáspár András, Kiss Ernő, Knezich Károly, Láhner György, Leiningen-Westerburg Károly, Lenkey János, Nagysándor József, Poeltenberg Ernő, Schweidel József, Török Ignác.)

1849. augusztus 23-án tette le a fegyvert a későbbi aradi vértanúk közül tíz tábornok, a kastély és a vár közti síkon. A fegyverletétel dátumaként több nap szerepel az irodalomban. Dusnoki József terjedelmes dolgozatban vette számba a kortársak emlékezéseit, és az eddig feltárt katonai forrásokat. Végül határozott döntésre ő sem jutott, de az augusztus 23-át tartja a legvalószínűbbnek. 1989 augusztusa óta a vár és a kastély közti téren emlékmű jelzi e fontos eseményt. A fegyverletétel szomorú relikviája Knezich Károly kardja. A tábornok mielőtt leadta volna, egy ott várakozó parasztszekér kerekébe akasztva eltörte fegyverét, és a kardpengét a hüvellyel adta át az öt lefegyverző cári tisztnak. Tiszt eldobta a csonka fegyvert, Knezich házigazdája, Czégény István hazavitte, akinek a felesége adta be 1874-ben az akkori gyulai vármegyei múzeumba.

Az önkényuralom nehéz időszaka komoly terheket rótt megyénk lakosságára. Nem sokkal a világosi katasztrófa és a tiszti fegyverletétel után megmutatta igazi arcát az osztrák önkényuralom, azzal, hogy az emberek Kossuth-bankóiban levő vagyonkiját elorozta, elrendelve, hogy a rebellió pénzeit be kell szolgáltatni, aminek az osztrák hatóságok érvényt is szereztek. Békés megyében több mint egy millió forint névértékű bankjegy lett a beszolgáltatás és elkobzás után a lángok martaléka. A pénzbeszolgáltatás természetesen nemcsak a kisembereket érintette, hanem az uradalmak is tetemes veszteségeket könyvelhettek el a forgalomból kivont pénzek miatt.

A szabadságharc résztvevői közül azokat, akiket a hatalom elérte, besorozták az osztrák hadseregbe, a tiszteket is közlegényként, büntetésből. Akik el akarták kerülni a messzi országban való terhes szolgálatot, „félreálltak”, vagyis a törvényen kívüliséget, a betyáréletet választották. Ezért is folytattak később az osztrák hatóságok ádáz küzdelmet a betyárvilág ellen.

A megszálló orosz, majd osztrák csapatok ellátása – mint utaltunk rá – megjelenésük óta a megye lakosainak feladata volt, a kenyér, zab, széna adagokat ezerszám kellett saját fogataikon a táborokba szállítani. Utóbb azokért a tételekért, amelyeket „nyugtatóvánnyal” vettek át a katonai hatóságok, némi pénzt fizettek, de miután a nyugták adását a megszállók gyakran elmulasztották, az ételmelet és a takarmányt beszállító községek sokszor fizetetlenül maradtak. Az oroszok által kikövetelt szállítmányokért az osztrákok semmit sem fizettek.

A megszálló hatóságok vizsgálatot indítottak a szabadságharcban résztvevők ellen. Megyénkbeli számos kiváló férfiú szenvedett börtönbüntetést, halálbüntetéssel szerencsére senkit sem sújtottak. Az első népképviselői országgyűlés több megyei képviselője (Boczkó Dániel, Boczkó Károly, Huszka Mihály, Omaszta Zsigmond), a megye 1848-as alispánja, Szombathelyi Antal, Bogdán Lajos fűzesgyarmati, Gonda Lajos gyulai református, Govrik Adeodát szentandrási római katolikus, Horváth Sámuel tótkomlói evangélikus lelkész, kívülük tanítók, volt honvédtisztek kerültek fogságba.

A szabadságharc alatt a megyét az utolsó napokban irányító testület, a Védbizottmány, Gyomán fejezte be működését, augusztus 16-án. A megye vezetői, Sipos Sándor alispánnal az élen, visszatértek Gyulára, de amikor a megyébe helyezett császári és királyi biztos a Kossuth-bankók beszédését előíró rendeletet kiadta, lemondtak tisztükről. A megye élére császári, királyi biztos, majd megyefőnök került (Stacho János, Bonyhády Gyula, Tongos Kálmán). 1850-től Békés megyét összevonták Csongrád, Csanád megyével és a szegedi kerülethez csatolták.

Járolai József

Felhasznált irodalom: Dusnoki József: A honvédtisztek gyulai fegyverletétele a források tükrében. Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról. Gyula 2000. 309–328.; Jároli József: Dokumentumok az 1848–49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 16. Szerk.: Erdmann Gyula Gyula 1995.; Jároli József: Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 20. Szerk.: Erdmann Gyula Gyula 1998.; Karácsonyi János: Békésvármegye története I–III. Gyula, 1896.; Oláh György: Békés vármegye 1848–1849. I. Gyula 1889.; Oláh György: Békés vármegye 1848–1849. II. Gyula 1892.; Scherer Ferenc: Gyula város története I–II. Gyula, 1938.

Csodaszarvas

Őstörténet, vallás és néphagyomány I–III.

Csodaszarvas

Őstörténet, vallás és néphagyomány I–III.

A Csodaszarvas páratlanul izgalmas vállalkozás: a könyvpiacra egyedülálló módon ötvözi a honfoglalás előtti magyarság és a környezetében élő népek történetét, a honfoglalás kori és kora középkori magyar történelmet, a vallástudomány és a néprajz témaköreit. Az eddig megjelent, képekkel, rajzokkal és térképekkel gazdagon illusztrált két kötetben kiváló magyar és külföldi szerzők írnak a nagyközönség számára is érthetően, élvezetesen többek között az ősmagyarság etnikai tudatáról és a Csodaszarvas-mondáról, az ősi magyar vallásról, a sámánhitről, új honfoglalás kori régészeti leletekről, az Anonymus-kutatásról, a moldvai csángókról, a magyar népművészetről és a táncművészetről.

I. kötet, 2005: B/5, 272 oldal+15 színes képtábla, kartonált, 3600 Ft

II. kötet, 2006: B/5, 268 oldal+19 színes képtábla, kartonált, 3600 Ft

III. kötet, 2009: B/5, 289 oldal+15 színes képtábla, kartonált, 3600 Ft

Kapható a könyvesboltokban vagy megrendelhető közvetlenül a kiadótól.

MOLNÁR KIADÓ 1022 Budapest, Marczibányi tér 9.

Tel.: (36 1) 316-9947 Fax: (36 1) 336-0604 E-mail: molnar@folkscene.hu

Honlap: www.folkscene.hu

Szent László összetartó ereje

Kovács Sándorral, a Kárpát-medencei Szentlászló nevű települések szövetsége létrehozójával beszélget *László Barbara*

Vácszentlászló egykori polgármesterével, Kovács Sándor úrral beszélgetek a *Szentlászló Napokról*, amit idén június 19–21. között rendeznek meg.

• *A kérdéseim előtt néhány mondattal leírná az olvasók számára Vácszentlászlót?*

Vácszentlászló község Gödöllő vonzáskörzetében található, egykor a gödöllői járáshoz tartozott. 15 km-re fekszik Gödöllőtől, Budapesttől 45 km-re. Régi katolikus település, az 1200-as évek közepén már említett tesznek róla. Az 1800-as évek közepéig Szentlászlónak nevezték a községet, csak ezután ragasztották hozzá a Vác előnevet, lévén a Váci Egyházmegyéhez tartozó település, kifejezve ezzel az egyházi hovatartozást. Jelenleg 2080 lakosa van.

• *Pontosan milyen esemény megrendezésére is készül a közösség?*

A rendezvény 1996-ban a Kárpát-medencei Szentlászló nevű települések találkozója nevet kapta, amikor is első ízben rendezték meg ezt a találkozót Vácszentlászlón. Erre az eseményre hívtuk meg, a már korábban felkutatott Szentlászló nevét viselő településeket. Örömmel nyugtáztuk, hogy sokan eljöttek a horvátországi, az erdélyi és magyarországi településekről is.

• *Rendszeres, évenként ismétlődő eseményről van szó?*

Igen, akkor az első alkalommal megállapodtunk, hogy minden évben szervezünk ilyen találkozót, s mindig más településen. Azóta minden település rendezett már találkozót és mi most második alkalommal készülünk, immár a 14. találkozó megrendezésére.

• *Fel tudná sorolni a Szentlászló települések baráti szövetségének tagjait?*

Igen. Vácszentlászlón kívül a Zala megyei Bucsuszentlászló, Pusztaszentlászló és Zalasantlászló, a Győr-Moson-Sopron megyei Bakonyszentlászló, a Pest megyei Pilisszentlászló, a Heves megyei Mátraszentlászló, Bükk-szentlászló, ében Jászszentlászló, valamint a Baranya megyei Szentlászló alkotják a magyarországi tízes csoportot. Erdélyből Tordaszentlászló és Nyárádszentlászló az, ahonnan már részt vettek a találkozókön és rendeztek is összejövetelt, most újabban Homoródszentlászló is érdeklődik a találkozók iránt, de rendezést még nem vállalt. És végül, a horvátországi Szentlászló a szövetség 14 tagja. Megemlíthetném még a szlovéniai Szécsényszentlászlót, de igazában ők nem vettek részt ebben az úgymond mozgalomban, nem kapcsolódtak be a rendezvénysorozatba és vendégként sem jelentek meg. Információink szerint az egy nagyon kis lélekszámú közösség, és egy nagy lélekszámú település részeként élnek a mindennapjaikat. Őket még nem sikerült megnyerni ennek az ügynek, annak ellenére, hogy Szent László nevét viselő településről van szó.

• *Létezik-e esetleg olyan közösség még a Kárpát-medencében, ami még nem tagja a szövetségnek, még „nem fedezték fel”, mert a határváltozások eredményeként már más nevet visel?*

Tudomásunk szerint a Felvidéken, Kárpátalján, illetve Ausztriában nem található olyan település, amely nagy királyunk nevét viselte volna vagy viseli mind a mai napig. Csupán katolikus egyházközségeket neveztek el így, a védőszentjük után. Erdélyben három olyan település van, amelyek valamikor a Szentlászló nevet viselték, ez Kísszentlászló, Oláhszentlászló, és Szászszentlászló. De ezek a települések, ahogyan az ottaniak mondják: „annyira eloláhosodtak”, hogy már nem ápolják az efféle hagyományokat.

• *Ugyebár Ön volt a szülőatyja ennek a rendezvénynek. Mi volt az alap gondolata ennek az eseménynek? Milyen célt tűzött ki maga elé, mit szeretett volna elérni, amikor létrehozta ezt a települések közti szövetséget?*

Az alapötlet valamikor a '90-es évek elején vetődött fel a magyarországi Expo kiállítások kapcsán, hogy egy ilyen kiegészítő rendezvényt hozhatnánk létre itt Szentlászlón és erre meghívhatnánk az azonos elnevezésű településeket. Aztán az Exoból nem lett semmi – az akkori kormány leszavazta – és mi úgymond átmentettük ezt a tervet '96-ra.

• *Mennyi időt vett igénybe az előkészítés, a települések felkutatása?*

Maga a szervezés körülbelül egy évet vett igénybe, amikor is körbejártuk, feltérképeztük a településeket, felvettük velük a kapcsolatot, hogy amennyiben létezne egy ilyen szövetség, részt kívánnának-e venni benne. Szerencsémre pozitív visszajelzések érkeztek, örültek az elképzelésnek és így létrejött az első találkozó '96-ban. Nem voltak nagy világmegváltó terveim ezzel a rendezvénnyel, csak ismerjük

meg egymást, kerüljünk közelebb egymáshoz, mutassuk meg a hagyományainkat. Mert igenis a legkisebb falunak is hatalmas erőkei vannak, amelyeket érdemes másoknak is megmutatni.

• *A találkozónon valamennyi közösség képviselteti magát?*

Mindig mindenki meghívott, akik annak idején visszaigazoltak, hogy részt kíván venni ezeken az eseményeken. Nagyon nyomós indok (pl. helyi rendezvény) esetén maradnak csupán távol a Szentlászló Napoktól. Ami számomra nagyon örvendetes, hogy a legutóbbi három találkozón már minden település képviseltette magát.

• *Milyen méretekben szervezik a Szentlászló Napokat?*

Azt is meghatároztuk annak idején, hogy 8-10 fős küldöttségnél többen ne jelenjünk meg – pontosan arra gondolva, hogy nem nagy településekről van szó, hogy ne terheljük meg a rendezés költségeivel az adott közösséget. Ez a 8-10 fő általában a képviselőtestületi tagokból, polgármesterből, intézményi dolgozókból tevődik össze. Igyekszünk arra is figyelni, hogy ne mindig ugyanazok legyenek küldöttségi tagok, hogy minél nagyobb ismeretséget alakítsunk ki. Egy ilyen alkalommal tehát a vendégek száma 100-120 fő, és hát a rendező település is felvonultatja értékeit: iskolások, óvodások mutatják be előadásukat. Az elején megbeszéltük, hogy egymás bővebb megismerése érdekében csak a rendezők adnak műsort.

• *Egy- vagy többnapos rendezvényről beszélhetünk? És hogyan zajlik le ez a találkozó?*

Háromnapos eseménysorozatról van szó, de ezt úgy kell elképzelni, hogy az első nap a határon túli vendégek fogadásával, elszállásolásával telik, és este beszédes vacsora várja őket. A magyarországi vendégek szombat délelőtt érkeznek. A program a település bemutatásával kezdődik, ami lehet séta vagy valamelyik intézmény meglátogatása. A helyiek vezetésével megismerkedünk a táj látnivalóival. Kora délután kezdődnek a bemutató programok, aminek során betekintést kapunk a helyi hagyományokba. Van egy állandó jellegű programpont, ez a települések bemutatkozása. Ez egy rövid 5 perces bemutatkozás a polgármesterek részéről, beszámolnak arról, hogy honnan jöttek, hogyan élnek, milyen változások történnek a településükön. Az esti program pedig általában egy jó hangulatú, zenés-táncos mulatságba csap át. Hiszen fontos a jó beszélgetés, hogy megigyanak egymással egy korsó sört, hogy megismerjék egymást. A vasárnap pedig reggelivel és a szövetségi tagok ülésével folytatódik. Itt eldől, ki rendezi a következő évi Szentlászló Napot, majd kora délután indulnak haza a küldöttségi tagok.

• *A rendezvénynek van állandó időpontja, esetleg éppen László naphoz köthető?*

Általában a László napot megelőző vagy azt követő hétfőig tartjuk a Szentlászló Napokat, amikor még számíthatunk arra, hogy nincsenek nagy szabadságotások.

• *Mi az eddigi találkozók hozadéka? Kiadványokra, filmekre, közös pályázatokra, emléktábla avatásra, testvérvárosi kapcsolatokra gondolok?*

Amellett, hogy számos újságban megjelentek cikkek, több száz fotó készült és rengeteg barátság létesült, szokássá vált, hogy minden településen felavatunk valamit. Az első alkalommal, itt Vácszentlászlón felállítottunk egy kettős keresztet, de a többi településen is mindig volt emléktábla, szobor, amit jelzéseként hátrahagytunk.

• *Különbözik-e valamelyest a mostani találkozó az elsőtől?*

Tordaszentlászlón, 2003.

A programok nagyjából ugyanazok. Hiszen egy ilyen tartalmas szombat délutánba több minden nem igen férne bele. Lényegi eltérés véleményem szerint nincs. De 2008-tól kezdve a rendezvény bővült egy új programmal: a vendég települések közösen egy Szent László-hermát ajándékoznak a vendéglátónak. Úgy tervezzük, hogy minden település kap majd ezentúl egy ilyen hermát, a Szentlászló Napok alakalmával. Ezt a hermát a horvátországiak kapták meg elsőként a tavalyi évben.

• *Kialakult-e valamilyen baráti kapcsolat a települések között? Találkoznak-e egymással a rendezvényen kívül is?*

Mondhatom, hogy a településvezetők szinte napi kapcsolatban vannak egymással, hiszen tudják, hogy bármilyen ügyben számíthatnak egymás segítségére. Számos család között alakult ki baráti viszony a rendezvények alkalmával, amelyek túlmutatnak a Szentlászló Napokon. Egyéni cserediákprogram is kialakult, de általános iskolai osztályok is szerveznek kirándulásokat egymás között.

• *Talán még az egyéni baráti kapcsolatoknál is fontosabb, az a segítség, amit ez a szövetség nyújtott a horvát háborúban súlyos károkat szenvedett Szentlászlónak. Én azt hiszem, ez a gesztus mindent elárul a szövetség erejéről, és segítőkészségéről. Mondana erről a szomorú történetről néhány szót?*

Igen, különös sajátosságot ad a mi baráti szövetségünknek az 1991. évi szerb-horvát háború, ami borzasztó pusztításokat hozott magával. Az Eszék közelében fekvő Szentlászló '91 végén elesett és teljes egészében szerb fennhatóság alá került, magyar lakossága menekülésre kényszerült. Ekkor hallottam először erről a településről, és merült fel, hogy valamilyen módon, de segíteni kellene. '92 áprilisában hét magyarországi, Szent László nevét viselő település pénzadományát tudtuk átadni a menekülttáborokban lakóknak. Akkor megbeszéltük, hogy amikor újjáépítésre kerül a sor, további segítséget fogunk nyújtani nekik. Így '96-ban az első találkozáskor aláírtunk egy baráti szövetségi dokumentumot, melynek egyik fő pontja a települések, és különösen a horvátországi Szentlászló település megsegítése volt. Senki nem gondolta, hogy hat évnek kell ahhoz eltelnie, hogy ez a segítség megvalósulhasson. Az építkezés '98 tavaszán kezdődhetett, amikor az aknamentesítés befejeződött. A romok eltakarítására több mint 500 kéziszerszámot adományoztunk a lakóknak, hiszen semmijük nem volt, amivel a házaik helyén lévő romokat eltakaríthatták volna. Nagy nehézségek árán, de aztán még számtalan adománnyal, segítséggel támogattuk az újjáépítést. Öröm volt látni, hogy 2008-ban, amikor náluk jártunk a szövetséggel, már újra él a falu és szépül. A '97-es lesújtó látvány után valóban nagyon jóleső érzés volt látni mindezt és tudni, hogy egy kicsi részünk nekünk is volt mindebben. És ami talán az egyik legörömtelibb és meghatóbb dolog a szövetségünk számára, az egy vers, amelyet egy verőcei beteg bácsitól kaptunk, aki látta a televízióban a pusztítást Szentlászlón és ennek emlékére írta egy kis költeményt.

• *Milyen tapasztalatokat szereztek az eddigi találkozókból? Milyen volt a rendezvény fogadtatása a helybeliek körében?*

Azt kell, hogy mondjam, csak pozitív tapasztalatokat szerezünk az évek alatt, hiszen a kezdeti felhangolás után fennmaradt a kedv és az akarat, hogy folytassuk, van értelme a szövetségnek. Mindenhol ezt tapasztaltam, és nem csak a rendezők, hanem a helyiek körében is. Bevallom én magam sem számítottam arra, hogy ennek a rendezvénynek ilyen nagy sikere lesz, hogy ilyen hagyománnyá válik. De nem laposodott el! És én vagyok a legboldogabb, hogy működik, hogy mindig jó hangulat van, hiszen ebben a rohanó világban a barátságok, a kapcsolatok nagyon fontosak.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Tessedik Sámuel:

**„... a jó iskola mind a népre,
mind az államra áldást és boldogságot hoz”¹**

Hazámhoz

Ötvenéves papi pályámnak végén neked ajánlom, kedves Hazám, ezen életrajzomat. Hogy mily szép és tág hatásköre van egy falusi papnak, mily végtelen sok jót tehet ő különféle szakokban, idő, hely és körülmények szerint, kivált ha tevékenységében a hon atyáitól, előljáróitól, birtokosaitól, világi és egyházi hatóságoktól segítetik, bátorítatják és támogatatják – mindezt bizonyítani fogják a következő sorokban leírt tények.

Az állam, tekintve az oly férfiak élő példáit, minők voltak: Meyer Frigyes, Hermes Timoteus, La Fontaine, Bél Mátyás, Asbóth, Glatz, a korán elhunyt Bredeczky és Nagy, sokkal jobban használhatná fel az ilyfajta honpolgárokat, ha több reális bátorításban részesítené, az általuk tett jót komolyabban támogatná és a közjó előmozdítására felhasználná; akkor a papfiak, kik mégis mindig jobb nevelésre, több ismeretre tarthatnak igényt, mint más polgárok gyermekei, kik külföldi utazásaikban több ember-, állam- és könyvismeretet szereznek, sokkal többet használhatnának az államnak, ha több kilátásuk lehetne az állami szolgálatban való előmenetelre.

Ezen, korunkban mind a fejedelmekre, mind a hatóságokra, mind az országos rendekre, birtokosokra és hazafiakra nézve oly igen fontos dolgokra kíván figyelmeztetni a tiszavidéki pusztaságon lakozó, egy veterán papnak, Tessedik Sámuelnek utolsó szövege.

Szarvason, ötvenéves papi hivatalának jubileuma alkalmából, 1817. decembertől 1818. február házában.

Visszatérésem a hazába

Láttam, hogy némely koldusszegény, az iskolában énekléssel, kéregetéssel, bókólással kenyeret kereső, alumneumokban (bentlakásos nevelőházban) felnevelt, stipendiumokkal támogatott hitjelöltek hazájukba való visszatérésük után azonnal kényelmes életet folytatnak, kávé, csokoládé és pálinkafélét iszogatnak. (...) Az ilyen alig ül be a paplakba, már az ifjú tiszteletes asszonynak diszszobát, tükröt, toilletet, kanapét, kocsist és lovat kell tartania, hogy kikocsikázhassék és látogatásokat tehessen! És azután panaszkodik, hogy alig lehet megélni, alig van mindennapi kenyere.

Én mint szarvasi pap tizenöt esztendeig nem ittam kávé, sem csokoládé, sem pálinkaféle italt; dohányért, pipás társaságért ötven éven keresztül 50 krajcárt sem adtam ki; cselédeim és lovaim kénytelenek voltak maguk bekeresni bérüket, szénájukat és abrakjukat; látogatásokat nem tettem soha, kivéve legbizalmasabb barátaimnál, s így viszont látogatásoktól is meg lettem kímélve. Ekképpen takarítottam meg az időt és pénzt arra, hogy egy félszázadon át oly sokféle munkát végezhettem, hogy beszerezhettem a szükséges eszközöket iskolái, egyházi és gazdasági dolgozataimhoz, hogy ama kor szükségéiből képeket gyarapíthattam nevelészet és gazdasági könyvtáramat, hogy a magasabb nevelés érdekében utazásokat és kellő gyakorlati kísérleteket tehettem.

¹ Részletek *Tessedik Sámuel: Önéletrajz* című munkájából. *Tessedik-Berzeviczy: A parasztek állapota Magyarországon*. Gondolat. Bp. 1979. 26–48. old.

Nyilvános hivatalba lépésem

A szláv [szlovák] nyelvet, melyet Pozsonyban és Erlangenben majdnem egészen elfeledtem, kénytelen voltam Szarvason, mint hitjelölt, újra tanulni, s egyházi beszédeimet, melyeket vagy magyar, vagy német nyelven dolgoztam ki, nagy fáradtsággal fordítottam szlávra és úgy tanultam be könyv nélkül. Emellett egy Becherer nevű derék katonatiszt vezetése mellett gyakoroltam magamat a kertészetben. Az emberismeretben pedig sokkal többet haladtam, mint az egyetemeken.

Első papi állomásom Surány volt Nógrád vármegyében, Sréter György kastélyában, ahol mint udvari lelkész félévig tanulmányoztam a magyar földesurak életét és elveit.

Második papi állásom Szarvas városa Békés vármegyében! Itt vizsgáló szemmel tekintettem magam körül, kerestem a költők által oly elragadó színekkel festett falusi élet egyszerűségét, és találtam együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot még a leghasznosabb javaslatok iránt is, hamisságot, gonosztságot, rögzöttséget és hiányt még a legszükségesebb dolgokban is. Kerestem cselekvő keresztyéniséget, és találtam a vallás álcája alatt borzasztó zavart, hamis néphit, babonáságot, előítéletet, ferde vallásos nézeteket, melyek a földművelő nép lelkében sötétséget, a szívben aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek. Hogy minő állapotban találtam a népiskolákat, azt megírtam a Magyar gazdában. [A parasztmunka Magyarországon...] Fő gondomat tehát az képezte, hogy szarvasi egyháznál és iskoláknál tapasztalt hiányokat kipótoljam, a rosszat jóvá tegyem. Megkíséreltem minden lehető eszközzel. Ott fogtam a munkához, ahol legégetőbb szükség volt. Megkezdtem a házi nevelés nagy munkáját házlátogatásnál a nálam kosztban levő gyermekeknel; különösen nőmet és idősebb leányomat igyekeztem bevonni, hogy utóbb munkatársaim lehessenek.

És ez kitűnően sikerült is.

A beteglátogatásokat arra használtam fel, hogy nemcsak a beteget, hanem a jelenlevő egészséges családtagokat is igyekezzem felbuzdítani. Nyilvános előadásaimban igyekeztem felmutatni a babonáságnak, az uralkodó előítéleteknek és káros szokásoknak esztelenségét; semellett kimutattam az Isten munkáiban, a természetben nyilatkozó nagyot, szépet és hasznosat. Ki akartam mutatni az emberi nyomorúság forrását, reámutattam, s amennyire lehetett, azon igyekeztem, hogy azt bedugjam. Külön beszédeket tartottam a szülőknek és külön a gyermekeknek. A katechetikai leckéken, a felolvasások és reggeli könyörgések alkalmával fejtegettem a gazdák és eselédék, a felsős és alattvalók, a tanítók és tanítványok, a szülők és gyermekek, a gazdagok és szegények, az egészségesek, betegek és gyógyulók kötelességeit. Ez sem volt egészen haszontalan.

Mínthogy azonban e munkában arról győződtem meg, hogy a nép között a korosabbak igen nehezen hajlíthatók és javíthatók, azért fő törekvésemet oda fordítottam, hogy jövendő hivatásához képest az ifjúságot neveljem. Ez okból a szarvasi tanítókat józanabb pedagógiai elvek ismeretére akartam vezetni. Megszereztem a legkitűnőbb nevelésügyi műveket, hogy azután, a körülmények szerint majd ennek, majd annak a tanítónak adhassem kezébe olvasás végett. Majd tisztársaimhoz fordultam. Kétszer javasoltam egy olvasóegyletnek alapítását méltányos feltételek mellett, de mind a kétszer megbuktam termemmel. Ezért ismét visszatértem a parasztyermekekhez, vagyis azon osztályhoz, mely még legkevésbé romlott.

Készítettem a falusi gyermekek szükségéhez mért olvasókönyvet (a maga nemében elsőt a magyarországi evangélikus iskolákban), mely Pozsonyban a szerző és a szarvasi egyház költségein meg is jelent. Ebben a könyvben mindent a gyermekek felfogási tehetségéhez igyekeztem alkalmazni, és csak azt vettem fel, ami a gyermekek értelmét megvilágosíthatja, a gondolkodást élesíti és a szívet nemesíti, s minden jóra alkalmassá teszi; – a tanítónak pedig alkalmat nyújthat arra, hogy a tanítványokkal hasznos és tanulságos beszélgetést kezdjen.

Nemsokára a Békés megyei evangélikus iskolák feletti felügyelőséggel, azaz dékánussággal bízattam meg, és mikor mint dékán hatáskörömet meghatározó utasítást kértem, akkor azt nyertem feleletül, hogy a legjobb belátásom szerint egészen szabadon intézkedjem, míg alkalmas utasítások készítésére kerül a sor.

Eközben egy igen nevezetes körülmény adta elő magát.

Az ismeretes és alapos ratio educationist az evangélikus iskolákban is keresztlül kellett vinni. II. József császár mindjárt uralkodása kezdetén nyilatkozatot kért az evangélikusoktól arra nézve, hogy vajon hajlandók-e és mennyiben követni a ratio educationist vallásszabadságuk épségben tartása mellett? Ezen, a protestánsokra nézve oly igen fontos kérdésre megfélelni én hívtam fel az akkori egyházi felügyelő, br. Prónay Gábor által. És e dolgozat utat nyitott nekem a Pozsonyban székelő királyi isk.

Tessedik Sámuel (1742–1820)
Ruzicskay György grafikája (1970)

körülményeihez képest értelmes embereket, jó keresztyéneket, munkás polgárokat, ügyes gazdákat és gazdasszonyokat képeztek.

Ezen tanításnál figyelembe vettem:

1. *a nagy szükségét*, hogy a falusi iskolai tanítás hiányai reális tanokkal olyképpen pótoltsanak, hogy az Istennek műveiben való helyes ismeretet terjesztessék; tanítványainkat tehát értelmesen gondolkodó emberré képeztem, óvtam őket a butaságtól, babonáságtól, veszélyes nézetektől, rendetlenségtől és büntől, hogy így a természet nagy teremőjének és fenntartójának igaz ismeretére, a természeti dolgok illő használatára, az iparra és ezzel földi és mennyi boldogságuk megszerzésére vezessem.

2. *az állami felsőséget és az alattvalók jólétét*, hogy az iskolai tanításnál a felsőség bölcs rendeletei, melyek az alattvalók javát célozzák, jól megmagyaráztassanak és a honpolgárok ama rendeletek készsége követésére buzdítottassanak, s gyakorlatilag már a gyermekek is arra szoktattassanak. Például a selyemtenyészésre vonatkozó parancsot én a gyermekek által úgy hajtottam végre, hogy az egész selyemkészítési munka, kezdve az eperfáknak való föld elkészítésétől, a mag elvetésétől, kapálásától és a csemeték átültetésén, tisztogatásán és locsolásán – a selyembogarak kiköltésén, felnevelésén, begubózásán, osztályozásán keresztül egész a selyem legombolításáig és felhasználásáig – mindez a gyermekek kezén ment keresztül. Ezáltal az egész eljárást könnyen felfogták és gyakorlatilag elsajátították.

Éppen ezért foglalkoztam a Magyarországon terméketlenül tartott szikes föld művelésével: gyakori szántás, szintezés, más földdel való keverés, homokkal, hamuval, trágyával való behintés, lóhere- és kukoricatermelés által oly használható állapotba hoztam, hogy már az első két esztendő alatt ötvenháromféle terményt voltam képes rajta felmutatni, és minden terméknek a háztartásban, kereskedésben, különféle iparágakban és gyárakban vehető hasznát megmutattam. (...)

A gyakorlati gazdasági kertben szemettem valamivel láthatólag és kézzelfoghatólag ismerttettem meg a javított gazdászati, szántás, mesterséges rétművelés, istállózás, különféle kerti veteményezés, gyümölcsfateenyésztés, eleven sövények készítése, méh- és selyembogártenyésztés, lóhere és fűmag termelése, tisztítása és felhasználása módjaival, úgyhogy mindezt saját tapasztalataik folytán ismerték a tanítványok, s

zöttmányi tagsághoz, mely minőségben nemes Skerlecz M. elnökle mellett az említett br. Prónay Gáborral és a pozsonyi préosttal, Felbiggerrel dolgozván, döntő befolyást nyertem a magyar tanügyre, melynek fölemelése képezi gondjaimnak legfőbb részét mai napig is.

A rám bízott tizenégy iskolának első meglátogatása alkalmával azonnal észrevettem a borzasztó slendrianizmus pusztításait, s meggyőződtem, hogy itt a legszen- tebb törekvés, a legvilágosabb okoskodás is csekély hatású lesz. Azért elhatároztam magamban, hogy az én eszményem szerinti mintaiskolát fogok felállítani. Elgondolkoztam afelett, hogy mennyi nehézséggel kell megküzdenem, ha a szükséges költségeket, munkásokat, tanítókat és taneszközöket ki akarom állítani. Végre is a legrövidebb, legbiztosabb, de egyszermind legköltségesebb utat választottam, ugyanis: a szarvasi uraságtól kértem hat hold szikes földet. 1780-ban május 8-án kedvező választ nyerve, építettem egy iskolát, alapítottam kertet és könyvtárat, szereztem kellő eszközöket és gépeket a magam költségén, s négy esztendőn keresztül magam tanítottam ingyen a szarvasi mindkét nembeli nagyobb ifjúságot, hogy belőlük hely és idő

megtanulták, miként kelljen a gazdászat egyes részeit az egésznek kára nélkül, kevés és gyenge kézzel nagy haszonnal kezelni, s ekképpen az eddigi használatlan terményeket a saját és a haza javára fordítani.

II. József császár észreveszi működésemet

Midőn megkezdett művemet így csendben mindinkább tökéletesíteni törekedtem, II. József éles szem csakhamar észrevette hazafias vállalatom célját. 1787. évi szeptember 2-án megjelent Szarvason Békés vármegyének alispánja, Angyal József, a főjegyzővel, Szttermenszkyvel és más kitéző egyéniségekkel együtt és reggeli fél tíz órakor az evangélikus templomba jöttek, hol a nép éppen vasárnapi istentiszteletre gyűlt össze. Szttermenszky az oltár elé lépett és ünnepélyesen felolvasta a német nyelven szerkesztett királyi leíratot; utána Angyal erőteljes magyar beszédben esetelte az ünnepély fontosságát és okát, mire aztán egy aranygyűrűn és vörös szalagon függő, 25 arany értékű érmet adott át nekem, mint az intézet alapítójának és egy más hasonló értékű érmet nőmnek, mint az intézet körül fáradozott segédemnek. Erre következtek a hálabeszédek német és tót nyelven.

A fejedelemnek ezen magas kitüntetése által felbátorodva, az égnek az egymásra következett száraz évek alatt kertemben tanúsított bő áldása folytán felbuzdítva – és az Istennek további kegyelmében és gondviselésében bízva – tízévi kísérlet után elhatároztam magamban, hogy intézetemet nyilvános tanintézetekkel fogom összekapcsolni, annyival is inkább, mivel erre az egyháznak tekintélyesebb tagjai által felszólítottam.

Az első vizsgálatok a szarvasi evangélikus paplak melletti kertben tartottak. Midőn 1784-ben egy császári lovas regiment szállásolt Szarvason, és a vizsga a kertészeti tárgyakkól a papi kertben néhány katonatiszt jelenlétében tartottat, ezeknek egyike azt a megjegyzést tette, hogy minek tenyesszen a katonai gyümölcsfákat, mikor úgyis bizonytalan, ki fogja gyümölcsét élvezni? Erre leányom, Tessedik Terézia, ki 21 éves korában halt meg, azt felelte: Tiszt úrnak egy ilyen kérdésre felel egy öreg sziléziai parasztember, H. S., Sophia utazásában. Előhozta a könyvet, és olyan nyomatékkaival olvasott belőle, hogy a tiszték mind elesodálkoztak rajta.

– Éljen, éljen! – kiáltották a tiszték.

Az ezen vizsgánál tapasztalt lelkesedést nem lehet leírni, azt csak érezni kell. (...)

Ezen gyakorlati gazdászati és ipariskolában a különféle gyermekekhez képest több mint hatvanféle munka végeztetett, de nem egyszerre, hanem lassan egymás után idő és körülmények, lelki-testi képességek, hajlam és kedv szerint; tehát a gyermekek nem terheltek, nem osztatott ki nekik egész napi munka, hanem csak akkor alkalmaztattak, mikor arra leginkább alkalmasoknak látszottak. És e munkák mindig a helyi körülményekhez voltak szabva, s oly tárgyakra szorítottak, melyek mellett legtöbb érdekű volt, amennyiben vagy maguknak a gyermekeknek, vagy szüleiknek, vagy más embertársaiknak és a hazának használtak vele, s egyúttal a hazai termények ügyes felhasználásával az állami kormányrendszert is előmozdították.

A munkák úgy voltak beosztva, hogy a gyermekek minden évszakban le legyenek foglalva, hogy a szükséghez képest, különösen a földnek jobb művelése és hasznosítása, az iparnak felvirágoztatása, gyárak emelése és a kereskedelemnek nagyban való megmozdítása eszközöltesse. S ehhez képest nem lehettek egyhangúak és fárasztók, hanem változatosak, hogy a hosszan tartó erőfeszítés az ifjú erőt el ne riasssa. Ezen munkák, amennyire csak lehetett, mindig szabadban végeztettek, vagy pedig jó szellős helyiségben.

Így igyekeztem kipótolni az elemi oktatás hiányait: így ébresztettem, fejlesztettem, buzdítottam, foglalkoztattam a parasztyermekek tehetségeit saját munkájuk által; így készítettem őket elő jövőendő életpályájukra, hogy a közszolgálatban, a munkában megerősödvén, a nemzeti iparnak művelt előmozdítói lehessenek.

És mily végtelen sok jót eredményezett a gyermekeknek munka általi feltűzése! A tanárokat örömmel várták be; a munkaórákat pedig folytonos élénkségekben töltötték, mivel a gyakori változtatás által mindig jó kedvben és versenyzési buzgalomban tartottak, minek következtében utóbb nagyobb ügyesség és munkában való szenvedély fejlődött ki.

És ez azon álláspont, melyre én az iskolás gyermekeket emelni óhajtottam, mielőtt az iskolát elhagyva a haza közszolgálatába lépnének.

Az ekképpen gyakorlott gyermekekkel bármely közhasznú vállalatnál, intézetnél, terménynél, s egészben véve az összes nemzet művelődése körül végtelen sok jót lehetne tenni. (...)

A helytörténet tanításáról, tanulásáról Orosháza példáján

*„Történettudás nélkül ki foghatja fel tisztán a jelent?
S kinek nincs múltja, hova ülteti a jövőndőt, mely mélyebb földet kíván,
mint a jelennek arasznyira ható kérge?”*
(Hunfalvy Pál)

1. Munkánkat nehezíti, de egyben lehetőségeink tárházát is gazdagítja, ha az első honismereti írásnak Anonymus Gesta Hungarorumát tekintjük, amely XXVIII. fejezetében tágabb vidékünket is említi: Tas és Szabolcs vezérek lovasai, a szerepi mocsár irányából jöve Szeghalomnál (Zeguholm) akartak átkelni a Körösökön, Mén-Marót ellen indulva. Szándékaink nem újszerűek, hiszen a Mária Terézia által 1777-ben kibocsátott királyi tanügyi rendelet, a Ratio Educationis is előírta a gimnáziumok első évében az iskolaváros nevezetességeinek és az adott megye földrajzának tanítását. Mai helytörténeti tevékenységünk mozgatórugója lehet Györffy István néprajzprofesszor 1939-ben papírra vetett gondolata, mellyel arra figyelmeztet, hogy „Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkból mivel gyarapítottuk az európai művelődést. Európa az egyéniséget keresi bennünk, és nem a tanulékonyságot”.

Iránytűnk lehet, amit a Honismereti Szövetség Alapszabályában (1998) olvashatunk: a honismeret „a szülőföld, a lakóhely és munkahely, a szűkebb és tágabb haza történetének, természeti és gazdasági értékeinek, népeletének, kulturális hagyományainak ismeretét, tisztelétét, szeretetét, továbbá mind a szűkebb, mind a tágabb hazához való minél szorosabb értelmi és érzelmi kötődést jelenti”. Az öntevékeny mozgalomban résztvevők célja, hogy önismereti tevékenységükkel hatékonyabbá tegyék a közművelődést, erősítsék a hazafias nevelést, s elsősorban helyismereti anyagok feltárással elmélyítsék, kutató-gyűjtő munkájukkal segítsék a különféle tudományokat.

Mi, az iskolákban dolgozók tudjuk, hogy a nemzeti múltunkkal szakmai mélységekben a történettudomány foglalkozik, a levéltárak, a múzeumok dokumentumaira, tárgyaira is építve. De feltételezzük, hogy tanítványaink és a magunk szerény gyűjtéseivel, rendszerezésével sajátos feladatokat is elláthatunk, miközben hatásos valamennyi lefordító lehetőségünk kinálkoznak. Munkánk az iskolában tehát cél és eszköz egyszerre. Fontosságát alapdokumentumok hangsúlyozzák: a Magyar Köztársaság Kormányának érvényes programjában olvashatjuk: „... a helyi pedagógiai programokban és tantervekben jelenjen meg a helytörténet, a szűkebb régió történelme, hagyományai”.

A Nemzeti Alaptanterv (az iskolai feladatainkat szabályozó legfelső szint) a társadalomismereti műveltségterületen belül az eleven értékek megismerésére alkalmas kiváló eszközként értékeli ezt a tevékenységet. Megfogalmazza, hogy ennek érdekében a pedagógusok ösztönözzék a tanulókat a „szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális és vallásos emlékeinek, hagyományainak feltáráására, ápolására”. A két kiemelt fejlesztési feladat az énképre, az önismeretre, illetve a hon- és népismeretre vonatkozik. Annak szándékával is, hogy a tanulók „sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezekkel való azonosuláshoz vezethet. Ismerjék meg a városi és falusi élet hagyományait, jellegzetességeit.” A gyakorló pedagógusok közül sokan megtapasztalhatták, milyen színes lehetőségeket kínál ez a forma a gyermekek, fiatalok érzelmi nevelésére, lokális identitásuk erősítésére. Miközben valamennyi kulcskompetencia (anyanyelvi és idegen nyelvi kommunikáció; matematikai, természettudományos, digitális, hatékony, önálló tanulás, szociális és állampolgári kompetencia; kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia; esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképeség) erősítésére gazdag lehetőségeket kínál. Helytörténeti tevékenységre a kerettanterv (mint az egyes műveltségterületeket építő tantárgyak tartalmát összefogó szabályozó szint) konkrét cselekvési teret nyújt: a történelmi (középkorú iskolákban ezen túl az állampolgári ismeretek) tárgyakhoz kötvé.

2. Nemesak a „fent” elhatározott szándékról szólunk azonban; magunk is érzékeljük, hogy az iskolai tanterveink, nevelési programjaink élő, létező igényekre, szükségletekre építhetnek. A szülők, nagyszülők örömmel veszik, ha a gyerekek kérdésekkel fordulnak hozzájuk, s miközben meghallgatják őket, rácsodálkoznak a „velük élő történelemre”. A mi dolgainkat is könnyíti, ha kézzelfogható, ismert érvekkel, tényekkel támasztjuk alá a tananyag elvontabb részeit. A honismereti munka alapját jelentő te-

vékenykedtetéssel alátámasztjuk az ősi igazságot: a leghatékonyabb elsajátítás – még ha dőcögösen is – végigjárni a megismerés gyakorlati fázisait.

Orosháza értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiával foglalkozó iskolája az ott jó néhány esztendeje folytatott helytörténeti munka révén *kutatóiskola* rangra emelkedett. Munkájuk egyik elismerése a náluk rendezett, 2006. évi országos tanácskozás. Konferenciájuk címe is jelzi kollégáink affinitását: „*A lokális identitás pedagógiája tudománypedagógiai megközelítésben*”. Településünk egyik különösképpen működő iskolánk diákjai az Orosházán 2002-ben megrendezett országos néprajzi konferencián egy egész órás bemutatóval szerepelhettek, bizonyítván, közel áll hozzájuk a hagyomány. Ez az intézmény immáron kilenc esztendeje a hagyományörzést állította munkájának fókuszába. Programjukba nemcsak a mindenkori tanítványok és szülei, de a korábban végzetek és az elszármazottak is bekapcsolódnak. Más profilú iskoláinkban is megtapasztalták a szaktanárok, hogy a helyi történeteket hangsúlyozva, érthetővé, élhetővé tehetik tanítványaiknak a társadalmi eseményeket. Igazolva, hogy a hon- és népismeret nem csupán egy az iskolai tantárgyak sorában. Komplex tudás- és képességterület, melynek elemei a többi tárgy kereteiben is megjelennek, s amely nagyszerű terep a kompetencia-alapú oktatáshoz.

A helytörténeti munka sajátossága, hogy a tehetségevel ugyanúgy rendkívül alkalmas, mint a sajátos nevelési igényű, halmozottan hátrányos helyzetű tanulókkal való foglalkozásra. Bizton állíthatjuk, hogy a 2008-as tanévben bevezetett nem szakrendszerű foglalkozásokon is hatékony az egyes témákhoz köthető, de helytörténeti jellegzetességekre építő tevékenységi forma. A munka jogosultságát és hatékonyságát iskolán kívül is mérhetjük: a helytörténeti tevékenységek során; az ifjabb nemzedék természetesen módon elsajátíthatja a stratégiai fontosságú, korrekt és előrevivő gyakorlati és közélet alapjait.

3. A fentiek szellemében törekednünk kell arra, hogy tanítványainkkal praktikus mértékben építsünk az egyes szakterületek eddigi eredményeire: az orosházi és a környező táj földrajzról összegyűjtött információkra; a vidékünkre jellemző etnográfia jellegzetességekre, nyelvjárásunk sajátosságokra; helynév- és személynévkincsünkre; vallási viszonyaink ismeretére, szakrális emlékeinkre; a három újtelepítés történetének fontos elemeire; közigazgatásunk sajátosságainak alakulására, kereskedelmünk karakterére, iparfejlesztésünk állomásaira; az ismert társadalmi szerveződések alakulására; művelődésünk két és fél évszázados történetére; a régmúlt és a közelmúlt építményeinek jellemzőire.

A helytörténeti munka során szerzett élményeikkel megalapozzuk a legifjabb nemzedék későbbi nyitottságát, toleranciáját, kreativitását. Ide tartozásuk érzését erősítve, miközben provinciális gyökereinken át a nemzeti, egyetemes értékekből is táplálkozunk.

A helytörténet szervesen kötődik az iskolák, intézmények történetének gyűjtéséhez, rendszerezéséhez, közzétételéhez, a krónikairáshoz, a műemlékvédelemhez, a helyi gyűjtemények gyarapításához, az emlékhelyek gondozásához és kialakításuknak szorgalmazásához, a természetvédelemhez is.

Területeinek a legismertebb hármast felosztását idézzük:

a) A *klasszikus múlt*nak vannak rejtőzködő tárgyai, dokumentumai, sor kerülhet kincsvadászatra az orosházi közgyűjtemények már feldolgozott anyagában, a helyi evangélikus egyházi levéltárban, a Békés Megyei Levéltárban, tanulmányozhatók egyháztörténethez köthető folklórjegyek, a szertartások emlékei, kegytárgyak, családi relikviák.

b) A *közelmúlt* megismerhető a szülők, nagyszülők és a körülöttük élők bevonásával. Mindez természetes módon támaszkodik a helytörténeti munka már elért eredményeire. Hiszen a honismereti mozgalom már az 1940-es évek elejétől hirdett hozzánk is közel álló témákban pályázatokat, voltak középiskolai táj- és népkutató munkaközösségek. Ezek némelyikéhez környékünkön még mindig gyűjthetnénk anyagot, noha talán már az utolsó órában: „Magyar táj fényképeken”, „Az ifjúkor népi hagyományai és szokásai”, „Egy kiváló parasztegyéniség élete és munkája”. A helytörténet kézenfekvő területe a temető-kultúra megismerése sírversek, szövegek gyűjtésével, megmentésével, a sírhelyek esetleges gondozásával.

c) A *jelen* többek között az iskolatörténet, az évlapok összeállításával rögzíthető. Egyre indokoltabb lenne az életkori sajátosságokból fakadóan mindig is modellt kereső fiataloknak a tömegkommunikáció értéktelen celeb-vadászata ellenében saját kortársaik, kiválóságai megismerése is. Ide kapcsolható forma a fényképekből, dokumentumokból összeállított családi „képregény” készítése, a mai utcákról, házakról, itt élő emberek mindennapjairól szóló, rendszerezett állomány létrehozása.

4. Helytörténeti kutatásunk kiterjed településünk egészére, valamint részei múltjának feldolgozására. Módszereink így sok esetben azonosak a történettudományával (beleértve annak segéd- és rokontudományait is. Forrásaink eszerint lehetnek tárgyi emlékek, iratlan (a szóbeliségben, szokásokban megőrzött) hagyományok, írott anyagok.

Az alább tárgyalt, illetve az ezeken túli módszerek közül némelyek már otthonra találtak Orosháza legtöbb tanintézményében. Az eredmények közzététele, bemutatása, újdonságok ajánlása az érdeklődők számára a városvezetés és a városban élő valamennyi korosztály érdeke.

A *szakkörök* kínálják a helytörténeti tevékenység természetes keretét. Az önkéntes, akár különböző korosztályokat tömörítő, kooperatív munkára építő társulások az elméleti képzésen túl a gyakorlati ismeretek közvetítői is.

A kézzel fogható, élményeket is nyújtó formák csábítják leginkább a gyerekeket:

- a) *gyűjtőakciók* (lomtalanítás során, papírgyűjtésekkor, idősebbek felkeresése révén);
- b) *az összegyűjtött tárgyak szakszerű tisztítása*, kezdeti állagmegóvása (a helyi szakemberek segítségét kérve, élő kapcsolatot feltételezve a múzeummal);
- c) *a tárgyak rendszerezése* (olykor a könyvtári kutatómunka, az elektronikus hálón való barangolás után lehetséges csak a tárgyak pontos rendeltetésének meghatározása; kreativitással, művészi ambíciókkal rendelkező tanítványaink tablókat, installációkat készíthetnek; izgalmas nyomozás a hiányos tárgyak mellé olyan illusztrációk beszerzése, amelyek az eredeti állapotukban látszódnak);
- d) *kiállítások rendezése* (a természetes emberi hiúság nagy motiváló erő lehet a mindenképpen szoros bemutatkozások révén).

A manuális munka után apró lépésekkel még mélyebb információk felé terelhetők a tanítványok. Szakköri *foglalkozásaink* elméleti részében sor kerülhet az iskolai tananyagot kiegészítő, azt a diákokhoz közelebb hozó beszámolókra, előadásokra, a módszertan elsajátítására.

A *terepmunka* során immáron a résztvevők nemcsak a hetente vagy még ritkábban adódó alkalmakkal „helytörténéskedhetnek”. A tanulmányi- és gyűjtőutakon (írott adatok felkutatásától az adatközlőkkel való foglalkozáson, a jegyzetelésen át a tárgyszerű leírásokig), táborokban, közgyűjtemények látogatásával sokoldalú, maradandó élményeket szerezhetnek.

Az *egyéni feladatok* megoldása után sikerélményt kínálnak az írásos és szóbeli beszámolók.

A nyilvánosság előtti lehetőségek a társadalmi, történeti alkalmakhoz, ünnepélyekhez is köthető bemutatkozások, dramatikus játékok, szinpad színdarabok, a vetélkedők, a kiállítások, a szakköri kiadványok, albumok. Hagyományörző munkánk eredményeit őrizhetik az ilyenkor vastagodó vendégkönyvek, albumok.

5. Az alábbiakban egy sajátos profilú „múzeumépítő szakkör” kialakításához vezető lépéseket vázolom fel:

a) *A lehetőségek felmérése*. Városunk falain túli tájékozódással, de akár Orosháza közgyűjteményeivel, az ott dolgozókkal való ismerkedés után is könnyebben rávehető a gyerekek egy „magángyűjtemény” elindítására.

b) *A gyűjtési terület meghatározása*. Az otthon rejtőzködő anyagok egy eldugott ajándék izalmát is jelenthetik számukra a megfelelő pedagógiai motiváció után. Idősebb emberek pedig egy érdeklődő kérdésre többnyire szívesen leporolják meglévő iskolai emlékeiket. Ezek előzetes feltérképezését követően gyümölcsöző vitában határozandó meg „kis múzeumunk” profilja.

c) *Konkrét megvalósítás tevékenységei*.

Az iskolában már meglévő anyagok gondozása: a föltártak rendszerezése, egy-egy téma logikus feldolgozása, esetlegesen a tudományos diákköri dolgozatok, az országos középiskolai versenyek történelmi tételeinek sorában a helytörténeti téma, az érettségi helytörténeti tétel szem előtt tartásával.

További tematikus helytörténeti gyűjtés: helyi témájú dokumentumok, képeslapok, fényképek, saját magunk készítette fotók, videók, rajzok, hangfelvételek, kották.

Iskolatörténeti gyűjtemény létrehozása: tintatartóktól a palatáblákon, bizonyítványokon, szemléltető eszközökön, irkákon és tankönyveken át az elismeréseken keresztül a rendtartásokig.

Az iskolai névadó megismerése, hozzá kötődő kiállítás készítése: a sivár számozásnál izgalmasabb egy-egy tanterem jeles személyekről való elnevezése, majd a névadók képének, életpályája vázlatának kihelyezése.

Az Orosházán működő Békés Megyei Irodalmi Gyűjtemény sajátos profilja a paraszti, a munkás és katona önéletírások felkutatása, ösztönzés azok elkészítésére, rendszerezésük és publikálásuk. Ehhez tanulóink is hozzájárulhatnak ötleteikkel, a maguk készítette interjúkkal, a velük élő és általuk ismert idősebbek bevonásával.

Néprajzi gyűjtemény létrehozása. Ha a nevét és adatait kérve biztosítjuk a tárgyak tulajdonosát arról, hogy adományai tisztes helyre kerülnek, általában örömmel válik meg tőle. A létrejövő kiállítás megnyitáskor büszkén nyugtázza gesztusának fontosságát.

Háborús anyagok gyarapítása. Sajnos leginkább már csak a második világháború túlélőitől lehetséges anyagokat gyűjtenünk, ám ezt mindenképpen szorgalmaznunk kell, tanulván az első háborúból hazakerültek iránti mulasztásainkból.

Orosházán mód van a paraszti élet anyagai mellett a régi polgári miliővel kapcsolatos tárgyak gyűjtésére is.

Tanulságos a régi, kereskedelmi forgalomból származó, vagy maguk készítette babák és egyéb játékok, háztartási eszközök és ruházat gyűjtése.

Családi indíttatásból néhány tanítványunk számára izgalmas feladat lehet az egyházközségek historia domusainak, anyakönyveinek tanulmányozása, kutatásuk eredményének látványos megjelenítése időszalagokkal, topográfiai játékokkal.

Meglepetésekkel is szolgálhatnak a még mindig felderítetlen papírrégiségek (könyvek, oklevelek, térképek, képeslapok), különösen izgalmas a gyerekeknek a településen készült régi felvételek és a mai fényképek összehasonlítása.

Az utóbbi évtizedek változásai alkalmat adnak a címerek gyűjtésére, kiállítására. Az intézmények régi jelzeteire (táblák, címerek, cégérek) bukkanni nagy szerencse. Az egyesületi és pártjelvények, ki-tüntetések hasonlóképpen érdemesek a megőrzésre.

Látványos, de időigényes a diorámák, életnagyságú makettek készítése (pl. Justh Zsigmond parasztszínházának kialakítása).

A számítógépes játékokon edződött fiatalokat is lekötheti az időlabirintus építése.

Elkényelmesedett világunk izgalmas kontrasztja az ősi szerszámok készítése és használata a maiakkal összevetve.

Hálás feladat a helyi és környékbeli receptek gyűjtése, gasztronómiai inyestár létrehozása, kóstolókkal, vendéglátással.

Rendszeres és összehangolt tevékenységet, kitartást igényel a helyi szobrok, emléktáblák történetének feldolgozása, fényképeikkel városi térkép kialakítása. Szükség esetén célszerű azokat gondozni, védeni a rongálók ellen.

Helyszűke miatt könnyen lemondunk a szabadtéri múzeum, az emlékkert létrehozásáról, noha hatása mással pótolhatatlan. Egy-egy ünnepi alkalommal ültetett, tábláskával ellátott fa évtizedekig őrzi szándékainkat.

6. A szakköri kereteken túl is számos lehetőség kínálkozik a helytörténeti nevelésre.

Szint és változatosságot jelentenek a diákok számára a *múzeumi órák*, amikor a helyi szakemberek segítségével a tananyaghoz kapcsolódóan valamelyik múzeum falain belüli látogatásokkal, egyes kiemelkedően fontos tárgyak ismertetésével, oltani és mobil interaktív bemutatókon veszünk részt.

Az olykor tanulásra és gyermekmegőrzésre szűkülő délutáni *napközis foglalkozások* színesítésére mind az alsós, mind a felsős korcsoport számára ajánlhatjuk a helytörténeti munkát. A rendszerességet segíti a „Hónapsoroló” videokazetta, a „Jeles napok” című kötet, a népi kalendárium. A forma is sokféle lehet: a népi játékoktól a fazekasságon, a szövevényen, a komatálzáson, csuhéjazáson keresztül a drámajátékig és tovább.

Vidékünk szegényedő, de még létező tájnyelvi sajátosságait nagyszülők, kistestvérek bevonásával *hangzó anyagok gyűjtésével* örökíthetjük meg, irodalmi és folklór szövegeket rögzíthetünk. Mai jellegzetességeink feltérképezését szolgáljuk a szófordulatok, ráolvasások, átkok, viccek gyűjtésével.

Móricz 1927. februári orosházi látogatásának évfordulóján a vállalkozó kedvűek különböző műfajokban *tollforgató versenyt* szerveznek (interjúktól a meséken, a lírai alkotásokon, anekdotákon, életrajzokon át a mondákig.). Ösztönző lenne a sikeres művek csokrából évenként megjelentetett füzetes-ke, az önkormányzat kiadásában.

Évente más és más iskola szervezésében, egy-egy korszakra, sajátosságra, személyiségre koncentráva rendeznek *városismereti vetélkedőt* a harmadik újratelepülés hónapjában, áprilisban.

Gondozatlan sírok, műemléki jellegű épületek, védelemre érdemes közterületek, szép kapuk, kerítések ápolása *városvédő ifjúsági programok* által főként a lakótelepi lakásokban nevelkedő tanítványainknak újszerű s nagy nevelő hatású. Sajátos terület a famatuzsálemek védelme, megőrkítésük rajzzal, fotóval.

Hasznos a sikeres *kirándulások, túrák* dokumentálása, ajánlása érdeklődőknek. A tanulmányutak, erdei iskolák, nyári táborok életre szóló élményt jelentenek diákjainknak. Kerékpártúrák szervezése ajánlható helytörténeti feladatokkal, először rövid távokra, majd tágabb körben. Cél lehet pl. a kiscsáki Geist-kastély, Nagymágoocs, Tótkomlós, a kardoskúti természetvédelmi terület, különösképpen az ottani bemutatóterem hangsúlyával, a székutasi falutörténeti gyűjtemény, a kondorosi csárda megtekintésével, majd Zomba. A Kakasszéki-ér és a Száraz-ér vonalát végigkövetve is hangsúlyozhatjuk a megyehatáron lévő jellegzetességeinket, lehetőségeinket.

A *közgyűjtemények látogatása* sok lehetőséget kínál. A helyi Justh Zsigmond Könyvtár, a Szántó Kovács János Területi Múzeum, a Békés Megyei Irodalmi Gyűjtemény, a Városi Képtár, a Müller Miklós Terem, az Ilovszky Magánképtár, a Kútmúzeum mellett a Gyulai Levéltár anyagával való ismerkedés kínálkozik.

Irányításunkon túl *önműveléssel*, szaktárgyi kutatómunkával, szómagyarázatokkal, interjúkkal, az összehasonlító elemzés módszereinek alkalmazásával később is hasznosítható gyakorlatra tehetnek szert a tanítványaink. *Tudományos diákkörök* működésével, *dolgozatok és pályázatok* készítésével kapcsán feladatunk a dolgozatok létrejötte után a gyűjtésen és nyilvánossá tételen túl fontos lehet a kiselőadások alkalmának biztosítása (felolvasás, bemutató) az orosházi újságok és a városi televízió bevonásával.

A protestáns kollégiumokban már a XVII. században szokássá vált, hogy a professzorok, az egykori diákok a megjelent műveiket, kézírataikat az alma maternek ajándékozták. Fontos, hogy Orosháza valamennyi tanintézménye helyismereti dokumentumok gyűjtésével önálló *iskolai alapkönyvtár*at építsen ki. Az önkormányzat támogatásával a helyi és környékbeli múzeumok kiadványai ingyen juthatnának el az intézmények polcaira. A könyvtári ellátmányt nem terhelve kellene az iskoláknak más környékbeli művekhez hozzájutniuk. Ennek az alapkönyvtárnak a következő tematikából kellene főleglőnie: a településünk történetéről, természeti viszonyairól, jelenéről alapvető információkat tartalmazó, átfogó igényű kézikönyvek, helytörténeti szintézisek, útkönyvek, bibliográfiák, CD-ROM-ok, képes albumok, helytörténeti olvasókönyvek, didaktikus videofilmek; a településünkről írt szépirodalmi munkák, helyi folklórkincsünkből merítő gyűjtemények, az országos helyismereti-helytörténeti segédletek, melyek településünkről is tartalmaznak fontos információkat; Orosházához és a régióhoz kötődő alkotók munkái, településünk lokális jellegű periodikái (a múzeumi évkönyvektől a kalendáriumokon, a címtárakon át a helyi újságokig); a helyismereti, helytörténeti oktatás, kutatás, gyűjtés módszertani irodalma; iskolai rendezvények hang- és filmfelvételei, az iskolai rádió (televízió) műsorainak rögzítése; az iskola egykori és mai pedagógusairól, tanulóiról írott könyvek, cikkek, képek, hangzó anyagok, az iskola egykori és mai pedagógusainak, tanulóinak munkái; az iskola saját kiadványai: értesítők, évkönyvek, aprónyomtatványok (meghívók, plakátok), diáklapok.

Nagy anyagmennyiséget, de hihetetlen kutatási alkalmat és számtalan szempontot *kínálna a digitális archívum*. Az érdeklődő diákok családjuknál, ismerőseiknél, majd házról-házra járva régi fotókat kölcsönöznének, azokat adatokkal ellátva besz kennelnék.

A *hagyományörző napok* pozitív hatása szinte felbecsülhetetlen. Az „Orosháza néprajza” című könyvből, idősebbek elbeszéléseiből egyaránt sok őrzendő, gyakorolható szokást tanulhatunk. A helyi lakodalmastól a keresztlőkön, a Gergely-járáson, a betyárkodáson, katonatoborzáson, a pünkösddőlésen, a lucázáson, a betlehemezésen át a téltemető farsangolásig számtalan egész napos programot szervezhetünk.

7. A helytörténeti munka alappilléreit jelenti a néhány szívvel-lélekkel szervező *pedagógus*. Előrelépést jelentene, ha valamennyi tanintézményből legalább egy-egy tanár, a helytörténettel szívesen és saját indíttatásból foglalkozó azonos érdeklődésű pedagógus munkacsoportot alkothatna. Ők hosszú távú koncepciót és évenkénti helytörténeti programsomagot dolgozhatnak ki, majd egymás munkáját ismerve és segítve összehangoltan segíthetnék a város számára is gyümölcsöző munkát. Számottevő *gyermeki, ifjúsági érdeklődést*, segítő családi háttérrel gerjeszhetnek a lelkes pedagógusok modellértékű megnyilvánulásaikkal.

Bárdos Zsuzsa

EMLÉKHELYEK

„Ez egy csoda iskola volt”

Szokolay Sándor zeneszerzővel a Békés-Tarhosi ének- és zeneiskoláról beszélget *Hárs József*

A beszélgetésre készülve már elakadtam annál a nem éppen egyszerű kérdésnél, hogy kimondani még csak lehet, de hogyan kell az iskola nevét leírni? Úgy alakult – többszöri egyeztetési kísérlet után –, hogy végül nálam, néhány araszra a számítógépemtől, vágjunk bele a téma sűrűjébe. Nos, hát hogyan kell leírni?

Percek alatt kiderült, hogy nem a helyesírás kérdéseire tartozik a válasz, hanem az maga a helytörténet. Szokolay Sándor megalapítása: „A politikai változás néha felszínre hoz olyan erőket, amelyekkel az ország gazdagodik.” Adva volt egy személy: *Gulyás György*, a Zeneakadémiát végzett és Kodálnál is tanult, tanítói, zenetanári oklevéllel rendelkező nagyszerű szervező. Később – az ének- és zeneiskola megszűnése után – a Debreceni Kodály Kórus, a Debreceni Egyetem Konzervatóriumának építője és megalapítója és a Bartók Béla Nemzetközi Kórusverseny életrehívója. És adva volt egy óriási elhagyott birtok, az ország délkeleti sarkában, a Viharsarokban. A történet ott kezdődött, hogy ez a tetterőtől duzzadó férfi és ez az ebek harmincadjára ítélt terület összetalálkozott.

Gulyás György, a Köröstarcsán született, megszállott ember, tehetséggutató iskolát, zeneiskolát szeretett volna meggyéjében, Békésben. Sokfelé próbálkozott és Kodályhoz is elment azzal, hogy – ha egyelőre nincs is konkrét helye –, mégis szeretné, ha a majdani iskola felvenné Kodály nevét. A Mester azt mondta, az nem olyan könnyű. Viszont ajánlja Békés városának szomszédságában a Wenckheim grófok gyönyörű uradalmát, amit úgyis elvesz az állam, mint általában a kastélyokat, hogy ott legyen egy bentlakásos tanfolyam, mert az az igazi. Persze az illetékesektől különféle engedélyek kellenek. „Ugyanis a kezdeményezés hivatalos bejegyzés nélkül kezdett működni 1946-ban. Kodály Zoltán javaslatára és más zenei nagyságok támogatásával” – teszi hozzá Szokolay Sándor.

A kastély

A gróf intézői próbálták megmenteni a berendezést, s a környék látta, hogy amit úgy hordtak szét, hogy nem is tudták használni, azt mire lehet fordítani. Nehéz volt megközelíteni. Csak autóbusszal volt elérhető. Az Alföldi Első Gazdasági Vasút a Millennium körül keskeny nyomtávúként fokozatosan 140 km hosszan épült ki a Körösök vidéke számára, s virágkorában az óriási birtok terményeit és utasokat is szállítva. A Zeneiskola idejében azonban már halódott. Ludad-pusztáról jött a keskeny nyomtávú vonal. Szokolay egy korabeli viccet idéz: valaki öngyilkossági szándékkal feküdt keresztbe a síneken, de hiába, végül éhenhalt.

Tehát hol is? Békés városkájá közelében, Tarhos község mellett, hatalmas, gyönyörű parkban állt elhagyottan az egykori grófi Wenckheim-kastély. A nagy, mert a közelben volt egy kisebb is. Az előbbi lett – egyebek között – a tanárok lakóhelye, az utóbbiban alakították ki a hangversenytermet. Három kilométerrel távolabb, harmadikként, lelték meg a fonott kosárban dunyhával, mindennel felszerelt érkezők a szállásukat, a kollégium „nagyon szép” épületét. Árvizektől próbált vidék lévén, karácsonyi szünetre haza kellett vinniük értékeiket, mert a vezetőség azokért nem vállalta a felelősséget. „Ha tüzelőnek brikettet hoztak, s a teherautó megjött, mi hordtuk. Abbamaradt a tanítás és rakodott mindenki.” Tanáraik a kastélyban laktak, a vendéglőadók jöttek máshonnan is. Hamarosan ismert lett a *Békés-Tarhosi Ének- és Zeneiskola* országszerte, majd nemzetközileg is, mint a zenei képzés bentlakásos formájának és a Kodály-módszernek fellegvára. Neve is ekkor alakult ki. Hol kötőjellel, hol egybe írva.

(Felkészülésemkor az interneten találtam rá *Békéstarhosi Zeneiskola* címen a hivatalos elnevezésre: „1947. jan. 2-án kezdte működését... mint Orsz. áll. ének- és zeneliceum és tanítóképző s vele kapcsolatos gyakorló isk. 1948. szeptemberben kettéválasztották: egyik részlege az Orsz. áll. ének- és zenei körzeti ált. isk., a másik az Orsz. áll. ének- és zenei gimn. lett. 1952. szept.-től mellettük zeneművészeti szakisk. is működött. 1954 nyarán ez utóbbit a min. Békéscsabára helyezte át, másik két tagozatát pedig megszüntette.) „Villany sem volt és akkor villanytelepet szerzett Gulyás oda és akkor jött és maga szerelte a villanyt.” Tanítványai életrevaló emberré váltak. (Szokolaynak Makarenko jut eszébe, persze fenntartásokkal.)

A mecénások és a diákok felkutatása

„Vásárolt teherautót és próbált mecénásokat keresni, főleg a jegyzőkhöz és papokhoz ment és olyan kapcsolatokat alakított ki, ő maga szervezte meg. Így jutott el apámhoz Orosházára.”

„Sokat énekeltem templomban is. Fél év alatt tényleg körülbelül ötszázan felvételiztek és körülbelül kétszázat vett fel. Többen tanulnak ma már, mint amennyire szükség van. Akkor fogtak minket még.”

Szokolay Sándor a csonka kezdő félév után, 1947-ben, a sikeres meghallgatás eredményeképpen került be a diákok közé. „Ütöttek nekem ritmusokat, fel kellett ismerni hangközöket.” Látták, hogy milyen tehetséges, nem is kellett folytatnia a megmérettetést.

„Édesapám az ablak alatt állt és amikor kimentem, sírt, mert ő nem lehetett zenész. Itt maradsz? Ha-za sem megyek.” A gyönyörű parkot csodálta. „Egy perc alatt eldöntöttem, hogy oda megyek. No, most én nem tanultam zongorázni, csak hegedülni tanított apám, de nem nagy sikerrel.”

Családja sok nemzedékre visszamenőleg orosházi parasztcsalád, bár apja – Szokolay Bálint (1906–1997), a ma már róla elnevezett Solymári Női Kar életre hívója, városházi tisztviselő volt. „Apám hegedűművész szeretett volna lenni, nagyon jó zenei füle volt. De először Kunágotára ment tisztviselőnek.” A zeneszerző ott született 1931-ben. (Egy gyerekkori élmény: „Én Kunágotán, amikor elsős lettem, a Fő téren, szemben a polgármesteri hivattal, még négyosztályos iskolába jártam, az első szünetben a tanító lekevert egy pofont. –Tanító bácsi, nem is én voltam! – Nem baj, édes fiam, majd kiérdemled.”) Aztán kerültek be Orosházára. Gyermeük az orosházi evangélikus gimnáziumba járt és templomban is elismerten jól énekel. Édesanyja ezért felvitte Budapestre Adám Jenőhöz, aki azt akarta, hogy énekes legyen. „Nekem nagyon tetszett Pest, a villamosok stb. És édesapám azzal fogadott: az újságban olvasta, hogy a Békés-Tarhosi kastélyban felvételi vizsga van. Én nem akartam tanyára menni, jobban tetszett volna Budapest.” Szerencsére nem csak általános iskola volt ott, hanem érettségit adó gimnáziumot is indítottak. „Én, ha riportot kérnek tőlem, azt szoktam mondani, hogy én háromszor születtem. Testileg Kunágotán, hitemben Orosházán és zenében Békés-Tarhason.” Bizottság járta be a közeli és távolabbi környéket a tehetségek felkutatására, akkor úgy tiz-tizenötöt vett fel Gulyás. „Ez volt az én első teljes éves felvételem.” (1947-ben.) Így foglalhatta el hazulról, Orosházáról jövet kollégiumi helyét.

Az iskola

„Számomra ez az iskola azért volt nagyon érdekes, mert falusi parasztyerek voltam, ha apám nem is, de nagyapám falusi volt. Ez egy csoda iskola volt. Novikov szovjet zeneszerző is dicsérte. Bár Zsdanov formalistának tartotta Bartókot és Kodályt is. Megalakult az iskolai gyerekkórus, én is tagja voltam s pár hét alatt Bartók és Kodály összes énekkari művét tudtuk. Ha hozták a külföldi vendégeket, abamaradt a tanítás. Tulajdonképpen a világ a csodájára járt. Én rettenetesen jól éreztem az iskolában magam. Az első ilyen iskola volt, habár nem szeretem a rangsorolásokat. Pár hét alatt a parkban sétálva 1000–1500 népdalt tanultam meg. És Kodálynak volt egy mondása, hogy nem zeneiskola kell, hogy legyen, hanem élményiskola. Ez volt az első olyan iskola, ahol nem a jegyekért kellett tanulni, hanem természetes közösség volt. Megmondom, hogy életemben olyan közösséget azóta sem láttam sehol ebben az országban. Annak ellenére, hogy úgy mondjam, ez a rendszer diktátumokkal uralkodott, én és még sokan két hónap alatt muzsikussá váltunk. Tehát én nem azzal kezdeném, hogy nem tanulni kellett, mondjuk zeneelméletet, hanem élmény volt tényleg az iskola. Ebből az iskolából került ki *Mező László* a Kossuth-díjas Bartók-vonósnegyes esellistája, *Csukás István* költő, aki gyerekverseket írt, de mondhatnám *Mező Imrét*, családjának minden tagja muzsikus lett, úgy mint nálunk. Rengeteg művelt embert adott az országnak. Gulyás György megpróbálta a regnálókat a kultúrára rávezetni. Ezek egyszerű parasztemberek voltak, s nem vették be a proletárdiktatúra tanait. Hogy valami jót is mondjak ezekről az évekről, a szovjet elvtársak, akik ide eljöttek, azt mondták, hogy nagyon irigylik, hogy Magyarorszá-

gon egy ilyen iskola van. Délelőtt voltak a közismereti oktatások, délután a zenélés. *Fasang Árpád* a minisztériumból segített hangszerek beszerzésében.

Szereplések

„Azt tudom, hogy amikor egy Wenckheim hazajött és csodájára járt az iskolának és mondta, hogy úgy látszik nem volt idejük lerombolni mindent.” Ez a volt tulajdonos még egyengette is nemzetközi útjaikat. Versenyeken nyertek. „Gyönyörű dolog volt.”

„Az egész iskola ilyen volt. Falujársnak nevezték akkor, jártunk teherautóval és falukba mentünk és szerepeltünk és az embereknél hatalmas sikerünk volt. Rengeteg olyan ember került ki onnan, aki zenét tanult, de nem volt profi zeneiségre elég tehetséges, de azok is az ország legtöbb helyén, hogy mondjam a honnaki mozgósító embereivé váltak. A kultúrházak mozgatói az országnak, s ezek mindig közbenjárnak, az érettségi találkozókon ott van mindenki. Egy fantaszta embernek az ötlete volt, aki mindent elvesztett, amit kapott az életében, de egy olyan iskolát csinált, amivel Walesben langgolleni kórusversenyt nyertünk.”

Szokolay, a zeneszerző

„Én ott kezdtem el komponálni. Két-három hét alatt kitanultam a zongora ábécé első két kötetét. Nem volt könyvtár, mert új volt az iskola. És Sipos Éva, aki most 85 éves, Gyulán lakik, alig volt idősebb nálunknál, akkor végzett, és mondta nekem, hogy írjak újjgyakorlatokat és én nem azokat írtam, hanem Hüvelyk Matyit, ami az első darabom volt, és fogócskát, csúfolódót, Betlehem- és Angyali üdvözléttől kezdve egyházi dolgokat is. A gyakorlófülkét istállóból alakítottunk át, téglát pucoltunk és én nyitva hagytam az ablakot, mert bezárták éjjelre az ajtót, és (este) az ablakot szépen betámasztottam és bemásztam és komponáltam éjjel, legalább úgy éjfélig. És jött az igazgató és akkor derült ki, hogy én belőlem mi lesz. – Kicsapnak az ország összes iskolájából, hát ez fegyelmi vétség! Én pedig mondtam: – Igazgató bácsi tessék nézni milyen szépet írtam. Elkezdett könnyezni: – No, jól van, elmarad a büntetés.”

„Tulajdonképpen innen indult el a pályám, mert addig inkább az irodalom felé fordultam. Apám írt verseket, Szabó Lőrincéknek nagy barátja volt és Illyés Gyulát ismerték. És így átkerültem a Kodály-vonalra és ettől tulajdonképpen a mai napig nem tértem el. Életemben nem gondoltam, hogy nem csak olyan foglalkozásom lesz, amit a legjobban szeretek, hanem még pénzt is keresek vele. Tulajdonképpen az egész nemzetközi pályám onnan indult, hogy belekerültem abba az áramlatba, amikor az iskola csodájára jártak és mutogattak engem is. Nagyon sok nemzetközi versenyt nyertem s ezt mind Kodály tanár úrnak, és Farkas Ferencnek köszönhetem.” (Annak ellenére, hogy ő a három T-ből a Túrni és a Tiltani között volt az ötvenes években.) Oda jártak le tanítani, Ádám Jenő, Bárdos és mások. „Úgy terveztem, hogy lejárók oda tanítani, de akkor már nem volt iskola, amikor lediplomáztam a Zeneakadémián. Ha nem szüntették volna meg a Békés-Tarhosi iskolát sokkal gazdagabbak lennénk.”

Zene, művészet nélkül nincs ember.

A megszűnés

Ebben az időben a rendszer már diktatúrává alakult. „Nem fogadták nagyon nagy örömmel, féltek attól, hogy a nevelés nem nagyon lesz ellenőrizhető. A vezetők nem nagyon értettek a zenéhez.” 1954-ben Révaiék már megszüntették. Hiába volt a Viharsarokból, Orosházáról indult Darvas (Dumitrás) József, a népi író és kultuszminiszter, sem testvére, a város polgármestere. A megszüntetést Kodály sem tudta megakadályozni. „A baj az volt, hogy a politikai oktatás nem tetszett nekik.” Hiába mondta Kodály: Ideje lenne a népnek visszaadni azt, amit tőle kaptunk? Ez lett volna ez az iskola.

Utóélet

„Amikor 1954-ben megszüntették ezt az iskolát, én már végeztem, már zeneakadémista voltam, és Kodályhoz elmentem, azt mondta, ő sem tudott segíteni, hogy ne szüntessék meg. A diktatúra már nem tűrte az egyénit. Az uniformizálás volt a cél. Amit Gulyás csinált, az, állítom, zenetörténeti kuriózum. Nyáron ma is vannak Békés városában Békéstarhosi napok az iskola emlékére. Ha külföldön járok és elmondom, hol tanultam, felfigyelnek. Nekünk az volt az álmunk, hogy legyen egy alkotóház, mert már nem lehet visszaállítani azt, ami volt. Ma már más az igény. A megszűnés után gyógypedagógiai intézmény lett belőle.”

Értékelés

„A múltat eltörölni, ahogy az Internacionálé mondja, azt nem. Nem voltunk renitensek, hogy úgy mondjam lázadók, a múlt a gyökereket jelenti az országban és én biztos, ha nem egy ilyen iskolába jártam volna, most nem ülök itt, hogy Békés-Tarhosról beszéljek. Ez nem véletlen, hogy a megszüntetett rendszer után a népi vérkeringés sokkal egészségesebb, mint az arisztokrata. Ma is nagyon sok olyan emberrel kerülök kapcsolatba, amit el kell hanyagolni, mert Magyarország szegény. Ne bántsuk a grófokat. A pannonhalmi iskola is megmaradt az úgynevezett felszabadulás után, én nem szeretem ezt a szót, mert igazából megszálltak bennünket. Ennek Békés megyében azért volt nagy jelentősége, mert a szegény sorsú fiatal gyerekek közül tényleg nagyon sokan odakerültek és aztán elmentek egyetemre, más szakmára, de én ezt azért tartom nagyon fontosnak, mert Békés megye ezzel kicsit kiemelkedett, mert mondjuk meg, Trianon óta, ahol széttrancsirozták az országot, Gyula is, Szeged is végállomása lett az országnak. És ez megint nem politikai kérdés, mert kár elkenni, mivel átfomálták azóta sokszor a világot és a magyar tehetségében, tudásában és tanulékonyságában egyedi, a nyelvében is. Most a zeneakadémián a gyerek csak a zongorázással foglalkozik. Pedig ahogy a latin közmondás szól: nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. Ezek a gyerekek most nem tudnak Békés-Tarhosra menni, pedig az egész megye odajárhatna.”

Az erkölcs

„Az erkölcs bajban van. A nemzeti fennmaradásban volt nagy Tarhos. A kultúra nem pénzzel mérhető, az eszmei érték. És minden művelt ország a kultúráját védte. Engem nem a pártok érdekelnek, hanem az igény és az igénytelenség.”

„Békés-Tarhos olyan igényt nevelt belénk, hogy ma is kritikával vagyok, azért, mert segíteni szeretnék, hogy az ember ne hagyja itt a világot úgy, hogy lejjebb van, mint amikor született. Kultúra és a politika nagyon ritkán találkozott a történelmünkben. Szeretnének látni vitatkozó embereket, de hát nem ismerik az önkritikát sem, nemhogy a mea culpát.”

„Churchill mondta: a regnáló hatalom nem azért tartja a kisebbséget, hogy statisztáljanak neki, hanem hogy bírálják őket, hogy ne váljon a hatalom ragadozóvá. A politika még önképzőkori nálunk, önmérsékletet kell mutatni. Szolgálnia kell a politikának az embereket. Ne más kárára éljünk. Nemesak a szakmára kell megtanítani, hanem az emberségre is.”

Magyarország a zenében világhatalom

„Kodály és Bartók után a zenében világhatalomnak számított és manapság úgy látom, hogy ezt veszni hagyjuk. És azért nosztalgikusan siratjuk ezt az iskolát, mert a régi vezetők, grófok stb. támogatása nélkül ez nem jöhetett volna létre.” Békésnek most is nagy a kultúrája. Például Melis György is a megyéből (Szarvasról) került ki. A magyarság megmaradása a tehetségén múlik.

Tájházak Békés megyében

A Szabadtéri Néprajzi Múzeumok létrejöttével egy időben, az 1970-es években indult el hazánkban a tájház alapítási hullám. A tájházak láncszerűen egymáshoz kapcsolódó bemutatóhelyeinek szisztémáját a népi műemlékekkel foglalkozó műemlékvédelem szakemberei fogalmazták meg. Az 1970-es évek végére megtörtént a hazai népi építészeti objektumok felmérésének első nagy vállalkozása. A Borsod és a Heves megyei múzeumi szervezet elindította területükön a paraszti lakáskultúra változatait bemutató tájházak kialakítását. Fő törekvése a nagy ívű vállalkozásnak az volt, hogy a gazdaháztól kezdve a legszegényebb zsémlésházig bemutassa a vidék jellegzetes népi épületeit és sajátos lakáskultúráját. Ennek köszönhetően ebben a két megyében található a legtöbb tájház. Sajnos a vállalkozás torzóban maradt, mert az alapkoncepció szerint nem tudták egymáshoz kapcsolni a tájházakat. Kimaradtak a szegény rétegek lakóépületei és a falusi kézművesek lakóépület-műhely felépítésű hajlékait bemutató tájházak. A nagyrészt reprezentatív gazdaházakat bemutató néprajzi kiállítóhelyek a települések szimbólumaivá váltak.

A lokálpatrióták által összegyűjtött helyi néprajzi anyagokból állnak tájházaink megközelítőleg 80%-ban enteriőr és tematikus kiállításai. A tájházak a helytörténeti gyűjteményekhez hasonlóan tele-

pülésük történelmének bemutató és gyűjtőmúzeumi lettek. Már ekkor érződött, hogy a tájházak olyan múzeumi kiállítóhelyek, melyek többlettöltéssel rendelkeznek az áttelepített szabadtéri néprajzi múzeumokkal szemben. A települések lakói tájházaikban saját mikro történelmük óvóhelyeit alakították ki, és személyes kötődés alakult ki az egyes tárgyakhoz.

A tájházak kialakulásának másik folyamata, amikor a megyei múzeumi szervezet égisze alatt, szinte a helyi lakosság részvétele nélkül alakították ki a tájházat és annak berendezését. A muzeológiai szinten tökéletesen berendezett tájházak, nem a saját gyűjteményüket mutatják be, hanem a néprajzos által a területen felgyűjtött berendezési és használati tárgyakat, melyek tulajdonjogilag a megyei vagy területi múzeumhoz kapcsolódnak. A tájházak ezen típusában megfigyelhető, hogy a helyi lakosság kívülről szemléli a saját hagyományos lakáskultúrájukat és gazdálkodásukat bemutató kiállításokat.

A tájházak kialakulásának vázlatos bemutatása után érdemes pontosítani a tájház fogalmát. Hazánkban tájház névvel illetnek szinte minden védett vagy védendő népi építészeti emléket vagy egy falusi házban elhelyezett néprajzi jellegű gyűjteményt, esetleg a hagyományos kézműves mesterségeket bemutató önálló épületben lévő kiállításokat, alkotóházakat és faluházakat is.

A bizonytalanság nemcsak a civil társadalomban észlelhető a fogalom meghatározásában, hanem a szaktudományok területén is. A műemlékvédelem gyakran a tájházhoz sorolja be az olyan védett népi építészeti objektumokat, amelyek néprajzi vagy helytörténeti kiállításoknak adnak otthont. A néprajztudomány már pontosabban fogalmaz, mert tájháznak nevezünk minden olyan műemléki vagy helyi védettség alatt álló eredeti épületet vagy épületegyüttest, mely a település vagy a táj hagyományos népi építészettét reprezentálja. Az épületben és a gazdasági portán legalább egy enteriőrnek berendezett helyiség van a múzeumi kiállítóhely saját műtárgyaiból. Az enteriőr kiállítás korszakában és jellegében illeszkedik a védett épület által bemutatott időszakhoz és lakóépület típusához.

A tájházak az utóbbi tíz évben közművelődési szinterekké is váltak. A tájházakban már nemcsak a néprajzi enteriőr kiállításokkal, hanem hagyományápoló rendezvényekkel ismertetik meg – elsősorban a helyi közösséget – elődeik etnográfiai és folklór hagyományait.

A rövid terminológiai áttekintés után tegyünk utazást Békés megye tájházaihoz. Megyénk viharos történelmében a XVIII. század meghatározó volt etnikai sokszínűségének kialakulásában. A török hódoltság utáni időszakban a terület csaknem teljesen elnéptelenedett, mely újratelepítésében báró Harruckern János György tette a legnagyobb lépéseket. Az ország északi területéről hívtat telepeseket a vidékre, akiknek vallásszabadságot és négyévi adómentességet ígért. A békés megyei szlovákok nagyobb rajban érkeztek Csaba területére, majd alkottak kisebb-nagyobb telepeket a megye egy-egy pontján. A németek a középkor óta jelen voltak Gyula térségében. A megye más pontjára telepített csoportjaik főleg az ipari tevékenység újra elindulását eredményezték. Kisebbségi területeken szerbek és románok éltek, akik egy-egy település arculatát a mai napig meghatározzák.

A tájházak a megyében először a nemzetiségi területeken alakultak és reprezentálják ma is a sziget-szerűen élő népcsoportok hagyományos népi kultúráját. A nemzetiségi tájházak megalakulását a megyei múzeumi szervezet erősítette és segítette. A megyei szlovák, román és német néprajzzal foglalkozó kutatók feltárásai és gyűjtései alakították ki Békés megye nemzetiségi tájházainak arculatát. A megyében Tótkomlóson, Szarvason és Békéscsabán szlovák, Kétegyháza és Eleken román, valamint Eleken cigány és német tájházzal vagy néprajzi gyűjteménnyel találkozunk. A nemzetiségi tájházak mellett Békésen, Gyomaendrődön, Hunyán és Füzesgyarmaton a magyar paraszti életmódot bemutató tájházak működnek.

Tótkomlós kiemelkedő a szlovák népi kultúrát bemutató kiállítások számában, mert a Szlovák tájház mellett a Szlovák Ház, a Szlovák Néprajzi Gyűjtemény, a Tanyamúzeum és Juraj Dolnozemsky magángyűjteménye kiállításain ismerhetjük meg a gazdag tótkomlósi szlovák kultúrát.

Tótkomlósi tájház, az ország első szlovák tájháza 1972-ben nyitotta meg kapuját. Berendezését és a kiállítóhely tervezését Boross Marietta muzeológus végezte. Az épület 1886-ban épült módos gazdaház. A lakóépület szoba-konyha-szoba-kamra-istálló kialakítású, vályogból épült, teteje náddal fedett, az utcai homlokzatnál kiskanfaros kialakítású. Az udvar felől szögletesen bárdolt oszlopú tornác áll. A ház udvar és utcai oldalfalának lábátán sajátos falfestés található, amelyen a festő asszonyok ujjakkal alakították ki a mintákat. A ház teljes egészében berendezett, a kamrában és az istállóban kiállítóterek vannak, ahol a helyi háziipari szövetséget termékeiből készült kiállítás látható. Az udvaron falás, vesszőből font hombár található.

Szarvasi Szlovák tájház 1975-ben nyílt meg. A tájház épülete 1885-ben épült, berendezése a szarvasi szlovák kisparaszti réteg tárgyi kultúráját tárja a látogatók elé. A ház beosztása szoba-konyha-hátsó

szoba-belső kamra-külső kamra. A nagyszoba diagonális elrendezésű. A konyha szabadkéményes, tüzelőpadkás kialakítású. Az egész ház enteriőr kiállításokkal berendezett. A külső kamra sajátossága, hogy padlószintje fél méterrel lejjebb van a szobák padlószintjénél. A külső kamrában a gazdálkodás és állattartás eszközei láthatók.

Békéscsabai szlovák tájház 1972-ben, néhány hónappal a Tótkomlói tájház felavatása után nyitotta meg kapuját a látogatók előtt. A tájház épülete már a XVIII. század második felében állt, jelenlegi előtornácos klasszicizáló formáját 1865-ben nyerte el. A módos gazdaház belső tagolása szoba-konyha-hátsó szoba-kamra és pince kialakítású. A vályogból készült épület apró ablakai, fa ablaktáblái is eredetiek. Az utcára néző tisztaszoba ünnepegyességét festett bútorzata, díszes mennyezetes ágya emeli.

Kétegyházi román tájház 1984-ben alakult meg, ezzel létrehozva a magyarországi románság első és eddig egyetlen tájházát. A tájház épülete a XIX. század második felében készült, melyen 1920-ban végeztek nagyobb átalakítást. A ház végéhez nyári konyhát, kamrát és istállót magában foglaló épületrészt toldottak. A tájházként való felújítás során, az utcai homlokzaton visszaállították az egyetlen hat-szemes ablakot, a házban a szabadkéményes tüzelőberendezést és a gazdasági udvar építményeit. Az enteriőr kiállítások az 1920-as évek román középparaszti réteg lakáskultúráját reprezentálják. A tájház berendezését a megyei múzeumi szervezet koordinálta, a muzeológiai munkát Grin Igor néprajzos vezette.

Eleki nemzetiségi tájszobák kiállításain a négy nemzetiségű kisváros német, román és cigány népi lakáskultúrájába kalauzolja a látogatókat.

A nemzetiségi tájházak és néprajzi kiállítóhelyek után tekintsük át Békés megye azon tájházait, melyek a magyar parasztság életmódját, gazdálkodását, építészetét tárják a látogatók elé.

Békési tájház épülete 1866-ban épült, mely a békési polgári-kisnemesi ízlés nyomait hordozza magán. A parasztpolgári jellegű gazdaház barokkos vonalú utcai oromzatának díszítése már a szakavatott kőművesmunkára vall. Az utcai homlokzat hármastagolódása a házban élt család módosságát hangsúlyozta. A 19. század végén a házban a család két nemzedéke lakott egyszerre és eszerint alakult a ház felsőház és alsóház megosztása is. A felsőház nagyszobájában hatalmas boglyakemence áll, mellyel átellenben lévő sarokban helyezkedik el a saroklóca. A szabadkéményes konyhában tüzelőpadkás tűzhe-lyeket és a falra akasztott konyhai eszközöket tanulmányozhat a látogató. Az alsóház berendezése sokkal egyszerűbb és legtöbb esetben házilag készült bútorokkal rendezték be. Az alsóház tüzelőpadkás szabadkéményes konyhájából fűtötték a szobai kemencét. A ház felét két részre osztották a tornác felől virágoskertet, mellette veteményes kertet alakítottak ki. A telken hombárt, gémeskutat, valamint egyéb gazdasági épületeket találunk.

Füzesgyarmati tájház épülete 1880-ban készült. A vályogfalú épületet nádtető fedí. Az utcai homlokzaton domború kiképzésű évszám hirdeti a ház építésének időpontját. Az oldaltornácot téglából rakott oszlopok tartják. A ház főépületében szoba-konyha-szoba elrendezést figyelhetünk meg. A ház végéhez kamra és kovács-műhely csatlakozik. A házat nemzedékeken keresztül egy kovács dinasztia lakta. A kovácsműhely és a kovácsszerszámok a házat lakó kovácsmesteré volt. A főépület utcai szobájában enteriőr kiállítást láthatunk, mely bemutatja XX. század eleji iparoscsalád lakáskörülményeit. A konyha berendezése is a XX. század elejét reprezentálja, míg a hátsó szobában tematikus helytörténeti kiállítás fogadja a látogatókat. A tájház udvarán gémeskút áll, valamint a kovács-műhely mögött még állnak a disznó- és baromfiólak. A tájház gazdag gyűjteményét harmincéves gyűjtőmunkával a füzesgyarmati Csánki Dezső Helytörténeti Kör hozta létre.

Endrődi tájház 1977-óta várja látogatóit. A tájház épülete 1862-ben épült módos gazdaház. A ház utcai homlokzata téglából épült, vakolt, klasszicizáló formákat hordoz. A homlokzati timpanonban az építés dátumát és egy rózsakereszt alakzatot láthatunk. Az épület elő- és oldaltornácos típus. Az előtornác vakolt téglaszlopai között ívelt léckerítés fut. A ház oldaltornácát vaskos faoszlopok tartják. A tájház épülete 1920-ig nádtető volt, melyet akkor cseréptetőre cseréltek. Beosztása szoba-konyha-szoba-fennkamra-lentkamra (darás kamra)-kocsiszin-istálló. A tájház berendezése a 19-20. század fordulójának endrődi katolikus paraszti lakáskultúráját és gazdálkodási eszközeit mutatja be.

Hunyai tájház a legfiatalabb gyűjtemény a sarvasi kistérségben. Szabó Béla magángyűjteményét bemutató tájház épülete 1997-től várja a látogatóit. Az épület 1930-as években épült vályogból, cserépfedésű nyeregtetővel. Az oldaltornácot fűrészelt faoszlopok tartják. A ház beosztása szoba-konyha-kamra, melyhez még egy kamrárt építettek hozzá. A telken lécekből épült kukoricagóré, kocsiszin, disz-

Hunyai tájház kamrája

nóól és baromfi ólak található. A ház berendezése enteriőr kiállítás, mely az 1930–40-es évek hunyai középparaszti rétegének lakáskörülményeit és használati tárgyait mutatja be a vendégeknek.

Békés megye tájházként működő népi építészeti emlékei mellett fontos részei a népi kultúrának azok az egyéb néprajzilag jelentős építmények, melyek a megye parasztkultúrájával szoros kapcsolatban voltak. A szármalmok, a szárazmalmok és a pusztai csárdák. A megye leghíresebb csárdája ma részben múzeumi kiállítóhelyként, részben vendéglőként működik.

Kondorosi Csárda Múzeum épületének alapjait a XVIII. században rakták le, melyen nagyobb átalakítást a XIX. század második felében végeztek. A barokk és klasszicista építészeti stílusjegyeket magán viselő alápincézett, több helyiséges, boltíves tornácos impozáns épületet nádtető fedi. A csárda épületének korhű felújítása először 1980-as évek első felében zajlott, majd 2002-ben egy újabb állagmegóvó felújítást kapott. A korábbi ivóban képzőművészeti kiállítóhely létesült. A csárda konyhája eredeti állapotában maradt, melyet a Kondoroson gyűjtött háztartási és konyhai eszközökkel rendeztek be. Az eredetileg raktárnak használt helyiség lett a csárda ivója, mely kármentőjével és rekonstruált berendezésével a korabeli csárda hangulatát nyújtja a látogatóknak. Az épület végében két vendégszobát találunk, melyekben enteriőr kiállítások ismertetik meg a vendégeket a XIX. századi vendégszállások kialakításával.

Szarvasi szárazmalom a Tessedik Sámuel Múzeumhoz tartozó muzeológiai egység. A szépen és hitelesen rendbe hozott malomház és szerkezet működésében is megtekinthető. Sajnos, csak ez az egy szárazmalom maradt meg a környéken, pedig kevés olyan település volt a megyében ahol ne lett volna egy vagy több szárazmalom.

Örménykúti szélmalom. Hunya és Örménykút között elterülő szántóterületen található a műttől 2 km-re. A szélmalom a Bakulya családé volt és működött az 1960-as évekig. A malomház és a környező tanyák elbontása után csupán a malom hatalmas téglából rakott épülete magaslik ki a sík területből. Néhány éve a műemlék-felügyelet munkatársai felújították a tetőt és az őrlőszerkezetet. Sajnos a nehéz megközelítés miatt nem látogatják ezt a szép építményt.

A vázlatos bemutatásból is látszik, hogy Békés megye nagyszámú tájházzal és egyéb népi műemlékekkel rendelkezik. A soknemzetiségű vidéket tájházai is szépen reprezentálják. Tájházaink hol könnyebb, hol nehezebb helyzetbe kerülnek. A tulajdonos váltások következtében nem minden esetben megoldott nyitva tartásuk, és ami nagyobb gond állaguk megóvása. Sajnos arra is van példa, hogy a meglévő tájház végleg bezárja kapuját, mint ez nemrég történt a kondorosi szlovák tájházzal. Szerencsére ez ritka, viszont annál örvedetesebb, hogy napjainkban is születnek tájházak a megyében. Békésszentandrásnál készülöben van a település tájháza, Gyomaendrődön hamarosan megnyitja kapuját a Gyomai tájház, Vésztőn pedig két tájház is arra vár, hogy megkapja működési engedélyét. Hasznos lenne Dévaványán is a tájház ügyének támogatása, mint ahogy Szeghalmon sem odázható el a város gyönyörű népi építészetét megőrző tájház kialakítása sem.

Összegezve: Békés megye több mint tíz működő tájháza fontos feladatot lát el a népi műemlékek megmentésén túl a települések és etnikai csoportok népi kultúrájának őrzésében és továbbadásában. A tájházak azon kívül, hogy múzeumi kiállító helyek a településeik lakóinak identitásának megerősítői. Olyan közösségi színterek, ahol a tudás átadása élményszerűvé tehető. A hagyományos paraszti társadalom működésének, szokásvilágának, hiedelmeinek, háziiparának, gasztronómiájának megismertetése mindannyiunk közös feladata. Hiszen ezek a mi gyökereink, amelyekbe kapaszkodhatunk, amelyen biztosan megállhatunk, az alap mely, ha jó, nyugodtam építkezhetünk rá. Mert a hagyomány nem olyan régiség, amelynek korszerűtlensége miatt el kell hagynunk, hanem az a színt, melyre építkezve tovább jutunk és reménykedünk munkánk eredményességében, hogy a későbbi nemzedékeknek mi is biztos alapjainvá válhassunk.

Dr. Szonda István

Füzesgyarmati tájház

Füzesgyarmat Békés megye keleti csücskében található. A sárrét egyik legrégebbi, jó adottságokkal rendelkező kisvárosa. A múltban Gyarmatnak nevezték, a „füzes” jelzőt nagy kiterjedésű, mocsári fűzerdőségeiről kapta. 1802-ben készült pecsétjén egy fűzfa és nád köteg látható, egy gólyával... Ha ma benézünk a városba, találunk még kis, öreg nádfedeles házakat, de egyre több az új épület.

A nádfedeles házak és az új szálló építése között 100-120 év telt el, ez alatt az idő alatt sok minden változott az építkezésben, a lakáskultúrában. Ezt gyűjtöttük össze a hagyományokat tisztelő lokálpatriótákkal. Ha a városba vasúton érkezünk, közel a vasútállomáshoz, a Simonyi utca 1. szám alatt található a *Tájház*.

1972 őszén határoztuk el néhányan, hogy szakkört hozunk létre a gyarmati hagyományok megőrzésére, a régi tárgyak összegyűjtésére. A szakkör alapító tagjai lettek: *Borbíró Lajos* TITÁSZ-dolgozó, *Borbíró Lajosné* mozipéncztáros, *Tokaji Gyula* református lelkész, *Borbíró Sándorné* könyvtáros, *Ibrányi János* köztisztviselő, *Hegyesi János* parasztköltő és *Csák Imre* tévészerező. 1973. május 5-én alakult meg a szakkör.

A gyűjtött anyagot amit a művelődési ház egyik termében raktároztuk el, majd onnan kiszorulva padlásokra tettük, amit a város lakossága ingyen adott ide. 1978 nyarán a Tanács és a Műemléki Felügyelőség közösen megvették számunkra, a Gidai örökösöktől, a *Füzesgyarmat, Simonyi u. 1.* szám alatti tájjellegű házat 50 ezer forintért. Július 1-én megkezdttük az épület rendbetételét, összeszedtük a padlásokról a sok régiséget... s berendeztük a *tájházat!* A tárgyakat a lakosság ajándékozta, egyedül a kenyérsütéshez szükséges felszereléseket vásároltuk meg egy jelképes összegért, amit a nagyközségi tanács fizetett ki!

Sok régiség menekült így meg az elpusztulástól, a gyűjtő kufároktól. A *konyha* készült el elsőknek, az egyik szoba, úgymond „a nagyszoba” lett a szakköri foglalkozások színtere, míg a „*kisszoba*” a kiállító-terem – ma is az. A továbbiakban sikerült az *istállót*, a *kamrát* is rendbe hozni és berendezni. A házhoz tartozott még egy *kovácműhely* is, hisz a Gidai (Gizmán) József kovácmester volt, aki a teljes felszerelését feleségére hagyta és mi az örökösöktől egészen megkaptuk. Olyan ma is ez a kovácműhely, mintha néhány órája hagyta volna el a mester a műhelyet, azt hiszem ez a Sárréten egyedüli olyan műhely, mely teljes mivoltában a látogatók rendelkezésére áll.

A takarításra, berendezésre pénz kellett, amit a tagok adtak össze, akkor még a tanácsnak nem volt lehetősége, hogy anyagilag támogassa teendőinket.

A tájház saroktelken áll, melynek udvarán „Tájház” feliratú táblát helyeztünk el, hogy lássák a járókelők vagy a látogatók ez az a ház, amit meg akarnak tekinteni!

A ház homlokzatán az építési ideje 1880 olvasható. A fehér falfelületet oszlopminták tagolják, a padlástérben két négyszög alakú szellőzőnyílás van. Az utcakapun belépve betonjárda vezet az egyenes, keskeny gangon, amit kőjárda szélesít. A ház előtt szép virágoskert, az udvaron gyümölcsfák és gondozott füves, pázsitos terület van. Megnyugtató a látogatónak ez a csendes, rendezett környezet. Hat oszlop tartja az ereszt, természetesen ezek is fehérek és közönlően egy-egy cserép muskátlit láthatunk.

A falban ablaknyílásra emlékeztető mélyedés van, melyet belül farácsos ajtócska zár be. Ide helyezte régen a gazdaasszony a tejet, amiért mi kuncaftok jöttünk. Ez huzatos, hűvös tér volt, így a tej nem savanyodott meg olyan hamar. Mi is ide jártunk tejért a Nadányi utcából sok-sok éven át!

Ha fölnézünk a tetőre, a házat nád fedé, a többi részét pedig cserép. A tetőszék torokgerendás szarufa tető. Az épületbe lépve az ajtómélyedés szélességéből látszik, hogy vastag, 50-60 cm-es vályogból épített a fal. Télen jól tartotta a meleget, nyáron viszont hűvös volt. A kicsiny ablakok és az alap szigetelésének hiánya miatt mégis egészségtelen volt az ilyen lakás.

A *konyha*, ahova először érkezünk, a régi hangulatot idézi. Azt az időt, amikor az asszonyok először tüzet raktak a sparheltbe, s azután tudtak csak főzni. Maguk sütötték a kenyeret, és teknőben mosták a család minden szennyesét. Az egyszerű használati eszközök leleményességéről, jó arányérzékéről, díszítési szándékról tanúszkodtak. A legegyszerűbb használati eszközt is faragással, festéssel díszítették. Itt igaz, hogy a „hasznosságot a szépség koronázza meg”.

Ha körbenézünk a konyhában közvetlenül az ajtó mellett van egy „*beépített szekrény*”, azaz falmélyedés, amit rusztikus, megfeketedett ajtó takar, ez a pálinkás butella helye volt. Földpadlós a konyha, amire rongypokrócot tettek. Valamikor petróleumlámpával világítottak, itt ma is az ég, egy kis családdal: belevezettük a villanyt.

Az első bútor, az ajtótól jobbra a *kredenc*, hímzett terítővel van letakarva, rajta fındszák (teáscsészék), és egy öreg régi rádió, ami az 1950-es éveket idézi. Ha körbe haladunk, a szobába nyíló ajtó, majd a *berakott sparhelt* következnek. Ezt hajdanán az ügyes kezű asszonyok rakták, csak a platnit (vasfelületet) és a karikákat kellett hozzá megvenni. A sparhelt fölött a sótartó és a kanalas, az a faládika, amiben az evőeszközöket tartották. A sparhelteső a széles kéménynyílásba csatlakozik...

Ez már nem szabadkéményes konyha, de viszonylag tágas a kéménynyílás, ahonnan a kemencét is lehetett fűteni. Itt tartották a *szívanót*, a *piszkafát*, a *kemence bögetőt* (amivel a kemencéből kivették a fazekat stb.). Oldalt kialakítottak még egy üstházat is, amit a kemencéből kihúzott parázssal fűtöttek, így a víz is melegeedett egy munkával, illetve tüzelővel. A kemencében Gyarmaton *csutka izikkel*, szálmával fűtöttek

A bejárattal szemben lévő fal előtt *stelácsi* áll, amelynek négy polca van, rajta edények, bögrék és néhány drótozott cseréptál. Régen a repedt edényt nem dobták ki, hanem jött a drótos-tót és összecserősítette „*behálóztta*” így még használható volt! Ugyanezen a falrészen helyezték el a dagasztólábat s rajta a dagasztóteknőt: szitával, keresztfával... Van itt még sütőabrosz, nyújtófa, keverőfakanál, és szépen „*ríselőtöt kötény*”... a kenyérsütés kellékei. Balra a kanapé, rajta a kenyértartó láda, amit fából készítettek, kezdetben gyékényből fontak. A konyha közepén egy egyszerű asztal, négy székkal. Ezt többek gyönyörködtetésére állítottuk ki.

Látható az ajtó, ami a „*kiállító terembe*” vezet, itt balról jobbra nézelődve három részes kiállítópole van s rajta: az egyesület 35. *évfordulójára* készült kiállítás, dokumentumok, fényképek, s tárgyak, az ablak alatt *Vári Mihály* fafaragó által faragott két szék és egy igen műves faragott lóca, majd egy üveges vitrin, ebben is régi írárok, dokumentumok vannak, amit az egyesület tagjai gyűjtöttek. Fölötte Füzesgyarmat jeles épületei, igen szép tányérok, aranyozott széllel. Föl van állítva egy szövszék, és rajta a szövs- fonás eszközeivel találkozhatunk. A falon az 1848/49-es szabadságharc reprodukciói, s egy megfakult, 1848-as zászló. A következő falak előtt újabb kiállítópolek s rajta igen sok tárgy, amit az egyesület kapott a helység lakosságától.

A falusi szobákról tudjuk, hogy jobbra csak télen használták, tartózkodtak benne az emberek. Tavasztól késő őszig a mezőn dolgoztak, az állatokat gondozták. Amikor a hideg beszorította az embereket a fűtött szobába, ekkor használták a házat!

Sétáljunk át a „nagy szobába”, ahogy Gyarmaton nevezték. Belépve a kemence az első, amit megpillantunk, rongypokróccal van letakarva. A fal mellett könyöklőt képezték ki, s most rajta néhány régi tárgy. Télen reggel fűtöttek be a kemencébe, a paraszat felnyomták az oldalához a szivanóval, így az egész nap tartotta a meleget – az öregek itt tanyáztak naphosszat. Gyakran főztek a kemencében – Gyarmaton – paszulylevest, vászonzafékbá disznótorost, vagy töltött káposztát, az délre megfőtt.

A kemencének a fal felőli oldalán van a *sut*, az a meleg kuckó, ami télen a kisgyerekek helye volt. Most itt kapott helyet egy pár csizma s a falon citera. A *sut* szomszédságában áll egy igen régi nászláda 1856-ból. A földpadlót itt is rongypokróc borítja, szokás volt ezt sáros időben fölszedni, hogy óvják a tönkremenéstől.

Az itt található két ágy nem egyforma, így nem kerültek egymás mellé, ami különben is Gyarmaton nem volt szokás. Az egyik ágy az ajtó háta mögött – ezen aludt az asszony –, a másik ágy az ablaktól balra látható, melyen hajdanán a ház ura, az ember aludt. De ha az asszonynak gyermeke született, ágyat cseréltek, az asszony fölkerült az ember helyére, hogy a bölcső közel legyen, ha valami baj van a gyermekkel! A bölcsőről tudjuk, hogy *Homoki Lajosné* ajándéka. A bölcső mellett sifon, melyben régen ebben tartották az ünneplőruhákat és iratokat. A szomszédban, azaz mellette áll egy szép szekrény, ruhákkal tele, amit az egyesület kapott a lakosoktól, a kettő között van az utcai ablak, és egy ablak nyílik a gangra, az ablaknál látható egy Singer varrógép. Az ablakokon igen régi függönyök. Következik egy kanapé. Az ágyak előtt *gondolkodószékek* és a ház közepén egy asztal, négy székkal, az asztal fölött petróleumlámpa, tartója öntöttvas, szőlőfürt díszítéssel, porcelán búrával a mennyezetre van erősítve, a magassága pedig állítható. A szoba falait fűzesgyarmati atyánkfiai és a *Kertész család* (akik építették hajdanán ezt a házat) képei díszítik. A szoba közepén egy asztal négy székkal, az asztalon a vendégkönyv és néhány helytörténeti füzet, s gyarmati fotók, például a tájházról is. Az egész szobában félhomály és csönd van.

Az udvaron a friss levegő kedvet csinál a további nézelődéshez. A házhoz kapcsolódik egy külsőkamara, istálló (ma raktárak), a kovácsműhely és kisebb ólak, valamint egy kiállító-fészer, melyben mezőgazdasági eszközöket tekinthet meg a látogató. Vele szemben egy öreg traktor látható s körötte gyümölcsfák, gémeskút és egy kovácsműhely. A kovácsműhely fölött az egykori kovács *Gidai József* neve, melyet maga írt vasba. *Giszmán Józsi* bácsi – mert a magyarosítás előtt így hívták – általános kovács volt. Nem Gyarmaton született, de ide nősült és itt alakította, formálta a vasat élete végéig.

Ebben a műhelyben is sokféle tárgy készült, ezek közül legérdekesebbek a szerszámok, melyek mind saját készítésűek voltak. Van itt sok kalapács, fogók, ollók, egészen a bőrfűjtatóig. Mint már írtam, olyan ez a műhely, mintha ebédelni ment volna a kovács, de a munkát bármikor folytatni lehetne. Ha kihagytam valamit a tájház ismertetésből, hát jöjjenek el hozzánk és tekintsek meg. Bejelentett csoportokat bármikor fogadunk!

Boldog lehet az a helység (Fűzesgyarmat), ahol a jelen nemzedéke őrzi a múltat a jövőendő számára.

Borbíró Lajos

SORSKÉRDÉSEK

Sinka István, a balladás Fekete Bojtár¹

Sinka István a partiumi szilaj pásztorok szószólója, a bihari és a békési szegényparasztság hányattott sorsú népi éneke, a ma is korszerű látomásos, szürrealisztikus költészet világirodalmi rangú magyar klasszikusa gyötrelmes betegség és hosszú, méltánytalan mellőztetés után, negyven_esztendővel ez-előtt: 1969. június 17-én hunyt el.

Költői indulásától a vele rokon sorsú, népből jött írók, művészek rokonszenvére, barátságára számíthat *Boda* Gábor szobrászművésztől *Muhoray* Mihály festőművészen át *Szabó* Pálig és *Veres* Péterig. Olvasói között nagy számban találunk első generációs értelmiségieket, népi kollégistákat, földműveseket és iparosokat, továbbá a klasszikus középosztály szociálisan érzékeny, nemzeti közösségben gondolkodó tagjait. A költő halála óta eltelt három évtized megmutatta, hogy Sinka István írásművésze-te egyetemes, embersége és magyarsága, kincses irodalmi hagyatéka nem egyik vagy másik rétegé, hanem a nemzeté, a tizenötmilliós közösség megbecsülendő, időtálló értéke. A nagyvilág, a világirodalom is gazdagodna, ha a Fekete Bojtár balladáit és siratóit, látomásos verseit, dalait és versepikái műveit méltóképpen tudnák világnyelvekre is fordítani. A pásztorköltő; 1990. március 15-én posztumusz Kosuth-díjat kapott az összeomló rendszer leköszönő kormányától. Most a szabad, polgári Magyarországon mondatik ki:

Sinka István költészetének, írói munkásságának minden értéke a *Magyar Örökség* része.

Sinka István, a Partium és a Sárrett nagy költője 1897. szeptember 24-én született az egykori hajdúvárosban, Arany János Nagyszalontáján. Ősei, ameddig csak a családi emlékezet visszatekinthet, szilaj-pásztorok, de akad köztük szegényparaszt, sőt kurtanemes is. A gyermek Sinka bár él tanuló, mégis a félárvaság, a nélkülözés, a bihari muszáj úgy kívánja, hogy a négy elemi elvégzését követően cseléd-könyvet váltson és bojtárnak álljon. Rábén a dohánykertész lányok nevezik el Fekete Bojtárnak a fekete szűrös pásztorfiút. A bihari és a békési pusztákon, pászortársai között ismeri meg a néphagyomány archaikus rétegeinek mesés értékeit, a régi magyar nyelv továbbélő, szép, veretes, ritka szavait itt csodálkozik rá a hiedelemvilágra, a régmúlt idők népi dallamaira és a balladakincse. Az önmivelés emberpróbáló küzdelmei árán, autodidakta módon érik költővé, íróvá, akár a többi östehetség. Mindent előlvas, amihez csak hozzájuthat, de legtöbbet Jézus, Petőfi és Tolsztoj tanár uraktól tanul.

Első verseskötete, a *Himnuszok Kelet kapujában* 1933 decemberében a szeghalmi *Református Péter Andrá*s Reálgimnázium kiadásában lát napvilágot, *Féja* Géza előszavával. Negyvenhat himnikus számyalású, tündökletes verset tartalmaz. A kritikusok sokallják a fényt, a bíbor, ezüst és arany ragyogást. Nem tudják, hogy a költő pászortársai korai hullását, pusztulását kívánta túlragyogni. Ekkor Vésztőn él feleségével, *Papp* Piroskával és három gyermekükkel, Jánossal, Ferencel és Zoltánnal. Piroskát 1935-ben elviszi a szíve.

Sinka István második verseskötetének közre adására a trianoni Magyarországon nem akad kiadó, így 1935-ben, *Féja* Géza közvetítésével a felvidéki *Kazinczy Szövetkezet* jelenteti meg a költő kisposztát, a *Pásztoréneket*, amelyben már a pásztorok és szegényparasztok világáról vall, nagy művészi erővel, imbolygó ritmusú, sajátos sinkai szabadversben. Széchenyi magyarságföltő, nemzetépítő gondolatai találhatnak visszhangra, amikor 1935 őszén három szegénylegény: *Sinka* István, *Szabó* Pál és *Barsi* Dénes Komádiban megalapítja a *Kelet Népet*, a népi írók folyóiratát. A Fekete Bojtár ennél a lapnál érikjelentős költővé.

1939-ben *Püski* Sándor *Magyar Élet Könyvkiadója* adja közre a pásztorköltő első gyűjteményes kötetét, a *Vádat*, a himnuszos korszak után alkotott Sinka-versek tárát. Híres énekei jobbára szabad-

¹ Elhangzott a Magyar Örökség-díj ünnepélyes átadásakor az ELTE Jogtudományi Karának dísztermében, 2000. június 24-én.

versszerűek, de a régi magyar irodalom tagoló versei is rokoníthatók. Feltűnik a dal forma, jó példa erre az Erdélyi Józsefnek ajánlott *Szállnak a vadlibák*, majd ebben a kötetben nyomon követhető a sajátos sinkái ballada kialakulása. Itt olvasható a költő legszebb, leghíresebb balladája, az *Anyám balladát táncol*. A látomásos versekben a bibliai élmény tragikus magyarságszemlélettel ötvöződik, angyallal vagy a sorssal küzd népéért a mitológikus, szürrealisztikus látású szerző (*Magyar jelenés, Míg a juhaim aludtak*). A testi szerelem remekbe sikertült pajkos versei sem hiányoznak a könyvből (*Bődi Mariska, Virághomlás*).

A *Magyar Életnél a Vádat* újabb Sinka-kötetek követik: a költő földi pokoljárásának könyve, a *Fekete bojtár vallomásai*, a *Harmincnegyzet* balladákkal rokon vagy éppen népmesékre emlékeztető elbeszélései, a reprezentatív kiállítású *Balladaskönyv* Muhoray Mihály illusztrációival, és a *Hontalanok útján* az újabb versekkel. Az utóbbiban Sinka egyre tudatosabban vállalja a népköltészet hagyományát, az általa korábban ritkán használt dalfórmát. Legtöbb balladája ebben a kötetben olvasható. Betyárok, igazságkereső szegénylegények, elesett katonák, megesett leányok, bábák, javasasszonyok, akasztott emberek, lázadó eselések és némán tűrő nincstelének a balladák tragikus hősei. A vándló versek, a lázadó énekek megritkulnak, a balladák, a siratók és a gyászdalok szomorúsága lengi körül a kötetet. *Chagall* festményének égi szekerezőit méltán ismeri a művelt világ. Sinka balladájában valami hasonló történik, amikor rongyos kis Péteres Áron utas a Göncöl szekerén. Találkozik-e a tudatunkban Sinka és Chagall?

1944-ben a *Kadocsa, merre vagy?*, az eszmei és művészi szempontból egyaránt kifogástalan kisregény zárja a negyvenes években megjelent Sinka-kötetek sorát. A költő az említett önéletrajzi fogantatású kisregénye megjelenésekor Csömörön gazdálkodik, a *Magyar Irodalompartoló Társaságtól* kapott szerény földcsékjén. 1945-ben Törökbalinton kap csere ingatlant, itt élt 1949-ig. 1945-46-ban elsősorban a *Független Kisgazdapárt* és a *Magyar Paraszt szövetség*, 1947-től már inkább a *Nemzeti Parasztpárt* vállalja és segíti Sinkát. A *Független Ijúságban*, a *Magyar Parasztléletben*, az *Igazságban*, a *Békésben*, a *Paraszt Ijúságban*, a *Szabad Szóban* és az *Illyés Gyula szerkesztette Válaszban* kötetnyi verse gyönyörködteti az olvasót. E korszak végén utoljára 1949 júliusában publikál, majd megkezdődik „hallgatásának” nehéz, küzdelmes, mégis termékeny időszaka.

Az ötvenes évek első felében számos tragikus hangvételű, új verset ír, melyekben pontosan, torzítástól mentesen tükröződik a kolhozokba terelt parasztság és a szabadságától megfosztott nemzet kálváriája. Két, nagy terjedelmű versepikái munkája: a *Mesterek uccája* és a *Szigetek könyve* első változatán dolgozik. 1954-ben, *Nagy Imre* első miniszterelnöksége idején visszatérhetne a magyar irodalomba, de a megalázott nép és a maga sérelmeire hivatkozva visszautasítja a felkínált lehetőséget.

1956. október 31-én a Városligetben, a Vajdahunyad vára udvarán részt vesz a *Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt)* újjraalakuló közgyűlésén. *Illyés Gyula* javaslatára beválasztják a *Petőfi Párt Szellemi Irányító Testületébe*. 1956. november 2-án a *Magyar Írók Szövetsége* rendkívüli közgyűlésén beválasztják a szakmai szervezet forradalmi bizottságába. *Ellopott szívárvány, Száz ezer udvar és Údv néked ifjúság* című verseivel támogatja a felkelt népet, a forradalmat. Novemberben, a kívülről ránk hozott véres fordulatot követően elsírhatja a korán megöletett szabadságot, gyászolja az elesetteket és a vértanúkat.

1957-ben elválik második feleségétől, majd házasságot köt *Szin Magdával*, „Énával”, a kesei szerelmes versek, az Éna-dalok ihletőjével. 1957 őszétől az újságok, irodalmi folyóiratok több-kevesebb rendszerességgel közlik Sinka István új verseit, prózai írásait. *Aczél* György művelődéspolitikája amolyan tessék-lássék félnyilvánosságra kárhozza a művészi törekvéseiben megújuló költőt. 1961-től úgy három-négyévenként megjelenhet a *Fekete Bojtártól* egy-egy karesú kötet, alacsony példányszámokban. Az első három közreadását még megéri a szerző (*Eltűnik a hóri domb, Végy karodra idő* és *Mesterek uccája*). Ha életműve megjelentetésének esélyei felől érdeklődik az illetékes politikusnál, cinikus választ kap: nincs papír. Fő műve, a Tiszántúl Kalevalájának szánt *Szigetek könyve* már halála után lát napvilágot a *Magvető Kiadónál*. A közel teljes életművet a kilencvenes években a *Püski Kiadó* jelenteti meg. A *Fekete Bojtár* a belső száműzetés keserves, nagy útjairól hazatért. A róla szóló írásokat és levelezésének javát a *Nap Kiadó* gondozta *Sinka-életrajz* tartalmazza. A végre megismerhető gazdag életmű tükrében ma már vitathatatlan, hogy Sinka István munkásságának minden értéke a Magyar Örökség része.

Medvigy Endre

Szövetkezeti élet Békés megyerén¹

A táj és népe

Hol van Békés megye?

Ahhoz, hogy az olvasónak legyen mihez mérni azt, amit Békés megyéről és a szövetkezetünkről közlök, el kell mondanom egyet-mást a tájról és a tájat megülő népről is.

Az Alföld délkeleti sarkában, Békés, Vésztő és Mezöberény községek között fekszik Békés megye. Békés vármegye legfiatalabb és egyik legkisebb községe. 1946 óta szervezetileg ugyan önálló nagyközség, a valóságban azonban mégis csak tanyatelep. A lakosság nagy többsége kint lakik az elszórtan települt tanyákon. A falut hiába keresné az idevetődött idegen, mert az nincs. A zárt településre most nyílik majd csak alkalom, a földbirtokreformmal kapcsolatban végrehajtandó házhelyosztás során.

Vasútállomása helyben van, a békéscsaba-vésztői keskenyvágányú vonalon. Postahivatal nincs, csak ügynökség. A telefonhálózatba az általunk épített és fenntartott vonallal van bekapcsolva. 1938 óta bekötő kövesútja is van a telepnek.

Vagyoni helyzet, birtokmegoszlás

A község határa 10.819 kat. hold. Ebből 7.687 kat. hold a szántó, mintegy 400 kat. hold az öntözésre berendezett terület, amelyiken nagyrészen rizstermelés folyik. 1.220 kat. hold a szikes legelő, és 1.248 kat. hold az erdő.

A szántóföldek átlagos kataszteri tiszta jövedelme 12 arany korona. Minőségileg tehát nem elsőosztályúak. Meglehetősen sok a szikes és a mészből szegény, savanyú talaj.

A birtokmegoszlás kedvezőnek mondható. 100 kat. holdon felelő birtoka nincs senkinek. Mindössze két családnak van 50 holdnál több földje. A 20-tól 50 kat. holdig terjedő birtokegységek száma 26. 90 birtokosnak van 10-től 20 holdig, 223-nak 5-től 10 holdig, 377-nek 1-től 5 holdig terjedő birtoka. Az 1 holdon aluli birtokosok, valamint a teljesen nincstelenek száma 156. A földreform során 287-en részesültek juttatásban.

A községet 684 magyar család lakja, mintegy 3300 lélekkel.

A honfoglaló nép

Az a 684 család, amelyik itt él, nem őslakosa a tájnak. Az elődök nagyrészen Békésről, Vésztőről, Dobozról és Békéscsabáról települtek ide. Elhozta őket az ősök honfoglaló ösztöne földet szerezni. Csodálatos a magyar parasztnak a szerző ösztönnek az a diktatúrája, amelyik szakadatlanul üzi, hajtja a föld megszerzésére. Nem tudom földéhség-e, vagy nemzetfenntartó ösztön-e ez? De inkább az utóbbi. Mert e nélkül a vágy nélkül országokat se megszerezni, se megtartani nem lehetne.

Az egyének, a társadalmi osztályoknak, a nemzeteknek megvan a messzeható céljuk. Ezek legtöbbször tudat alatt élnek. Így van ez a paraszti osztállynál is. Azt mégis meg lehet állapítani, hogy az életnek ösztönösen is a legéberebb élője a parasztság. Amíg a városi ember például apró célkitűzések között él, mert minden nap friss és új hatások érik s így sűrűn akad valami elérni valója, addig a falusi magyar paraszt sokkal messzebb lát a maga útján, mert tekintetét és figyelmét nem zavarja semmi. Világosan lehet látni mozgásából a határozott cél felé vezető útját. És ez az út a honfoglalás, a földszerezés felé vezet. A földszerezésnek, a birtoklásnak vágya hozta Békés megyerére is az „első telepeseket.

Valamikor a község egész határa Haruckern báróé volt. Ötven évvel ezelőtt a Wenckheim-örökösök birtokolták. A tulajdonosok közül egyik sem lehetett valami nagy szerelmese a földnek, mert nem gazdálkodott. A magyarsághoz sem lehetett sok köze, mert külföldön élt. Nagybérlők gazdálkodtak a birtokán. Tönkre is ment a század elejére. Valószínűleg a bérlők is segítettek eladósítani. Így eladóvá vált a 2500 holdas birtoka. Békés, az akkori anyaközség, vásárolta meg. Egyben elhatározta, hogy 10-20 hol-

¹ Részlet *Szilágyi Károly: Szövetkezeti élet Békés megyerén*. Bp. 1947. című munkájából (9–22. old.). A füzetet megjelentető Magyar Népi Művelődési Intézet vezetősége a következő szavakkal ajánlotta a kitűnő munkát: „Szilágyi Károly békés megyeri általános iskolai tanító, a békés megyeri szövetkezeti mozgalom irányítója, a Magyar Népi Művelődési Intézet megbízásából készítette el beszámolóját az ország egyik legegészségesebb és legeredményesebb szövetkezeti munkájáról. Szeretnők, ha a kitűnő magyar példa nyomán sok-sok magyar községben, tanyán indulna meg hasonló szervezkedés.”

das parcellákban eladja a lakosságnak. A feltételek méltányosak voltak, mert a föld vételárát 50 év alatt kellett a vevőknek letörleszteni.

Bélmegyernak abban az időben nagyon rossz híre volt. A környékbeliek csak „Jajmegyernak” neveztek. Nem is csoda. A bennszülött őslakók azt mesélik, hogy a határ nagy része művelésre alkalmatlan, galagonya- és kőkénybokrokkal benőtt vad terület volt. Mint a Sárrét nyúlványa, csak a Kőrösök 90 évvel ezelőtti lecsapolásával szabadult fel a víz alól. A határ egy része még a parcellázás idején is kákát és nádat termelt. Az a kis része, amit a bérlők szántóföldi művelés alá vontak, sokkal inkább gyomnövényeket termelt, mint búzát vagy kukoricát.

Nem csoda tehát, hogy amikor a parcellázásnak híre futott, az apa a fiát, a fiú az apát, az atyafi a rokont, a koma a jóbarátot igyekezett lebeszélni arról, hogy Bélmegyeren letelepedjék.

De akik megunták a szolgaságot, az urasági cselédsorsot, akik szűkösnek és önmagukat emésztőnek tartották a közös cselédkonyhát, azok, minden lebeszélés ellenére, felmondtak az uraságnak és parcellát írtak. A volt cselédeken kívül jöttek mások is. Olyan feltörekvő 1-2 holdas kisparasztkok, kubikosok, akik messzirettek Amerikát, de akikben megvolt a mindenre elszánt vállalkozó szellem. Jöttek a 8-10 gyermekes családapák, akik munkát, kenyeret, saját otthont és független, szabad életet akartak biztosítani családjuk számára. Azt mondják, jött egy pár módosabb gazda is, de azok nem tudtak gyökeret eresztetni a fekete szurokba, a kopogó szikbe, azokat régen elfújta a szél.

A kezdet bizony nagyon nehéz volt. Törleszteni kellett a föld árát, fizetni az adót, tanyát építeni, igazvonó állatot beszerezni, ekét, kocsit vásárolni és még élni is kellett.

Bélmegyernak igazi hőskora ezek az első esztendőek voltak. A kulturálatlanság őserdejét éppen úgy ki kellett irtani először itt is, mint Amerikában, hogy az életnek, a megmaradásnak az előfeltételét biztosítsák.

Csodálatos abrakja a léleknek a tulajdon, amit semmi mással nem lehet pótolni. Az egyéni birtoklás örömeért a bélmegyeri telepesek is befogták magukat a munka hámjába. Robotoltak istránszaggató erőfeszítéssel. Nappallá tették még az éjszakát is. Koplaltak, rongyoskodtak. Emberkoptatóan kemény harc volt ez, amit az életért és a tulajdonjog tudatáért kellett vívni. De a hallatlan erőfeszítésnek, a hősiesség izomrohannak meg is lett az eredménye. A volt cselédek, kubikosok és zsellérek kitűnő eredménnyel vizsgáztak nagy többségükben a földszerző és megtartó képességből. Elenyészően kevés volt azoknak a száma, akik nem tudták az élet játékszabályait megtanulni, akik a dolognak a könnyebbik végét igyekeztek megfogni és nem vették tudomásul, hogy az élet a siker árát az első nemzedék szívós munkájában szabta meg. Ezek, mint ember-bóvíliaruk, egyszerűen eltűntek a bélmegyeri élet piacáról.

Az első telepesek által megszerzett kisbirtok területe később évről-évre gyarapodott. Ahogy nőtt a parasztság ereje, úgy adta meg magát a nagybirtokból évente egy-kétszáz hold. 1945-re, mint felosztható terület, már csak 2075 kat. hold szántó volt a nagybirtokok kezén.

Kulturális és gazdasági mozgalmak

Az „Olvasókör” alapítása

Bélmegyernak a település idején egyetlen tanítója volt: Nagy Sándor. A nép ma, 50 év múlva is nagy tisztelettel beszél róla és hálás szívvel gondol rá vissza. Pedig halk szavú, panasz nélküli ember volt. És mindig szomorú. Nem látszott meg rajta az a csodálatos tűz, amelyik a lelkét fűtötte. Hivatását mélyen átérezte. Lélekből volt tanító. Munkájának és magaaldozásának nyomaint íthagyta a falu szellemi életén. Ő vetette fel, mindjárt az első esztendőben, egy olvasókör létesítésének gondolatát. Fáradozására 1905-ben meg is alakult a „Bélmegyeri Olvasókör”. Két esztendeig bérelt helyiségben működött a kör, az egyik telepesnek a tanyáján. A kis szoba azonban hamarosan szűknek bizonyult. Elhatározta tehát a nép, hogy a település központjában saját otthont létesít. Egy pár haladó szellemű gazda áldozatkészsége lehetővé tette az új olvasóköri otthon felépítését. Nem valami fényes pavilon, csak afféle szegényes házacska volt ez, mint maga a nép is. Hűsz esztendőn keresztül ez a helyiség volt a tanyatelep közösségi életének a színtere. Itt gyűlt össze vasárnap délutánonként a lakosság a közös problémák megbeszélésére. Innen indult minden olyan mozgalom, amivel a tanyatelep népének az érdekeit igyekeztek szolgálni. Az olvasókör ma is működik. Jelentőségéből semmit sem veszített.

A popesdi malom

A lakosságnak ősztől tavaszig igen nagy gondot okoz még ma is, a járhatatlan utak miatt, az őrölés. 15 kilométerre van ugyanis a legközelebbi malom. Ezt a hiányt akarták megszüntetni az elődök, amikor elhatározták az olvasókörben, hogy közösen malmot alapítanak. Az eszmét mindenki őszinte örömmel fogadta. A létesítéshez szükséges pénz üzletrészek formájában hamarosan össze is gyűjtötték. Választották maguk közül egy bizottságot, a gyakorlati tennivalók lebonyolítására. A bizottság Popesden (Hunyad megyében) felkutatott egy eladó malmot, aminek a berendezését árverésen meg is vásárolták. Telket, téglát vettek. Az építési anyagokat közösen a helyszínre fuvarozták. Nagy lendülettel indult a munka.

A malomberendezéssel azonban egy kis baj történt. Amikor elmentek a megyeriek, hogy a megvásárolt malmot lebontsák, a popesdi románok fűtykösökkel és vasvillával fogadták őket. Közel se engedték az új tulajdonosokat a malomhoz. A bizottságnak meg kellett elégednie azzal, hogy a falu bírása hosszú rimánkodás után megengedte, hogy beleskelődjének a kulcslyukon. A malom úgye így, elkerülhetetlenül, ügyvédkézbe került. S még mielőtt meghozta volna a bíróság a döntést, kitorrt az első világháború.

A malomalapítók nagyrésze bevonult katonának. A vállalkozás a háború miatt derékba tört. A malomberendezés sohasem jutott el Bélmegyerre. Az építkezés is darabba maradt. A tetőnélküli komor téglafalak több mint 25 éven keresztül hirdették a nagy világegés emléket és azt, hogy a háború ott is pusztított, ahol egyébként nem dördült el egyetlen puskalövés sem.

A szövetkezet alapítása

A közös problémák felismerése

A háború befejezése után évekre volt szükség, amíg a frontról vagy fogságból hazatértek és a kis paraszti gazdaságukat legalább annyira rendbe tudták hozni, mint ahogyan azt íthagyták. A sok szenvedés és nélkülözés következtében a lelkek is csak évek múlva regenerálódtak.

A közösségi élet lassan indult. Összejárt ugyan a falu népe az olvasókörben, de ezekben az években még mindenki a maga bajával volt elfoglalva. Az apró sérelmek és bajok elpanaszolása közben arra mégis rájött a tanyai lakosság, hogy a hiányoknak és bajoknak egyrésze azonos. Így az egyéni sérelmekből és hiányokból közösségi probléma lett.

Mik voltak ezek a közös problémák? A tanyai lakosság egyenlően érezte azt a tehetetlenséget, amit a mindennap szükséges háztartási cikkek nehézkes beszerzése jelentett. Nem volt kereskedés, amelyik kiszolgált volna a lakosságot a legszükségesebb közszükségleti cikkekkel. Ha valakinek kenyérsütéshez pár deka élesztőre volt szüksége, annak 30 kilométert kellett gyalogolnia oda-vissza valamelyik községig, hogy azt megvehesse. Vagy el kellett indulni tanyáról-tanyára, hogy felkutatasson valakit, aki éppen a faluba készült és azt megkérte a vásárlásra. Szinte elképzelhetetlen, hogy mennyire megnehezíthették az életet ezek az apróságok.

Magánvállalkozók több ízben próbálták ezt a hiányt megszüntetni, de az mind kudarccal végződött, mert komoly tőkét egyik sem fektetett az üzletbe. Hol az egyik, hol a másik áru hiányzott a boltjukból, amiért csak be kellett menni a faluba.

Megalakul a szövetkezet

Egyre világosabban látta a tanyai nép, hogy a lakosság áruellátását csak úgy lehet biztosítani, ha szövetkezetet alapítanak. A szövetkezeti szervezkedés is az olvasókörből indult el. Kovács Lajos és Hanczár János tanítók néhány lelkes gazdával hónapokon keresztül hirdették a szövetkezet szükségét, az összefogásban rejlő hatalmas erőt, a társulás és közös munka előnyeit és örömeit.

A bélmegyeri parasztság józan többsége hallgatott is az okos szóra. A balsikerrel végződött malom-alapítás kesernyés ízét ugyan még sokan a szájukban érezték, de ezek is támogatták azért a gondolatot. 1923-ban a lakosság egyhangúlag elhatározta a fogyasztási szövetkezet megalapítását.

25 kg búza üzletrész

A parasztság, mint mindig, akkor is pénzszűkében volt. Úgy döntöttek ezért, hogy az üzletrészeket nem pénzben, hanem búzában gyűjtik össze. Egy üzletrész névértékét 25 kg. búzában állapították meg.

A cséplés után az önként jelentkezők kocsiba fogtak és tanyáról-tanyára járva, bekopogtattak minden hajlékba és külön-külön is megmagyarázták minden családnak, hogy mit jelent a szövetkezés. A fáradás nem volt hiábavaló, mert minden tanyából teltebb zsákokkal fordultak ki a kocsik.

Az volt a legszebb ebben az üzletrészjegyzésben, hogy nemcsak a tehetősebb gazdák támogatták a mozgalmat, hanem a nincstelen napszámosok és gazdasági cselédek is. Senki sem akart kimaradni a szövetkezetből. Mindenki jegyzett egy-két üzletrészt. A napszámból élő szegény emberek az aratáson és a cséplőgépnél megkeresett munkabérük egy részét adták le a szövetkezeti üzletrészre. Össze is gyűlt rövid idő alatt üzletrésztőkére 100 q búza.

A szövetkezetet, mint a Hangya központi tagszövetkezetét kívánták megalapítani. Felvilágosítást és szaktanácsot is innen kértek. Amikor bejelentették a központnak, hogy mennyi alaptőkét sikerült az induláshoz összehozni, a központ azt kevésnek tartotta és újabb üzletrésztőke gyűjtésére szólította fel az előkészítő bizottságot. Ez nem volt könnyű dolog, mert abban az időben alig 100 család élt még csak Bélmegyeren. De az elhatározás annyira komoly volt, hogy a vállalkozás ezen nem bukhatott el. Újra megkezdődött a koldulás és nagynehezen sikerült még 80 q búzát összegyűjteni.

Szeptember végére összeült az alakuló közgyűlés. Letárgyalták az alapszabályt és megválasztották az igazgatóságot és felügyelőbizottságot.

A vezetőségre óriási feladat várt. Jártassága senkinek sem volt a szövetkezet vezetésében. Azzal kezdték a munkát, hogy az olvasókör szomszédságában kibéreltek egy 3X4 méteres helyiséget a megnyitandó bolt céljára. A bérleti szerződés megkötése után meszeltek, takarítottak, üzleti berendezést vásároltak, boltkezelőt választottak, árut hozattak. Közben a szövetkezetet a bíróságnál cégjegyzetelni kellett. De meg kellett szerezni az iparengedélyt is. S ki tudná felsorolni, hogy mi minden után kellett még szaladgálni ahhoz, hogy a szövetkezet megnyílhasson. A vezetőség méhmódjára élt s mindez mégse ment valami gyorsan. Mire az előkészítő munkálatokat elvégezték, akkorára a gyerekek már azt kérdegették az édesanyjuktól, hogy hányat kell még aludni a Jézuskáig.

Megnyílik a bolt

Minden szándékosság nélkül, a véletlen csakugyan úgy hozta, hogy a szövetkezet karácsony szombatján nyílt meg. Nem hiszem, hogy nagyobb lett volna az örömük és az izgalmuk az angol takácsoknak a rochdelei Béka-utcában az első szövetkezet megnyitása alkalmával, mint a bélmegyerieknek ezen a nevezetes napon. A falu apraja-nagyja ott állt a szövetkezet előtt. Olyan gyerekes hittel várták a boltajtó megnyitását, mint az apróságok a karácsonyfa csengettyűszavát. Mondogatták is egymásközt, hogy a Jézuska nekünk is csak meghozta az ajándékot.

Az első hét esztendő

Rosszul kezdődött

A 180 q búza árából elég szegényesen lehetett berendezni a szövetkezeti boltot. A vezetőség végtelesen szeretettel és felelősségtudattal örködött a kicsinyke közösségi vagyonka felett. Ennek ellenére mégis veszély fenyegette azt. A bolt kezelését ugyanis olyan üzletvezetőre bízták, akinek semmi szakértettsége nem volt. Mindjárt az első leltárnál nagy hiány mutatkozott. Gondoskodni kellett az azonnali leváltásáról és új boltkezelő beállításáról. A második választás se sikerült. Az elszámoltatásnál ez is hasonló eredménnyel vizsgázott.

Sír a vezetőség

Súlyosbította a szövetkezet helyzetét az is, hogy a vezetőségbe stréber lelkületű emberek is befurakodtak, akiket nem aggasztott a szövetkezet jövője, sőt néha burkoltan, sok esetben pedig nyíltan is, ellene dogoztak annak. A vezetőségi gyűlések e miatt igen gyakran hangosak voltak. Gyucha bácsi, aki a szövetkezetünknek alakulása óta vezetőségi tagja és pénztárnoka, sokszor elbeszéli, hogy voltak bizony olyan gyűlések is, amikor mindnyájan sirtak. En azt hiszem, hogy a szövetkezetet ezek a könnyek váltották meg.

A kibontakozás

Szerencsére sikerült a vezetőséget idejében megtisztítani a nem odavaló, romboló elemektől. A súlyos operáció végrehajtásának lendületes fejlődés lett az eredménye. Üzletvezetőnek sikerült egy jól

képzett fiatal szakembert beállítani. Ez a boltkezelő egyik hónapról a másikra megtízszerezte a szövetkezet forgalmát. Rövid szolgálati ideje alatt a szövetkezet anyagilag megerősödött. Az üzleti év befejezésével elkészített szövetkezeti mérleg és eredmény számla szép nyereséget mutatott. Az üzleti eredményből a tagok osztalékot és vásárlási visszatérítést kaptak. Ettől az időtől kezdve a szövetkezetre mindenki más szemmel nézett. Elhallgattak a rágalmozók és a kétkedők bizalmatlansága is eloszlott. A történekből a tanulságot is levonták a szövetkezet tagja. Ez a tanulság pedig az, hogy nincs fejlődő egészséges élet ott, ahol a vezetőségből hiányzik az egymás iránti bizalom. A vezetőség marakodásának a súlyos számláját minden esetben a szövetkezetnek kell fizetni. De megtanulták azt is, hogy az eredményes üzleti tevékenykedés legelső és legfontosabb feltétele: a szakképzett üzletvezető.

Szövetkezeti „Népház”

Három évi működés után a szövetkezet anyagilag annyira megerősödött, hogy megvásárolhatott egy központi fekvésű 300 négyzetméteres telket. Mégpedig azt, amelyiken az olvasókör volt. Az egyre szaporodó lakosságnak a 20 évvel ezelőtt épült öreg olvasókör kicsinynek bizonyult. Az idő is nagyon megviselte azt. Javítani kellett volna. Erre azonban az olvasókörnek nem volt meg az anyagi fedezete. A tagok, akik valamennyien alapító tagjai voltak a szövetkezetnek is, átadták az épületet azzal, hogy a szövetkezet építsen helyette egy korszerű, nagy kultúrházat.

1926-ban fel is épült a „Népház”. Az építkezéshez az állam is adott 5000 pengő kölcsönt, amit 10 év alatt kellett visszafizetni. A szövetkezet több mint 12 000 pengővel járult hozzá az építkezéshez. A Népházzal egy fedél alatt megépült a boltkezelő lakása is.

Az építkezés kalákában történt. A lovas emberek befuvarozták az építési anyagot, a gyalogemberek meg kétkézü munkával járultak hozzá az építkezéshez. Ezt a munkát a szövetkezet év végén üzletrészekkel fizette meg.

A „Népház” egy 6X13 méteres helyiségből és egy öltözőből áll. Annak idején a lakossághoz mérten ez kielégítő nagyságú terem volt. Előadások alkalmával 250-300 személy helyezhető el benne. Húsz évvel ezelőtt be se lehetett népesíteni. Ma legalább mégegyszer ekkora teremre lenne szükség, s egyik legégetőbb problémánk egy megfelelő nagyságú kultúrháznak a létesítése.

Szövetkezeti napközi otthon

Bélmegyer lakossága, csaknem kivétel nélkül mezőgazdálkodással foglalkozik. A paraszt asszony nemcsak élettársa, hanem munkatársa is az urának. Tavasztól őszig az asszonyok és a leányok éppen úgy részt vesznek a külső mezőgazdasági munkában, mint a férfiak. Nagy gondot okoz minden családban, különösen nagy munka idején, mint amilyen a kapálás, aratás és cséplés, az apróbb gyermekek gondozása. A legtöbb esetben a kicsi gondolja a még kisebbet. Ezen kívánt a szövetkezet segíteni azzal, hogy napközi otthont létesített. Az otthont a népházban rendezte be. Apró gyermekágyakat csináltatott, amit szalmazsákokkal és lepedőkkel is ellátott. Gondoskodott mosdófelszerelésről és homokkal ellátott játszótérről is. A napi ételmezt a gyermekek, a tej kivételével, magukkal hozták s ezt összegyűjtve egy nagy szekrénybe helyezték el, amit a szövetkezet készített erre a célra. Az összes dologi kiadásokon kívül a szövetkezet viselte a gyermekgondozónő fizetését is.

A napközi otthont 10 éven keresztül tartottuk fenn. A szövetkezet évi nyereségéből a legtekintélyesebb összeget mindig erre a célra fordítottuk. Mindezt azért írom le, mert gyakran elhangzik az a vád, hogy a szövetkezetek a múltban kapitalista szellemben dolgoztak. Lehet. De mi nem ezt csináltuk. Nem a számító üzleti cél, nem a nyereségvágy vezette a szövetkezetet, amikor az első évek eredményéből népházat és napközi otthont létesített, hanem az a vágy, hogy enyhítse a kulturális és szociális hiányokat.

Bérlőből tulajdonos

Még ki se fizette a szövetkezet a népház építéséből származó adósságait, amikor áruba bocsátották azt a házat, amelyikben a bolthelyiséget bérelte. Vitán felül állt, hogy ezt a házat a szövetkezetnek meg kell vásárolni. Annál is inkább, mert üzleti célra, fekvésénél fogva az egész Bélmegyeren ez a legalkalmasabb hely. De gondolni kellett arra is, hogy a szövetkezet hajlék nélkül ne maradjon. Mert amennyiben magánkereskedő vásárolná azt meg, a bérletet a szövetkezetnek biztosan azonnal felmondta volna.

A vezetőség fűt-fát megmozgatott a házvásárlás érdekében. A központ áruhitel nyújtása végül is lehetővé tette ezt. Többszöri renoválás és átalakítás után még ma is ebben működik a szövetkezet főüzlete és koresmája. Itt vannak a szövetkezet raktárhelyiségei és az italmérő lakása is.

Az első hét esztendő sikerei azt bizonyították, hogy a szövetkezet nagy feladatok megoldására hivatott a tanyaközpontban.

Majd mi is megmutatjuk

Azok, akik összeférhetetlenségük miatt még az első esztendőknél kiestek a vezetőségből, amikor látták, hogy a szövetkezet redőnyét rosszindulatú rágalomhadjáratuk ellenére sem kellett véglegesen lehúzni, irányt változtattak. Az az állandó erőgyarapodás, amit a szövetkezet felmutatott, meggyőzte őket is arról, hogy a szövetkezet mégis nagyszerű intézmény, amin keresztül kitűnő eredményeket lehet elérni. Ez a csoport, önmagának a közösség előtt való igazolása céljából, valamint kollektív cselekvési vágyból, mozgalmat indított egy kisüsti szeszfőző szövetkezetnek az alapítására. A szövetkezet meg is született. Főként a jobbmódú gazdák vettek benne részt. Hamarosan felépítették a szeszfőző helyiségét, megvásárolták a modern berendezést és megindították az üzemet. Kitűnő minőségű pálinkát főztek. Az indulás tehát sokkal jobban sikerült, mint a fogyasztási szövetkezetnél, ami nem is volt csoda, hiszen csupa „okos” emberből állt a vezetőség. Hangoztatták is: majd mi megmutatjuk, hogyan kell szövetkezetet vezetni! De úgy látszik az is nagy hiba, ha sok „okos” ember kerül egy intézmény élére. Ilyen esetben rendszerint mindegyik bölcsőbbnek tartja magát a másiknál. Végül a sok dudás nem fér a csárdában s szétforgácsolják minden erejüket az egymás ellen vívott személyi csatározásokban. Ez történt a mi szeszfőző szövetkezetünknel is.

Egy pár élelmes ember az egyenetlenkedés lángja mellett megsütögte a maga kis peccenyéjét, amihez nagyszerű étvágyat csinált a kitűnő szövetkezeti pálinka. A vállalkozás vége, mondanom se kelle, felszámolás lett. Odaveszett nemesak a tagok üzletrésze, hanem tandíjként az igazgatóság tagjainak is súlyos összegeket kellett fizetni. A virtusból származó megmutatás azért sikerült: megmutatták, hogyan nem szabad szövetkezetet vezetni.

A közmondás szerint: „Nincs olyan kár, amiből haszon ne lenne”. A szeszfőző szövetkezet bukása is igen sok embert károsított meg, annyi haszon mégis származott belőle, hogy a fogyasztási szövetkezet csendben dolgozó, lelkiismeretes vezetőségét ettől az időtől kezdve a tagok még jobban megbecsülték. A további fejlődésnek a legfontosabb biztosítéka ez a bizalom lett. A bizalom adott a vezetőségnek erőt és hitet ahhoz, hogy a következő esztendők válságain a szövetkezetet átvezethessék.

Szilágyi Károly

Parasztsors és kuláküldözés Békés megyében

1944/45 fordulóján Magyarország szovjet megszállás alá került, s megkezdődött a sztálini típusú kommunista diktatúra előbb leplezett, majd a párizsi békeszerződés után már leplezetlen kiépítése. A Vörös Hadsereg hathatós támogatásával a hatalom Rákosi, Gerő és a többi, Moszkvából iderendelt, Sztálin megbízásait, parancsait végrehajtó kommunista politikus kezébe került. Így volt ez már 1945–46-ban is: a választásokon 17%-os kommunista párt vezetése alatt állt a belügyminisztérium és a rendőrség, valamint a Gazdasági Főtanács révén a gazdasági élet csúszszerve is. A diktatúra totális rendje 1948 nyarára-végére teljesedett ki.

A kommunista diktatúra nem tűrte a parlamentáris demokráciát. A polgári erőket tömörítő kispártot 1947 tavaszára szétverte. Az 1945-ös választásokon 57%-ot kapott párt az állandó nyomást, fenyegetettséget nem bírta, fokozatosan felörlődött. Főtitkárát, Kovács Bélát, aki erőteljesen követelte a hatalom választási eredmények szerinti megosztását, a Vörös Hadsereg tartóztatta le 1947 elején. Hasonló sorsra jutott a szociáldemokrata párt is. 1947 nyaratól a parlament már csak súlytalanul asszisztált a kommunista párt döntéseihez.

A diktatúra nem viselte el a tulajdonra támaszkodó, önálló, autonóm embereket sem. A földreformmal szétverték a nagybirtokokat, majd következett a bányák, ipari üzemek, bankok, végül a kisipar és

kiskereskedelem államosítása, illetve azzal egyenértékű „szövetkezesítése”. Formálódott a kiszolgáltatott, az államtól munkavállalóként is szorosan függő emberek társadalma.

A diktatúra nem tűrt hatékony és autonómiával működő történelmi egyházakat, civil szervezeteket sem. Államosította az egyházi iskolákat (6500 intézményt!), a makacsul ellenálló Mindszenty hercegprímást pedig 1948 karácsonyán (!) letartóztatta. Az egyházak értettek a szóból, beadták derekukat és visszahúzódtak a templomok, paplakok falai közé, tudva, hogy ott sem tehetik, mondhatják nyíltan azt, amit szeretnének. Az egyesületeket, népköröket, ifjúsági, kulturális stb. egyleteket, a legkisebb falusi gazdakörökig felszámolták.

A kommunista diktatúra nem tűrt érdekképviseleteket sem. Az agrárérdekeket szakmailag szolgáló földművelésügyi minisztériumban 62 vádlottal nagy koncepcióos politikai pert indítottak s az ítéletekkel (62), majd 137 fő elbocsájtásával szétverték „a polgári mentalitást” agrár-szakigazgatást. Párhuzamosan megakadályozták 1947/48 folyamán mezőgazdasági érdekképviselet országos megszervezését. Így az agrárium is védtelenül szembesült a diktatúra agrárpolitikájával.

A magyar mezőgazdaság már 1945-re súlyos helyzetbe került. Az első világháború óta szinte folyamatosan szenvedő alanya volt az elvonó gazdaságpolitikának. Sújtotta évtizedeken át az agrárról, azaz alacsonyabb árszinten értékesített, mint amelyen vásárolt, beszerzett. A világháború idején államilag korlátozták még a paraszti fogyasztást is, a Juresek rendszer révén pedig a termés jelentős részét vonták el beszolgáltatásként. (Egy 300 aranykoronás gazdaságnak pl. 12 t. kenyérgabonát kellett beszolgáltatnia, mélyen a piaci ár alatt.)

A II. világháború alatt a mezőgazdaság csaknem 4 milliárd 1938-as értékű pengőnyi kárt szenvedett, odaveszett az állatállomány 60%-a, üzemanyagot, alkatrészt 1945-46 körül aranyért se igen lehetett kapni. Mindegyik párt támogatást, hiteleket ígért, de az ígéretekben semmi sem lett. A súlyos közellátási helyzetben szigorú kötött gazdálkodást vezettek be, áruforgalmi megszorításokkal, szűkre szabott termelői fejadagokkal, erősen progresszív beszolgáltatási rendszerrel, terményben fizetendő földadóval. Továbbra is volt agrárról, sőt az ország történetének legsúlyosabb agrárrólója 1946/47-ben alakult ki a forintstabilizáció idején. A parasztság ekkor termékeiért a felét sem kapta meg az 1928. évi bevételének. A stabilizáció és az ipari újjáépítés fő vesztese, finanszírozója a parasztság lett.

Miután a kommunista diktatúra a tulajdonos parasztot, a haza földjének egy-egy darabját szakértelemmel és végtelen földszeretettel művelő, önálló, önzertes parasztokat sem szívelte, megindult a földtulajdon kisajátítása, a gazdagabb parasztok („kulákok”) likvidálása és a közép-, valamint kispaszti földek szövetkezetbe kényszerítése. Rákosi 1948. augusztus 20-án, Kecskeméten kijelentette: az egyéni gazdaság nem járható út, mert a nagyhalak megeszik a kicsiket. Megindult hát a kulákok korlátozása, sanyargatása s párhuzamosan az erőszakos kollektivizálás. 1953 júniusára 11,2 millió kat. holdról 6,5 millióra zuhant az egyéni gazdaságok területe. Volt gazda, akit a szervezők – időnként rendőri, sőt ÁVH-s jelenléttel nyomatékosítva – 15–20 estén is felkerestek, mire aláírta a belépést a tsz-be.

Közben a beszolgáltatás (a tulajdon-korlátozás fő eszköze) egyre növekedett. Erős progresszivitás mellett minden birtokkategória terhei folyamatosan növekedtek 1952/53-ig. 1948/49-ben 5 kat. holdig a földadóval (4 kg búza/aranykorona) volt azonos a beadási norma, ami azután nöttön-nőtt. 1951/52-ben már a kis-és középbirtokos parasztok terhelését is megnégyszerezték. Közben Rákosiék nem átalították kijelenteni: a mezőgazdaság sokat kap az ipartól, valamit adni is kell érte... A valóság: az értelmetlen, erőltetett, a háborús készülődést szolgáló iparosítást főként a parasztságtól elvont jövedelemből fedezték. 1952/53-ban a beszolgáltatás és adózás után 800 ezer paraszti gazdaságban már a termelői fejadag és vetőmag is hiányzott. Csaknem 1 millió kat. hold föld maradt vetetlenül.

A mezőgazdaság terhelését jelzi, hogy 1949-ben 50 aranykoronás föld után 40 kg búzát (vagy azzal egyenértékű cikket) kellett beadni, 1952-ben már 60 kg-ot. 200 aranykoronás föld után 280 kg-ot, majd 800 kg-ot. 600 aranykoronás föld esetén 1949-ben 630, 1952-ben 1033 kg-ot kellett leadni. Ehhez jött a cséplési, őrlési illeték (terményben) és a „szabadfelvásárlás”, amit kötelező volt teljesíteni. A beszolgáltatott cikkekért mélyen önköltségi ár alatt kapott a paraszt, de a „szabadfelvásárlás” jegyében átadott cikkekért sem kapta meg az önköltséget.

Így különösen terhes volt a beszolgáltatott termékek arányának növelése az összegyűjtésen belül: 1950-ben az 522 ezer búzavagannyi összes begyűjtésen belül 150 volt beszolgáltatásból, 1952-ben 531-ből már 394! Azaz termékei 70%-áért 1952-ben a paraszt alig valamit kapott.

A fő vidéki „osztályellenség”, a kulák külön is kiszemelt célpont volt. A kulákság megtörése, felszámolása, kiiktatása a falu, város életéből már 1948-ban Rákosiék meghirdetett célja. Rajk László belügyminiszter kapta a megbízást a „falusi reakció” eltávolítására. Óriási sajtókampány indult a lapokban

a „lusta, nem termelő, árurejtegető, a beszolgáltatást szabotáló” kulákok ellen. A Viharsarok Népe 1949–53 közti számaiból alig akad olyan, amely ne közölt volna durva kulákelles irásokat.

A kulákok külön beszolgáltatási terheket szenvedtek el – már amíg egyáltalán képesek voltak rá. Bevezették a mezőgazdaság-fejlesztési járulékot, ami a kulákoknál a földadó megduplázását jelentette (aranykoronánként 1,2 majd 4 kg búza). Minden kulákot megterheltek külön, gazdaságonkénti 30-50 kg-os zsírbeszolgáltatással. Elvették a kulákok által bérelt földeket. Rádásul oly szűken határozták meg a kulákirtok méretét (25 kat. h, illetve 350 aranykorona értékű föld), hogy abba számos középparaszt is beleesett. A kulák minősítéstől, a kuláklistaról szabadulni sem lehetett: hiába adott el, vagy inkább „ajánlott fel” földet az államnak, ha csak akár 10 kat. holdat tartott is meg, kulákként, ellenséggént tekintették s ki volt téve a mindennapos zaklatásnak, végrehajtásnak, internálásnak, bírói „ítéletnek”. Maradt megoldásul az elmenekülés a faluból, nem kevés esetben az életből. A földhöz értő, a falu „elégjéhez”, vezetőihez tartozó, tekintélyes gazdákból segédmunkás lett Ózdon, vagy Dunaújvárosban (Sztálinvárosban), földjük a tsz-be, vagy állami gazdasághoz került, ahol viszont hiányzott a megműveléséhez szükséges szakértelem és az érdekelttség is.

1949-ben a kulákok 70%-a még teljesíteni tudta a kemény előírásokat, 1950-ben már csak 40%-uk, 1951–52-ben pedig a padlóra került, aki még addig fel nem adta. Ha a kulák még mindig próbált talpon maradni, jött a tagosítás: a tsz-ek földjét a falu körül összevonták, a kulák pedig a határ messze eső pontján, rossz földet kapott, s elköltözhetett tanyájából is. Ehhez jött még a békekölcsön-jegyzés, ami kötelező hitel volt állami célokra, s minden magyar keresőt sújtott. Békés megye sok településén a tanácsházán, nem is leplezett kényszerítő körülmények között verték ki – szó szerint is – a kölcsönjegyzést.

A kulákok beidézése, megalázása, testi fenyegetése 1949–53 közt a mindennapok jelensége volt (pl. bundában várakoztatás tüzes kályha mellett, lábujjhegyen állás, köztisztületben álló emberek verése, sőt nyilvános megszegényítése stb.). Békéscsaba hírhedt tanácselnöke, Szegediné a főtéren állított emelvényen veretett „osztályellenségeket”, köztük gazdagparasztokat is. A „párt ökle”, az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) pribékjei a terror minden lehetséges eszközével sűrűn éltek, s „munkásságuk” legalább is felét a parasztság szenvedte el.

Amikor a kulákok szinte elfogytak a falvakból, városokból, Rákosi kijelentette: olyan falu nincs, ahol nem él kulák; megindult a középparasztság egy részének kulákosítása. Kulák lett az is, akinek alig volt földje, de volt kis malma, cséplőgépe, vagy akár csak bátorkodott egyházközségi, presbiteri tisztséget vállalni, vagy kupeckedett (kereskedett)- és így tovább. Az önkény tobzódott, s közben – természetesen – érlelődött, majd megérkezett a közellátási válság, hiszen nem maradt árutermelő paraszti gazdaság, a tsz-ek pedig igen gyengén teljesítettek. A kommunista állam arra kényszerült, hogy a kis- és középbirtokokat is, sőt, a pár holdas törpebirtokokat is, a tsz-eket is egyre erősebben terhelje: e birtokosoknál is 1952-re már az erős korlátozás, szinte ellehetetlenítés következett. A húr túl lett feszítve.

Sztálin 1953. márciusi halála után Magyarországon is visszavettek valamelyest a túl radikális diktatúrából. A júniusi MDP KV határozat elismerte a túlzott iparosítást, a zuhanó életnivót, az elviselhetetlen beszolgáltatást és az erőszakos kollektivizálást. Nagy Imre és kormánya a mezőgazdaság rehabilitálását vette tervbe és türelmesebb volt a parasztsággal szemben. A beszolgáltatási terheket mintegy 10–15%-kal mérsékeltek.

Az internálásokból is sok kulák szabadult, a taborokat felszámolták. A Nagy Imre korszak hozott felszínre számos, addig rejtett adatot. Így pl. azt, hogy 1949–1953 nyara közt 850 ezer rendőrségi büntetést és 650 ezer bírói ítéletet szabtak ki jórészt politikai színezettel. A büntetések és ítéletek több mint fele a parasztságot sújtotta.

A fellélegzés nem sokáig tartott. Rákosi 1955 márciusában visszanyerte pozícióit és ismét előtérbe került a kollektivizálás, a begyűjtés fokozása. A begyűjtésen belül nem a beszolgáltatást növelték, hanem álnok módon a szabadfelvásárlás arányát, miközben a felvásárlási árakat az önköltség körül, alatt tartották. Miközben rekordot ért el 1955/56-ban az összbegyűjtés (kb. 630–640 ezer búzavagon, 1952-ben 400 ezer), ezen belül a mélyen önköltségi ár alatti beszolgáltatás aránya 75%-ról 50-re mérséklődött, a „szabadfelvásárlás” pedig (önköltségi áron) jelentősen növekedett.

A desztalinizációt jelentő szovjet XX. pártkongresszus (1956. február) és a belpolitikai feszültség ismét mutatkozó éleződése után menesztették Rákosit, de helyébe Gerő Ernő került, akit nem terhelte kevesebb bűn, mint Rákosit. Valós változást – rövid időre – a forradalom hozott, melynek bukása után, rövid taktikai liberalizáció után, 1958–1963 közt kemény kézzel fejezte be a pártállami diktatúra a tulajdonos parasztság felszámolását. 1956 után a magyar paraszt lélekben feladta a küzdelmet.

Nézzünk néhány Békés megyei példát a diktatúra kulákelleses írtóhadjárataiból.

Súr János újszalontai 31 kat. holdas gazda 2 év 6 hónapot kapott 1950-ben „izgatásért”. Azt találta ugyanis mondani: semmiházi kommunisták, meg akarják szerezni a földemet. Alighanem verésekkel kicsikart rendőrségi vallomását a bíróságon visszavonta, de hiába.

Egri Benjámin okányi, 28 kat. holdas gazda ittasan letépett néhány választási plakátot és kommunis-taellenes kijelentést tett – 8 hónapra ítélték 1950-ben.

Kövári Sámuel mezőberényi 25 kat. holdas gazda 1 év 6 hónapot kapott, miután akaratlanul 1 zsák zszisikes (fertőzött) búzát tett sokzsáknyi beszolgáltatott búzája közé. Anyósa, akivel együtt teljesítette a beszolgáltatást, a zszisikes búza miatti nyomozás közben félelmében felakasztotta magát.

A szarvasi Dorogi Sándor és apja (25 kat. holdas gazdák) egy-egy évet kaptak, mert a feljelentő szerint 4 q cukorrépat kevertek a takarmányrépa közé, s a vizsgálat közben szidták a kommunistákat és a Szovjetuniót. A feljelentés alaptalan volt.

Számos eset tanúsítja: feketevágásért 2–3 évet, késedelmes aratásért 2 évet könnyen lehetett kapni. A tótkomlói születésű Závada Pál „Kulákprés” c. családtörténeti forráskötete sok esetet közöl.

A köröstarcsai Molnár Sándort (emberséges, jó gazda volt) 1950. júliusában statáriális perbe fogták, mert állítólag gyújtogatott, s majdnem leégett a tsz szomszédos földjén számos kazal. A valóságban Molnár egy gyerekkel szalonnát sütött, kis darab tarló fogott tüzet, melyet gyorsan eloltottak. A teljesen alaptalan vád alapján dr. Sárkány György bíró (1945 után két-három évig Békés megyében népbíróként inkább bosszúhadjáratot folytatott, mint jogszerűen ítélt) halálra ítélte a sok, de silány földdel rendelkező vádlottat, akit a békéscsabai tanácsháza udvarán akasztottak fel Szegeciné tanácselnök hisztérikus öröme közepette. Az egyetlen tanú a szalonnasütésben közreműködő 10 éves gyerek volt, aki az eljárás alatt végig az ÁVH kezében volt, s betanult vallomást adott elő. Molnár Sándor sógora, akit a nyomozáskor zaklattak, megverték, felakasztotta magát.

A fábiánsebestyéni (Csongrád megye Békésszéki szomszédos községe) Fábián Nagy Lajos a világháború alatt, után mindenét elvesztette a seregek járása során. Talpra állt, rendbe tette 30 hold földjét, de következett a tanácselnöki, rendőrségi zaklatás 1949/50-ben. Több alkalommal is elvitték, súlyosan bántalmazták, záporozták a „vádak”. 1951-ben „közelítési vétségért” 6 hónapra ítélték. A felesége idegösszeomlást kapott, a 6 gyereket rokonok, ismerősök fogadták be. Kiszabadult, végre együtt a család: a rokonoktól kapott süldőt karácsonykor levágta. Feketevágásért indult ellene eljárás, zaklatták, fenyegették, végül felakasztva találták, s a körülmények nem igazolták a hivatalos állítást, miszerint öngyilkos lett. A család széthullott.

A békésszentandrás Farkas András kiváló gazda volt, kiscgazda vezető. 1944–45 fordulóján mindenét elvesztette, marháját leölték, tanyáját, házát lepusztították az alatt a 2 hónap alatt, amíg a falu teljes lakosságát száműzte a szovjet hadsereg. Talpra állt, rendbe tette a gazdaságot, amikor jött a Rákosi korszak. Kulákként sanyargatták, megalázták, adóhátralékkal zaklatták, nevét kitétték a falu szegénytáblájára. 1950-ben elhurcolták, egy hónapig verték a ÁVH szolnoki pincéjében. 5 hónapra ítélték a „közelítés veszélyeztetése” miatt. Kiszabadult, de 1951-ben ismét letartóztatták, mint „a demokrácia megátalkodott ellenségét”. Az 1878-as születésű, már idős ember másfél évet kapott s a sok zaklatás, verés, megalázás, a hitvány börtönkoszt nyomán a rabkórházban halt meg.

Tanyasors

Mezőkovácsházán 1948 végén létesült ÁVH részleg. Attól kezdve napirenden volt a padlássöprés, internálás, kulákellenes harc... Feltűnő módon megszaporodott az „öngyilkosságok” száma, jó gazdák, köztisztviseltek álló gazdagabb parasztok „végeztek magukkal”... A helybeliek szerint szervezett büntető brigád vezette a nem kívánatos személyek láb alól való eltüntetését. A 20 holdas mintagazda fiát, Kovalcsik Pált 1949-ben azért verték, törték a felismerhetetlenségig össze, mert gazdatársaival meg kívánta akadályozni a falu kedvelt plébánosának elhurcolását. Az ellenállókat a szegedi Tisza Szállóbeli ÁVH-s börtönben verték össze, a legjobban Kovalcsikot, akit fő hangadónak tekintettek. Végül feldobták egy szekérre, még hazajutott, de reménye sem maradt a felépülésre. A szülői házában halt meg.

Az endrődi Tóth Mihály is mintagazda volt. 20 holdja volt, de azon híres gazdaságot létesített, gyönyörű lovai voltak. A beszolgáltatás, az adóprés elvitte a lovakat. (A kollektivizálásakor egyébként is a „régvi világ” jelképének tartották a kommunista vezetők a lovakat, országszerte hihetetlen mérvű lópusztítás folyt). Tóth Mihályt mindenáron a tsz-be kívánták kényszeríteni, de a végsőkéig ellenállt. Végül alaptalan váddal lefotgák (állítólag az engedélyezettnél több fát vágott ki a saját mezsgyéje szélén). Rettenetesen összeverték, nem tudott a saját lábán hazamenni. Pár nap után éjjel kihívták, reggel a saját istállójában találták felakasztva. A jelek nem utaltak öngyilkosságra.

Vági András orosházi kulákot (21 holddal került kuláklístarára) a szokott módon zaklatták, kerülgettek. Házkutatás során a pribécek egy rossz, régi pálinkafőzöt, és egy használhatatlan, rozsdás, madárriasztó kispuskát találtak. Elvitték, soha nem került elő; raboskodott Gyulán, Jászberényben, börtönben halt meg 1953-ban.

A szarvasi Völgyesi Pál 18 holdat birtokolt, de kuláknak számították, mivel Csabacsüdön jegyzői írnokként szolgált 1945 előtt, azaz – úgymond – része volt az elnyomó gépezetnek. Amikor már semmije sem volt, belekötöttek, hogy nem szánt, nem vet. Se lovam már, se vetőmagom – mondta. A kutakodók azonban találtak az üres kamrában egy avas szalonnadarabot. Aki nem dolgozik, ne is egyék – mondták a végrehajtók. Völgyesi nyakába akasztották az avas szalonnát és úgy vezették be Szarvasra. A rendőrségen kegyetlenül megverték. Levetették fél csizmáját, s úgy tuszkolták végig a főutcán, vasárnap délelőtt, összeverve, véresen, nyakában az avas szalonnával. A Kőrösnél elengedték, de nem tért haza a városi házba. A tanyája kútjában találta meg a felesége felakasztva, elvágott torokkal.

A Rákosi kor bünei megbocsáthatatlanok. Az áldozatok, a megalázottak, a szenvedők emlékének ébren tartása, a megemlékezés, a kegyeletteljes tisztelgés nem feledhető kötelesség.

Erdmann Gyula

Források, irodalom: *Erdmann Gyula:* Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. Gyula 1992. (Súr János és Egri Benjámín ügyei: 305. s. köv.); *Závada Pál:* Kulákprés. Bp. 1986. (a viharsarki kulákellenes sajtóhadjárat: 225. s. köv.); *Sipos András–Závada Pál:* Statárium. Bp. 1989. (Molnár Sándor ügye: 73. s. köv.); *Fekete Pál:* Cseppek a tengerből. Bp. 2006. (Kovalcsik Pál esete: 208. s. köv., Tóth Mihály ügye: 406. s. köv., Vági András esete: 414. s. köv., Völgyesi Pál ügye: 427. s. köv.); *Sághy Gyula:* Kulák Golgota. Gyomaendrőd, 2003. (Kulák-sorsok rövid interjúként, számos remek archiv fotóval.) A kép (Orosz Mihály kondorosi elpusztult tanyája) e kötet 212. oldaláról való.

Akit a téeszcsé szele megcsapott... de a lovát mindenképpen elhajtották...

Az 1950-es években a nagy volumenű szerkezetváltás mezőgazdaságban történő megvalósítása, a paraszt emberek beszerzése a közösbbe nem volt probléma mentes, de nem is látszott elsőre sem sétagaloppnak. Azért hozzáfogtak, vidékenként szelidebb és durvább módszerekkel.

A kezdeti nehézséget később pozitív irányba is fordíthatta/fordította a közös munkálkodásban megszerzett tapasztalat. Azonban volt olyan település is, ahol a hozzáértés hiányát nem pótolta a régi pártigazolvány. Van aki nosztalgiával gondolt ezekre az évekre, és van aki kétszer sírt...

Egyszer amikor befelé ment a földdel, lóval, tehennel, kocsival, mezőgazdasági eszközökkel, másodsor pedig a felszámolásakor, ha nem volt mit szétosztani a földön kívül, mert a többi rekvizitum odalett. Most egy átlagos mezőgazdasági termelészövetkezet megalakulásáról írok olyan ember szemszögéből, aki bár messziről szemlélte a huzavonát, de mégis részese lett az eseményeknek az apja révén, aki ellenállt minden agitációs törekvésnek.

Felsőtárkányban három személy tartotta magát következetesen, és csak a saját magukén gazdálkodtak: Bóta póko József, Kakuk hekka Ferenc és Farkas csire Ferdi. (Az utóbbit egy kocsmai nézeteltérés miatt, egy esti hazamenetel alkalmával a sötét árokból ráugró K.T. megszurkálta, elvérzett, a támadó leülte...) Maradt tehát Póko Józsi és a Nagyhekka (kb. 2 méter magas volt), a falunak két jellegzetes figurája. Nem léptek be, pedig háztáji földet is kaptak volna...

1956-ban kiadott Termelőszövetkezeti elnökök zsebkönyve ezt írja: „A háztáji gazdaság a Szovjetunió kolhozportáit nyomán fejlődött hazánk termelőszövetkezeteiben is... feladatáról különböző, nem egyszer téves nézetek alakultak ki.” Ellenzői azzal érveltek, hogy „nem egyeztethető össze a gazdálkodás szocialista megszervezésével, kapitalizálódásra vezet... Voltak megint, akik azt vallották, nincs is szükség rá, nem érdemes háztáji gazdálkodást folytatni, mindennel a közös szövetkezeti gazdaság lássa el a tagokat.” Heves megyében 1948 nyarán 102 földműves szövetkezet és 22 földbérleti szövetkezet (mezőgazdasági munkásokból és kisparasztokból állt, a tagok teljes jogú tagjai voltak a földműves-szövetkezeteknek is) működött. Tehát: „Melyik a helyes álláspont?” Apámat senki álláspontja nem érdekelte, csak a sajátja. Lehet, hogy csak a szabadság igénye volt erősebb mint másnak, vagy jobban bízott a saját erejében, munkabírásában és józan paraszti gondolkodásában? Mindenesetre az ő története kicsit előbb kezdődött.

1946 tavaszán a 22 éves legényember a báli plakátot tánc közben – mintha véletlenül történt volna – letépte a falról. Ezért rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték. Este kijárási tilalommal, valamint heti 2 alkalommal kedden és pénteken, be kellett mutatkozni az „elsőfokú rendőrhatalóságnál”. Forgalmasabb utcákon napközben sem közlekedhetett (még jó, hogy a Fő utcáról nem költöztették el, mert a család mindig a falut átszelő főút mellett lakott). „Távíratot nem adhat fel, távbeszélőt nem használhat...” mondjuk ez a veszély nem is fenyegette, mert a távbeszélő elterjedésére vidéken még várni kellett fél évszázadot. „Megokolás: Sztálin és Rákosi képeket a Madisz helység faláról sértő szavakkal leszaggatva. Eger, 1946. május 10.”

Ilyen *terhelt* családba születtem én bele. A pályafutásom is azzal kezdődött, hogy anyámat (Bajzát Juliannát) néhány hónapra lecsukták, mert megdöglött a borjú (felfúvódott a nedves fűtől). Ő vállalta magára a bíróságon, hogy elvágta a borjú nyakát és kimérte... gondolni lehet egy törékeny kisgyermek asszonyról... Mindenesetre neki még nem volt priusza, Ő kapta a legkevesebb büntetést. Engem meg az apai nagyanyám tologatott a babakocsiban, még piros szalagot is kötött a nyakamba, nehogy *verességet* (rózsahimlőt) kapjak. A szüleim ezután önállósították magukat, a nagycsaládtól őt portányira vettek házat szintén a főútvonalon, a Sztálin út 231 szám alatt. 1953. III. 29 én „Önkéntes társulási lap”-on már egy másik marha beadásáról van szó (ld: melléklet), ami három és fél mázsa volt. Ennek a súlyát osztották szét elméletben a „Társbeadók” között, az adóelőírások szerint. Már úgy látszott, hogy mivel minden felkérésnek eleget tettek, ezután majd szépen gyarapodnak, amikor eljött 1956.

Az '56-os események érintették családunkat is, egyik családtag Vácra került néhány évre, de nem önszántából. Utána az utcánk is „Rákosi”-ra módosult, de ettől sem lett könnyebb az élet, mert ezt követte a Tsz szervezés. Bóta p. József 4 k. hold földjét sehogyssem akarta odaadni ingyen, ezért rendszerellenesnek minősítették. Így aztán az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején az agitálótól a végrehajtóig, párttitkártól a tanácselnökig és a rendőrig, mindenki megfordult a házukban. A bor nagyon fogyott a pincében ilyen nagy vendéglátás mellett, a házunktól egy kilométerre az Akasztóbérc tufa anyagába lett bevájva, ahová apám gyakran kilátogatott. Még mindig nem vesztette el a humorérzékét. A „Nagyhekkával”, nem egyszer a markukba röhögtek, és igyekeztek nagyon későn haza menni (addig ők is a pincébe ittak, az asszonyok kiküldték az ételt) reggel pedig korán elmentek otthonról, hogy az agitálók ne találják meg őket. Nem mindig sikerült. Egyik alkalommal télidőben, hajnali 2 órakor éppen be akart gyűjtani a tűzhelybe és gyorsan fröstökölni, amikor kopogást hallott és beszólt Zubor József községi rendőr: – Józsi bácsi ne menjen el ithonról mert akkor nekem abból bajom lesz. Reggel 8 órára be kell kísérem a tanácsházára.

A papa, jóindulatú ember lévén ennek a kérésnek nem tudott ellenállni... a jól befűtött vaskályha mellé ültették nagykabátban, bárnyibéléses sapkában, teljes téli gúnyában. Türt egy darabig, utána felugrott a helyéről: – Majd gondolkozok a dolgon..., és becsukta maga mögött az ajtót.

Ezután vetettek ki 5 évre visszamenőleg olyan adót, amit akkor találtak ki. Arra mentem haza az iskolából, hogy anyám jajveszékelt a mosóteknő fölött, egy köpcös idegen pedig az új konyhaszekrényt méregeti centiméterrel. Korábban csak stelázsink volt, egy ilyen rég vágyott bútordarab elárverezése nagy érvágás lett volna a számára. *Szerencsére* a becsült érték nem tette ki az adó összegét. Néhány nap múlva három hivatalból odarendelt ember társaságában elhajtották az istállóban maradt lovat. Apám nem volt nagyon szomorú, mert a két jó lóval az erdőn volt, ez meg egy kicsit kehes volt. Mindennek a jó oldalát fogta fel (legalább nem kellett tovább etetni), pedig soha annyi ügyvédi díjat nem fizettek ki

az egi Dobozi I. ügyvédnek a különböző mondvascinált ügyekből való kikeveredés hivatalos ügyintézőjének. Már közben hatodik osztályos lettem, amikor még mindig csapatostól jártak hozzánk az ismeretlenek és az ismerősök (olyan közeli hozzátartozók, akik állást kaptak a felnémeti köörlöben vagy az egi BERVA-ban, jönniük kellett). Egy őszi délután anyuval az udvaron voltunk, amikor csapódott a kapu. Annyi időnk maradt, hogy beugorjunk a konyhaajtó mögé és becsukjuk. Másra hallottuk közelben a lépéseket, így a riglit sem tudtuk rátolni, mert meghallották volna. Leguggoltunk egymás mellé és két-két tenyérrrel nyomtuk az ajtót. Kétszer nekifeszült valaki, mi alig bírtunk ellenállni; ha megpróbálják harmadszor is, hanyattvágódunk, engem elsodornak, anyámra pedig ráborul a népviseleti bősöknya. Feledhetetlen látványt nyújtottunk volna az biztos. Ebből az esetből ő is tanult, 1961-től már főleg én tartózkodtam otthon esténként, mert tanulnom kellett. A jövevények benéztek ide-oda, tényleg egyedül vagyok-e. Apámnak mégiscsak haza kellett hajtani a lovakat az istállóba, majd próbált azonnal eltűnni, de szembe találkozott a kapuban az újabb versenyzőkkel.

– Jó estét kívánok ! Bóta Józsefet keressük.

– Én is éppen őt keresem, jöjjenek velem, biztosan a kocsmába van, majd ott megkeressük.

Ott sem találták meg. Vajon feltűnt az agitálóknak, hogy aznap este milyen vidámak az emberek? Rajtuk röhögtek. 1963-tól már nem foglalkoztak vele. Vagy annak köszönheti, hogy legénykori cimborája vezető volt Egerben a kommunista pártban, vagy azért mert a lovakat leadta a vágóhídon, földet a tsz-nek, de soha nem mondott le róla. Ekkor ment el meszet égetni a felföldre.

Nem volt szem előtt, nem akadályozta a többi parasztember karrier építését a tsz-ben. Ezt is optimistán fogtuk fel, és megint bejött a képbe két borjú. Ki voltak kötve a Vadaskertig érő nagy kertünkbe, folyton lelegették maguk körül a fűvet. Friss sarjút kellett nekik vágni, így tanultam meg kaszálni. Ezek most nem nálunk értek tragikus véget, előbb lett belőlük a stafírugom.

A korai években már halódott a tsz, az „1956 nov. 1-én megtartott közgyűlés alkalmával a tsz-tagság egyhangúlag kimondta feloszlását” – ezt az 1956. okt. 23. -ai események hozták, továbbá ”Vásárhelyi Ferenc mint nemzetőr parancsnok ugyancsak szerepet játszott a feloszlás elősegítésében, aki pl. 20 kh. földet akart bérbé venni a tsz. területéből”. 1957. jan.6-án újjáalakult a Dózsa Tsz. A korábbi 61 fővel/családdal szemben 21 fő/család képezte a törzsgárdát. Ekkor „jelenlegi állatállomány ... egy pár ló.” Az egyik jegyzőkönyv szerint „Az ellenforradalom idején a felszámolási láz ütötte fel a fejét s így a készleteiket kiosztották, az állatokat pedig eladták. Ennek eredménye lett, hogy az 1955/56-os gazdasági évet 145/m. Ft-os mérleghiánnyal zárták.” A helyzet később sokat javult, mert a helybeli traktorosból lett a tsz-elnök, másiktól pedig tanácselnök. Jobban elfogadták őket mint az idegeneket. Jó szándékú emberek voltak, akiket *iskolára* küldtek; Megpróbálták helytállni amíg az idegi állapotuk és családi körülményeik engedték.

1962 nyarán megindult a tagok kilépési hulláma, mivel a nyár folyamán 60 darab kilépési kérelem érkezett a vezetőség asztalára. Ugyanis letelt az a három év, aminek letöltése után szabadon elmehettek volna az ígélet szerint. Természetesen nem tudtak mindenkit elengedni. Feltehetően az agitálási hullám is akkor erősödött fel újra, és tették lehetlenné az egyéni gazdálkodókat. Mivel a lovat sem vették meg, a vágóhídra kellett vinni Miskolcra.

Az 1963. dec. 24-i vezetőségi ülésen már valószínűleg ismét minden rendben volt, mert egy teljes jegyzőkönyvi oldalt szenteltek a bor és pálinka kérdéskörnek. 1965-re már normális állapotok voltak, és a fejlesztések is eredményesek voltak. Rendszeresen beindult az ellenőrző bizottság munkája is, több hiányosságot felderítettek 1968-ban, többek között „... Az örök a legtöbb esetben alszanak. Sokszor előfordult, hogy ahol két ör van, mind a kettő aludt... Félős hogy egy esetleges tűz esetén az örök is bennégnék az épületben.” 1970-ig kísértem figyelemmel, és szemezgettem a közös gazdaság életéből. Sok embernek adtak munkát. Volt aki elment és volt aki elvagyódott, de egyéb lehetőségek hiányában innen ment nyugdíjba. Nagyon kevés nyugdíjat kaptak, és ez ma is jellemző a mezőgazdaságban dolgozókra.

Mi lett a sorsa Bóta P. Józsefnek?

Mészégetésből hazajövet, az egi BERVA párttitkára (akivel néha összetalálkoztak a pincesoron) rábeszélte, hogy menjen oda dolgozni vasöntőnek. Addig mindig a maga ura volt, megpróbálta, de nem sokáig bírta. Unatkozott, túl soknak találta műszak közben a pihenőidőt, pedig megpróbált rászokni a dohányzásra is. Anyám már reménykedett benne, hogy apám kigyógyul a lovasszenvedélyéből, de éppen akkor hívták el a felsőtárkányi erdészethez fogatosnak. Mondta is: No akkor má' megént jó helyen vagy, nem bánod csak a lovat *tologhasd!* Innen ment nyugdíjba. Amikor már ágyban fekvő beteg volt, elkezdte szólólgatni a lovakat: Csillag! Kesely! Behoztam az ostort és a kezébe adtam...

Bóta Piroska

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemlényei

Magyarország délkeleti felére a XVIII. század elejétől letelepedett szlovákokról első ízben *Bél Mátás* tudósít az 1730-as évekből való, *Békés vármegye leírása* című könyvében (Szerk.: Krupa András Gyula, 1993.), melyben igen kedvező jellemzést ír róluk, de szellemi kultúrájukat, hiedelmeiket nem említi: „Ez a nemzetiség akkora szorgalmat tanúsít a föld művelésében, hogy nincs olyan földesúr, aki ha üres földje van, ne részesítene előnyben mindenki mással szemben szlovák telepeseket a munkában tanúsított szívós ügyezetükért.”

A szlovákok hiedelemvilágára vonatkozóan az első adalékok a XVIII. század második feléből valók. *Tessedik Sámuelnek* rendszeres naplószerű feljegyzéseiben, a *Szarvasi nevezetességek*-ben valamint *A paraszt ember Magyarországban mitsoda és mi lehetne* című művében a szarvasi szlovákok néhány hiedelméről és szokásleméről felbecsülhetetlen értékű adatokat találunk.

A XIX. század elejéről származó és a szlováklakta helységekről szóló leírások (*Ágoston J., Skolka, A.*) csupán egy-két utalást tartalmaznak, az e századi helységmonográfiák sem szentelnek nagyobb gondot a hiedelmekre, ha említenek is néhányat, inkább a paptörténetesek szubjektív véleményeként kerülnek be a könyvükbe (*Haan L., Zajacz D., Jeszenszky K., Zsilinszky M., Horváth S., Czinkotszky M., Janko J., Gajdács P.*). *Haan L.* által ismertetett néhány hiedelem a szerelmi praktikákkal és a népi gyógyászattal függ össze. Mind ő, mind a legtöbb XIX. századi monográfia írója szerint az ember- és a természetfeletti lényekről alig vagy keveset lehet hallani (állításukra rácafol, hogy még ma is az egyik legelterjedtebb hiedelemréteg).

A két világháború között megjelent e tárgykörbe tartozó tanulmányok közül kiemelkedik *Rell L.* műve, mely szinte teljes képet alkotott a békésesabai nép életéről. Figyelmét tudatosan fordítja az itteni szlovákok hiedelemvilágára is. *Márkus M. A bokortanyák népe* című monográfiájában gazdagon közöl hiedelemadatokat.

A magyar és a szlovák néprajzi intézetek által az 1950-es, 1960-as években Tótkomlóson lebonyolított közös kutatómunka eredményeként *Diószegi V.* az itteni szlovákok hiedelmeiről készített monográfikus igényű tanulmányt. *Manga J.* a szokásokat dolgozta fel, s ezekkel összefüggésben ugyancsak foglalkozik a tótkomlósiak hiedelmeivel. A szlovák kutatók közül *Horváthová E.*, a gyermek születéséhez fűződő szokásokat és hiedelmeket, valamint a tótkomlósi szlovákok népi gyógyászatát dolgozta fel. *Gunda B.* pedig az 1950-es években végzett kutatást Békés megyében a kincsmondákkal kapcsolatban.

Ilyen előzmények nyomán a szerző a kutatásait tanulmányokban, kötetekben foglalta össze¹

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilága történelmileg három rétegből áll: 1. az eredetileg magukkal hozott hiedelmi alaprétegekből; 2. az új otthonukban az interetnikus kapcsolatok révén adaptált; 3. valamint a lokális hatásokra keletkezett hiedelmekből.

A mennyiség vonatkozásában érthetően azok a hiedelmek vezetnek, amelyek történetileg behatárolható mélységben megtalálhatók a szlovák anyaeetnikumnál. Az itteni szlovákok hiedelemvilágának az a sajátos oldala, amely összeköti az alföldi magyarság néphítével, az alkalmazás gyakoriságában, a hiedelmek mai életében, vitalitásában, szerkezeti arányában, a megvalósulás hasonlóságában, azonosságában mutatatható ki elsősorban. Ez azt jelenti, hogy igen közel áll az e tájon élő magyarok mai hiedelemgyakorlatához is.

Ez a hiedelemvilág tartalmilag magán viseli a földművelő ember szemlélete által kialakított hiedelmi világgépet és cselekvést is. Hasonló súllyal szerepel a másik is, az ember életének minden irányú boldogulását és ez iránti vágyát – akár más rovására, kárára is – kifejező hiedelemkomplexum. Szerke-

¹ A tanulmány elejétől eddig idézett alkotók és műveik bibliográfiai adatai megtalálhatók az alábbi könyvben: Krupa András: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. Debrecen 1987. 389–412. old.

Drágosné Farkas Zsófia a karácsonyi asztal alá való szakajtó szénával (Nagybánhegyes, 1979)

zete mindennek megfelelően behálózza az ember teljes életét, cselekedeteit, gondolatvilágát s transzcendens vonatkozásban a földöntúli és természetfeletti kapcsolatait, tehát egyfajta rendszert alkot.

A hiedelmek gyakorlásának differenciálódása napjainkhoz közeledve történetileg az elhalás megnyilvánulása, mert a végrehajtás nem a nagy közösség mércéje szerint valósul meg már, hanem esetleg az egyes társadalmi rétegesoportok igénye szerint. Az egyén magára maradása a hiedelmek gyakorlásában talán a hiedelemvilág utolsó szakaszát jeleníti. A délkelet-magyarországi szlovákok körében a hiedelem végrehajtásának módozatait illetően az alábbi rétegtípusokat tehetjük számba.

1. *A vagyoni helyzet.* A vagyoni tagoltságot véve figyelembe a parasztság két szélső rétegének a hiedelemgyakorlásáról azt kell mondanunk, hogy előbb hal el, vagy előbb válik kevésbé intenzívve a legszegényebbek és a legvagyonosabbak rétegénél. A nagygazda ugyanis legtöbbször mással, a béresével végezteti el a hiedelemcselekedeteket, a földnélkülinek pedig nincs földje, sem számottevő állata, amely körben gyakorolhatná a hiedelmeket. A legaktívabb és legkonzervatívabb éppen ezért a kisparaszt, a középparaszt. Neki van min végrehajtani, ugyanakkor ma is végzi az eljárásokat.

2. *Foglalkozásbeli tényezők.* Az értelmiségi, az adminisztratív, az alkalmazotti pályára lépők és a munkások a népi hiedelmeket és gyakorlásukat lényegében csakhamar elhagyják, s ha élnek is körükben hiedelmek, általában nem a népi eredetű hiedelmek gyakorlóivá lesznek.

3. *Nemzedéki és nemi tagozódás.* Noha a mai idősebbek már csak differenciáltan hordozói a hagyományos tudásnak, a gyakorlásban a többi nemzedékhez viszonyítva mégis ők vannak a legnagyobb arányban képviselve. A középnemzedék ambivalens, a fiatalok többsége pedig nem hisz a hiedelmekben. A nők aktívabbak.

4. *Területi tényezők.* A hagyományápolásban a tanyasiak vezetnek. De csak abban, ami az ő életükre vonatkozik. A közösségi szokások hiedelmeit kevésbé éltetik. Konzervatívabb szemléletűek, ezért a hiedelemismeretben is gazdagabbak a külvárosban, a város peremvidékén élők (különösen jellemző ez Békéscsaba – Erzsébethelyre, az ún. *Jaminára*). A községek lakói közül szintén a környezetükhöz képest kissé zártabb körülmények között élők az aktívabbak (Nagybánhegyes, Csanádalberti).

5. *Pszichikai tényezők.* Az érzékenyebb lelki alkatúak, a magányosan élők, a beteges személyek a hiedelmekre kedvezőbben reagálnak.

6. *Végzettségbeli tényezők.* Általánosítható tapasztalat, hogy az általános iskola elvégzése is falat állít a hiedelemismeret és -gyakorlat továbbvitele elé. Kivételt képeznek a szívósan hagyományörző családok, és ahol három nemzedék él együtt.

7. *A vallást mint réteggépző tényezőt* csak az evangélikusok és a katolikusok viszonylatában említjük, pl. Békéscsaba és az egykor Békéscsabához tartozó Kétsoprony, Gerendás katolikus lakói valójában csupán a katolikus egyházi ünnepekhez kapcsolódó hiedelmek megtartásában különbülnek el, a többi hiedelem terén lényegében egységesültek a többséget alkotó evangélikusok hiedelemvilágával.

E jellemzők nem egymástól függetlenül léteznek. Jelentősek az átfedések és a kapcsolódások. Általában többen tartoznak egyszerre két vagy három réteghez is.

A délkelet-alföldi szlovákok hiedelemvilágának jelentős hányada elbeszélés-témává vált. *Különösen jellemző ez a hiedelemvilág alakjaira, természetfeletti lényeire, amelyekről* korunkban változatos szintű történeteket mesélnek. Ezért – miként a címben jeleztük – most csak az itteni szlovákok mitikus lényeit mutatjuk be.

Mind a szlovák, mind a magyar, hiedelemvilágban központi helyet foglaló hiedelemalak a *boszorkány*.

A boszorkány képzele mind a szlovákiai kibocsátó szlovák anyahelységekben, mind a délkelet-alföldiekben lényegében egységes. Egyértelműen állapíthatjuk meg, hogy az alföldi szlovákok a boszorkány elnevezését magukkal hoztak eredeti lakóhelyükről: mind a két szlovák népességnél egy időben, azonos jelentéstartalommal hol a magyar eredetű *bosorka*, hol a feltehetően latin származású *striga* a neve. Csupán az egykori Kishont megye néhány településén nevezik csak strigának. A nyiregyházi szlovákok azonban kétféle boszorkányban hittek; a *bosorka* inkább a gazdaságra, a *striga* az ember egészségére volt ártalmas.

A délkelet-alföldi szlovákok körében az emberen végzett rontó cselekedetek nagyobb arányban észlelhetők. Körükben jellemzőek a szerelmi varázslások, az emberek megnyomása.

A boszorkány mindig élő és konkrét személy. A kibocsátó helységek *moráját* ugyancsak élő embernek tartják. Ezért ott az egyes településeken napjainkban a boszorkánnyal is azonosítják. Az alföldi szlovákok már nem ismerik a *morát*.

A boszorkány nemét illetően a vizsgált szlovák népesség mai hiedelme szerint – noha nők alkotják a boszorkányok többségét – jelentős a férfi boszorkányok aránya is. A boszorkányok korbelti, társadalmi származásbeli összetételi aránya (őregasszony, szomszédasszony sógornő stb.) lényegében azonos a térségben, miként a deviáns külalakja is (csúnya, borzas hajú, görbe hátú stb.). A szemmel verés képességével rendelkezők közül csak bizonyos személyeket hoznak összefüggésbe a boszorkánysággal.

A kuruzslókat, a varázslókat majdnem válogatás nélkül azonosítják a boszorkánnyal.

Jellemző, hogy a környező magyarság a népi gyógyítókat szintén a kettős (rontó – elhárító) emberfeletti erővel rendelkező boszorkányos személyeknek tekinti.

A délkelet-alföldi szlovákok néphitében gyakran veszi fel a macska és a béka alakját, s a kulcslyukon való bemászás képességének a hite is általános. Hiszik, hogy az éjjeli pillangó szintén boszorkány, a neve is: *striga*. Gyakran vette fel a ló, a kutya alakját is, s kacsaként szívta ki a tehén tejt. A boszorkánynak ez a sokféle változata szinte azonosan meglelhető az alföldi magyarok képzeleteiben. Általában elterjedt hiedelem, hogy a forgószerű (*víchorica*) is a boszorkány egyik megjelenési formája.

A boszorkány közlekedési eszközei a Kárpát-medencében meglehetősen közös rekvizitumokból állnak. A kibocsátó felvidéki helységekben leginkább seprűn, piszkafán reptél, ritkább szalmacsutakon (*omelo*) és tilolón (*trlica*). Az alföldi szlovákoknál csupán seprűn és piszkafán közlekedik. Ezeket az eszközöket használják az alföldi magyarok boszorkányai is. A délkelet-magyarországi szlovákok körében meglehetősen eleven a csecsemő kicseréléséről szóló hiedelem. A keresztelőig éjjel mindig lámpát és mécesét égettek. A váltott gyerekről ismert hiedelemtörténeteik azonban egyszerűek.

A tehénrontás a tejhaszonelvévés hiedelmkörének változatai ugyan sokszor eltérő cselekményűek a szlovákiai kibocsátó helységekben, de tartalmi és célfeladatuk megegyezik a délkelet-alföldi szlovákokéval. Az előbbieknél a végrehajtó személy szinte kivétel nélkül ember alakú boszorkány, ő feji ki (*podoji*), veszi el (*odoberala, vzala*), szívja ki (*cicia*) a tejet, s rontása miatt a tehén véres tejet ad. Cselekménye következményeként az ő tehene mindig kétszer annyi tejet ad, s bőven van vaja, tejfölle, amit értékesít. A tejlévétel e példáin túl a délkelet-alföldi szlovákok körében más hiedelemjárások is élnek

még (szemmel verés, a tehénnek kézzel simítása, tehénre ütés seprűvel stb.). S a tejhaszon megszerzésének általános módja még a kútágas, valamint a kocsilöcs, -rúd feje.

Az elterjedt harmatszédést az alföldi szlovákok Szent György éjjelén végzik, akárcsak a környező magyarok.

A boszorkány kárát, rontását elhárító hiedelemeljárások még most is változatosak. A délkelet-alföldi szlovákok a megrontott tejet a kemencében égették, hogy megjelenjék a boszorkány. Az elhárító eljárásokról szóló hiedelemtörténeteik meghatározott köre viszont az alföldi magyarsággal való kölcsönhatásra utal. A vályúba öntött véres tejet vagdaló gazda, de a másik tanyáról odavágtató ember kérése, hogy a feleségét ne aprítsák paprikássá, közismert több változatú történet az alföldi szlovákok és a magyarok körében.

A délkelet-alföldi szlovákoknál konkrétan érzékelhetjük más hiedelemlényeknek a boszorkányhitükbe való beolvadását is. Csupán szarvasi példákat idézünk: Itt egyértelműen felfedezhető a kísértet, a lidércfény, a lidércsirke (*zmok*) és az ördög vonásaiban a boszorkány jellege, és vele azonosítják őket.

Mindezek az eltolódások, összeolvadások nemzetközi méretekben és folyamatokban hasonlóképpen felfedezhetők. S az alföldi nagytáj közös ismereti köréhez tartozik a délkelet-alföldi szlovákok hiedelmében a boszorkányok tokaji találkozhelyéről.

A boszorkányhit oly módon ivódott be a szlovák és a magyar nép hiedelemvilágába hogy rendkívül nehéz megtalálni benne az etnikus specifikus vagy viszonylag sajátosan elkülönülő jegyeket. A kisebb hatókörű hiedelemlények esetén (lidércfény, lidércsirke) könnyebb rámutatni e jellegzetességekre.

A kísértet – a *mátoha* hiedelemlény a délkelet-alföldi szlovákoknál a magyar kísértettel azonos, de pl. a nyíregyháziaknál *Márkus Mihály* szerint rosszindulatú hazajáró lélek.

A délkelet-alföldi szlovákoknál a hazajáró lélek neve: *duša* (lélek). Náluk a *mátoha* mindenekelőtt olyan éjjel megjelenő és ijesztő természetfeletti lény, amely csak akkor bánt, ha megzavarják. Márkusnál a hazajáró lelkek jelennek meg különböző alakokban (fehér lepedőben, főként állat-, különösen kutya képében). A Békés-Csongrád (sőt a most romániai nagylakiaknál) a *mátoha* (kísértet) egyik megjelenési formája a fehérlepedős alak, valamint az állatfigurák közül az első helyen a kutya.

A *zmok* voltaképpen a magyar néphitben ismert lidércnek felel meg. A szlovákoknál gyakori az ázott csirke, a tüzes láng, a fényes repülő lánccézete. Az alföldi szlovákok viszont az ázott csirke alakról tudnak, bár töredékesen felbukkan lányszerű alakja is.

A tírjákók egyféleképpen nevezik: *zmok*. A Békés megyeiek közül Tótkomlóson, Mezöberényben említik a másik nevét is: *bőzik*. Körükben egy leszelidült mitikus lény képzete él, amelynek legfőbb cselekedete a gazdaggá tevés. Gonosz, ördögi szövevényre valló tettei – amelyek a szlovák nyelvterületen jellemzőek – csak töredékesen tűnnek fel, s inkább racionális formában, mintsem ördögi lény tetteiként. Nyíregyházán például hússal és embertejjel kell etetni, amíg fel nem nő, a gazdája nem alhat ágyban, mert a *zmok* egész éjjel gyötörné. Békéscsabán rákényszerítette az akaratát a gazdájára, Tótkomlóson sápadtra kínozta, s éjjel gyötörte a gazdasszonyát vagy a gazdáját. E racionális, nem természetfeletti kegyetlen cselekedetei megtalálhatók az alföldi magyarok hiedelemképzetében is. Ők is főként szerezsehozó lénynek tartják, kegyetlenkedési periférikus jellegűek.

Gyerekijesztő a Békés/Csongrád megyei szlovákok piros vagy fehér sapkás *topeňec*, *topelec* nevű mitikus lény, amelyik lehúzza az embert a kútba és belefúllasztja. Körükben ugyanazokkal a szavakkal ijesztgetik a gyermekeket, mint Nyíregyházán. De a délkelet-alföldi szlovákoknál nemcsak a kútban, hanem folyóvízben is előfordulhat. S ez utóbbi helyszínen a hiedelemalak „eredeti” hiedelemhelye a szlovák, morva, lengyel, német és ruszin néphitben is: náluk főként folyókban, vagy természetes vizekben, tóban, mocsárban tartózkodik. Kútbeli előfordulása, gyerekijesztőként való fennmaradása azonos a Békés megyei és a nyíregyházi szlovákok hiedelemvilágában. A Galga menti szlovákok szerint a kútban maga az ördög (*čert*) húzza le a gyerekeket. Úgy tűnik, hogy ebben az esetben a hiedelemcselekedet képezi a közös alapot, amelynek a maradványa egyformán megtalálható e három szlovák lakta térségben. Feltehetően magukkal hozott hiedelem, bár a kútbéli gyerekijesztő előfordul a dél-alföldi magyarok hiedelmében is.

A *tudományosok* jórészt a délkelet-alföldi szlovákok boszorkánynak tartják, de a tudós pástorról, a tudós kocsisról szóló történetek zöme közlés szintű, ezért jóformán semmit sem tudunk meg róluk. Úgy tűnik, náluk e hiedelemalakok ismerete töredékesebb.

A szlovák népszerűség közös kincséhez tartoznak a patkányűzők is.

A délkelet-alföldi szlovákok lidércfénye (*svetlo*) olyan önálló mitikus alak, amely élőlényként viselkedik, s emberi tulajdonságai is vannak, de alakja különböző nagyságú, illetve változó fényű. A lidércfény (*svetlo*) eredetét többféleképpen magyarázzák (tömegsírba eltemetettek lelkei, elásott kincs tisztulása, a tetemekből kitörő gáz öngyulladás stb.). A *svetlo* csak akkor békés, ha nem zavarják, nem bántják, egyenként elvezeti az illetőt, sőt, el is veri.

Aktív kölcsönhatás érzékelhető a magyar és a szlovák néphit között a viziborjú (*vodno t'ela*) esetében. Az ember hasában megnövő lény alaptörténetének közeli hasonlóságát feltételezhetően az idézte elő, hogy az átadó fél ugyanaz, az alföldi magyarság volt.

A kisebb hiedelemalakok is alig térnek el (például *bobo*, vagy *boboš* gyerekijesztő). Az itteni szlovákok csupán az ijesztő tartalmú szólást tudják. A *tátoš*, táltos nemes lovat jelent, jóllehet Békés megyében, kivált a magyarokkal egy helységben együttélő szlovákok több jelentősebb hiedelemvonását is említették. Megtalálható még a táltos egyik jellemvonását őrző *foggal született gyermek*, a garabonciás (*černokňažník*), a *parom* (Perún szláv istenség névváltozata), a *piťmužik*, a *sobotár*, a *kisasoňa* és az *ördög* (*čert*) hiedelemlény is.

Ma már megállapítható, hogy a délkelet-alföldi szlovákok mitikus alakjai elsősorban az emlékezet, az elbeszélés tartományába kerültek. Az itteni adatok zöme az utóbbi két évtizedben volt gyűjtve, nem is mindig a hiedelemlények teljes vizsgálatának alávetve. Emiatt néha nem kiegyensúlyozott, hiatusokkal is terhelt összeállítást lehetett végezni. A megbízhatóság és a hitelesség biztosítékát jelentette, hogy a sajátunkon túl olyan kutatók munkáját használhattuk fel akik a tudósi alázaton kívül szenvedélyes loálpatrióták is.

A népi szellemi kultúra fontos ágát alkotó mitikus lények jelentősen befolyásolták a családi, a társadalmi, a gazdasági élet jónéhány mozzanatát, és hatással voltak a lelki magatartásra is. A jó és a rossz szándék tükröződi, az emberi fantázia termékei. Jelenlétük, szerves részvételük mégis reális környezetben érvényesült. Nem volt érdektelen tehát, hogy a kibocsátó anyatelepülésektől különvált telepések miként őrizték meg népi műveltségük e szeletét, hogyan gazdagították a későbbi be- és összeköltözők, miként hatott rájuk a környezet, a többség kultúrája. A mitikus lények fő alakjai megőrizték közös hiedelemalapjukat, a főalapok megmaradtak (boszorkány, lidércfény, lidérc, kísértet). Némelyik új nevet, illetve új tartalmat is kaphatott.

Leginkább a boszorkány és a lidérc (zmok) jegyei azonosak. A közeli hasonlóság, az azonosság feltételeinek megeremtésében a szlovák népességet körülölelő, vele együttélő magyarság is szerepet játszott (például lidérc, viziborjú, a forgószél boszorkánya), s egyúttal saját néprajzi tagoltsága differenciatív jelleggel hatott rá (gondoljuk a tudós pásztor alakjára). Hasonló befolyásoló tényezőként értékelhetők a beköltözött, illetve a környezetben élő román, német (esetlegesen szerb, cigány) etnikai csoportok.

A népi szellemi kultúra fontos ágát alkotó mitikus lények jelentősen befolyásolták a családi, a társadalmi, a gazdasági élet jónéhány mozzanatát és hatással voltak a lelki magatartásra is. A jó és a rossz szándék tükröződi, az emberi fantázia termékei. Jelenlétük, szerves részvételük mégis reális környezetben érvényesült. Nem volt érdektelen tehát, hogy a kibocsátó anyatelepülésektől különvált telepések miként őrizték meg népi műveltségük e szeletét, hogyan gazdagították a későbbi be- és összeköltözők, miként hatott rájuk a környezet, a többség kultúrája. A mitikus lények fő alakjai megőrizték közös hiedelemalapjukat. A főalapok megmaradtak (boszorkány, lidércfény, lidérc, kísértet). Némelyik új nevet, sőt új tartalmat is kaphatott.

Tanulság vonható le az alföldi nagytáj integráló szerepéről és befolyásolásának fontosságáról is. A hiedelemvilág, ezen belül a mitikus alakok képzetalapjai rendkívül konzervatívok, de ugyanakkor jelentős hatással vannak rájuk a történeti, migrációs, társadalmi, műveltségi, gazdasági-technikai és más környezeti tényezők, amelyek e közös alapra építve sajátos délkelet-alföldi szlovák jellemzőket formáltak meg. Erről tanúskodnak a még ismert vagy még élő hiedelemlények.

Krupa András

Bablevesek dícsérete

... ott bent a konyhában bableves fő disznó körmivel...

Mikszáth Kálmán: Jókai élete és kora

Csomagban legyen bableves, csipetkével, kolbászreszeléssel.

József Attila párizsi levele Jolán nővéréhez

Kezdetben volt a bableves, minden más csak ezután következett. Ha volt elég bab, jöhetett tél, zimankó, nem árthatott az emberfiának, s mindegy volt, milyen fajtát, barnát, fehérét, tarkát, sikerült szerezni, hiszen annyiféle termett, mint égen a csillag, és egyik jobb volt, mint a másik. Magyoroszínű, barna cirmos fűrjbab, angolvörös vesebab, okkersárga szattyanbab, fehér, egyenletesen apró szemű gyöngybab; békahátú bab, négerbab, lóbab, tűzbab, holdbab, karóbab s ki tudja még, hányfélét alkotott a Jóisten játékos kedve a szegény ember örömére.

Tarka babból Őrszi nagymamám, szattyanbabból anyám, fehérből anyósom főzött híres paszulyleveseket, szívet-lelket, tudást és tapasztalatot, no meg egy kis ezt-azt beleadva. Magam, méltatlanul nagy elődeimhez, csalárd módon kijátszom a hagyományt: az én levesem, mióta a gyerekeim szétszéledtek és ketten maradtunk itthon, konzervbabból és bolti füstölt húsból, nyúljból készül, bár nyakran legyen a talpán, aki ezt a csalást észreveszi. Sokáig nem tudtam, hogy mi az a *nyúlja*, pedig gyakran elnéztem a boltban felaggatott vagy a hűtőpultban halomba rakott, különös, ágasbogas füstölt húsfélét. Agancsra, vagy egy nagy hal csontvázának darabjaira emlékeztetett, az öreg halász zsákmányának cápafoagaktól marcangolt maradványaira. *Nyúlja*, magyarázta az eladónő, és pusztán kíváncsiságból vettem belőle, mert akárhogy is hívták, látszott rajta, hogy nagyonis bablevesbe való. Nem tévedtem. *Mi az, hogy nyúlja?* Kérdezte Zé, a férjem, és gyanakodva nézte a tányérjába rakott készítményt. A furcsa név és az általa jelölt porcogós képződmény származása engem is érdekelt, és mialatt főtt, kiderítettem, hogy a *nyúlja* – mondják *nyújjának* is – a disznó keresztcsontja a hozzátapadt inakkal, egy másik forrás szerint pedig a disznó hasi szalonnájához hozzánőtt hosszúkas izomdarab. *Tulajdonképpen mindegy, hogy mi-csoda*, állapította meg Zé újabb darabot helyezve a tányérjára, *a lényeg az, hogy jó*.

És ez nagy szó volt, mert Zé, mint a férfiak általában, fukarul bánik a dícsérettel.

A bableves hétköznapi, de nem közönséges étel, beleillik a magyar konyha sűrű és laktató, egytál-étel-leveseinek sorába. Főzése és fogyasztása rituális cselekedet, receptje beépül a családi hagyományok közé és közvetve a történelembe. Jelen volt, van és lesz dicsőséges és dicstelen pillanatokban, háborúban és békében, megnyert avagy veszített csaták után. Ez várta és várja a hazatérő közvitét, és a vándor mindenkor szívesen betér az út menti csárdába egy bagulyásra.

Nagy mesemesmondónkról elnevezett változatát, a Jókai bablevest a millennium körüli boldog békeidőkben kedvelték meg az ingyencék, s ma is előkelő helye van az étlapokon.

A Jókai-bableves a legtöbb vendéglő étlapján szerepel, a kamionsofőrök és más úton járók mellett az ingyencék is szívesen eszik. Népszerűsége nőttön-nő, Balatonfüreden nemcsak Anna-bálat rendeznek minden évben, hanem bablevesfőző versenyt is.

Jókairól tudjuk, hogy ősszel meghívta barátait svábhegyi villájába. Mikszáth Kálmán így ír az írófejedelem lakomájáról: *Ismeretesek ezek a szüretök, öreg újságírók csacsogásai nyomán. A bográcban főtt pompás birkapörkölték... a nyárson sült csirkék, melyek lassú tűzön lassan pirulnak, sülnék s ez alatt maga a gazda folytonosan szalonnadarabokat forgat fölöttük, hogy a rájuk csöpögő zsirt föligya a csirketest. Míg ezek künn a szabad tűzön sülnék, ott bent a konyhában bableves fő disznó körmivel...* Más kortársaktól lehet tudni, hogy Jókainé Laborfalvi Róza, a tragika is jó szakácsné volt. Nemcsak Gertrudisát és Lady Machbetjét, hanem szőlőlevébe csomagolt tötikéjét és bablevesét is számon tartja az utókor. Bár ha csak főzött volna, ma már a kutya se emlékezne rá.

Apropó, kutya. Az én szívembe azzal lopta be magát a nagy heroína, hogy bár remekül főzött, nem lehetett nyomasztóan tökéletes háziasszony. Egyik vendége jegyezte föl, hogy mikor Jókaiéknál ebédelt a Svábhegyen, a nagyasszony – teríteni akarván – cselédeivel tüvé tette a házat a nagy damasztabroszért, amit végül egy kosárban leltek meg az újszülött kutyakölykök alatt. Jókainé nem sokat teketóriázott, kihúzta a vinnyogó kiskutyák alól, és nem lévén másik a nyaralóban, a megviselt terítőt tette az ebédlőasztalra.

Jókai maga is leír egy babból készült ételt: a *cakumpakkot*, Füreden főzette a szüretelőknél: *ebben van paszuly, burgonya, rizs, káposzta, közbevegített bőrös pecsenyedarabokkal, felelesztve rántással, paprika a tetejébe.*

Nagyanyám kolbászos, csipetkés bablevese az első világháború végén, a kommün, a román megszállás alatt és az utánuk következő sanyarú időkben táplálta apámat és Attilát, a két éhes kamaszt, hozzájuk sorolva harmadiknak deresedő fejű, de ifjonti tempóit nem teljesen levetkezett nagyapámat is, aki a nyomdából hazatérve soha nem tett szemrehányást, ha már megint babot mertek a tányérjába.

Anyám a háború vége felé páros számú napokon főzte – a páratlanokon krumpli volt soron –, és ezerkilencszáznegyvennégy karácsonyának szegényes szombatján ünnepi vacsoraként tálalta volna a kockacukorral takarosan feldíszített karácsonyfa alá, ha hoppon nem maradunk: a forró paszulylevest fazekastól elvitték a felszabadulást hozó szovjet katonák, cserébe. *Ó hogy égetne hólyagot a nyelvük-re!!*

A kékcédulás választások és különösen a fordulat éve után beköszöntő nyomorúság reneszánszot hozott a nevezetes leves történetében. Zacsikó, innen-onnan összeöntött, többéves paszuly – némelelyik szemnek csak héja volt, belsejét kiette a zsiszik –, kevéske liszt a láda fenekén, fakanálnyi zsír a bödön oldalán, tenyérynyi avas szalonnabőrke a rúdon, ennyi a legrosszabb időkben is akadt anyám kamrájában, és soha annyira nem ízlett a főzje, mint akkoriban.

Hej burzsoá, hej proletár

*Kinek verséért a halál
Öles kondérban főz babot –*

Makói nagyanyám kolbászos – avagy inségesebb időkben anélküli –, de mindig csipetkés bablevesének utolérhetetlen tökélyéről legendák szóltak a családban, olyan paszulylevest mint Őrszi, senki se tudott főzni, ismerte el még a kritikus szellemű Tóni bácsi is, és a kamasz zseni¹ homlokáról is mindig eltűnt a mély, v-alakú ránc, amikor átszellemült arccal nyeldekelte a sűrű, barna levet a fehérre sürtölt konyhaasztal mellett. Kér még, Attila? Nézett rám szájalommal nagyanyám, és választ sem várva újból telemerte az utolsó falat kenyérral tisztára törült tányérra. A sovány fiú, ledobva árvasága és kitaszított-sága terhét, nagyokat szippantott a fazékból felszálló tömény gőzökből és párákból, mint a kábítószert rabjai az ópium fűszeres, kék füstjéből, és visszafogva magát, hogy a mohó éhség ki ne üljön arcára, elkezdte kikanalazni a második adag bablevest. Lassan, komótosan evett, hogy minél tovább tartson, soha ki nem merülő, öles kondért képzelve a tűzhelyre, tele a mennyei eledellel, amelyből evett volna harmadszor is, ám a fazék kiürült. Belseje üres lett és sötét, mint az udvaron tanyázó éjszaka, s ahogy most visszanezdek innen az új évezred magaslatáról, látom, amint egyre nagyobbra tágul, és egy óvatlan pillanatban magába szippantja a kicsike, földes padlójú konyhát a kihült sparhelttel, kormos üvegű lámpával, s a konyhaasztalt körülülő nagyanyámmal, nagyapámmal, a két sovány síhederral és a vadászni induló macskával.

Tegyük el magunkat holnapra, kong nagyapa hangja a világnagy fazék mélyéről, azután már senki se szól, csak az egerek motoszkálását hallom a sötétben, és a fiúk egyenletes szuszogását.

¹ A kamasz zseni, József Attila – apám *kenyeres kujon pajtása* – diákkorában három évet töltött Makón, ebből kettőt internátusban, a harmadikat alkalmi szállásokon, barátoknál és pártfogóknál. 1922 őszén hosszabb ideig lakott nagyapáméknál. Komfort nélküli, szegényes lakásuk – földes és sötét szoba-konyha – dédszüleim öreg parasztházában bújtt meg az oszlopos veranda végén, a kamrák, kocsiszin és padlásfeljáró szomszédságában, szemben a református ótemplommal, a Kálvin utca 14-ben. Apámék tisztességes nyomorban éltek. Nagyapám részt vett a nyomdászok bérharcaiban és ahogyan egy cédulára lejegyezte: *balpárti lapokban* jelentek meg cikkei. Sajtó útján elkövetett izgatásért éppen akkoriban hónapokig rendőri megfigyelés alatt állt és gyakran volt munka nélkül. Szegénységük dacára befogadta az internátusból kizárt Attilát, apám gimnáziumi osztálytársát. Apám visszaemlékezéseiből kitetszik, hogy a kamaszokat a sorsközösség hozta össze, mindketten kiríttak a gimnáziumba járó úri fiúk közül.

Azt hiszem, Németh László tévedett, amikor hat-hét évvel később a Nyugatban azért korholta a *dalnak ezt az apátlan-anyátlan Kakuk Marciját*, mert *túl sokat emlegeti az öles kondérban főző babot és a lyukas nadrágot, amelyet a temyerével kell takarnia*. Ha rá is játszott az induló költő az árvaságára és a nyomorúságára, addigra már több kondérnyi babot megevett, és volt lyukas nadrágja is: nagyanyám foltozta meg, amíg aludt.

Nagymosás

Nagymosáskor – háborúban és békében – anyám mindig egytáléltel fűzött: bablevest fűstölt hússal. *Ez a szokás, mondta, mindenütt ez van ilyenkor. Mindenütt?* – hitetlenkedtem. *Mindenütt,* válaszolta. *Hát, nem irigylem a mosónőket, ha mindennap babot kell egyenek.* Anyám nevetett: *szerencséd, hogy nincs mindennap nagymosás.*

Makacs kislány voltam, a bableves-ügy nem ment ki a fejből. Sokáig morfondíroztam rajta, végül megkérdeztem Bagaméri Etelt, a mosónőket, hogy a többi helyén is bablevest adnak neki ebédre? *Hát persze,* mondta széles mosollyal, *mosáskor mindenütt babot főznek,* és látva az arcomra kiülő sajnálatot, magyarázni kezdte, hogy ő bármit szívesen megeszik, a paszulyt pedig különösen szereti. Egyébként is olyan sokféle van belőle, hogy nem lehet megenni, és mindenütt más az íze. Hétfőn a kántoréknál csipős bagdulyás van, marhalábszárral, hogy csak úgy ég tőle a torka. Kedden a tisztiorvoséknál fehérbableves várja, jól bezöldesgelve, fokhagymás rántással és kolbással. Szerdán a tanítóné tarkapaszulyt főz csülökkel és galuskával. Csütörtökön savanyúkáposztás fuszulykát ad a görög papné, fűstölt tarját tesz bele, jó kövéret. A pénteki leves nagyszemű futóbabból fő, fehérből és lilából vegyesen, bőrs malachússal, mert a lódoktorék reformátusok, nem böjtölnek pénteken, neki meg biztosan megbocsátja a Jézuska, hogy megszegi a tilalmat. Egy szegény mosóné nem válogathat, és hogyan is bírná a nehéz munkát, ha nem enne rendesen.

De legjobban a miénket szereti, tette hozzá Bagaméri Etel, anyám szattyanbab levesét fűstölt oldallal, szalonnapörccs, vöröshagymás rántással, ecetesen, tejjel és bablévéllel, annak nincs párja a világban, és a lelkes dicsérettől szinte megjött az én étvágyam is, pedig válogatós, kákabélű kisgyerek voltam, a babszemek héját és a hagymadarabokat kipöcköltem a tányér szélére.

Az idők azonban változtak. Eleinte csak azt éreztem, hogy a felnőttek komorabbak lesznek körülöttem, majd azt is, hogy a bablevesből fogyni kezd, majd végképp eltűnik a húsféle, és elmarad a háztól Bagaméri Etel. Később felfedeztem, hogy a kántorné, a tanítóné, a papné, de még a tisztiorvosné is maga mossa a szennyest, akárcsak anyám, a hagyományos ebédet azonban megtartották: a mosófazékban bugyborékoló párnahajak mellett később is paszulyleves fődögélt a sparhelteken, csakhogy hús és kolbász nélkül, mert ránk köszöntött az országos nagyböjt évada, és nemigen akart vége szakadni.

Egyedül az állatorvosék fogadtak újra bejárónőt, de nem sok köszönet volt benne. Bagaméri Etel utódja egy léből mosott, egy léből öblített, elvtársnőnek szőlította asszonyát, és nem állhatta a babot. Paprikás csirkét főzött ebédre.

Jámborné Balog Tünde

A csabai kolbásról

Ha a XIX. századi Csaba társadalmáról és gazdálkodási szokásairól a kor jeles történészeinek (pl. *Haán Lajos*) munkáiban olvassunk, nem találunk magyarázatot a csabai kolbász XX. századi gyors és sikeres pályafutására. A városi legelőkön még a század közepén is elenyésző számban találunk sertést és az étkezési szokásokban is előbbre való a baromfi, a juh és a szarvasmarha. Az 1880-as, 1890-es években elsősorban a kukorica vetésterület-növekedése, valamint a legelők folyamatos, gyors ütemű szűkülése, a lakosság szám emelkedése terelte a figyelmet a sertés felé a gazdálkodásban. Ehhez az állathoz nem volt feltétlenül szükséges a kihajtás, így tökéletesen illeszkedhetett a város mezőgazdálkodására jellemző *tanyás* rendszerbe. Ebben az időben a fő tartósítási eljárás a *fűstölés* volt, amihez a konyhák feletti nagy *szabadkémények* kiváló lehetőséget nyújtottak. Ezt, a húsok és főleg a szalonna fűstölését a nagygazdáknál az is indokolta, hogy sok aratómunkást kellett nyaranta etetni, így a télen vágott disznók eltartásának ez volt a legjobb módja.

Ahhoz, hogy kolbászkészítés elkezdődhessen a városban és a megye többi, főleg szlovák lakta településén, fontos feltételnek, a *fajtaváltásnak* is vége kellett menni. A korábbi, jórészt *mangalica*, vagy hasonló típusú, szabad, ridég tartást tűró fajták helyett megjelentek az ún. angol fajták (*berkshire*, *lincolnshire*, *yorkshire*, *cornwall*). Ezek lényegesen több húst adtak, hús és a zsír felhalmozódása jobban elvált egymástól, és ami lényeges: szaporábbak és a tenyésztési idejük lényegesen rövidebb, mint a korábbi fajtáké.

Sokszor felmerül a kérdés, az *alföldi szlovákság* a nagy népszerűségnek örvendő kolbással hol és hogyan ismerkedhetek meg, miképpen alakulhatott ki az egységesnek nevezhető receptúra, és tulaj-

donképpen, néhány specialitástól eltekintve az egész disznótartrási és feldolgozási kultúra? Még olyan megalapozatlan kijelentésekkel is találkozni néha, hogy magukkal hozták korábbi lakóhelyükről, a Felvidékről. Erre azonban semmilyen néprajzi, vagy gazdasági magyarázatot nem találunk. Az innen kirajzó, máshol letelepedő szlovákok közül pl. csak a délre (pl. Nagylakra) költözők ismerik ezt a kolbász-fajtát, míg a *tirpákok* Nyíregyháza környékén belesimultak az ottani kolbászkészítési szokásokba. Az eljárások, receptek átadása, kölcsönös megismerése sokkal inkább az itt élőket jellemező nagyon aktív, főleg családi kapcsolattartásra vezethető vissza.

Kellett azonban megítélésünk szerint még egy, főleg az életvitelre, mentalitásra utaló elem is: Békéscsaba és a térség szlovák lakossága a *tartalékolásban*, a *beosztásban*, az *előre gondolkodásban* megfogható jellemzője. Ehhez, gondoljuk meg, milyen jól illeszkedik egy olyan termék, ami *gazdaságosan, házilag előállítható, jól eltartható, pontosan porciózható*, és sokféle egyéb *ételt is ízletessé varázsol*. Megítélésünk szerint a csabai kolbász készítésének megjelenése a századfordulóra, esetleg az azt megelőző 1-2 évtizedre, általánossá válása az 1920-as évekre tehető és bár házi kolbászként tartjuk számon, feltételezhetően az akkor már kapható, mástípusú, hentesek által készített kolbászok is adhatták a mintát.

Az alapanyag előállítása

A kolbász készítése a *sertéstartással, hizlalással* kezdődik, legfontosabb aktusa a *disznóvágás*, mely Békéscsabán igen egységes szokásrend alapján zajlott, és még ma is sokan törekszenek arra, hogy őseiktől eltanult eljárások alapján történjen. A *vágás előkészítése* az időpont megválasztásának gondos mérlegelését, munkaszervezést, segítőkét, a családból és kívülről, eszközöket, bútorokat, és persze fűszereket, segédanyagokat igényelt. A férfiak előkészítették a szerszámokat, az udvart, száraz szalmáról gondoskodtak, a tűzifát felaprították, megfenték a késeket, bárdokat, kisbaltákat, beszerezték a szükséges italféleségeket, megvették a beleket, spárgákat. A háziasszony az edényeket rendezte, kintre és a konyhára egyaránt, s a fűszerekről gondoskodott. A *paprikán* és a *hagymákon* (vörös és fok) kívülieket (*köménymag, bors, rizs*) beszerezte már korábban a közeli fűszerestől, most csak elővette, kiválasztotta a legszebb *savanyúkáposzta* fejeket a *töltött káposztához*. Előkészítette a disznótorban használatos kötényeket, a bontáshoz szükséges vásznakat. A férj és feleség közösen döntött a segítségként hívottakról és azokról, aki a vacsorára lesznek hivatalosak.

A vágás

Békéscsabán az volt a szokás, hogy *András nap* előtt a *községi bíró* engedélyezte a vágási szezon megkezdését. Ez a huszadik században úgy formálódott, hogy a *névnapokhoz* és a jeles *egyházi*, vagy *közösségi* ünnepekhez igazodott a vágás. Arra nagyon ügyeltek, hogy Karácsony előtt már vágjanak, hogy az ünnepre legyen friss fogyasztani való.

A vágás napján még sötétben kezdődtek a műveletek, a segítők *pálinka* és *pogácsa* fogadta. A *lefogásnak, szűrésnek* is megvolt a rendje, másként történt, ha *böllér* jött (városi, polgári, iparos családoknál), vagy a (paraszt)család valamely ebben jártas embere dirigálta a rendet. A böllérek is két „céhet” alkottak: voltak a *hentes-szaktudással* rendelkezők, és voltak azok – főleg idénymunkát végzők közül –, akik az előbbiektől elsajátítva a fogásokat, fokozatosan önállóan is vállalták e felelősségteljes munkát.

A *vért* felfogták és gyorsan átadták az asszonyoknak a reggeli *hagymásvérhez*. A legkényesebb művelet a *perzselés* volt, mert azon múltott a szalonna minősége. A hasítást, bontást követően, amikor már a feldolgozásra váró részek asztalon voltak, megreggeliztek, amit a húsok, szalonnák válogatása, formázása követett. Ekkor kezdtek gyülni a kolbászba való darabok, nyeseδέkek. Korban előrehaladva egyre több hús került a kolbászba, hiszen az lett a disznóvágás fő szempontja. A vágást követően azt kérdezték: „Mennyi lett a kolbász? Volt ahol pihentették a hús, de ahol böllér volt, ott biztos, hogy folytatták a műveleteket.

A feldolgozás

A nagy *disznóvágó asztal* körül egy sajátos „*körtánc*” kezdődött: a kellően felaprított, de még darabos húst 5–8 cm vastag és 10–15 cm széles hasábokba rendezték, és a férfiak, mindkét kezükben 1-1 késsel, azok ellentétes hűzésével aprították tovább. Lassú és nehéz munkával készült a kolbászba való, de ezt a folyamatot az I. világháború után nagyon megkönnyítette a húsdaráló használata. Itt a tekerésnél váltogatták egymást az erősmarkú fiatalok.

A ledarált húst dézsába tették és a legkényesebb műveletre – a *fűszerezésre* – ott került sor, de az általánosabb az volt, hogy az asztalon terítették szét 8-10 centi vastagon. Kezdődhetett a fűszerezés, amiben döntő szava a ház urának volt, de legtöbb helyen ilyenkor mindenki összegyűlt és „segítették” a döntést. A családoknak általában kipróbált receptje volt, de ez bizony egy sok tényezős „játék”: Mennyire zsíros a hús? Milyen az idei paprika? A tavalyi kolbász ízlett-e a családnak? Ezért – és persze még néhány fontos tényező miatt – a csabai házikolbász soha nem egyforma!

Nézzük egy csabai hentesmester, *Krajcsó Pál* receptjét, mert az általa fűszerezett kolbász igen népszerű volt, a családja ma is gyártja.

„10 kg sertéshús vegyesen (comb, lapocka, tarja, dagadó), ha nem elég zsíros, akkor kevés húsos szalonnával kiegészítjük. Ehhez 20 dkg édes, őrölt, házi paprikát, és 5 dkg erőset, 24 dkg asztali sót, 3 dkg apróra vágott fohagymát, 2 dkg fűszerköményt (egész) keverünk. Sem más fűszer, sem más állat húsa nem kerülhet a csabai kolbászba.”

Első az igen apróra vágott fokhagyma szétkenése, melyet a darált, de inkább egész köménymag követ. Erre érkezik a paprika, édes, vagy festő, majd az erős. A végén kerül rá az (asztali) só. Újra körbeállják az asztalt, odaengedik az elején a gyerekeket is, és megkezdődik a gyúrás. Először csak az ujjak dolgoznak, így viszik be a fűszereket a hús belsejébe, majd erőteljes gyúró mozdulatokkal többszörösen átdolgozzák az anyagot. Amikor már könnyen leválik az ujjakról, és az asztalhoz sem ragad, késznek nyilvánítja a böllér és a gazda. Ezt azonban megelőzi a kóstolgatás, véleményalkotás és az esetleges só-, paprika-, fokhagymapótlás. Ezt újabb gyúrás követi, majd némi ital elfogyasztása és pihenés után kezdődik a töltés.

Régen, szinte kizárólag a sertés saját belébe töltötték a kolbászt, de ahogy erősödött a kolbász dominanciája, úgy szorultak rá a vásárolt, sertés-, marha-, később a műbelekre. A töltéshez használt eszköz fejlődése is látványos: még a századfordulón előfordult, hogy kézzel, egy tehéntülök segítségével került az anyag a bélbe. Következő lépés az ún. spricni, vagyis hurkatöltő átvétele volt, amit a hivatásos hentesek is használtak. A darálógépek megjelenése után, ha azokat töltőcsővel szerelték fel már gyorsabb és főleg egyenletesebb, így eltartás szempontjából biztonságossá vált a kolbászkészítést.

A töltéshez ismét átrendeződnek a közreműködők, hogy a legtapasztaltabb kerüljön az eresztéshez, aki nagy gonddal, fokozatosan, ügyelve a kellő keménységre, a levegőmentességre, engedi a bél lefutását a töltőcsőről. Egy kés fokával időnként megütögeti a csövön lévő vékonybelet, hogy távozzon a levegő, míg a vastag töltésénél nagyobb tűt/tüket használnak.

A vékony egy része azonnal a konyhára kerül, a többi középen megtekert 40–50 centi hosszú szálban, rudakra. A vastagból egyik (általában a vastagabbat) végét töltés előtt bekötik. Töltés után a másik

végét is úgy, hogy a spárta fület képezzen a rúdra akasztáshoz. A kamrába vezet innen a kolbász útja, ahol a rudak állványra kerülnek, és ott a késztermék hűvös, de nem huzatos helyen pihen, szárad 1-2 napig.

A füstölés

Korábban sok háznál a szabadkéménybe került a kolbász, ahol a konyha keletkező füstje lassú, hideg füsttel tartósította. Később általánosabb lett az erre a célra épített *házi füstölő* használata, ma pedig a *hivatásos füstölő vállalkozókhoz* kerül a család egész évi tartalmát jelentő kolbászmennyiség. Hogy ez mennyi, az családonként, annak nagyságától, étkezési szokásától jelentősen függ, de általában fejenként 15–25 kilóval számolnak.

Az esti vacsoránál sok más finomsággal együtt, a *kolbász minősítése* volt a legfontosabb. A tálon, szálaban feltett, kemencében megsütött, gyönyörű színű és pompás ízű kolbász elégedettséggel tölthette el a közreműködőket és megnyugvással a háziakat.

A füstölés időtartama sok tényezőtől függ. Ideálisan, száraz téli időben 5–6 nap. A füstöléshez használt anyag kukoricacsutkától a keményfa fűrészporokig tart. Mindenki mára esküszik, természetesen.

A felhasználó

A füstrol lekerülő kolbászok visszakerülnek a *vályogfalú, földes, kamrába*, ahol a vastag *három hónapig érik*. Ekkorra lesz igazi, semmivel nem összehasonlítható színű, illatú és ízű igazi csabai házi kolbász!

A család biztos élelemtartaléka így a nyári nagymunkákra, de még az őszi betakarításra is biztosított volt. A kolbász jól adagolható, sok kenyérrel is ehető, szeretett étel. Adható a munkába menőnek ebédre, az iskolába menőnek uzsonnára, és nagyon sok ételbe, mai szóval élve *ízfokozóként*. És adható váratlanul érkező vendég elé, küldhető távol élő rokonnak, és ahogy Csabán mondják, *jó valutaként működik* orvosnál, ügyvédnél, ügyes-bajos dolgok intézésénél mindenhol.

Ma több kizűzem és egyre több engedéllyel rendelkező östermelő állít elő különböző, de jellegét, receptjét tekintve egységes csabai kolbászt, melynek értékesítéséhez az utóbbi 12 évben jó reklámnak bizonyult az évenként, októberben megrendezésre kerülő *Csabai Kolbászfesztivál*.

Dr Ambrus Zoltán

Felhasznált irodalom: Békéscsaba története. I. kötet: a kezdetektől 1848-ig. Békéscsaba, 1991. – Dedinszki Gyula: A csabai kolbász. Békéscsaba 2005. – Haán Lajos: Békés-Csaba mezővárosa hajdani és mostani állapotjáról. Békéscsaba 1866. – Krupa András: Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál. Békéscsaba, 1971. – Szabó Ferenc: Békéscsaba mezőgazdasága az örökválságtól az első világháborúig (1846–1914). In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba 1970. – Szabó István, Cs.: Adatok a Körös-vidék XVIII–XIX. századi sertés-kereskedelméről: sertések színe, jegye, egyedi megjelölése. Debrecen 1994.

Az év madarai 2009-ben

Az idén 35 éves Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) 1979-ben indította el „Az év madara” nevet viselő programját, amellyel egy-egy arra érdemes madárfaj megővésének és fennmaradásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet.

Már a kezdeti években is volt példa arra, hogy nem kizárólag egy faj (pl. a fehér gólya, túzok) hanem rokon fajokat tartalmazó csoportok (pl. cinegék, rozsdafarkúak, pacsirták) kerültek a figyelem homlokterébe. Az idei évben azonban ennél is rendhagyóbb módon az év madara címen két olyan faj osztozik, melyeknek látszólag semmi közük egymáshoz.

Az egyik faj a magyarság kedvelt madarai közé tartozó sólymok kevésbé ismert kistermetű képviselője: a kék vércse (*Falco vespertinus*), míg a másik faj a közismertnek bátran, ám közkedveltnek korántsem mondható fekete színű tollruhát viselő vetési varjú (*Corvus frugilegus*). S hogy mi hozza közös nevezőre a két fajt? Erről lesz szó a következőkben.

A sólyomfélék jellemzően nem építenek fészket: vagy természetes üregekben, sziklapárkányokon költik ki tojásaikat, vagy – és itt kapcsolódnak össze az idei év madarai – elfoglalják más, nagy méretű és stabil fészket építő fajok költőhelyeit.

A kék vércse elterjedésének nyugati határát a Kárpát-medence jelenti. Mivel legszívesebben nagy termetű repülő rovarokkal táplálkozik, ezért a téli időszakban hazánkból igen messzire, Dél-Afrika területeire kényszerül elvonnulni. A távolságból eredően viszonylag korán (szeptember táján) elhagyja Magyarországot, s – a vonuló fajok általános visszaérkezését tekintve is későn – csak április közepén-végén tér vissza.

A vetési (vagy ahogy egyszínű fekete tollruhája miatt régebben nevezték: pápista) varjú a téli időszakban nagy seregekben járja hazánk sík és dombvidéki tájait, településeit. Akár több ezres létszámú csapatai is összeverődnek (sőt az Alföld egyes területein, pl. Debrecenben nem ritkák a több tízezer példányt számláló éjszakai csapatok), amelyek nappal előszeretettel forgatják ki a kommunális hulladékból a még hasznosítható részeket. Szinte felmérhetetlen, hogy milyen mennyiségű amúgy kárba vesző szerves anyagot hasznosítanak így, ezek az észak és kelet felől érkező fekete seregek. A tavaszi időszakra eltűnnek a károgó csapatok, s helyüket a dél felől visszaérkező, nálunk költő madarak veszik át.

A vetési varjak kolóniákban érzik jól magukat, így az alföldi és dombvidéki facsoportokban, akácfontokban ún. varjútelepeket alkotnak az egymáshoz igen közel épített fészkekből. A varjúfélék közé legendásan intelligens madárfajok tartoznak: a vetési varjú korábbi vadászata, fészkeinek leverése, a telepek zavarása és tizedelése oda vezetett, hogy a faj egyszerűen élőhelyet váltott, és beköltözött a

Kékvércse

Vetési varjú (Kókay Szabolcs rajzai)

nagyvárosok parkjaiba, arborétumaiba, vagy bárhova, ahol az ilyen jellegű közvetlen zaklatások elől nyugalmat talál.

Furcsa látványt nyújtanak pl. egy orvosi rendelő udvarán álló facsoporton feketéllő fészkek, s az állandóan civakodó, rendezkedő madarak a tisztaságnak sem tesznek jót – mégis úgy tűnik működik a dolog. Mindazonáltal jelentős természetvédelmi problémát okoznak ezek az urbánus környezetbe települő kolóniák: akaratlanul is a kék vércse sikeres fészkelésének, fiókanevelésének gátjaivá válnak.

A kék vércse kis termetű és igen szociális faj lévén szintén telepekben érzi jól, és biztonságban magát. Az ilyen helyen fészkelő párok fiókanevelése sokkal sikeresebb, mint a ragadozóknak és egyéb hatásoknak kiszolgáltatott, elszórtan (ún. szoliter módon) fészkelő pároké. A kék vércse – s mellette még más fajok is, többek közt az erdei fülesbagoly (*Asio otus*) és a vörös vércse (*Falco tinnunculus*) – előszeretettel települt be az emberi környezettől távolabb fekvő erdőkben, facsoportokban lévő vetési varjak telepeire, ahol a varjúfiókák kirepülése után szinte azonnal elkezdődött a vércsék családi élete. Egy-egy ilyen telep meglátogatása a szakember számára is igen izgalmas és látványos dolog, hát még egy érdeklődő laikus számára! A hangok, színek és szagok kavalkádjá lenyűgöző: az élet lüktetése, a fajok sokfélesége kézzelfoghatóvá válik. Azonban mindez gyakorlatilag már a múlté. Alig találni már természetes jellegű környezetben lévő, nagy létszámú varjútelepet, s a vércsék sajnálatos módon korántsem olyan alkalmazkodóak, mint a varjak, a településeket, az emberi környezetet elkerülik. Így a június elején költésbe kezdő kék vércse párok jobb híján ezüstfa- vagy bokorsávok elhagyott szarkafészkeiket foglalják el, ezzel együtt vállalva azt a sajnos nagyon is fennálló kockázatot, hogy a tojások vagy kis fiókák a ragadozók áldozataivá válnak, s ezzel együtt – a rövid rendelkezésre álló reprodukciós idő miatt – az adott évi szaporulat már nem is lesz pótolható, így az állomány fogyatkozásnak indul.

A hazai madártani szakemberek több évtizede vizsgálják a vércsék és a varjak állományváltozásainak irányát és mértékét, előbbi a természetvédelmi, utóbbit a gazdasági érdekektől vezérelve, ugyanis a vetési varjú korábban a mezőgazdasági kártevők palettáján is szerepelt. A múlt század második felében jellemző módon a nagytablás, kevésbé változatos élőhelyeket kínáló monokultúras mezőgazdasági művelés dívott, amelynek sebezhetősége épp a sokféleség hiányában rejlett. Az alapvetően állati táplálékon élő varjak rákaptak a kukoricára és más, könnyen hozzáférhető haszonnövényre, amely révén a faj elsősorú közellenséggé lépett elő a gazdálkodók szemében. A kevésbé hatékony löfegyveres gyérítés mellett széles körben kezdték alkalmazni a csak varjúfélékre ható méreggel (ún. F1-es foszfor-szörppel) kezelt tojásokat, aminek sikere nem maradt el: néhány év alatt a vetési varjú fészkelő-állománya harmadára csökkent, s a korábbi nagy, több száz párt számláló telepek is eltűntek. Ez a – holisztikus természetvédelmi szemlélettel erősen kétesnek mondható – „siker” vezetett oda, hogy a faj ma már törvényes védelmet élvez, természetvédelmi értéke egyedenként 10 000 forint. A faj jelenlegi állománya 25 000 pár körül alakul, szemben az 1980-as években ismert 250 000 párral.

A fentiek ismeretében már nem meglepő, hogy a kék vércse, amelyet a hatályos jogszabályok a fokozottan védett madárfajok között tartanak nyilván (500.000 forintot egyedenkénti természetvédelmi értékkel), hasonló irányú és mértékű változást mutatott be az elmúlt évtizedekben. A húsz évvel ezelőtti majd' 3000 párra rúgó magyarországi populációja ma jó esetben is alig éri el az 1000 fészkelő párt. Ezzel együtt népesebb telepek alig akadnak, így a hortobágyi Ohaton lévő, egykor kék vércsék erdejének nevezett telep (amelynél hasonló című filmjét 1953-ban forgatta Homoki-Nagy István) is már a múlté...

Persze nincs minden veszve: mivel az Európai Unió területén belül hazánkban él a faj legjelentősebb állománya, ezért közösségi forrásból (az ún. LIFE alaphól nyert pályázat révén) program indult a faj Kárpát-medencei állományának megmentésére.

A főbb célkitűzések egyike a fészkelőhelyek számának gyarapítása, amit mesterséges lakóhelyek nyújtásával érnek el a szakemberek. Eddig mintegy 100 telepen több mint 3000 speciális vércse-ládát helyeztek ki a programban részt vevő Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, öt hazai nemzetipark-igazgatóság (jelenül a Bükk, a Duna-Ipoly, a Hortobágy, a Kiskunsági és a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság) valamint az Erdélyben működő Bihar Megyei Környezetvédelmi Ügynökség és Milvus Csoport.

A védelmi program igazi sikere az lesz, ha a megerősödő állományok unokáink számára is lehetővé teszik a Kárpát-medence pusztái felett bogarászó kék vércsék látványában való gyönyörködést, s ezzel együtt a biológiai sokféleség fennmaradását!¹

Selmecci Kovács Ádám

¹ A kék vércsék védelmi programjáról további információkat a <http://www.falcoproject.hu> címen olvashatnak az érdeklődők.

TERMÉS

Évszázadok történeti tudásanyaga

Helytörténeti kutatások Békés megyében

Ha valaki Békés megye történetének valamelyik részletére kíváncsi, ma már viszonylag könnyű helyzetben van. Forráskiadvány-sorozatok, monográfiák, tanulmánykötetek sora áll rendelkezésére. Évtizedeken keresztül megjelent helytörténeti folyóiratok köteteinek mutatóiban böngészhet a keresett téma irodalma után. A régi kéziratos térképek miatt sem kell feltétlenül levéltárba menni, ezek nagyobbik része már DVD-n is tanulmányozható. Sőt, a megyei levéltár és a megyei múzeumi szervezet kiadványainak jelentős része on-line formában is elérhető. A keresőfelületre elég beütni a kutatott nevet, fogalmat, és már sorjázna is a letölthető találatok. Írásomban azt a közel háromszáz év óta folyó kutatómunkát szeretném vázlatosan áttekinteni, amely ezt a széles körű történeti tudásanyagot felhalmozta.

Békés megye első leírói a szó szoros értelmében ismeretlen területre vezették el olvasóikat. A török hódoltság, majd a Rákóczi szabadságharc alatt nemcsak a középkori településhálózat nagy része tűnt el, nemcsak a népesség fogyatkozott meg véstesen, elenyészett a Békés megyére vonatkozó korábbi tudás is. A XVIII. század elején még Békés megye helyének meghatározása is gondot okozott. Egy XVI. századi németországi térképészeti tévedés folytán visszatérően Békés megye területére helyezték Torontál vármegyét. Még a megyére kirótt adót is megemelték e tévedés miatt. A jezsuita Timon Sámuel tisztázta a helyzetet 1734-ben kiadott könyvében, de a hibás adat még később is forgott. A vármegye 1715-ben hivatalba lépő tisztikara is híján volt a megyére vonatkozó ismereteknek: 1717-ben a bécsi Udvari Kamara egy 1561-es adóösszeírás másolatát bocsátotta a tisztikar rendelkezésére, és ez alapján rekonstruálták a megye határait, néhol még hozzá is toldottak.

A hivatalos összeírások és a földesúr, Harruckern János György számára készült térkép mellett az evangélikus lelkészek adtak először leírást Békés megyéről. A sort Bél Mátyás nyitotta *Az új Magyarország történeti-földrajzi ismertetése* című nagy műve részeként – feltehetően 1727-ben – a Békés megyére vonatkozó rész is elkészült. Sajnos ez a többször javított kézirat nyomtatásban csak 1993-ban jelent meg.¹ Tartalmának egy része viszont így is belekerült a XVIII. században kiadott munkákba. Békés megye igazi „felfedezői”² a megyében működő evangélikus lelkészek közül kerültek ki. A nagyobb részt elnéptelenedett Békés megyei területen Harruckern János György telepítési politikájának köszönhetően népes evangélikus községek keletkeztek. A jómódú közösségek meghívását szívesen fogadták a kor legkiválóbb, Pozsonyban, Jénában, Erlangenben iskolázott lelkészei is. Így került 1734-ben Szarvasra Markovicz Mátyás, majd tíz év múlva Békéscsabára idősebb Tessedik Sámuel. Markovicz írt Szarvas történetéről, a nevezetes szarvasi eseményekről és csodajelekről. Megyetörténeti szempontból számunkra a legjelentősebb az 1748-ban írott *A Maros-Körös közti táj sajátos természeti viszonyainak rövid ismertetése, valamint az ott alakult ágostai hitvallású egyházközségek történetének áttekintése* című munkája.³ Az ugyancsak németországi egyetemet járt tótkomlósi lelkész, Wallaszky Pál 1779-ban jegyezte le a maga községének és egyházának történetét. Íjabb Tessedik Sámuel volt az első Békés megyei szerző, aki országos, sőt országhatáron túli hírnevet szerzett magának. Iskolájáról a *Magyar Hírmondó* többször tudósított, 1784-ben nemetűl, rá két évre magyarul is megjelent *A parasztember Magyarországon* című könyve. A könyvben szereplő Békés megyei példák révén viszonylag széles körű képet adott a megyéről. A Markovicz és Tessedik által szolgáltatott adatok azután rendszeresen jelentek a Korabinszky János Mátyáséhoz, Vályi Andráséhoz hasonló ország leírásokban és lexikonokban.

¹ *Bél Mátyás: Békés vármegye leírása.* Gyula 1993.

² E folyamatról részletesebben *Dusnoki-Draskovich József: Bél Mátyás és Békés megye felfedezése.* In: Uő. Nyitott múlt. Gyula 2000. 138–185. old.

³ Markovicz Mátyás leírása a Maros-Körös közéről és az ottani evangélikus egyházközségekről. In: Békés megye és környéke XVIII. sz.-i történetéből. Szerk. Erdmann Gyula. Gyula 1989. 35–74. old.

Az első, egész Békés vármegyére vonatkozó magyar nyelvű leírás 1784-ben keletkezett. Szerzője Petik Ambrus, magyargyulai katolikus tanító, aki a Ratio Educationis szellemében kívánt, kérdés-felelet formában hasznos tudást adni felsőbb iskolába törekvő diákjainak.⁴ Az evangélikus lelkészek sorából kiemelkedik Skolka András, aki tanított Tessedik iskolájában, majd 1804-ben, mindössze 27 évesen a mezőberényi gimnázium igazgatója lett. A széles körű tudással, erős természet- és földrajzi érdeklődéssel rendelkező Skolka különböző folyóiratokban részletes leírást adott Mezőhegyesről, Békéscsáról, Füzesgyarmatról, Mezőberényről, írt a kunhalmok keletkezéséről. Remélte, hogy munkáiból majdan kikerekedik e vidék teljes leírása. Sajnos terve nem valósult meg, megakadályozta ebben korai halála.

A Bél Mátyás által megteremtett mintát és hagyományt követő, munkáikat nagyjából latinul, németül publikáló, hungarus tudatú lelkészeket, tanítókat az 1810-es években felváltották a magyar nyelven író szerzők. 1817-ben indult el a *Tudományos Gyűjtemény*, ez a történeti, földrajzi és népmiszereti írásokat rendszeresen közlő folyóirat Békés megyében is a település leírások új hullámát indította el. A század első felében kisebb cikkek mellett 12 történeti, statisztikai munka jelent meg a megye 10 településéről. Lelkészek mellett immár világi szerzők is nagyobb számban írtak: született tanulmány többek között Szarvasról, Békésszentandrásról, Endrődről, Gyomárról. A város gazdag és az átlagnál jobban dokumentált múltja miatt a történeti szempontból leggazdagabb tanulmányt Ecsedy Gábor református lelkész írta Gyuláról.⁵ Ugyanebben az időben olyan, később kiadott nevezetes kéziratok is születtek, mint Gacsári István füzesgyarmati és Dávidházy Bekes Sámuel gyomai krónikája. „...egy időtől fogva az emberi elmét itt is nagy mozgásban látni” – írta a gyarapodó Békés megyei honismereti irodalomra utalva a kiváló statisztikus, Magda Pál, aki maga is tanított az 1830-as években a szarvasi gimnáziumban.

A reformkor szellemi pezsgése után az önkényuralom idején visszaesés következett. Az átmeneti időszak tipikus Békés megyei képviselője a gyulai Mogyoróssy János, aki – noha foglalkozása gazdaságtiszt volt – rendkívüli elkötelezettséggel fordult a múlt kutatása, a könyvek és tárgyi emlékek gyűjtése felé. Pontosan érzékelt, hogy a polgári nemzeti identitás megteremtésében milyen szerepe lesz a nemzeti múltnak, s a történeti kutatásban és a múlt bemutatását szolgáló intézmények megteremtésében egyaránt részt vállalt. Jól ismerte a korabeli irodalmat, forrásokat is tanulmányozott, ugyanakkor nagy lelkesedéssel építgetett romantikus elképzeléseket. 1858-ban jelentette meg *Gyula hajdan és most történeti és statisztikai vázlatokban* című könyvét. Fontos történeti adatgyűjtemény, lényeges adatokat tartalmaz a XIX. századi Gyuláról, ugyanakkor a szerző terjedelmes fejezetben érvelt amellett, hogy Attila székhelye Gyulán lehetett. Mogyoróssynak számos publikációja mellett elévülhetetlen érdemei voltak a megye első múzeumának megalapításában, aminek késő öregkoráig fáradhatatlan munkatársa volt.

Mogyoróssyhoz hasonlóan az átmenet embere volt Haan Lajos is, az ő munkásságát a forráskritikára alapozott történetírás felé tett nagy lépésnek tekinthetjük. Haan jeles XVIII. századi evangélikus lelkész elődei útját követte: jénai és berlini tanulmányok után – egy nagylaki állomást követően – lett a békéscsabai evangélikus gyülekezet lelkésze. Apja posztját foglalta el. Első, helyismereti művei után a jénai egyetem magyar diákjairól írott munkájával nemzetközi elismerést szerzett magának. A forrásfeltárás és forráskiadás terén áttörést jelentő *Békés megye hajdana* című monográfiáját 1870-ben jelentette meg. A megyetörténeti összefoglalásnak mintegy 80 oldalt szentelt, viszont források alapján külön tárgyalta a megye településeinek és pusztáinak történetét. Haan monográfiájának értékét megemelte a hozzá kapcsolt, 164 oklevelet tartalmazó oklevéltár. „Valamely helynek történelmi leírása bizonyára csak akkor bír beccsel, ha az nem szájról szájra maradt mendemondák, hanem hiteles okmányok nyomán készült... munkám első kötetében Békésvármegye hajdanát közlöttem: e másodikban adom immár a munka alapjául szolgáló okmányokat” – írta az okmánytár bevezetőjében.⁶ A diplomatárium anyagát vejjével, Zsilinszky Mihállyal együtt kiegészítette, az 1877-ben kiadott második kötet megjelenése után összesen 349 Békés megye történetét érintő oklevél vált nyilvánossá. Az előtte járók iránti kötelező tisztelet mellett is joggal írta megyetörténetének bevezetőjében: „Töretlen az út, melyre léptem; nehéz feladat, melyet magam elébe tűztem. Töretlen út: mert kivéve egypár e megyében létezett községek monográfiáit... senki előttem a vármegye hajdanának felderítésével nem foglalkozott.”⁷ Haan munkája meglepetést keltett, és igen jó fogadtatásra lelt, külön elismerést kapott amiatt, hogy olyan terület törté-

⁴ Petik Ambrus: Békés megye leírása 1784. S.a.r. *Dankó Imre*. Gyula 1961.

⁵ Ecsedy Gábor: Gyulának Polgári és Egyházi állapota, a Régi s újabb időkben. *Tudományos Gyűjtemény*. 1832. X. köt. 13–37. old. és XI. köt. 3–40. old.

⁶ Haan Lajos: *Diplomatarium Békessiensis*. Pest 1870. sz. n.

⁷ Haan Lajos: *Békés vármegye hajdana*. I. Pest 1870.

netének forrásanyagát gyűjtötte egybe, amelynek saját anyaga alig van. Haan akadémia tagsággal is megerősített tekintélye komoly támaszt adott a megyében kibontakozó történetkutatói törekvéseknek.

A Békés megye hajdanának megjelenése egybeesett a történettudományban lezajló nagy fordulattal. A forrásfeltárára és forráskritikára alapozott új történetírás egyszerre lett a nemzetudatot erősítő, széles közönség figyelmére számot tartó tudomány és szigorú mércével mért szakma. Miközben a tudomány országos fórumain sorra jelentek meg a nagy forráskiadvány sorozatok, monografikus vállalkozások, s folyamatosan épült a történettudomány modern infrastruktúrája, ugyanezek a folyamatok kicsiben Békés megyében is lezajlottak. 1874-ben megalakult a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat. Az igen eredményesen működő társulat 1874/75 és 1892/93 között 17 évkönyvet adott ki. A megye nagyobb településein rendszeresen nagy közönség előtt tartották társadalmi eseménynek számító társulati üléseiket. Az egyesület eredményes működésének egyik kulcsa egy jó szervező, Göndöcs Benedek gyulai apátplébános volt. Emellett a véletlen úgy hozta, hogy az ebben az időszakban működő kiemelkedő történészek között több Békés megyei származású is akadt: Haan mellett Szabó Károly, Csánki Dezso – az országos levéltár későbbi főigazgatója – Márki Sándor, Karácsonyi János, Zsilinszky Mihály egyaránt kötődött Békés megyéhez.⁸ Rendszeresen részt vettek a társulat felolvasó ülésein és publikáltak az évkönyvekben. Az évkönyvek szerzői között ott találjuk a hazai történetírás meghatározó személyiségei közül – többek között – Fraknói Vilmos, Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor Károlyi Árpád nevét. Az országos híru történészek példát és mércét adtak a helyieknek, ugyanakkor a művelt közönség köreiből ismert emberek presztízse megemelte a társulat tekintélyét. Az egyesület főként a megye értelmiségének és középosztályának támogatására és érdeklődésére számíthatott. Például a megalakulás 10. évfordulóján a 350 tagból 59 a tisztviselő, 40 a lelkész, 30 a jogász, 29 a tanító, 29 a gazdaszék, 26 az orvosok, gyógyszerészek, 55 pedig a földbirtokosok közül került ki.⁹ A társulat tagjai között Békés megye etnikailag és felekezetiileg egyaránt színes középosztályának minden árnyalatát megtaláljuk. Ahogy a nemzeti múlt identitásteremtő erőként működött, a lokális múlt is kohézióteremtő erőt jelentett. A helyi sajtó kimondottan támogatta a társulat működését és szélesebb körben szétsugározta e kohézióteremtő erőt. Egyébként a helyi sajtóban „a vonal alatt”, vagyis a tárca rovatban gyakran közöltek történeti tárgyú írásokat.

Természetesen a 17 évkönyv anyaga nem egyenletes, hiszen a kor vezető történészei és a műkedvelők egyaránt jelen voltak e hasábkokon. Ugyanakkor a 17 kötet egésze különlegesen fontos része Békés megye historiográfiájának. A szerzők a Hunyadiak korától a hódoltság időszakán keresztül az újratelepülésig és a reformkorig jól feltárták a megye történetét, kiemelt figyelmet szentelve a meghatározó történelmi pillanatoknak. Sok forrásközlés és regeszta jelent meg, Haan Lajos Békés megye 1715 és 1795 közötti közgyűlési regesztáit közölte, Károlyi Árpád pedig a bécsi állami levéltárból közölte a gyulai vár védelmével kapcsolatos regesztákat. Mindemellett az évkönyvek szerkesztőinek érdeme, hogy nyilvánossá tettek fontos XVIII–XIX. században született kéziratokat, mint például Wallaszky Pál vagy Gacsári István korábban már említett írásait. Azaz az évkönyvek teremtették meg a kontinuitást a különböző nemzedékek történeti tudása között.

Magától értetődő, hogy a résztanulmányok megjelenése közepette felvetődött a szintézis elkészítésének gondolata. A tartós fejlődést és stabilitást hozó korszakokban rendszerint eljön az az időszak, amikor megszületnek a szintetizáló visszatekintések. Az 1880–1890-es években, a honfoglalás ezredik esztendejének közeledése különösen ösztönzően hatott a hivatásos és műkedvelő történészekre. A millennium évében Békés megyében is sorra jelentek meg monográfiák: megírták a vármegyei gazdasági egyesület, Békéscsaba ipari szervezeteinek, a Körös-Berettyó völgy ármentesítésének történetét.¹⁰ Az 1890-es években kiadott színvonalas munkák közül is kiemelkedett Oláh György – vármegyei főjegyző – *Békésvármegye 1848–1849* című kétkötetes nagy munkája.¹¹ A megyetörténet megírásának ideáját Tolna vármegye vetette fel 1885-ben: átíratukban arról értesítették Békés megyét is, hogy az ezredéves ünnepségre megíratják a maguk megyéjének történetét, s hasonló vállalkozások elindítására buzdított

⁸ A Békés Megyei Levéltár és a Magyar Történelmi Társulat az elmúlt év novemberében szentelt emlékülést *Az ismeretlen múlt felfedezői* címmel e nagy Békés megyei történész nemzedéknek. A konferencia anyaga megjelenés alatt áll.

⁹ Cs. Tóth János: *A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat története*. Békéscsaba 1985. 98. old.

¹⁰ *Zilinszky István: A Békés vármegyei gazdasági egyesület története 1860–1896*. Békéscsaba 1896.; *Áchim János: Békés-Csaba ipari szervezeteinek történet*. Békéscsaba 1896.; *Gallac János: Monográfia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről*. I–II. Nagyvárad 1896.

¹¹ *Oláh György: Békésvármegye 1848–1849*. I–II. Gyula 1889–1892.

ták a többi törvényhatóságot is. Békésben, ahol a Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat működésének köszönhetően nagy figyelem fordult a terület múltja felé, a tolnai kezdeményezés pártolásra talált. A vármegye közgyűlése felkérte Haan Lajost korábbi munkája kiegészítésére. Haan kézírata 1889-ben készült el, ám az idős szerző munkáját a felkért akadémiai bíráló bizottság korrigálandónak minősítette. Haan hozzá is látott a munkához, de nem tudta befejezni a kiegészítést, mert 1891-ben meghalt.¹² Ezt követően a megye Monográfia Bizottsága a Nagyváradon élő, gyulai születésű fiatal történész, Karácsonyi Jánost bízta meg egy további kutatásokra alapozott, teljesen új munka megírásával. A háromkötetes megyetörténet 1896-ban jelent meg. A ma is gyakran forgatott monográfia első kötetében a szerző a megye történetét mutatta be 1867-ig, a második kötetet a megye létező és hajdan létezett településeinek szentelte, a harmadik kötetben pedig a megye nemes családjainak történetét beszélté el. Karácsonyi János munkáját igen kedvező szakmai visszhang fogadta: Békés megye történetét – Márki Sándor Arad megyéjével együtt – a példaadó megyei monográfiák közé sorolták. A mű megjelenése óta a Békés megyei helytörténet-írás fundamentuma; a Karácsonyi által feltárt tényanyagból helytörténet-szek sora építkezett és építkezik mind a mai napig.

A millenniumi megyetörténet megjelenése egy historiográfia korszak csúcspontja és egyben lezárulása volt. Ugyan a későbbiekben is napvilágot láttak kisebb-nagyobb helytörténeti munkák, de a Mívelődéstörténelmi Társulatot körülvevő figyelem végleg eltűnt.

A két háború között kis számban jelentek meg város- és községtörténeti monográfiák és tanulmánykötetek, de ezek megszületése sokkal inkább egy-egy szerző személyes ambíciójának, mintsem a társadalmi igénynek köszönhető. Jól példázza ezt a korszak kiugróan legjobb munkája, Scherer Ferenc két-kötetes Gyula története.¹³ Ha a régi Magyarország egyetemi hálózata megmarad, Márki Sándor kiváló tanítványa feltehetően valamelyik történelem tanszéken lett volna az egyetemes történet tanára. Mivel ilyen státus nem jutott neki, hazajött szülővárosába, elhelyezkedett a polgári életben, s mellesleg megírta máig példaadó várostörténeti monográfiáját. Néhány területről, például a megye népoktatásának történetéről,¹⁴ születtek később sokat hivatkozott, fontos összegző munkák, de ezek is inkább a személyes teljesítménynek tekinthetők. Az 1930-as években megjelent Békés vármegye címmel egy több mint 800 oldalas történeti jellegű könyv, amely kissé esetlegesen válogatott tanulmányok után részletes községtörténeti összeállításokat közölt.¹⁵ E korszak „megyetörténetét” kétségtelen értékei mellett sem tekinthetjük szintézisnek.

Az 1945 utáni, a „múltat végképp eltörölni”, de legalábbis a maga sematikus ideológiai elképzeléséhez idomítani akaró korszak egyáltalán nem kedvezett a helyi történeti kutatásoknak. Az első, hosszabb életű és szakmai szempontból is értékelhető vállalkozások az ötvenes évek végletes centralizációjának enyhülése után indultak. 1956-ban indult a *Körös népe* című rendszertelenül megjelenő periodikum, a folyóiratszerű sorozatban 1965-ig hat kötet jelent meg. Még fontosabb volt egy-két intézmény, amely elindította a maga kiadványsorozatát. 1959-ben a paraszti népelet kutatásában jelentős életművet alkotó orosházi múzeumigazgató, Nagy Gyula szerkesztésében indult a *Szántó Kovács Múzeum évkönyve*. Gyulán ugyanebben az évben Dankó Imre múzeumigazgató indított el egy fontos sorozatot, az *Erkel Ferenc Múzeum füzetei* címen. A 30–40 oldalról 200 oldalas kismonográfiákig terjedő, egyszerű külsejű, de annál színesebb tartalmú kötetek jelentőségét – tudományos érdemeik mellett – az adta, hogy sikerült ismét egy mozgékony, állandó fórumot teremteni a történetkutatók számára. A döntő fordulat az 1960-as évek második felében következett be. A kádári konszolidáció sikereit követően lehetővé vált jelen és múlt kontinuitásának bizonyos mértékű újraépítése. Természetesen ennek az volt az ára, hogy a rendszer szempontjából kiemelt témáknak, például a munkásmozgalom történetének, az agrárszocialista mozgalom történetének – ez igazi Békés megyei specialitás volt – kiemelt helyet kellett adni. Visszatekintve megállapíthatjuk, hogy az a néhány történész és néprajzkutató, aki fórumokat tudott teremteni, jól sáfárkodott az adódó lehetőségekkel. A kötelező „ideológiai adó” letétele árán komoly helytörténeti kutatás indulhatott meg. A kibontakozó honismereti mozgalom a társadalmi tekintetben igencsak vékonyka Békés megyei humán értelmiség számára is lehetőséget teremtett a szellemi építkezésre.

A látványos mozgás a hatvanas évek második felében kezdődött: 1966-ban jelent meg először a *Békési Élet* című folyóirat, 1965-ben jelent meg két vastag kötetben az *Orosháza története és néprajza* ci-

¹² Haan kéziratát hosszú időn keresztül elveszítettnek hittük, az 1980-as években egy, a maga rendezetlen ügyeit lezáró idős férfi, a kézirat sorsát leíró levél kíséretében, visszaküldte azt a Békés Megyei Levéltárba.

¹³ Scherer Ferenc: Gyula város története. Gyula 1938. I-II.

¹⁴ Szentkereszty Tivadar: Békés vármegye népoktatásának története. Békéscsaba 1933.

¹⁵ Békés vármegye. Szerk. Márkus György. Bp. 1936.

mű munka, amely a községtörténeti monográfiák számára mintát jelentett. 1967-ben indult a levéltár ma is megjelenő *Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból* című sorozata. 1971-ben látott napvilágot a ma már 32. köteténél tartó *A Békés megyei múzeumok közleményei* című sorozat. A hetvenes évekre kialakult a történeti kutatások új struktúrája: az előbb évi három, majd négy számmal megjelenő *Békési Élet* szerkesztői szisztematikusan törekedtek a megyetörténet minél teljesebb feltárására, a levéltár forráskiadványaiban folyamatosan jelentek meg a nagyjából ismeretlen forrategyűttesek. Kristó Gyula a honfoglalástól a török kiűzéséig, Implom József 1695-től 1848-ig állította össze különösen igényesen Békés megye történeti olvasókönyvét. A sorozatban Káldy-Nagy Gyula a török kori, Ember Győző az újratelepülés korszakának összeírásait közölte, s a sor folytatódott tovább. A hetvenes években a községek egymás után vállalkoztak a maguk monográfiájának megírására. Példaadóan sikerült a Mezőberény történetét és néprajzát feldolgozó kétkötetes nagy munka.¹⁶ Noha a monográfiának tervezett munkák gyakran – Szeghalom, Gyoma, Doboz – tanulmánykötetként láttak napvilágot, értékük megkérdőjelezhetetlen.

Ugyanebben az időben sikerült a múltkutatás szolgálatába állítani a megye egyik legfontosabb művelődéstörténeti hagyományát. A Kner- és Tevan tradícióra támaszkodva Békéscsaba a középiskolai nyomdászsképzés egyik központja lett. A tanműhely szabad kapacitására építve jelent meg 1967 és 1987 között a *Bibliotheca Bekesiensis* című sorozat 28 kötet, majd a *Fekete könyvek kultúrtörténeti sorozat* 15 darabja. Mindkét sorozat alapvető érdeme, hogy publikálatlan kéziratokat és réges-régen megjelent, nehezen elérhető írásokat tett nyilvánossá. Azaz újra megteremtődött az oly fontos, nemzedékek közötti kontinuitás és párbeszéd. Külön említeni kell még egy nyomdászati hagyományokra alapozott sorozatot, a *Kner Nyomda Múzeum füzetei* című, 1982-ben indult sorozatot, amely a maga eddig megjelent 36 darabjával országosan is egyedülálló teljesítmény.

A történeti kutatás levéltára, múzeumokra épülő infrastruktúrája, a nyitott fórumok egy évtized alatt számottevő történet-sz-helytörténetész bázist teremtettek. A megye publikációs fórumain nemegyszer szereztesen találkozott az ország meghatározó történet-sz-helyi kollégáikkal. A kapcsolat oda-vissza működött: a Békés megyei kutatók számos országos vállalkozásban vettek részt. A levéltár például háromszor adott otthont a Hajnal István Kör konferenciáinak. A hatvanas évek végétől a rendszerváltozásig tartó korszaknak volt néhány kiemelkedő tudományos szervező személyisége. A néprajzkutató Krupa András a TIT vezetőjeként és a *Békési Élet* kiadójaként végzett jelentős szervező munkát. Szabó Ferenc a levéltár, majd a megyei múzeum igazgatója folyóirat szerkesztőként, monográfiák szerkesztőjeként, alkalmi vállalkozások irányítójaként évtizedeken keresztül motorja – sőt, lokomotívja – volt a megyei történeti kutatásoknak. A levéltárat 1982 és 2005 között irányító Erdmann Gyula egy kis nyomdát létesítve tovább szélesítette a levéltár kiadói tevékenységét. Irodalom- és művelődéstörténet-sz-ként példaadó és inspiráló munkát végzett Elek László is. Sok kiváló szerzőt is említeni kellene, csupán a terjedelmi korlátok miatt nem teszünk.

Ez a historiográfia szempontból jelentős korszak egyetlen adósságot hagyott hátra: nem készült új megyetörténet, elmaradt a szintézis. Mintaként szolgálhatott volna Békéscsaba megyei jogú város monográfiája, de a monumentálisra tervezett munka történeti része az első kötet után megszakadt.¹⁷

A rendszerváltozás alapvető változásokat hozott: a *Békési Élet*, a *Bibliotheca*, a *Fekete könyvek* sorozatai megszűntek. A történeti kutatás infrastruktúrájának pillére a levéltár és a múzeumi szervezet maradt. A levéltár ma már mintegy 70 kiadványt tudhat maga mögött, több sorozatot jelentet meg folyamatosan. A rendszerváltozás utáni egyik nagy vállalkozás a megye '56-os dokumentumainak publikálása; a sorozat jelenleg negyedik a kötetnél tart. Az új típusú témákra példa a Békés megyei cigányság történetét bemutató forráskiadvány.¹⁸ A digitális technika korábban nehezen publikálható források, például a térképek DVD-n való megjelentetését is lehetővé tette. A Munkácsy Mihály Múzeum *Közlemények* sorozata mellett feltétlenül említést érdemel a Havassy Péter által szerkesztett *Gyulai katalógusok* című sorozat is. Miközben a történeti kutatások állami, önkormányzati fenntartású bázisa lényegesen szűkebb térre szorult, élénk mozgás indult meg „civil” helytörténet-sz szférában. Községtörténeti áttekintések, intézménytörténetek, alkalmi kiadványok, reprintek sora jelent meg. A közönség igényeihez igazodva nagyon népszerűek lettek a múltidéző képeskönyvek. Az 1990 óta született termés igen nagy, nemhogy áttekinteni, de számon tartani is nehéz. Annyi viszont bizonyos – e sorok írója a megjelenő

¹⁶ Mezőberény története I–II. Szerk. Szabó Ferenc. Mezőberény 1973.

¹⁷ Békéscsaba története I. köt. A kezdetektől 1848-ig. Szerk. Jankovich B. Dénes, Erdmann Gyula. Békéscsaba 1991.

¹⁸ Források a Békés megyei cigányság történetéhez, 1768–1989. Szerk. Kereskényiné Cseh Edit. Gyula 2008.

könyvek többsége mellett a levéltár kutatótermét is nap mint nap látja –, hogy nagy mélységű eredeti kutatás alig folyik. Sok publikáció az elődök által felszínre hozott anyag új interpretálására szorítkozik, esetleg egy-egy részletreletlen hozóvumot. Természetesen ez nem baj, sőt nagyon jó, hogy új és új csatornákon jut el a múlttól felhalmozott tudás az érdeklődőkhöz. A baj az, hogy társadalmi megrendelés és forrás hiányában nincsenek új nagy vállalkozások. Eredményként könyvelhetünk el viszont egy szintézist. 2001-ben a megyei önkormányzat kiadásában *Békés megye képes krónikája* címen jelent meg egy képes megyetörténeti összefoglaló. Az Erdmann Gyula és Havassy Péter által szerkesztett terjedelmes kötet szerzői az őskortól a rendszerváltozásig 13 fejezetben mutatták be a megye történetét.¹⁹ Minden fejezet az eddigi kutatásokat összegző szöveges részből és bő kommentárral kísért képes részből áll. Aligha véletlen, hogy ma ilyen típusú szintézisre volt társadalmi megrendelés. A könyv tartalma, képanyaga nyomtatott formában, még inkább az Interneten rendkívül gyorsan sugárzódik szét.

A források digitalizálása új fejezetet nyitott Békés megyei helytörténeti kutatásban is. A megyei múzeum *Közlemények* sorozata interneten is elérhető, a levéltár 21 kötete ugyanúgy. Mindkettő jó keresőrendszerrel van ellátva, elég a keresett kifejezést beütni, s már sorjáznak is a találati helyek. A levéltárban megtörtént bizonyos források, például az MSZMP megyei testületi anyagainak digitalizálása, ebben is igen könnyű keresni. Az írásomban hivatkozott történeti munkák közül is sok elérhető a Békés megyei könyvtárak honlapjain. A források elérhetőségét megteremtő technika rendelkezésünkre áll, viszont egyre gyakrabban hiányzik az ember, aki az adatbázist a digitalizált forrásokhoz megépíti.

Mindazoknak, akik ma Békés megye története iránt érdeklődnek, a kutatás mellett alapvető feladatuk azoknak a csatornáknak a megkeresése, amelyeken keresztül a múlt és a jelen összeköthető. Talán soha nem volt annyira fontos, mint ma, hogy érezzük, egy önmaga múltját évszázadokkal mérő közösség tagjai vagyunk, hogy érezzük, csupán egyetlen szem vagyunk nemzedékek hosszú láncolatában.

Erdész Ádám

Wenckheim József Antal emlékezete

Ha Békés megye múltjának jeles személyiségeit, országot, nemzetet építő nagyjait számba vesszük, nem hagyhatjuk ki a magyar nábobként, vagy a kigyósi grófként is ismert Wenckheim József Antal alakját. Ezt a szerény, esőndes, mégis belső nemességtől áthatott alakot, aki bár a német-római birodalom egyik legősibb családjából a Hunt-Wenckheim familiából származik¹, hazája és népe iránti hűség vonzásában eltöltött élet után, 69 éves fejjel elmegy Debrecenbe, hogy részt vegyen az országgyűlés munkájában és aláírja a függetlenségi nyilatkozatot. Wenckheim József Antal életét és emberi nagyságát azonban nem ismerhetjük meg eléggé szűkebb lakóhelyének és birtokközpontjának Kigyósnak az ismerete nélkül. S bár Újkigyós történetét 1814-es alapításától számíthatjuk, nem haszontalan a régebbi idők történetére is pillantást vetni.

Vidékünk a múlt kódébe vesző idők óta emberlakta terület. Bár a legrégebbi múltat vizsgáló ásatás nem volt szűkebb a környékünkön, de néhány ősidőkből való tárgy így is előkerült, bizonyítva, az ember szinte eszmélése óta jelen volt ezen az áldott vidéken. „*Bronzkori szerszámokra és tárgyakra akadnak Gyulán és Kigyós határának északkeleti részén*” – írja Békés megye tudós történetirója Karácsonyi János.² Az elmúlt másfél évtized ásatásai sűrű IX–X. századi népességről tudósítanak bennünket. Úgy tűnik ezek a tények végérvényesen megcáfolják az 1965-ben megjelent Jubileumi Emlékkönyv véleményét, miszerint: „*ez a terület sokáig lehetett lakatlan puszta, mert itt nem voltak folyók. Ebben a fejlődésszakaszban nem maradhatott volna meg egyetlen település sem folyóktól távol.*”³ A Kárpát-medence középső térsége, benne a jelenlegi Kigyós területe az Árpádok idején minden bizonnyal sűrűn lakott terület volt.⁴ Avarok és magyarok egyaránt lakták a mai Kigyós területét. Az újkigyósi Kőlcsey utca leletanyaga valamint az Ady Endre utca déli végén előkerült rovásbetűs orsókarika az avarok jelen-

¹⁹ Békés megye képes krónikája. Szerk. Erdmann Gyula, Havassy Péter. Békéscsaba 2001.

¹ Hankó József: Két évszázad a Wenckheim családdal. Gyula 2000.

² Karácsonyi János: Békés vármegye története I. kötet. 1896. 7. old.

³ Füzési Etelka: Újkigyós vázlatos története. I. n.: Jubileumi Emlékkönyv. Szerk.: Zsótér József. Újkigyós 1965. 9–36. old.

⁴ László Gyula: Árpád népe. Bp. 1988. (Lásd a 4-es térképet)

létéről, a szabadkígyósi homokgödör honfoglalás kori sírjai és a Skoperda tanya részben még föltáratlan leletei pedig a magyarság Szent István előtti jelenlétéről tanúskodnak.⁵ A leletek alapján akár az avarok és Árpád magyarjainak egyidejű együttélését is föltételezhetjük. A terület nevének eredete is valószínűleg e korból való. Minderről azonban írásos adat, legalábbis az ezredforduló idejéből, nem maradt fenn.⁶ A Kígyós név a vidéket kitűnően ismerő néprajzkutató Lükő Gábor fölvetése szerint régi magyar nemzetségnév is lehet.⁷

Településünk nevének első ismert okleveles említése 1398-ból való.⁸ Bizonyos, hogy a nevet 1456-ban is általánosan használták, mert egy október 1-én kelt oklevél így ír: „Az aradi káptalan bizonyítja, hogy néhai Maróthy László bán fiait – Lászlót és Mátét – beiktatta az Ajtósi Keresztélyné által elzálogosított Zaránd megyei Kégyós birtokba.” (Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Osztály 15095. szám) 1508. szeptember 16-án kelt oklevelében pedig a következőket olvashatjuk: „Az aradi káptalan bizonyítja, hogy Aythossy Péter, Aythossy Imre özvegye Erzsébet, Aythossy Mihály özvegye Klára, Egey Mihály (Egey András és Aythossy Márta fia), Aythossy Tewrek János és Ferenc, továbbá Fodor Albertné Katalin elismerték, hogy Corvin János herceg özvegye Frangepán Beatrix a békésmegyei KIGYÓS birtokhoz tartozó Rotyma pusztát visszaadta nekik.”

A török világban az adóösszeírások tanúsága szerint még település van itt. Viharos századok alatt török, német, labanc és tatár hordák járták az országot, pusztították a mocsarak védelmébe húzódott népet. A középkori település pusztulásáról Karácsonyi idézett művében kétféle, külön-külön, de akár együtt is lehetséges hipotézist említ. Az egyik szerint az 1686-ban erre járó „felszabadító” hadak elvonulását már nem éli túl a falu. A másik a település pusztulását az 1735-ös békési kurucjárás utáni megtorlás idejére teszi. Tudva lévő, hogy 1735 tavaszán szűkebb környezetünk parasztsága Pásztor Andrással, Sebestyén Jánossal, Szilassi Istvánnal az élen magukat kurucnak nevezve Rákóczi nevére esküdött. Nem vették még hírül, hogy megmozdulásuk előtt alig három héttel, a törökországi Rodostóban II. Rákóczi Ferenc visszaadta nemes lelkét Teremtőjének. „Ő szegény árvaságra hagyott bennünket ezen az idegen földön. (...) Ki sem lehet mondani micsoda nagy sirás és keserűség vagyon itt miközöttünk...” – írja a rodostói gyász hangulatát idézve Mikes Kelemen.

A „rendet” visszaállító bécsi udvarnak nem kellett a rebellis magyar fajta. A kihalt területekre inkább a hatalmi szóra jobban hajló németeket, csehket, bolgárokat, szerbeket, krasoványokat, szlovákokat, románokat telepített. Így vált ez a terület etnikailag és nyelviileg egységes magyar többséggel lassan zömmel nemzetiségek által lakta vidékké. Délre a Maroson túli Bánátban Mária Terézia még az elmenekült őshonos magyarok hazatelepedését és a spontán magyar betelepődést is rendelettel tiltotta meg. Mindeközben az udvarnak tett szolgálataiért vármegyényi birtokot kapott itt a német Harruckern család.

Az 1723-ban kelt királyi adományleveléül Kígyóst már pusztaként említi. A kígyósi uradalom a család férfiágának kihalásával a birtokszerző Harruckern János György leányának, Johannának az unokája, Wenckheim Józsefné született Grueber Terézia révén került a Wenckheimék birtokába. A hatalmas Harruckern dominiumot 1789. február 24-én osztották föl Bécsben az úgynevezett „nagy osztály” eredményeként a leányági örökösök között. Wenckheim József Antal anyja tehát az előbb emlegetett Grueber Terézia, apai ágon pedig Harruckern Cecilia a nagyanyja. Így a Wenckheim-családnak az általa képviselt ága két ágon is örökölhetett a hatalmas Harruckern vagyonból. Megyénkben ezután számolhatunk birtokosként a Wenckheim, a Károlyi és a Bolza családdal. Göndöcs Benedektől a Wenckheim család udvari káplánjától, Újkígyós majd Gyula plébánosától tudjuk, hogy míg az Újkígyóst alapító gróf testvére büszke és rátartó német arisztokrata volt, addig József Antal igen egyszerűen élt szerény kígyósi udvarházában, és hogy vendégszerető otthona mindig nyitva állott az ide érkező vándor előtt.⁹ A gróf 1780-ban született, apja II. Wenckheim József altábornagy, aki a török elleni felszabadító háborúkban tanúsított vitézségéért előbb osztrák, majd magyar bárói címet szerzett. Wenckheim József Antal 1802-ben kapta meg a magyar grófi címet, amelyet leszármazottai is örököltek.

A fiatal gróf a legkiválóbb nevelők keze alatt tanult, majd jeles mecénásként ismert rokonai báró Wenckheim József és báró Orczy László pártfogása mellett Arad vármegyében vállalt jegyzői hivatalt néhány évig. Följegyezték róla, hogy nemesi és polgári származású barátaiól zenekart szervezett. Ara-

⁵ Medgyesi Pál: Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23. Békéscsaba. 2002. 145–217 old.

⁶ Implom József: A gyulai Múzeum és Könyvtár hetven éve (1868–1938) Gyula 1940.

⁷ Lükő Gábor szíves szóbeli közlése nyomán. (1992.)

⁸ Maday Pál: Békés megye története. Békéscsaba. 1960. 433 old.

⁹ Járóli József: Göndöcs Benedek munkássága. Válogatott dokumentumok. Gyula 1998. 128. old.

di kapcsolataiból származott első házassága is. Rövid hivatali tapasztalatszerzés után átvette a kigyósi, a békési, a székudvari és az aradszentmártoni birtokai kezelését. Végérvényesen Kigyóásra költözött és Ókigyóson 1810 körül Czigler Antal építtette a most is álló régi kastélyt.

Kiváló gazda hírében állott. Az uradalmi majorokat akácfával ültette körül. Ezzel Tessedik Sámuel XVIII. századi kezdeményezését folytatva jelentősen hozzájárult az Alföld fásításához. Sokan irigylték híres arabs lótenyésztését, de a megye határain túl is nevezetes volt a szarvasmarha-állománya, juhászata, sertésartása is. Wenckheim József Antal szakított a korábbi, Habsburg udvar érdekei szerint való telepítési gyakorlattal is, közvetlen környezetébe magyar telepeseket toborzott. „1814-ben vagyunk. Id. Gr. Wenckheim József cs. K. kamarás Csongrád megyébe írt, hogy 100 becsületes család vállalkozzék kigyósi pusztáján megtelepedni. E pusztán nem volt egyéb csak egy csöszkunyhó; gyulaiak, békésiek, csabaiak birtok egy-egy rész földet...”¹⁰ Az újkigyósi dohánykertészek telepítésével, nem csupán földjének megmunkálásához tudott munkaerőt szerezni, de korát megelőzve nem a kényszerű és csekély hatékonyságú jobbágyi robotmunkával művelte meg azt, hanem a termelés sikerében személyesen is érdekelt szabad bérlők alkalmazásával.

Itt az ideje, hogy az írott források után teret adjunk az eleven szájhagyománynak is. A nagy időt elt Csatlós Gyuláné Molnár Matild néni így foglalta össze a falualapítás történéseit családi hagyományra támaszkodó visszaemlékezésében a néprajzi gyűjtő magnetofonja előtt: „Az én édesapám nagyapja Tápéru l gyűtt ide. Tápén tizenkét fia vót az öreg Mónár Ferkónak mög vót egy hajója, egy halászhajója a vizön. Mikó Kigyós községöt mögszálták, mán kezdték telepíteni, aszonta az öreg: halljátok gyerökök, hallottam – aszongya az öreg Mónár– hogy Kigyóst telepítik, mer Vénkhájm Jóska kiadott egy birtokot Kigyós részirül. Na akkor aszonta a legidősebb fia Ferenc: na én elmögyök! Hát azt a helyet, amin a templom van azt az édesapám apjának az apjának tötték. Oda akartak építeni. De, hogy fölmérték a községnek a közepit, ű elkapta az Öreg úccán azt, ahun most Kupérdáké laknak, mostmán van ottan egy nagy magtár, még tán most is mögvan, aztat kapta ottan, úgy, hogy itt két numerust vött az öreg Mónár, ottan kapott két és fél numerust. Hát oszt a tizenkét gyerök idegyűtt építeni.”¹¹

Mint az idézett szövegből is kiténik, a telepesek a jellegzetes szegedi „őz” nyelvjárást beszélték.¹² A község nyelvére csupán igen halványan hatott a békési „e-ző” népnyelv, így családi körben napjainkig is töretlenül megmaradt a szépen zengő szegedi tájszólás, amely a nyelvjárásszigetekre jellemző belterjes nyelvi archaizmusokkal társult. Hamar erős virágzó település lett Újkigyós, örizve hagyományait, amit Algyőről, Apátfalváról, Árnýásról, Baksról, Csanyról, Csongrádról, Felgyőről, Földeákról, Hantházáról, Homokról, Makóról, Mindszentről, Siróhegyről, Szőregről, Szegedről és az előbb említett Tápéru l hozott magával.¹³ Örizve a katolikus hitet annak ellenére, vagy inkább éppen azért, mert területét szorosán ortodox románok és evangélikus szlovákok által lakott települések vették körül. A település népessége intenzíven gyarapodott, 1844-ben a kigyósi kertészség már 2052 lelket számlált.¹⁴

Mindezek után álljon itt még egy igen fontos adalék a kigyósi gróf arcképéhez. 1845. február 15-én kelt gróf Wenckheim József Antalnak az a rendelete, amelynek alapján Újkigyós lakosainak húsz tagból álló testületet kellett választania. Karácsonyi János szerint ez a húsz fő a kigyósi kertészség legtekingentélyesebb családfőiből állt, és Nép-Vének Tanácsának nevezte magát. Elnöknek Léhner Mihályt a kigyósi nép által táltosnak tartott katolikus plébánost választották. A Nép-Vének Tanácsának föllállítása és működése kísérlet volt a hagyományos, magyar önkormányzat, a lehetőségek szerinti részleges visszaállítására, egy telepített kertészfalu adók és bérleti szerződések szabta szűkös lehetőségei között. Ez az önkormányzat korlátozott volt ugyan, de egy élő közösség, az élet minden területére kiterjedő hatáskörű vezetéseként működött. Első gyűlésükön a községi rendszabályokat összefoglaló törvénykezésük így kezdődik: „Valamint a lélek a tetet eleveníti s élleti, s annak eltűnésével a tagok rothadásnak indulva elvesznek; hasonlólag, rend nélkül minden lassú pusztulásnak indul; ellenben ahol jó rend uralkodik, ott vagyon azon titkos erő is, amely az egész községet – és erkölcs testet – fenntartja és boldogítja...”¹⁵ A testület feloszlását 1848. február 22-én, az orosházi főszo l gábiró rendelte el, Léhner Mi-

¹⁰ Györgyösi Rudolf: Ó- és Új-Kigyos. Képes Újság 1865. 565. old.

¹¹ Csatlós Gyuláné Molnár Matild született: 1894. A gyűjtés időpontja: 1986. március 27.

¹² Bálint Sándor: A szögédi nemzet; A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1976–77. 1. Szeged; 1977. 245. old.

¹³ Újkigyós telepítésében részt vevő települések sorát Králikné Füzési Etelka gyűjtötte ki a plébánia anyakönyveiből. A témával kapcsolatban lásd Králikné Füzési Etelka: Újkigyós. Történeti áttekintés; Újkigyóért Köz-alapítvány. Újkigyós. 1996. 11–12. old.

¹⁴ Népösszeírások alapján (Bml. Közgy. ir. 1774/67., 1845/7.) Békéscsaba Története; Első kötet. A kezdetektől 1848-ig Szerk.: Jankovich B. József– Erdmann Gyula 1991. 522. old.

¹⁵ Újkigyós mindennapjai a XIX. század első felében. Sajtó alá rendezte Jároli József és Szigeti Antal. Gyula 1991.

hálynak címzett átiratában. Ebben leírja, hogy a község jegyzője panaszt emelt, hogy mivel a testület minden ügyet a kezében tart, és annak döntéseit az előljárásság is köteles betartani, így annak tekintélye elvész. „A főszolgabíró a törvényekkel ellentétesnek minősíti a nép-vének gyűlésének tevékenységét, mert a közigazgatás működése felett a megye gyakorol felügyeletet a főszolgabíró útján. Léhner Mihályt pedig felkérte, hogy egyházi feladatain túl ne vegyen részt a közigazgatás ügyeiben.” – írja Jároli József. A bürokratikus hatalom nem tudta elviselni a természetes, szerves önkormányzatot, még akkor sem, ha annak lehetőségei korlátozottak. Népünk a legrosszabb adottságok között is kísérletet tett a lelkéből fakadó rend újjáélesztésére, éltetésére. Nem lehettek olyan rossz időszakok, amikor ezt meg ne próbálta volna. Ellenségeink épp ezért támadtak legutóbb népünk belső tartására és lelkére. Utóbb már nem elégedtek meg azzal, hogy elhívtak vezetőinket felszólítsák: ne vegyenek részt a közigazgatás ügyeiben!

A sors furcsa fintora és talán a magyar föld törvénye is, hogy a bécsi urakból igazi magyar birtokosok váltak itt az első ezredforduló lázadóinak és a kései kurucok örökségén. A kigyósi gróf unokatestvére Wenckheim Béla előbb Kossuth kormánybiztosa, majd az Andrássy-kormány minisztere lett. Wenckheim József Antal a szegényeket, a jótékonyági intézményeket – helyi hagyomány szerint még Rózsa Sándort és betyártársait is – bőkezűen támogatta. 1848-ban is komoly összeget tett le a haza oltárára, s a szabadságharc eszméivel – még annak katonai bukása után is – nyíltan szimpatizált. Mint arra már Jároli József is rámutatott: Wenckheim József Antal nem egyedülálló, ám mégis sajátos karaktert képviselt korának magyar arisztokratái között. Az irodalomtörténet Jókai Mór Egy magyar nábob című regényének hőisében véli felismerni a kigyósi gróft. Valóban: életvitele, házasságai, mesés, hetvenezer holdnyi birtoka számos mendemondára adott okot, ami a nagy író fantáziáját is megmozgathatta.¹⁶ Végezetül álljanak itt a gróf udvari káplánjának Göndöcs Benedeknek az 1882. augusztus 6-án, a Régész és Művelődéstörténeti Egylet orosházi vándorgyűlésén elmondott emlékbeszédének záró szavai: „Gróf Wenckheim József Antal – a legnemesebb jellemű ember és hazafi egyikének – élete és tette pedig szolgáljanak méltó példányképpül nem csak a ma élő, de a késő utókornak is; és emléke legyen olyan áldott, mint minő volt élete!”

Harangzó Imre

A képen balról jobbra áll Wenckheim Lászlóné Csáky Ilona Krisztina grófnő, Janne Marie Wenckheim Dickens grófnő, gróf Wenckheim László valamint gróf Wenckheim Frigyes és felesége Karin grófnő.

¹⁶ Jároli József: Száz magyar falu könyvesháza. Szabadkigyós, Újkigyós. Bp. 2001.

Szendehely

A falu

Aki a 2-es számú főúton éri el Szendehely belterületi határát, annak kétnyelvű falu névtábla jelzi, hogy nemzetiségi településre érkezett. A község intézményeinek falán magyar és német feliratú táblák olvashatók és nincs olyan leírás a faluról, amely ne hangsúlyozná nemzetiségi jellegét.

A Börzsöny délkeleti lábánál, a Naszály északnyugati szomszédságában elterülő község több mint 1600 lakosú. Az egyik legfiatalabb Nógrád-megyei település, melyet 1753-ban Berkenyéről átköltözött sváb családok a jobb élet reményében alapítottak. A falu eredeti neve Szenthely volt, a váci püspök uradalmához tartozott.

Az eredetileg egyutcás, hegylábba kapaszkodó település a kapáskúti patak mentén észak-nyugat-dél-keleti irányban terült el. A XIX. században ebben az irányban növekedett tovább a település, melynek központi magja az út és a patak metszéspontjánál volt. Ennél kedvezőbb földrajzi viszonyokat nem is találhattak volna a Katalin-hegy lábánál. Az első telepések a Posta útról leágazó lejtős út (ma Szabadság út) két oldalán telepedtek meg és építették fel házaikat.

Az alapítás kori falu házaiból egy sem maradt ránk. Az 1848–49-es szabadságharc idején az átvonuló orosz seregek okozta tűzvész a házak több mint felét elpusztította.

A svábok házaí ugyanazon architektúra szerint épültek, udvaruk tágas és tiszta. Pajta áll közepén, rendszeren zárófalat képezve az udvar és a kert között. Ló- és tehénistálló ugyanazon fedél alatt áll a lakószobákkal, melyek ablakai egyet kivéve az udvarra néznek. Torokgerendás, szarufás, nyújtott eresztű lakóházakat az első világháborút követően a négyzetes és kerek oszlopos tornácú, újabban sátor tetős épületek váltják fel.

Szende falut az alapításkor húszsoros beépítésű szalagtelekre lett osztották, melyet 10 öl széles, 42 öl hosszú házzal és gazdasági épülettel építették be. 1760-ig 14 berkenyei és 6 az ország más részéről származó család népesítette be a 20 fételkes jobbágyházhelyet. A német falvakban szokásos öröklési rend szerint a jobbágytelkeket az egyik kiválasztott fiú kapta meg, ezért a telkek nem aprózódtak szét. Az alapító levélben foglaltak szerinti méretű házhelyeket csak a Posta úthoz közel lehet kialakítani. Lejjebb a patak alsó folyásánál az elkeskenyedő területen kaptak helyet a zselléreltek. Az újabb lakók megjelenésével a falu szűkössé vált, ezért ahogyan azt kérelmek is bizonyítják, többen a prefektusi hivatalhoz fordultak újabb házhely létesítéséért. Így 1770–1850 között a főút másik oldalán házhelyeket mértek ki zsellérek számára. A település fejlődése ma is ezt az irányt követi.

A templom

Szendehely első római katolikus templomát 1756–1785 között építette Migazzi Kristóf váci püspök. Kőből faragott címere ma is látható a sekrestye falán. 1873–1876 között átépítették.

Mivel kicsinek és romosnak bizonyult ezért az első templomot elbontották és az új a régi helyén épült meg. Az új templom egyhajós, barokk stílusú, észak-kelet, dél-nyugati tájolású. A hajóhoz keskenyebb, egyenes lezárású szentély tartozik. Eredeti oltárait homokkőből faragták. Főoltárának copf stílusú, keretbe foglalt, Szűz Mária születését ábrázoló képe a XVIII. századból való. Szintén copf stílusú szószéke fából faragott. Orgonáját a régi templomból helyezték át, a História Domus szerint 1876-ban javította és nagyobbitotta Kobza Ágoston egri orgonakészítő.

A toronyban három harang van, köztük a legrégebbi 1 méter átmérőjű és 1757-ben Budán készült. A templom melletti plébániacélpület 1788-ban épült.

A tájház

Érdemes megtekinteni a Szabadság út végén, a Lósi patak felett átívelő, egynyílású klasszicista kőhidat 1825-ből, és a hid falából előreugró pilléren álló Nepomuki Szent János 1830-ból származó szobrát.

A hid szomszédságában található a tájház, ahol a helyiek régi használati és berendezési tárgyai, továbbá helyi német viseletbe öltöztetett babák találhatók.

A sváb nép külsőleg tiszta és meglehetősen izléseesen öltözködik. Az öreg férfiak sötétkék posztó nadrágot, mellényt és spenczert hordanak. Kerek, lapos szörkalapot, fehér zsineggel. Az ifjak sárga zsi-

A régi falu képe

nóros szürke nadrágot, selyem mellényük fekete, fekete posztó spenczerük fényes érc gombokkal ékített. Csizmájukon sarkantyú. Kerek fekete szőr kalapjuk esinált virágtól díszes. Az öreg asszonyok tengerzöld posztó rokolyát, fekete ujjast, fejkön sötétkék, fehér pettyes "babacsiny" kendőt viselnek. Az ifjabbak festett vászonruhákat, elől zöld szalagokkal összefűzött posztó ujjasokat és színes kendőket öltenek magukra. A lányok hajjukban többnyire sárga, vagy piros pántlikát, nyakban üveg fehér gyöngyöket és cipőket bokros zöld szalagokkal viselnek.

A tájház épületét az Önkormányzat, a Német Kisebbségi Önkormányzat közbenjárásával Slenk Györgytől vásárolta meg 1993-ban. Az épület nyújtott ereszü szarufás, deszka borítású födémrel. Az utcára néző lakósoba az udvarra néző ablakkal is rendelkezik. Ebben a helyiségben látható az egyedinek, különlegesnek számító piros festésű hagyományos sváb bútortzat (asztal, székek, ágy, komód, keglengyész szekrény, böleső stb.).

Az utca fronttól távolodva az épület következő helyisége a torokgerendás, szabadkéményes konyha, a torokgerendán svábosan jellegzetes „zwanzig” bögrével. A konyhából nyíló valamikori kamra ma a helyi írásos emlékeket őrzi. Az épület következő traktusa az istálló a tehenek és lovak részére, mely egy fedél alá került a lakóépülettel.

A teljes röviden bemutatott település igazából a környezetével együtt látatja teljes értékét. A benne élő lakosok igencsak zárt világa lassan nyíladozik, s teszi lehetővé hagyományos életük megértését.

László Zoltán

A „tüneményes ember”

Jáki Sándor Teodóznak (OSB), a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület elnökének 80. születésnapjára.

Bíró László püspök úrtól kölcsönöztem a címben szereplő kifejezést, ő nevezte így Jáki atyát 75. születésnapja alkalmából, „A népének, mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme” címmel rendezett tudományos ülésen elhangzott köszöntőjében. Ennél kifejezőbben én sem tudnám jellemezni varázslatos egyéniségét, korát meghazudtoló mozgékonyágát, égitestekhez hasonló útjainak többé-kevésbé kiszámítható, vagy éppen kiszámíthatatlan pályáját. Mert ha Győrben keressük, a Bencés-rendházban, nagyon valószínű, hogy Moldvában jár, vagy – ahogy a rendház kedves telefonközpontosa szokta mondani – valahol Erdélyben *tekereg*. Ha Erdélyben, vagy Etelközben nyomoznánk, valószínűleg a Zobor-vidék magyar falvaiban hirdetné az ígét azoknak, akik máskülönben nem hallanának templomaikban magyar nyelvű misét, prédikációt. A Lakatos Demeter Egyesület titkáráként egyik legnehezebb feladatomban, hogy mint elnökünkkel rendezvényeinkhez neki is megfelelő időpontot találjunk. Jáki atya élete nyolcadik évtizedének hajnalán is erős, érces hangon prédikál, énekel, avat vagy búcsúztat, ha úgy hozza a sors. *Tüneményes ember* tehát, aki hol itt tűnik fel, hol ott, hol pedig amott.

Legelső alkalommal 80 esztendeje tűnt fel, mikor megszületett Győrben, 1929. május 12-én. 65 esztendeje, 1944. decemberében lépett a Bencés rendbe, 1946-ban tette le az egyszerű, 1950-ben pedig az ünnepélyes fogadalmat, és 57 esztendeje, 1952-ban szentelték pappá Pannonhalmán. Az 1950-es években Győrött volt gimnáziumi tanár, és a bencés templom kántora. A budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán szerzett középiskolai énektanári és karvezetői diplomát, közben hol Sopronban, hol Győrött szolgált kántorként. 1967-től 1991-ig a győri Hittudományi Főiskola és a budapesti Nyári Kán-

Jáki Teodóz atyát az érdi Bukovinai Székely Népdalkör asszonyai köszöntik a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület ünnepségén (Halász Péter felvétele)

torképző tanára, ugyanekkor a győri székesegyház Palestrina-kórusának karnagya, majd a győri bencés templom kamarakórusának vezetője. Ezzel az együttessel számos koncertet adott a Felvidéken, Kárpátalján, a Délvidéken, valamint Olaszországban.

Igyekeztem olyan mozzanatokat említeni tisztelt és szeretett elnökünk életéből és munkásságából, amit ebben a körben talán kevésbé ismernek, vagy legalábbis nem köztudomású. Mert azt ugyebár mindenki tudja – ha máshonnan nem, hát a Magyar Katolikus Lexikon V. kötetéből –, hogy Jáki atya csángókkal való kapcsolata – saját bevallása szerint – 1939-ben kezdődött! Tehát amikor én megszülettem, ő már pontosan tudta, hogy az egykori Etelközben hol élnek csángómagyar testvéreink. Hogy honnan tudta? Akkor került először a kezébe Kogutowicz iskolai atlasza, amelyben Magyarország néprajzi térképén feltűnt neki „a Keleti-Kárpátokon túl a kékes román »tengerben« néhány piros pötty”. A tizesztendő Jáci Sanyikának szerencséje volt, mert sem Kogutowicz előtt, sem azóta nem jelent meg olyan hivatalos magyar földabrosz, amely föltűntette volna Moldva magyarságát, a csángókat. A Jóisten tehát még idejében kezébe adta a tudás kulcsát: történelmi Magyarország határain túl, Moldvában és Bukovinában is élnek – részben éltek – magyarok. Ő pedig csaknem negyven esztendő múltán, 1978-ban *bédugta* ezt a kulcsot a zárba, és – elfordította. Akkor járt ugyanis először Moldvában, s az történt vele is, amitől annyiszor óv másokat arra intve őket, hogy ne kezdjenek foglalkozni a moldvai csángókkal, mert nem tudják abbahagyni.

Azt is tudjuk továbbá, milyen bensőséges, baráti, sőt testvéri kapcsolatban állt Domokos Pál Péterrel, akinek áldásával indult minden moldvai útjára, s aki úgy dedikálta neki könyveit, hogy „Teodóznak, édes testvéremnek”. Ő is ajánlhatta volna könyvét hasonló szöveggel, ha Péter bácsi időközben meg nem tér ahhoz a Szent Istvánhoz, akinek vérrrel és karddal szerzett országából ő soha egyetlen négyzetméterről nem volt hajlandó, még gondolatban sem lemondani.

Ez a könyv, a „*Csángókról, igaz tudósítások*” című, csak egy kicsi részét tartalmazza annak a sok élmenynek és tudásnak, amit Jáki atya hetvenegy moldvai útján hallott, látott – és megérezett. Szám szerint 58 „igaz tudósítás”-t olvashatunk ebben a könyvben, s csak sajnálni tudjuk, hogy azóta nem szaporodott a számuk, vagy ha szaporodott is, nem jelent meg belőlük egy sem. Mert ami abban a *páratlan* könyvben benne van (értve alatta *egyedi* voltát és *egyedülálló* értékét), azt senki más nem tudja, senki más nem tudná megírni. Olyan meglátásokkal, olyan felismerésekkel találkozhatunk könyvében, amikhez Teodóz atya egyházi műveltségének és papi elhivatottságának kellett ötvöződnie a hetvenegy moldvai út tapasztalatával, azzal a kapcsolati tőkével, amit húsz esztendő alatt a csángók között összegyűjtött. Csak ezzel a tudással és lelki felkészültséggel készülhetett ez a könyv, a miből hirt kapunk a különös körülmények között elhunyt, pappá titokban szentelt *dr. Benedek Márton* orvosról, akinek halála után trunki háza előtt rózsairlatúvá, *rózsabüszűvé* vált a kút vize. Aztán az áldott emlékü *Gyergyina János* páteréről, aki az 1950-es években – nem püspökére, hanem saját lelkiismeretére hallgatva – kéthetente magyarul is prédikált a lészpedi csángóknak, amíg el nem hurcolták a Duna-deltába. Pontos és megbízható adatokat tudunk meg arról is, hogy a moldvai csángók román eredetét hirdető kollaboráns, nacionalista szervezet névadójának, *Dumitru Mártin*ának – alias Mártonos Demeternek – Szabófalván magyarként született édesapja mikor tanult meg egyáltalában románul. Olvashatunk a Nyitra melletti Zobor-vidék Zsére faluja közösségének a Szeret menti Forrófalva katolikus gyülekezete leégett temploma újjáépítéséhez több mint száz esztendeje nyújtott segítségéről. S megtudjuk, hogy a moldvai leírásokban szinte mindig csak mellékesen szereplő Szászükton milyen sokan és jól beszélnek magyarul.

Rendkívül fontos, amit Jáki atya a magyar szenteknek a moldvai katolikus templomokból való fondorlatos kiszorításáról ír. Számos új adalékkal gyarapítja a Szent István magyar király mennyei oltalma alól kivett templomokra vonatkozó ismeretünket, és szinte teljesen új, amit Vizantea egyházának szellemi eltulajdonításáról ír. Tudvalevő ugyanis, hogy a római katolikus templomok patrocíniumát csak az illetékes vatikáni egyházi hivatal engedélyével lehet megváltoztatni. Jáki Teodóz detektívhez illő – hiszen bűncselekményről van szó – módszerekkel, több tanú meghallgatásával nyomozta ki, hogy a ma „Mária mennybemenetele” tiszteletére szentelt templomnak 1878 előtt ki volt a védőszentje? Mikor volt a búcsúja? *Eeső kapálaskor*: A régi védőszentnek képe volt, vagy szobra? *Szobor, szobor*. Férfi szent volt, vagy női? *Férfi, férfi*. Mi volt rajta? ... *hosszú papi-gúnya*... Sfantu Ladislau – *Szent László!* – böki ki végre egy öreg csángó ember. Teodóz atya és útítársa boldogan dőlnek hátra székükben: „... ezért a két szóért jöttünk Vizanteába!”

Még hosszasan folytathatnám Jáki Sándor Teodóz csángókról szóló igaz tudósításainak méltatását, amit meg is tettem a Hítel 2003. évi decemberi számában. De most inkább hiányérzetemnek szeretnék hangot adni. Hiszen az elmúlt hét esztendő során ki tudja hányszor járt Teodóz atya Moldvában, ki tudja

hányszor találkozott Etelközön kívül is a csángókkal, ki tudja hol és hányszor szolgálta a csángók megmaradásának, kultúrájuk széleskörű megismertetésének ügyét?

Pedig szeretnénk tudni. És szeretnénk olvasni az újabb és újabb igaz tudósításokat, szeretnénk hallani a csángók közt – és máshol – gyűjtött népekek CD lemezeit, mert mérhetetlen az a kulturális kincs, amit Jáki Teodóz kazettákon, és kazettákon kívül a fejében és a szívében összegyűjtött, lelkében fölhalmozott.

Nekünk, a Lakatos Demeter nevét viselő Csángómagyar Kulturális Egyesület közösségének külön is sokat jelent a *tüneményes ember*, Teodóz Atya személyisége, szeretete, gondviselése. Tizenöt esztendeje vállalta el szervezetünk elnökségét, s amikor ezért a tizenöt esztendőért tolmácsolom mindnyájunk háláját, szeretném remélni, hogy mi is jelentettünk valamit számára, s közösségünkkel gazdagabbá vált szolgálatban telt élete.

Amikor 80. születésnapja alkalmából jó egészséget és további termékeny, eredményekben gazdag alkotó esztendőket kívánunk neki, akkor szeretetünkön kívül az önzés is hangot kap ebben a jókívánságban, mert azt szeretnénk, ha munkás élete gazdag termésének minél nagyobb része feldolgozva válhasson nemzetünk közös kincsévé.

Szerencsére nagyon jól tudjuk, hogy akik a csángókkal foglalkoznak, azok általában sokáig élnek, mintha egy mennyei jóvátételi bizottság legalább ebben szolgálna igazságot szegény, meggyőztört csángóknak. Gondoljunk a matuzsálemi kort megért Domokos Pál Péterre vagy Lükő Gáborra! S aki mégsem ért meg ilyen szép kort, azt úgy kellett elpusztítani, mint szegény Petrás Ince Jánost, vagy Mikecs Lászlót. Kívánjuk és kérjük az Uristentől, hogy Jáki Atya életútja is a pozitív példákat szaporítsa, a csángók javára s mindnyájunk örömére.

Ilyen emelkedett alkalomkor a próza már nem tudja követni a lélek és a szellem szárnyalását. Ezért Nagy Gáspárnak Teodóz Atya 75. születésnapjára írt versének záró soraival végzem köszöntömet:

*Áldja Isten jó Teodóz
atyánkat ki hitben hajóz
fiatalon s nagy terüvel
orcáján mindig derüvel
megérdemli a virágot
csángó magyaroknak áldott
„szürkefejű öreg bácsó”
ennél nem lehet szebb zárzó!*

Halász Péter

A Mesternek szóltak a dalok

Barsi Ernő köszöntése

Tanítványai, kollégái, valamint a város, dr. Faragó Sándor, a Nyugat-magyarországi Egyetem rektora és dr. Cseh Sándor dékán köszöntötte a 89 éves *Barsi Ernő* néprajztudóst, aki több mint öt évtizeden keresztül nemzedékeket tanított, s tanít ma is a népzene, a népdal és a hagyományok szeretetére és tiszteletére. A tanítványai körében ma is méltán népszerű Ernő bácsi most sem hagyta otthon a hegedűjét – játszott sokak, sokunk örömére.

Beyer István jóvoltából soha nem hallott összeállítás szólt a kivételes tudású és nagy szeretettel oktató néprajztudós, dr. Barsi Ernő tiszteletére, akit a neki szervezett ünnepen is jó volt hallgatni. S ugyan a díszterembe felfelé ballagva halkán megjegyezte, „már ötven éve taposom e lépcsőket”, igazából most sem látszott rajta a fáradtság, netán a köszöntő előtti izgalom nyoma. Az „atyamesterként” tisztelt és szeretett néprajztudós pályáját dr. Faragó Sándor rektor méltatta, dr. Ottófi Rudolf, Győr alpolgármestere pedig örömmel idézte fel azt a pillanatot, amikor a megyeszékhely díszpolgáraként köszönthette a kiváló tudós-tanárt. Az alpolgármester kiemelte dr. Barsi Ernő és dr. Timaffy László közös tevékenységét, gyűjtőmunkáját, ahogy visszanyúltak a múltba, nyakukba vették a jelent, hogy megmutassák azt a jövőnek is. A tanítványokra is hasonló feladat vár. Dr. Cseh Sándor, az Apáczai-kar dékánja meleg szavakkal köszöntötte az ünnepeltet, utalt a körülbelül ötezer előadására, legalább negyven köte-

Barsi Ernőt Lanczendorfer Zsuzsa köszönti

tére, több száz tudományos publikációjára és arra a több ezer tanítványra, akik Erdélytől Felvidékig, Écsőtől Sályig itták a Mester szavait, tanulták a gyűjtött dalokat, vagy éppen megfejtették Ernő bácsi segítségével a Szánt a babám hármás ekéjének „titkát”. A tanítványok – többek között dr. Lanczendorfer Zsuzsanna, Kovács Anna, Szabó Orsolya és a Melodiárium kórus nevében Rákóczyiné Fürstall Edit kellemes emlék felidézésével, muzsikával, énekszóval köszöntötték dr. Barsi Ernőt, aki látható meghatottsággal fogadta az est minden percét, s annyit mondott, hogy a tanítványok révén kamatos kamattal kapta vissza azt a szeretetet, amit ő adott a katedráról.

Harczás Judit

A Honismeret Napja Szegeden

2009. március 20-án délután a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület harmadik alkalommal emlékezett meg a honismeret napjáról. 2007-ben Bogdán Lajos és dr. Szerdahelyi Péterné állított össze kiállítás az ünnep tiszteletére a Somogyi-könyvtárban. 2008-ban Makón, a József Attila Gimnáziumban Pál Lászlóné rendezésében ünnepeltünk. Az idei év programja igazán színvonalasan, szemléletesen és sokszínűen sikerült. A program helyszíne a Szeged-Móravárosi Szakközép- és Szakiskola épülete, szervezője Gergelyné Bodó Mária tanárnő, egyesületünk elnökségi tagja volt.

Bevezetőként Szabó Gábor igazgatóhelyettes köszöntötte az egyesület tagjait. Örömet fejezte ki, hogy egy civil egyesület látogatott el az iskolájukba, amelyet pár mondattal be is mutatott. Jelenlétével megtisztelte az ünnepi ülést Miskolczi János igazgatóhelyettes úr is. Gergelyné Bodó Mária baráti hangú köszöntője után következett az iskola tanulóinak műsora.

Elsőként Bél Mátyásnak, a helytörténetírás atyjának életét ismertette az iskola egyik diákja. Majd az előző héten, március 15-e tiszteletére előadott műsort játszották el a tanulók; jeleneteket adtak elő Szeged 1848-49-es eseményeiből. Az előadás közben a vetítővászonon láthattuk Szeged 1848-49-ben is álló épületeit: a Városházát, a várat, a Korda-házat, a Zsótér-házat, a Kárász-házat, a Bauernfeld-házat egykor, és a helyén épült új épület fotóit. Korda János nemzetőri ezredes és Osztrovszky József alezredes arcképét is bemutatták. A dalárda, melyet a tanulókból álló fiúkórus alkotott, a Jól van dolga...

Kossuth Lajos táboraiban, Kossuth Lajos azt izente, és a Föl-föl vitézek... kezdetű dalokat énekelte jól hallható lendületes, férfias stílusban. Felhangzott Kossuth híres toborzó beszéde: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége”, az előadó tanuló igazán élethűen adta elő. Kossuhtal együtt harsogta a többi diák az eskü szövegét.

A műsor után iskolalátogatásra indultunk. Megtekintettük Mészáros Mihály: Ifjúmunkás című szobrárt és Kiss Jenő által készített Móra-mellszobrot. Mindkettő megtalálható Tóth Attila: Szeged szobrai és muráliai című könyvében. Az intézmény folyosóján kis néprajzi gyűjteményt rendeztek be a tanulók által összegyűjtött anyagból. Mi, a Honismereti Egyesület tagjai nagy örömmel néztük ezt a kiállítást, követendő példának tartjuk más iskolák számára is. Láttunk néhány igazi ritkaságot is, a tanoncok szakrajzait tartalmazó könyvet az 1890-es évek elejéről. Az iskola főépülete eredetileg ideggyógyintézet volt, itt halt meg Juhász Gyula. Az ő emléktábláját is megnéztük az udvaron.

Bodó Ferenc műszaki tanár kalauzolásával megtekintettük az épületgépész, vegyész, elektrotechnika laborokat, valamint a Wiessmann-labort. Szakmailag nem értünk ezekhez a dolgokhoz, de Bodó Ferenc lelkesedése, kitartása jó példa mindannyiunk számára. Jó látni, hogy nem csak a Honismereti Egyesület tagjai között vannak munkájukat hivatásként végző pedagógusok.

Az ünnepi műsor, és az intézmény bejárása után, zsiros kenyér mellett beszélgettünk még sokáig. Köszönjük Gergelyné Bodó Máriának, hogy megszervezte ezt a családi délutánt, a kedves vendéglátást, és a szereplő diákoknak a színvonalas előadást. Úgy láttuk, mindannyian szívvel-lélekkel készültek a honismeret napjára.

Vargáné Nagyfalusi Ilona

A Karácsonyi János Honismereti Egyesület húsz éve

1989. december 15-én 14 órakor számos pedagógus, helytörténész, muzeológus, levéltáros jött össze a Békés megyei Művelődési Központ MEDOSZ termében, hogy kifejezzék egyesületté válni akarásuk szándékát. Az 1980-as évek elejétől kezdve a honismeretet kedvelők már rendszeresen szervezték közös programjaikat szakköri formában, vagy a Hazafias Népfront honismereti munkabizottságaiban, de most az „Új idők új szelei” beköszöntöttek a civil társadalomba is, és az öntevékeny tagok egy új fómában vélték megtalálni az önálló cselekvés színterét: az *egyesületekben*.

Személyes ismerőseink megkeresésével párhuzamosan kérdőívet és meghívót küldtünk a megye művelődési házaiba, iskoláiba s a fenti nevezetes napon 19 fő részvételével megalakult a *Karácsonyi János Békés Megyei Honismereti Egyesület*. Elnöke : *Dr. Járóli József* (történész, levéltáros), titkára: *Fabulya Lászlóné* (népművelő, pedagógus), alelnökei: *Pelle Ferenc* (tanár), *Pleskonics András* (tanár), titkárhelyettes: *Ancsin Pálné* (tanár), gazdasági felelős: *Novák Andrásné* (könyvelő). Tagjaink között egyéni és közösséget képviselők egyaránt voltak-vannak.

Miért éppen a Karácsonyi János nevet választottuk?

Mert Karácsonyi János volt, aki történetírói munkásságával példája lehet minden történelmet, helytörténetet szerető békés megyei kutatónak. 1858. december 15-én született Gyulán. Egyszerű iparos család gyermekeként emelkedett a nagyváradai nagyprépostsági rangra, és társadalmi elismertsége mellett tudományos munkássága is kiemelkedő. Ő írta meg Békés vármegye története című három kötetes monográfiát, amelynek alapján a Magyar Tudományos Akadémia 1896-ban tagjai sorába választotta.

Alapszabályunkat igen alapos megtárgyalás után, különböző szempontokat figyelembevéve, sikerült minden résztvevő melegezésére megformálni. Küldetésünk így hangzik: „Mindazon egyéni és közösségi tevékenységek támogatása, ami az ország és a lakóhely, a szülőföld és a környező térség történelmének, kultúrájának jobb megismerését szolgálja. Vállaljuk a társadalmi önismeret segítségét, a hagyományok ápolását, a kulturális, természeti és települési értékek megőrzését, gazdagítását, terjesztését – beleértve a nemzetiségi etnikai csoportokat is. Történelmi nagyjainkról, évfordulóinkról a méltó megemlékezés szintén vállalt feladataink közé tartozik.”

Első nagy megméretésünk volt 2001-ben a XIX. Országos Honismereti Akadémia, amit a Honismereti Szövetséggel és a nekünk háttérrel adó Megyei Művelődési Központtal valósítottunk meg. Az Aka-

démia Teleki Páltól kölcsönzött mottója – „Nem a társadalmat kell államosítani, hanem az államot társadalmisítani” – szinte sugallta a társadalmi együttműködés gyümölcsöző voltát. Egyesületünk tagjai sok ötlettel, felajánlott lehetőséggel bővítették az Akadémia színvonalát.

Az Akadémia elmúltával jöttek a szorgos hétköznapok. Mivel Békés megyében a megyeházán működő Megyei Tudományos Tanács vállalt feladata volt a tudományos kiadványok megjelenítése, így számunkra a *gyakorlati munka segítése volt az elsődleges cél*. Szakkörvezetők módszertani napjai, táborok szervezése, tábori munkához segítségnyújtás stb. Hálózati munkánk eredményeképp 22 olyan honismereti, helytörténeti szakkörrel, egyesülettel bővült az egyesületünk, akik még ma is folyamatosan tevékenykednek.

A kezdeti időkben *Balogh György* mezőkovácsházi könyvtáros, *Rindó József* és neje kondorosi tanár házaspár, *Borbíró Lajos* füzesgyarmati helytörténész, *Miklya Jenő* szeghalmi tanár, *Takács László* hattonyai középiskolai tanár, *Kiss Horváth Sándor* orosházi helytörténész, *Pleskonics András* pusztaföldvári tanár, *Nagy Ferencné* mezőberényi népművelő, *Pelle Ferenc*, *Hankó András* békéscsabai helytörténészek, *dr. Jároli József* történész és levéltáros mutatták a példát, hogyan kell a helyi értékeket szisztematikusan gyűjteni, rendszerezni és megjeleníteni. Több tapasztalatcsere utat szerveztünk, hogy tanulhassunk egymástól. Sajnos, alapító tagjaink egyike-másika már elköltözött a földi létből, de mi továbbra is hálásak vagyunk azért az elkötelezett magas szintű munkáért, amit tanulhattunk tőlük.

Megyei táboraink főleg gyerekeknek és középiskolai diákoknak szerveződtek, hogy minden ideológiai manipulációt kiiktatva, ismerjék a múlt történéseit, becstüljék szüleik, nagyszüleik napi küzdelmét, akiknek olykor az életben maradásért kellett helyt állni. Hiszen tudtuk valamennyien, hogy a történelem tankönyvek nem mindig az igazságot tartalmazták. Dombegyháza, Bélmegyer, Battonya, Geszt, Medgyesegyháza voltak a néprajzi, szociográfiai, szociológiai, helytörténeti táborok helyszínei. Különbösen emlékezetesek voltak azok a komplex táborok, ahol a színjátékokkal összevonva dolgoztunk, s a tábor végén a problémátérkép mellett szerkesztett műsorban mutattuk be a helybelieknek a tőlük gyűjtött, feldolgozott anyagot. Mezőhegyes, Békés-Tarhos, Battonya, Sarkad, Gyula sőt 1992-ben Nagymuzsalyon-Kárpátalján is megszerveztük ezt a típusú tábort, Kovács Katalin és a helybeli Vidnyánszky tanár házaspár segítségével.

1996-ban a Millecentenárium évében két nagy rendezvényünk is volt: a Körösvidéki Drámapedagógiai Társasággal, az Országos Honismereti Szövetséggel, a Vésztői Sinka István Művelődési Központtal az Erdélyi Drámapedagógiai Társasággal, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társasággal és a Megyei Művelődési Központtal közösen megrendeztük Vésztő-Mágoron a tizenéves gyermekek számára a „*Sámándobok szójlatok!*” Kárpát-medencei történelmi játszóházat közel 300 fő részvételével.

Ugyanebben az évben indítottunk megyei támogatással egy 10 előadásból álló *Milleneumi Diákakadémia*t középiskolások számára, melynek központi témája természetesen a honfoglalás volt. A téma legjelesebb szakértői, kutatók, történészek, régészek tartottak hétvégeken előadást 50-60 megyei középiskolás számára. Célunk kettős volt; a) olyan információkhoz juttassuk a fiatalokat, amelyek nem szerepelnek a történelemkönyvekben, b) élővé tegyük a múlt szereplőit, hiszen az élmények segítségével még inkább elmélyíthető egy tudásanyag. (Ez utóbbit hivatott szolgálni a történelmi játszóház. Október végén zárult a kétnapos *Országos Honismereti Diákakadémia*val, ahol a diákok saját kutatásaik ismertetése mellett mellett megemlékeztünk névadóinkról is, élvezhettük Kerecsi Ágnes, a chanti sámnok kutatójának élménybeszámolóját, és Aradon elhelyeztük a vértanúk emlékművének a megemlékezés koszorúját. Ekkor határoztuk el az Országos Honismereti Szövetséggel együtt, hogy az Országos Honismereti Diákakadémia – hasonlóan a felnőtt Akadémiához – minden évben megrendezzük. Még kétszer Békéscsaba adott otthont a rendezvénynek, majd 1999-től országos vándorlásba kezdett. Minden évben más-más megye szervezi, ezzel is segítve a hon jobb megismerését.

1994-ben változás történt az egyesület élén. Dr. Jároli József sok munkájára való tekintettel lemondott elnöki tisztéről, alelnökként maradt tovább az egyesületünk tagja. *Dr. Krupa András* néprajzkutató vette át tőle a stafétát.

1997-ben szerveztük meg a két határt is átívelő „*A térség, amiben élünk*” elnevezésű hároméves határmenti multikulturális projektet. A térség amiben gondolkodtunk: Békés–Csanád–Csongrád–Zaránd–Torontál megyék területe. E táj történelmének megismerése elválaszthatatlan a környező nemzetiségek csoportjainak megismerése nélkül. Példaértékűnek tartjuk ezt a programot, hiszen Arad, Horgos, Szeged, Békéscsaba civil szervezetei és tudományos intézményei fogtak össze, hogy középiskolások diákok, egyetemisták számára szakszerű vezetés mellett terepet adnak a magyarok és nemzetiségek évszázados együttélésének kutatásához, hogy szemügyre vegyék a magyarság és a különböző nemzetiségek azonosságait és különbözőségeit. Néprajz, történelem, szociológia és rituskutatás folyt párhuzamosan a programban. Magyarországon a négy nemzetiségű Elek városka, Romániában a háromnem-

zetiségű Mácsa település, Vajdaságban Horgos falu lett volna a kutatómunka színhelye. Az első két helyen sikerült megvalósítani a tábort, a délszláv háború a horgosi tábor megszervezését lehetetlenné tette. (Sajnos, ez a háború is adalékkul szolgált a projecthez). Bár anyagi hiánya miatt a tervezett három nyelven nem sikerült a kutatás összegzését megjelentetni, de a magyar nyelvű kiadvány is jól dokumentálja azt a munkát, amit a résztvevők végeztek a három év során. Dr. Juhász Antal, Dr. Jároli József, Dr. Pászka Imre, Elena Rodica, Colta Demsea Dan, Gémes Balázs, Matekovits Mihály és Fabulya Lászlóné szakmai és szervezői vezetésével folyt a 3 határon is átívelő kutatás.

A munka egyik folytatásaképpen megszerveztük 2001 őszétől a csaknem egy évig tartó „*A velünk élő nemzetiségek*” programsorozatot, melynek kapcsán minden hónapban bemutattunk egy-egy Békés megyében élő nemzetiséget, kultúrájával, gasztronómiájával együtt.

2000-ben, hasonlóan az millectenáriumhoz, ismét Vésztő-Mágor adott helyet a háromnapos, határon átnyúló „*Zúgatók harangok*” történelmi játszótérnek. És szintén ebben az évben szerveztük meg „*A csodaszarvas nyomában*” gyermektábort Békéscsabán, melynek módszertani füzetét is megjelentettük.

Azok a határon átnyúló kapcsolatok, amelyeket még 1993-ban és 1994-ben alapoztunk meg, és 1996-tól Térségi Együttműködési Szerződésben rögzítettünk az új évezredben is továbbműködtek. Kevermesen a Bozó házaspár által kialakított helytörténeti gyűjtemény portája alkalmasnak mutatkozott gyermektábor megszervezésére is. Az elsőt 2001-ben szerveztük a polgárőrségtől kért ágyakon, kollégiumtól kölcsönzött plédekkel takarózva. Am az Aradról, Horgosról és Magyarország különböző helyeiről érkezett gyerekek mit sem tudtak a szervezési gondokról. A dohánytermelő falu múltja, a terpmunka, a gyűjtés és persze a szabadidős tevékenységek olyan jó élményekkel töltötték el őket, hogy megfogalmazódott az újbóli találkozás igénye.

2002-től így kiemelt programmá vált a „*Föld adta sors*” határon átnyúló gyermektábor, melyben egyesületünk több tagja is tevékenyen részt vesz. Bozó Vilmos és neje Sági Olga, Pelle Ferenc, dr. Jároli József, Fabulya Lászlóné a tábor felnőtt vezetői, velük egyenrangú segítők a határon túlról érkezett pedagógusok. Közülük is meg kell említeni Horváth Hilda horgosi magyar tanárt, ki középiskolás kísérő segítőtől vált a tábor állandó résztvevőjévé. Am Kevermesen van egy ifjú természetvédő csoport is, kik még 2001-ben általános iskolásokként vállalták föl a környék faunájának megismerését, állatvilágának védelmét. Így 2003-ban kibővült a tábor profilja a honismeret mellett természetvédelemmel is. A honismeretben témáink voltak a régi, még megmaradt kismesterségek, életútinterjúk népdalok, gyermekjátékok gyűjtése, a helytörténeti gyűjtemény leltározása, digitalizálása. Az előadások alapozták meg a faluban végett gyűjtőmunkát, s drámajáték segítségével mutattuk be az odateleültek mindennapos viszontagságait. Kézműves játszótér, sport- és szellemi vetélkedő, esti tábortűz melletti éneklés oldotta a komolyabb munkát.

A természetvédelemben a helyi növény- és állatvilág megismerése mellett kimozdult a tábor a környező tájak, települések felé is, ahol szakemberek segítségével tájékozódhattunk e terület élővilágáról. Közben felvidéki, sőt ebben az évben kárpátaljai csoporttal is bővült a tábor. Az MFB támogatásával sikerült a táborhelyet is bővíteni és módszertani kiadványt is megjelentethettünk.

Az Egyesület 2005-ben meghirdette határon innen és túl a „*Nagymamám, nagypapám mesélte*” pályázatot gyermekek részére, abból a megfontolásból, hogy ebben a felgyorsult, hajszolt világban elvesz az emlékezés lánc a nemzedékek között. Kellenek a nyugodt, meghitt percek, amikor az unoka kérdezhet arról a számára már történelmet jelentő világról, amiben a nagyszülei mindennapjaikat éltek. A történelemkönyvek nem tartalmazznak részleteket, pedig a lényeg ott rejlik a megélt történelemben. 72 pályázat érkezett, ebből 18 határon túlról. Bár jutalmat minden résztvevő kapott, de a Móra Ferenc Könyvkiadó sajnós, ígérete ellenére nem jelentett meg egyetlen kéziratot sem. Így a 2007-es pályázatban megismételt kiírás után már egyesületünk vette kézbe a kiadvány megjelentetését, s az MFB segítségével sikerült is kiadni.

2006–2007-ben egyesületünk bekapcsolódott a „*Vasárnapi Iskola*” programba, mely a határontúli magyar irodalom és történelem tanítás segítségét hivatott szolgálni. 2007-ben *Braziliából* jött vendégeink is voltak, akik a XIX. szd-ban kivándolt magyar őseik emlékeit és magyar kultúra sajátosságait keresték. Tanultak néptáncot, ismerkedtek a kézművességgel, és örömlükre felfedezték a hasonlóságot a magyar sámanéneklés és a dél-amerikai sámanéneklés között.

2008-ban a reneszánsz évről is megemlékeztünk, pályázatot hirdettünk általános iskolásoknak rajz, makett kategóriában, középiskolásoknak esszéírás kategóriában. Természetesen *Mátyás király és udvara* volt a központi téma. Az ország minden részéből és a határon túlról beérkezett szebbnél szebb rajz

zokból zsűrizett kiállítást szerveztünk Gyulán, amit utána a pályázatban részt vett iskolák egy része is kiállított. A nyertes esszéket pedig a Békés Megyei Hírlap jelentette meg.

2008-ban másik nagy határon átnyúló programot is szerveztünk. Megyénk nyolc településének honismereti gyermekprogramjaiból állt össze egy gyöngyfűzére a „*Hagyománylánc*” elnevezésű projekt. Békéscsaba, Dévaványa, Füzesgyarmat, Kardoskút, Kevermes, Kondoros, Körösladány, Újkígyós tagszervezeteink kapcsolódtak ahhoz a gyermekeknek szervezett nyári programhoz, aminek a honismeret, helytörténet, természetvédelem volt a tárgyköre. Ebből négy táborunkban határon túli gyermekek is részt vettek. E programról is készült dokumentum jellegű kiadvány.

Jelenleg megyei internetes középiskolás vetélkedőt szervezünk a Tudásházzal és a Békés Megyei Hírlappal közösen a *Honismeret Napja Napja* tiszteletére a megyei diákság számára az 1849-es események 160. évfordulója alkalmából. A *felnőttek számára* 1999-től vált hagyományossá az évenként kétszeri továbbképzés lehetősége megyei szinten. A kevermesi KEHOFA Egyesület tavasszal, cseresznyeérés idején, a füzesgyarmati Csánki Dezső Egyesület pedig ősszel, szeptemberben szervezi meg a *Megegyei Honismereti Napot*. Itt előadások, megemlékezések, aktuális megbeszélések keretében találkozhatnak egyesületünk tagjai.

1996 óta rendszeresen részt veszünk Aradon, az október 6-i rendezvényeken, valamint a Békéscsabán működő Civil Egyesületek Szövetségének programjain.

A nyertes pályázatoktól függően *konferenciákat* is szervezünk, pl: 1998-ben „Fényes szellők” konferencia és kiállítás 1948-ról, 1999-ben a „A sámán nyaklánc”, 2000-ben a „Térség, amiben élünk”, 2004-ben Karácsonyi János Emlékünnepség és konferencia, 2005-ben az „Átadás-megértés-közvetítés-kölcsönösség” regionális, határon átnyúló konferenciákat. A 10 éves évfordulókat Európáig és Honismeret konferenciával, a 15 éves születésnapunkat kiállítással és a Bácsországi folyóirat estjével ünnepeltük meg.

Természetesen az *Országos Honismereti Szövetség* által meghirdetett programok mindegyikének is lebonyolítói az egyesület tagjai, hol megyei, hol regionális szinten. Itt említhetnénk az országos diákvetélkedőket, az Iskola és Honismeret konferenciát, az Akadémiákon való megyei részvételt. Jelenleg is társszervezőként dolgozunk együtt a XXXVII. Országos Honismereti Akadémia és a XIV. Országos Honismereti Diákadadémia előkészületein.

A főbb eseményeket *honlapunk* is tükrözi. Mivel egyesületünkben még nem akadt az informatika iránt oly lelkes tag, hogy minden bejövő információt azonnal föltegyünk, így kissé megkéskéve jelenik meg az a munka, amit az egyesületünk tagjai, önzetlenül, a terület iránti elköteleződésből végeznek. De reméljük, hogy az új nemzedék, aki a mi táborainkban fertőződött meg a honismeret szeretetével, hamarosan ennél megoldásában is segítségünkre lesz.

Fabulya Lászlóné

A jászjákóhalmi Horváth Péter Honismereti Kör ünnepe

Négy és fél évtizede Váradi Zoltán – a település jeles pedagógusa – hívta és szervezte honismereti szakkörre mindazokat, akiket érdekelt szűkebb pátiriájuk közelebbi és távolabbi múltja. A szakköri tagok „megvallatták” a földet, mely természetesen rejtett és rejt magában beszédes kincseket, de szemügyre vették a földfelszín tárgyi világát, a rajta élő emberek szellemiségét, gondolkodásmódját, történetét is.

Gimnazistaként lett tagja ennek a tiszteletreméltó csoportosulásnak *Fodor István Ferenc*, aki később az alapító Váradi Zoltán örökébe lépett és olyan munkát végzett választott és vállalkozó munkatársaival együtt, amely előtt méltán tisztelgett számos honismereti szakkör tagsága 2008. november 15-én. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy ennek a szakkörnek messzire ható kisugárzása van. Összesen tizenhat szervezet köszöntötte a jubiláló *Horváth Péter Honismereti Kört*. Elsősorban a Jászág képviselőtében szóltak meg a szakkörvezetők, de Jászszentlászló, Abony, Apátfalva és Ózd képviselői is megszólaltak, hiszen ott is a jász kirajzás máig ható emléke él és némely szokást ma is a magukénak vallanak, azaz követik a kibocsátó közeg hagyatékát.

Ugyanakkor a tudomány megalapozását is jelenti ennek a szakkörnek a léte. Ezért a tudomány képviselői is megjelentek, hogy megmutassák: milyen helyet foglal el a Jászság a magyar tudományosságban, mihez szolgál alapul, mit tesz és tett hozzá az itt folyó kutatások révén annak gazdagodásához.

Dr. Fodor István régész, címzetes főigazgató Árpádról és koráról, *dr. Selmecezi László* régész a jászok megtelepedéséről tartott emlékeztető előadást, végül *dr. H. Bathó Edit* a Jász Múzeum igazgatója vallott a Jászság helytörténetéről. A zene is tisztelgett a jeles ünnepen. A helyi dalárda a Jászságban gyűjtött dalokat elevenítette fel, majd az apátfalvi *Borbély András Band* húsztagú fűvőszeneke adott rangos műsort. A közönség nagy tetszéssel fogadta a szép teljesítményt. Meghatottan hallgatták *László István Péter* helyi költő „Tanyai imádság” című versét, és *Halász Péter* – a Honismereti Szövetség elnökének – Szüle Katalin által felolvasott levelét.

Mindennek alapos és gondos támogatója, mindennapi segítője az elszármazott jászok Budapesten működő egyesülete (Jászok Egyesülete), melynek elnöke *dr. Dobos László* emelkedett szavakkal méltatta a Kört és „A Jászságért-díjas” vezetőjét, *Fodor István Ferencet*.

Nagy szerencsének tekinthető, hogy a magyar honismeret vezető szakemberei rangján értékelték ennek a körnek a munkáját, s benne Fodor István Ferenc sokoldalú munkásságát. Ezévből a Magyar Kultúra Napján átvehette a Magyar Kultúra Lovagja kitüntetést az Uránia Nemzeti Filmszínházban, majd a Magyar Sajtó Napján – március idusán – a Lant és Toll-díjat honismereti írásaiért, humoros-filozófiai cikkeiért.

Dr. Farkas Ferenc

Középiszkolások honismereti vetélkedője Balatonfüreden

Balatonfüreden a Lóczy Gimnázium adott otthont 2009. április 18-án a II. Veszprém megyei Középiszkolai honismereti vetélkedőnek. A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület – a Veszprém Megyei Közgyűlés támogatásával – a Honismeret Napja tiszteletére évente megyénk más-más városában szervezi meg a vetélkedőt.

Balatonfüredre hét középiszkolából, 12 három fős csapat érkezett a felkészítő tanárok vezetésével a megmérettetésre. Cserép László, a város Polgármesteri Hivatalának osztályvezetője megnyitójában tájékoztatta a fiatalokat a Kultúra Városának jelenlegi fejlesztéseiről. Karika Erzsébet helytörténész ismertette a 100 éve született dr. Zákonyi Ferenc honismereti munkásságát, majd a Bél Mátyás-díjas Rásky Mihályné tanár, játékvezető méltatta a polihisztornak tartott és a „Magyarország nagy díszé” jellezővel illetett Bél Mátyás életét.

A vetélkedő kezdetén a csapatok bemutatkozásként, többségében képekkel alátámasztva ismertették iskolájuk vagy lakóhelyük történetét. Első feladatként térképen be kellett jelölniük Balatonfüred középiszkolai településeit (Papsoka, Siske, Füred, Kék, Áracs és a Magyare), majd Füred hegyeit és vizeit. Érdekes feladatnak számított a színes képeken kivetített helyi emlékjelek alkotóinak és helyeinek meghatározása. Már nehezebb feladat volt a balatoni város híres épületeinek történeti bemutatása. A villámkérdések során reformkori nagyjainkat kellett felismerniük a versenyzőknek. A rejtvényben híres füredi személyiségek neveit rejtették el, majd a Tihanyi apátság alapító levele mintájára készült ismertetőt kellett kiegészíteniük a csapatoknak. A vetélkedő befejezéséként TOTÓ kitöltésével Balatonfüred és környéke helytörténeti és természeti nevezetességeit jelölték be a középiszkolások.

A Somfai Balázs, a Veszprém Megyei Levéltár igazgatóhelyettese által vezetett zsűri az Egry József Középiszkola, Szakiskola (Zánka) „A” csapatát (Dallos Zsófia, Babodi Nóra és Baracskai Dávid, felkészítő tanár György Péter) hirdette ki győztesnek. Második helyen a Lóczy Lajos Gimnázium Két Tanítási Nyelvű Idegenforgalmi Szakiskola (Balatonfüred) „C” csapata végzett, míg a bronzérmes a Padányi Bíró Márton Római Katolikus Gyakorlóiskola (Veszprém) csapata lett. A szép beszédéért Dallos Zsófia különdíjban is részesült. A vetélkedőn résztvevők a Balatonfüred Városért Közalapítvány, a Művészetek Háza (Veszprém) könyvadományaiiban részesültek, a győztesek pedig az EURONICS Műszaki Áruházlánc ajándékát vehették át.

Bándi László

Kisebbségi néprajzkutatók elismerése

A Magyar Néprajzi Társaság PRO ETHNOGRAPHIA MINORITATUM (A Kisebbségek Néprajzáért) díját 2009-ben két néprajzkutató, elsősorban a moldvai csángók kultúrájának kutatásáért és közkinccsé tételéért kapta meg. Közöljük a díjjal járó laudációk szövegét.

DOMOKOS MÁRIA. Az MTA Zenetudományi Intézete Népzenei Osztályának vezetője. Értékes, sokrétű tudományos munkásságának kiemelkedően fontos része a moldvai csángók ügyének képviselete és néprajzi-népzenei sajátosságai vizsgálata. Tanulmányai közül többet, a téma nemzetközi érdeklődésre számot tartó volta miatt, idegen nyelven publikált. Szerkesztőként és lejegyzőként a moldvai mellett a gyimesi csángókról szóló kiadványokban is közreműködött.

HALÁSZ PÉTER. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus főtanácsosa. Domokos Pál Péter tanítványaként, annak halálát követően a moldvai csángómagyarok tárgyi és szellemi néprajzának első számú kutatója. Sokat tett a csángóügy társadalmi ismerteté tétele érdekében is. A honismereti és az önkéntes gyűjtőmozgalom egyik legaktívabb képviselője több mint negyven éve. 1974-től szerkeszti a Honismeret folyóiratot. 1990-től, megalakulásától a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület titkára.

In memoriam

Búcsú dr. Busa Margittól (1914–2009)

Tisztelt gyászoló gyülekezet!¹

Margitka, ahogyan az Országos Széchényi Könyvtárban ismerték, izig-véríg kutató bibliográfus volt. Könyvtáros, gyakorlatilag már az egyetemi időkben is, aztán a nemzeti könyvtári sokrétű munkakörei során, s az nyugdíjas éveiben is, mondhatni szakemberként és magánemberként egyaránt. Életének utolsó hónapjaiban is, utolsó karnyújtásaival is bibliográfiát szerkesztett!

Összegző, rendszerező képessége már az egyetemi padosorokban is előtűnt. 1945-ben fejezte be az egyetemet magyar-latin-történelem szakon, s már ekkor rábízták a tanszéki könyvtár kezelését. A nemzeti könyvtárban az igazgatási osztálytól a Kézirattáron át, s természetesen a Hírlaptáron át vezetett útja. Mindvégig könyv-, könyvtár és könyvszeretet jellemezte. E szakma iránti szeretet, odaadás és a végtelen lelkesedés volt az, ami a társosztályok munkatársai előtt is elismertséget fokozta.

Majdnem 30 esztendőn át volt az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ezt követően még több mint két évtizedig az olvasótermek szorgalmas látogatójaként végezte tudományos kutatásait. Amikor egészségi állapota ezt már nem tette lehetővé, otthon, gazdag könyvtárának anyagát, és az évek során kigyűjtött céduláinak ezreit felhasználva végezte tovább munkáját – immár mondhatjuk – élete utolsó napjaig. Az Úristen kegyelméből: tiszta elmével – mindvégig.

Hatalmas mennyiségű, példaértékű és mérhetetlenül értékes könyvtárosi, irodalomtörténeti munkát vállalt. Emlékszem, amikor jó tíz évvel ezelőtt munkáját segítőnek, maga mellé rendelhető ifjoncekat kért a könyvtártól, azok sem mindig bírták vele a tempót. Irodalomtörténészként is ugyanilyen kitarító és maximalista volt. Nem csoda, hiszen Kazinczy-kutató, Kazinczy-szerelmes volt. Egyetemi évei óta foglalkozott Kazinczy Ferenc életével, munkásságával. Az életművel kapcsolatos első bibliográfiája még 1980-ban látott napvilágot, több mint 330 oldalon, s akárcsak e nagy szerelme, Kazinczy, ő is egy értékes ügy igaz szolgálatának tekintette egész életét. Minden idegszálával és szabad akaratával.

Már nyugdíjas volt, amikor legnagyobb sajtóbibliográfiái gyűjtése, a Rákócziól az 1848-as szabadságharc végéig terjedő időszakban megjelent hírlapok és folyóiratok adatait és azok lehelhelyjegyzékét

¹ Elhangzott a temetési szertartáson Budapesten, 2009. március 23-án.

egybegyűjtő munkája megjelenhetett, 1986-ban. Azóta több mint húsz év telt el! Aktív és eredményes húsz esztendő! Mert ahogyan Margitka, Margit néni elkötelezett könyvtárosként és elhivatott sajtóbibliográfusként dolgozott a nemzeti könyvtárban, ugyanúgy nyugdíjas éveiben is rendkívüli aktivitással vetette bele magát a szívének oly kedves kutatómunkába.

A „hivatali” munkaviszony megszűnése nála valóban csak időzöjles lehetett, hiszen ekkor következett csak el számára az az időszak, amikortól – ahogyan ő maga fogalmazott – „*minden nap kutatónap (...)* nincs többé semmi szolgálati kötelesség, ami fékezné munkája mohó lendületét”, mely így „*látástól vakulásig tart, szünet nélkül, és – tette hozzá – mindhalálíg*”. Olyan munka volt, melyet önként, szeretettel vállalt, annak minden nehézségével, problémáival, s talán befejezhetetlenségének tudatával együtt. Az egyre több idejét felemésztő szellemi feladat vállalt, édes rabság volt, mely rabság – ahogyan ő maga írta ezt – „*egyre jobban a hatalmába keríti, bilincsbe szorítja*” az embert, de egy olyan időtöltés, mely „*a magunk akarataival, önként, szívesen vállalt, édes-kedves, szeretett rabság*”. Mindannyiunk szerencséjére, nem is akart előle menekülni egy percre sem. Komolyan gondolta, hogy mindhalálíg folytatja elkezdett művét. Akkor is, ha tudta, a folyamatos íróasztali munka sok-sok lemondást követel. A folyóiratkegötegek, a jobb esetben nyomdafesték, rosszabb esetben penészszagú kötetek száza-
inak, sokszor szétmálló példányok maradékának feltárását, bibliográfiai leírását mégis örömmel, végte-
len szakértelemmel és türelemmel vállalta. Vállalta, mert tudta: a hiánypótló munka égető sürgetése, szükségessége, időszerűsége mellett is sietni kell, nemcsak az állományok olykor siralmas állapotai mi-
att, de saját ideje, saját élete miatt is: „*hogy a sok szép munkatervünk megvalósítása beleférjen életünk-
be*”.

Élete ezért volt igaz szolgálat! Hivatása volt maga ez a szolgálat, életét és munkáját egybefonva, a szó legnemesebb értelmében. Busa Margit hatalmas gyűjtését 71 hazai és 22 határon túli könyvtárban végezte, neve – Szinnyei Józseféhoz és más nagy bibliográfusokéhoz hasonlóan – joggal vált fogalom-
má a témát kutatók körében. Háromkötetes hirlap-bibliográfiája tartalmazza a Magyarországon magyar
és idegen nyelven, továbbá a külföldön megjelent magyar vonatkozású hirlapok és folyóiratok lelőhe-
lyeit, szakirodalmát.

A Szinnyei-díj után 2006-ban – több mint félszázados könyvtárosi szolgálat után – méltán nyert *Bibliothecarius Emeritus* címet korábbi szeretett munkahelyétől, az Országos Széchényi Könyvtártól! A hagyományteremtő módon megalapított cím ugyanis az „*életpálya-jellel végzett könyvtári mun-
ka*” honorálására, elismerésére szolgál, ám több mint egy egyszerű megtisztelő gesztus: a konkrét támo-
gatás mellett – akárcsak a Professor Emeritus cím esetében – a kiemelkedő tudományos életpályát ma-
ga mögött tudó, címet elnyert kolléga, a hivatalos munkahelyi távozása után is visszajár utódai, tanítvá-
nyai körébe, használhatja az intézmény infrastrukturális eszközeit. Busa Margit tapasztalatainak, gyűj-
teményismeretének átadásával és személyes példamutatással egyaránt növelte utódai, kollégái szaktu-
dását. Bizom benne, hogy munkája és különösen munkabírása erősíti a fiatalabb generációk szak-
mai-hivatásbeli elkötelezettségét is.

Édes-kedves rabságának időszakáról, boldogító nyugdíjas éveiről egyszer így vallott: „*ne siessetek,
még néhány évig nagyon szeretnék raboskodni!*”

Az az igazán szép kor, melyet megélt, tanúbizonysága, hogy kérése nem pusztán meghallgattatott,
de a kapott idővel ő maga is jól és hasznosan sáfarkodott. A kapott talentumokat mindannyiunk szeren-
cséjére, igencsak megsokszorozta. Köszönet érte, Margitka!

Boka László

KÖNYVESPOLC

Magyar Nemzetstratégia

Napjainkban a magyar értelmiséget mind gyakrabban éri az a vád, hogy nem tesz eleget értelmiségi hivatásának, mert nem emeli fel szavát a politikai életet és társadalmunkat jellemző olyan jelenségek ellen, mint az erkölcsi válság, a korrupció, a politikai hazugság, valamint az egészségügy, az oktatás, a művelődés silányítása, nemzeti hagyományaink meghamisítása, tagadása. Ha eltekintünk az értelmiség lejáratásának céljától, s ha van is némi alapja, akkor is utalni kell arra a csekély lehetőségre, amellyel az értelmiség szava eljuthatott a társadalomhoz. A 2008 karácsonyán megjelentetett „Magyar Nemzetstratégia” azonban minden ilyen vádat eltörlő.

A tanulmánykötet – Jókai Anna, Jelenczki István, Piukovics Gábor ajánlása és Zétényi Zsolt bevezetője után – tíz részből áll: az *életisztelettel* (Kellermayer Miklós, Vértessaljai László, Hegedűs Lóránt, Szabó Gyula, Kisida Elek, Molnár V. József), a *nemzetudattal és a gyökeres alkotmányreformmal* (Kocsis István, Tóth Zoltán József, Zétényi Zsolt), a *társadalomgazdaságtannal* (Pozsgay Imre, Vass Csaba, Bognár László, Lóránt Károly, Mándoki Andor, Varga István), a *vidékfejlesztéssel és az értékalapú földpolitikával* (Nagy Bálint, Tanka Endre), az *oktatással, neveléssel, kultúrával* (Andrásfalvy Bertalan, Baranyi Károly, Jankovics Marcell), a *népesedéssel és az egészségügygel* (Fekete Gyula, Bene Éva, Papp Lajos), a *környezetvédelemmel és az energiagazdálkodással* (Oláh János, Járósi Márton), a *médiával* (Kondor Katalin, Varga Domokos György), a *civil gazdasággal és társadalommal* (Nováki Erzsébet, Csizmadia László, Drábik János, Vezér-Szőrényi László), a *nemzetegységgel* (Duray Miklós, Emödy Csaba Renzo, Borbély Imre, Molnár V. József, Jelenczki István) foglalkozó tanulmányokból. A szerzők – ki-ki a maga szakterületén – látleletet adnak a magyar társadalom jelenéről, de megfogalmazzák elképzeléseiket is a jövőről. Ezt a hatalmas (775 oldal) munkát úgy is fel lehet fogni, mint a magyar értelmiség kormányprogram szellemi alapjakénti ajánlását egy magyar, magyarul európai jövőt tervező kormánynak. Erre a tanulmánykötetre lehet (lehetne), kell (kellene) kormányprogramot építeni.

Természetesen itt lehetetlen a majd' félszáz (39) tanulmányt, gondolatot akár vázlatosan is ismertetni. A magyar nemzet jelenleg annyira beteg, hogy nem lehet egy területet kiválasztani, mint a „legbetegebbet”. Az azonban elfogadható, hogy egyik legnagyobb betegség az az erkölcsi válság, amelyre civil szervezetek, egyházaink, értelmiségünk nemzetünkért aggódó tagjai minden lehető alkalommal rámutattak. Ezt e kötet több tanulmánya is érinti. Ennek okát többen a magyarság nemzetudatának felszámolásában látják, a nemzeti, polgári és keresztény értékrend tagadásával és tagadatásával. A nemzetudat alapja hagyományaink összessége, amelynek nemzetfenntartó szerepét többen is kiemelik. Ennek újraéledése, a szellemi értékek előtérbe helyezése az er-

kölcsi válság felszámolásának kezdete lehetne. Hagyományainknak, múltunk értékeinek elismerése lehet konzervativizmus, ez azonban – Jókai Anna szavaival – „nem leragadás a múltban, hanem szárnyacsapás a jövőbe.”

Természetesen a „Magyar Nemzetstratégia” szerzői és a velük azonos szemléletűek nem sajátíthatják ki (és aligha akarnák kisajátítani) kizárólag maguk számára a „magyar értelmiség” meghatározást. Am ennek a meghatározásnak szigorú követelményrendszere van. Nem tartható igaznak ugyanis az a – magyar társadalom egy részében elfogadott – vélemény, hogy értelmiségi az, akinek felsőfokú képzése van. A felsőfokú képzés egyes, sok ismeretet követelő foglalkozások követelménye. Akkor lesz az értelmiség tagja, ha Isten-adta képességével, tehetségével, kreativitásával, szorgalmával társadalmi értéket hoz létre, és ezt Istentől kapott adományként elfogadva szolgálatával átadja az egész nemzetnek. ... és ez nem foglalkozásfüggő.

A jövőben egy erős Magyarországra van szükség. Csak egy szellemileg, kulturálisan, gazdaságilag és politikailag erős, szilárd erkölcsi alapon álló Magyarország – amelynek polgárai elhivatott nemzetudattal rendelkeznek – képes megfelelni szerepének a Kárpát-medence közepén. Ennek megvalósításához kellene azok a változtatások, amelyeket a magyar értelmiség fogalmazott meg és – ma már – teszi ezt folyamatosan, amint a „Magyar Nemzetstratégia” kötet tanulmányai is bizonyítják.

Magyar Konzervatív Alapítvány és Püski Kiadó. Bp. 2008.

Gedai István

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA:

Ipari Táj

Gyárak, bányák, műhelyek népe a XIX–XX. században

Az ipari munkásság életmód kutatásával korábban is foglalkoztak. A hazai néprajztudomány elsősorban a kézműves- és a kisipar területén vizsgálódott, de érdemi eredmények születtek a gyáripari munkásság összetételének alakulásával, életmódjával, mindennapjaival összefüggő kutatásokból is, elsősorban a hazai munkáshagyományok, a munkásfolklor területén. A gyári- és a nagyipar azonban elsősorban a történeti muzeológia szakterülete volt az 1990-es évekig. Harmadik szakterületként a szociológiát sorolhatjuk ide, elsősorban az 1970–1980-as években a fővárosi és a vidéki munkásság és életmódja „felfedezésé”-nek érdemeivel. Korai előzmény is ismert, amikor is a XX. század elején elsősorban statisztikai indítatású munkásszociológiai kutatások és összefoglalók születtek. Az üzem- és vállalatörténetek, a cég- és szakmai monográfiák is érintették a kérdést, de csak az adott szűk területet illetően. A teljes-

ségre törekvő és napjainkig nyúló egységes feldolgozás azonban mindeddig nem történt meg.

A kötet két módszertani jellegű fejezettel indul. Az egyik a régi gömői bányászletről szól. A Kárpát-medencei bányászat – és a hozzá kapcsolódó kohászat – egyik legfontosabb középkori központja ezen a vidéken: Borsod, Gömör és Torna vármegyék területén alakult ki. Az egészen a XX. századig zajló érckitermelés munkaeszközeinek, bányászati szakszavainak vizsgálata mellett a velük kapcsolatos korabeli termelési technológiákat is ismerteti. Érdeklődése központjában természetesen a mindennapokhoz fűződő témák – a lakás, a viselet, az étkezési- és tárgykultúra, a sajátos földalatti világ erős hiedelemvilága, a bányászfolklor – hangsúlyosan jelennek meg. A bányász- és kohómunkás, a fuvaros, a szénégető stb. élete egyben a vidéki nép nehéz sorsközösségét is jelentette.

A másik fejezet a munkáskultúra hagyományos elemeinek, a munkáséletmódnak és kutatásának módszertani összefoglalása. A klasszikus kapitalizmus hazai korszakában a munkásság kialakulása lassú folyamat volt. Különös és sajátos területe volt a vasiparban és az egyre jelentősebb teret nyerő szénbányászatban foglalkoztatottak sajátos – a hagyományos paraszti létől jelentősen eltérő – életmódja, s nem utolsósorban életük nem munkához köthető színtere, a kolónia sajátosan egyedi és zárt világa.

A polgári kori iparoság, a kisiparoság tárgyalásánál túllép az előző fejezetek észak-magyarországi régióján, a munka már az egész országot átfogja. Plasztikusan megrajzolt képet kapunk a céhrendszer felbomlásától, az ipartársulatok, az ipartestületek szervezeti keretei létrejöttével átalakuló iparos társadalom szinte minden részéről. Adatok gazdag halmaza mutatja, hogyan ment végbe az iparoság átalakulása, s az miként követhető az egyes szakmák kihalásával, új mesterségek megjelenésével. Évszázadnyi időszakon keresztül követhető, hogyan változott az iparosok társadalmi állása, vagyoni ártérteződése, alakultak belső viszonyaik, az inas- és tanoncéletől a mesterré válás minden lépcsőfokán.

Teljes kép tárul elénk a budapesti és a tőle sokban más vidéki kisiparoság életmódjáról, otthon- és lakáskultúrájáról, öltözködéséről és viseletéről, a háztartási és személyes tárgyi világáról, a társadalmi és családi életéről, egészen a közösségi hagyományokon és szokásokon át a lelki életig. Színesíti a képet, hogy olvashatunk a hazai életben mindenkor jelentős számú szervezetten kívüliekről, az iparendély nélküli kontárokra, a fuszókra, a himpellékekről.

A kis, a közepes és még a nagy műhelyek is – egészen a XX. század elejéig – megmaradtak a kézművesipari szinten. Nem, vagy csak elvétve lettek kiindulópontjai a gyárrá válás nehéz folyamatának. A kisiparból nálunk nem volt átmenet az azt követő középiparba, a nagyiparról már nem is szólva. Mint ahogy a céhes vándorlegényt nálunk csak késve és ritkábban követte a gyári iparokban szabadult legények általában nyugat-európai vándorlása, a fejlettebb gyártási és technológiai ismeretek megszerzése céljából. A hazai korai gyáripár két forrásból merítette egyre növekvő számú munkásságát. Egyiket a külföldi, elsősorban osztrák, cseh, délnémet területek fejlettebb iparvidékeiről származó szakmunkások nálunk munkát talált, s zömmel le is települt

rétege adta. A másik forrás a céhes hagyományokon alapuló kis- és kézművesiparban elhelyezkedni nem tudó – ám sajátosan sok nemzetiségű – szabadult céhlegények, vagy éppen a gyáripári termelés megjelenésével munka nélkül maradt önálló mesteremberek alkották.

A kötet részletesen ismerteti a kapitalizmus-kori hazai gyáripári fejlődés nagy lépéseit, a gyáripári technika és technológia – ezen belül is elsősorban a vasiparban, a (szén)bányászatban – alkalmazott újításait. Kirajzolódiák a bányabéli vagy éppen a gyári munkássá válásnak, általában is az ipari munkásság kialakulásának nehéz és problémákkal telített, gátakkal terhelt útja. A létrejött nagyipári körzetek az ipari munkásság addig soha nem látott koncentrációját jelentették. A munkástársadalom rétegződése, szakmai és egyéb tagozódása egyre inkább megfoghatóvá vált az 1900-as évekre, amikor is a nagyipári munkásság száma már meghaladta a kisiparban foglalkoztatottak számát. Az évszázadnyi idő alatt a munkásság önmagában is nagyot fejlődött, társadalmi helyzete és megítélése a korábbi feudális terhektől és maradványoktól jelentősen megtisztult, egyértelműen a polgári társadalom részévé vált. Az ipari bérmunkásság munkahagyományainak, életviszonyainak és életmódjának folyamatos változása követhető a lapokon, nem kihagyva a munka világa által megteremtett sajátos nyelvet, szakszargont, speciális kommunikációt sem.

Az ipari tájba nemcsak a sokszor valóban környezet- és tájformáló bányák, a gyártelepek tartoztak, hanem az egyre tömegesebb munkásság lakóhelyei is. A kapitalista bányá- vagy gyáripári vállalkozás akkor lehetett csak sikeres, ha a szükséges munkáskéz mindenkor – és a közelben – rendelkezésre állt. Ennek érdekében is a XIX. század második felétől a nagy részvénytársaságok alkalmazottai egzisztenciális háttérnek egy tekintélyes részéről maguk gondoskodtak. A bányák, majd még inkább a vasipari nagyüzemek körül kolóniákat, munkásgyarmatokat hoztak létre. Érdekes képet kapunk a kolóniák munkáslakásában zajló mindennapi életéről, a viseletről, a hazulról hozott vagy az éppen az új viszonyok között kialakult hagyomány- és hiedelemvilágról.

A jó szerkesztés és olvasmányos tótetet a gazdag és színes kép- és fényképanyag még teljesebbé teszi. Fejezetenkénti irodalomjegyzék, a végén igen bő tárgymutató és helyisnévtár egészíti ki. Az összefoglaló elemzés mellett még egy következő feladat is felvázolódik: minél hamarabb felmérni, és ha lehet, megőrizni a bányász- és munkáskolóniákat, feltárni az ipari munkásság még nyomon követhető életmódját, napjainkban gyorsan kopó hagyományait.

(Akadémiai Kiadó. Bp. 2007.)

Bencze Géza

PÉTER LÁSZLÓ:

Radnóti Miklós

Válogatott írások

A költő születésének centenáriuma alkalmából jól kézbe simuló, zsebkönyv alakú 260 oldalas könyvet adott ki a szegedi Bába Kiadó, amely *Péter László* professzornak Radnóti Miklóssal foglalkozó válogatott írásait tartalmazza. Az irodalomtudósnak Tömörkény Ist-

ván (1997), Móra Ferenc (1999), József Attila (2000), Juhász Gyula (2002) és Kálmány Lajos (2008) bemutatása után ez a hatodik olyan „monográfiapótló” kötet, amely különböző időszakban és indítatásból megjelent tanulmányok sorával a szegedi irodalomtörténet egy-egy jeles alkotóját mutatja be. A legújabb kötetben 34 hosszabb-rövidebb írás, 50 esztendő terméke foglalkozik Radnóti Miklós életével és költészetével. Van közöttük pársoros híradás, adatközlés, tomor jegyzet, lényegre törő recenzió, s van terjedelmes filológiai értekezés. Ami összeköti őket, az nemcsak a tárgyul választott költő személye, hanem az érdeklődés elsődleges táji kötöttsége is. Az első írás így kezdődik: „Radnóti Miklós 1930. szeptember 11-én jött először Szegedre...”, az utolsónak pedig ez az egyik záró mondata: „Ekkor [1939. február 5-én] járt utoljára Szegeden.” Nem véletlen tehát, hogy ezt a könyvet a honismeret nézőpontjából figyelemre méltónak tartjuk, tévedne azonban, aki azt gondolná, hogy csupán ennek az egyik évtizednek a helyi irodalmi krónikájával találkozunk benne. E tanulmányfüzér érdemi hozzájárulás Radnóti Miklós pályájának, költészetének vizsgálatához.

Péter László irodalomtudósi jellemzői nyilatkoznak meg ebben a kötetben is: a filológus felfedező hajlamától, a helyi motívumok vizsgálatán, művek érzékeny elemzésén át az eszmetörténeti összefüggések felmutatásáig. Először Radnóti születésének 50. évfordulóján írt arról, hogy Szegednek „különleges kötelezettségei” vannak vele szemben, nem elégedhetünk meg azzal, hogy a nemzeti panteonban ott a domborműve, az egyetem falán pedig az emléktáblája. Már akkor kiemelte a szegedi évek formáló hatását Radnóti pályaképében, amelynek motívumait későbbi tanulmányaiban részletezőbben is vizsgálta. Szakmai bátorság kell ahhoz, hogy valaki együtt bocsássa közre egy adott témáról fél évszázad alatt megjelentetett írásait. Gondoljuk el, hogy 1959 tavaszán milyen környezetben kellett megszólalnia Radnóti méltatójaként Péter Lászlónak, akit 1957 őszén a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntetésében bűnösnek mondott ki a bíróság, mert nem értett egyet a szovjet csapatok behívásával és a Kádár-kormány törvénytelen hatalomátvételével! 2009-ben egészen más az akusztikája ugyanannak a mondanivalónak. Ötven évvel ezelőtt azt tekinti kiemelendőnek: „Egyéni sorsa itt [vagyis pályája utolsó szakaszában] fonódott össze végtelen a munkásosztállyal: személyében ugyanazt az üldözöttest kellett elviselnie, mint amit a munkásosztálynak.” 25 éve úgy látta a pálya vége értékelését: „Radnóti nem szabad antifasiszta költővé” szükíteni; az is volt, de jóval több ennél: az egyetemes magyar gondolat, az emberiség és a szocializmus örök életű költője.” 20 éve – a költő naplójáról írva – kitért Radnóti katolicizmusára; annak alakulásában ugyancsak volt szegedi vonatkozás, hiszen Zolnai Béla professzort kérte fel keresztapának, és Sik Sándor keresztelte meg a budapesti Bazilikában 1943. május 2-án. De ma sem kendőzi el Péter László az ideológiai sítot: „nem hallgathatom el, hogy 1930 és 1934 közt Radnótira – éppen Szegeden – nagyban hatott a munkásmozgalom, mégpedig mind a legális, a szociáldemokrácia, mind az illegális, a kommunista is.” Vagyis: bár érzékeljük az adott kor lenyomatát az értékelés hangsúlyain, a szerző Radnóti-képén nem esik folt, vállalni tudja korábbi gondolatait. A szerzőnek a téma iránti tartós vonzalmát, elkötelezettségét igazolja

a tény, hogy e könyv utolsó hat tanulmánya 2009-ben született, talán ez is közrejátszik abban, hogy a teljes kötet a frissesség erejével hat.

Péter Lászlónak kezdettől az a véleménye – és erről az elsők között nyilatkozott meg –, hogy a költő életművének „nemcsak legutolsó szakasza tartozik a magyar lírai realizmus első vonalába”, és hogy a szegedi éveknek e líra fejlődésében figyelemre méltó jelentőségük van. Amikor Radnótiról szól, elsődlegesen ez a kérdés foglalkoztatja. Felkutatja azokat a hatásokat, amelyek 1930 és 1936 közt egyetemi hallgatóként, a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma tagjaként, albérletek lakójaként érthetők, emellett mikrofilológiai elemzésekkel dokumentálja a Radnóti-líra új szóképzési és stílusi elemeit, a kifejezés és a verselés változásait, a látásmód, a képalakítás érzését. A költő „tápai verseinek” (Tápe, öreg este; Pontos vers az alkonyatról), illetve a Juhász Gyula halálára írt elégiájának elemzésével szép példáját adja módszer eredményességének.

Érdekes tény, hogy bár a költő életművét mártírhálla, a „Bori notesz”-ben előkerült utolsó verseinek, a *Tajtékos ég* című kötetének megjelenése után egyértelmű elismerés övezte, a Radnóti-értékelést – Bori Imrénének Tolnai Gábor és Ortutay Gyula emlékezőseire, elemzéseire utaló kifejezésével – a „baráti irodalomtörténet-írás” jellemezte. Péter László folyamatos figyelemmel követi a Radnóti-kutatás eredményeit. Nem véletlen, hogy elsőként vagy az elsők között foglalkozott a költőről megjelenő monográfiákkal. 1966-ban értékelte Bori Imre könyvét (Radnóti Miklós költészet), az elsőt, „mely Radnóti életművét összefoglalóan elemzi”; 1978-ban Baróti Dezsőnek az első pályaszakaszt tárgyaló kötetét ismertette (Kortárs utlevelére); 1987-ben ő hívta fel a figyelmet Emery George terjedelmes angol nyelvű művére (The poetry of Miklós Radnóti); tekintetbe veszi Pomogáts Béla (1977), Nemes István (1979) és Ferencz Győző (2005) monográfiáit, s megalapozott véleményt mond Vasvári István (1967) meg Nagy Mariann (1991) bibliográfiájáról.

Természetesen azonnal tudomásul veszi az időközben felszínre került tényeket. Előbb ő is úgy tudja például, hogy Radnótinak „a náciizmus végvonaglásában tobzódó SS-ek oltották ki az életét”, hiszen ebben a közhitelben a költő német versmondata – „Der springt noch auf” – is közrejátszhatott. 1984-ben már tudatosítja: „Sajnos azóta tudjuk, Radnóti nem németek, hanem magyarok ölték meg”. S – éppen a tények tisztetele miatt – vitatkozik is. „Mendemondák Radnótiról” című írásában 30 évvel ezelőtt határozottan állást foglalt a hamis beállítással szemben, „mintha Radnótin mindenki segíteni akart volna, csak ő hártotta el magát a segítséget”. Húsz évvel később a források, a visszaemlékezések kritikai vizsgálatával terjedelmes tanulmányban segít hozzá bennünket, hogy világosabban lássuk a költő mártírhállának körülményeit.

Érthető módon: tényközlésben és elemzésben a legtöbbet az egyetemi évek jelentőségének megismeréséhez kapunk Péter László tanulmányaiból. Egyik legfrissebb írásában így összegezte Radnótiról: „Költészetének klasszicista fordulata – nem kis részben professzorának, a költő Sik Sándornak hatására – a szegedi évek érlelődése nyomán 1934-ben következett be.” A kötet tanulmányai tételesen fölírják azokat az élményeket, tárgyi

és gondolati elemeket, amelyek ebben a fordulatban közrejátszottak. 1930 júliusában értesült Radnóti arról, hogy miután a zsidók egyetemi tanulmányait korlátozó rendelkezések miatt a budapesti egyetemre nem kerülhetett be, fölvetették Szegedre. Szeptember 11-én érkezett oda, s másnap már felkereste a piarista rendházban Sik Sándort, a nagy tekintélyű esztétikaprofesszort, harmadnap beiratkozott a bölcsészkar magyar-francia szakára. Szerény albérletbe költözött, a zsidó menzán kapott kosztot, hamarosan baráti közösségre lelt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai közt, tápai falujáráson vett részt velük, előadásokat vállalt a munkásotthonban. Verseiben szinte azonnal megjelentek a szegedi benyomások motívumai; az „Újmódi pásztorok éneke” című, 1931 tavaszán megjelent kötetének 31 verséből 19 már Szegeden született. (A verseskönyvet az ügyész szeméremsertés és vallásgyalázás vádjával betiltotta, elkoboztatta. A pesti törvényszék decemberben a költőt 8 nap elzárásra ítélte, 1932 májusában a fővárosi ítéletábla ezt az ítéletet helybenhagyta, de végrehajtását egy évre fölfüggesztette.)

E kor hatásainak számbavételében nem feledkezhetünk meg a gazdasági világválság okozta társadalmi feszültségről; Radnóti beszámolt egyik levelében arról, hogy még Sik Sándor is forradalmi megmozdulásoktól tartott. Első egyetemi évének végére esett Radnóti párizsi útja (1931 júliusában és augusztusában töltött ott két hónapot). A Sorbonne-on is körülnézett, francia nyelvtanfolyamra iratkozott be, hatott rá a megtekintett gyarmati kiállítás, s egyik levelében megfogalmazta kiábrándulását a kommunista mozgalomból. Noha fel-felbuknak a Szegedre visszatérő Radnótiiban a gondolat, hogy átiratkozik a pesti egyetemre, egyre több szál kötötte a Tisza-parti városhoz. Megismerkedett az ott dolgozó Aba-Novák Vilmosmal, az Erdélyből odalátogató Tamási Áronnal és Ligeti Ernővel, sikerei voltak Sik Sándor és Zolnai Béla szemináriumai, előadást tartott a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumában, Hont Ferenc kérésére szavalóköröst írt, felolvasott verseiből a Dugonics Társaság ülésén, előkészítette újabb versköteteinek (Lábadozó szél, Újhold) kiadását. A „Lábadozó szél” visszhangja – elsősorban minden bizonnyal Babits Mihálynak a Nyugatban 1933 februárjában megjelent kritikája és Sik Sándor részletesebb szóbeli értékelése – indította meg Radnótiiban „a klasszicista fordulatot”. Első rimes verse, a „Pipacs” 1933 júniusában született, augusztusban a „Mint a bika” című versével tett újabb lépést az időmértékes verselés felé. 1934 elején a „Kortárs útlevéle”, az „Este a kertben” című versei jelzik Radnótiinak a kötött forma felé vezető útját, amelynek nagy alkotása a „Vénasszonyok nyara” meg a „Pontos vers az alkonyatról” 1934 augusztusában, illetve szeptemberében. Készült egyetemi tanulmányainak befejezésére; francia szakdolgozati témául a gyarmati egzotizmusnak a háború utáni francia irodalomban való megjelenését választotta, magyar irodalmi szakdolgozatát pedig Kaffka Margit művészi fejlődéséről írta.

Szegeden vetődött föl családi nevének (*Glatter*) hivatalos megváltoztatása, miután 1927. február 1-je óta használta már költői nevét, a *Radnóti*. Sokáig várt a hivatalos jóváhagyásra, pedig Sik Sándor Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter közbenjárását is kérte. Végül 1934 júniusában kapta meg az engedélyt, de – mi-

vel a Radnóti név állítólag védett volt – előbb *Radnói*, majd a költő tiltakozása után *Radnóczi* alakban fogadták el névváltoztatását. Ebbe beletörődött, ezután hivatalos iratain – doktori értekezése címlapján is – az utóbbi névalak szerepelt. 1934 júliusában „Summa cum laude” tett doktori vizsgát, de francia szakdolgozatát készítve, szakvizsgájára készülve még Szegedhez kötődött. Nyomatásban megjelenő Kaffka Margit-értekezésének kedvező visszhangja támadt, nemcsak Sik Sándortól kapott rá kitűnő minősítést, de a kritika is elismeréssel fogadta, többek között Rónay György, Schöpflin Aladár, Fejtő Ferenc írta róla. 1935 májusában sikerrel zárta le szakvizsgáit magyar nyelvészetből és franciából, szeptemberben pedig pedagógiából is, így megkaphatta középiskolai tanári oklevelét. Lezárult az a költő szegedi korszaka. 1939 februárjában meg ellátogott a Dugonics Társaságnak Sik Sándor 50. születésnapja alkalmából rendezett felolvasására, ahol Radnóti „Köszöntő” című verse is elhangzott a városházán, de azután többé nem vezetett arra az útja. Hetven éve járt utoljára Szegeden, de az ott kialakult kapcsolatok, barátságok java haláláig elkísérte.

Most, egy emberöltő múltán, a költő születésének centenáriumán – többek között – Péter László összegyűjtött Radnóti-tanulmányai idézik fel újra a költő és a város kapcsolatát. Az újraolvasásról ezt írta Radnóti 1937-ben, amikor Bálint György eredetileg újságokban megjelent cikkeit gyűjteményes kötetben kezébe vette: „Így, együtt, az egyes darabok új távlatot és új csillogást kaptak”. Ezt érezzük Péter László Radnóti-tanulmányainak együttes (újra)olvasása után is: az írások támogatják egymást. Ráillik erre a kötetre, amit Radnóti 1938-ban Hajnal Anna verseiről állított: „erősítik egymást, felelnek, együtt zengenek, folytatják egymást, és egymásra dobált fények felvillantják a részletek szépségét, de megvilágítják az egészet is.”

(Szeged 2009.)

Kováts Dániel

A pozsonyi Kalligram Kiadó műhelyéből

A pozsonyi Kalligram Könyv- és lapkiadó Kft. alapítási éve 1991, szlovák és magyar nyelvű könyveket jelentet meg. Feladatának tekinti a közép-európai térség kulturális közötti kapcsolatok, párhuzamosságok bemutatását, az együvé tartozás érzésének erősítését. Szépirodalmi és társadalomtudományi, történelmi és néprajzi műveket jelentet meg elsősorban. Internetes honlapjukon olvashatjuk a következőket: „Az 1991-ben alapított pozsonyi Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft. a magyar irodalom és könyvkiadás egyik legismertebb műhelye. Szerzőink és munkatársaink között megtalálhatók a kortárs magyar, illetve a közép-európai szellemi élet jeles képviselői. A szépirodalom mellett irodalomtörténeti, társadalom- és történettudományi, filozófiai-esztétikai munkák és gyermekkönyvek is szerepelnek kiadónk repertoárjában. Kiadványainkkal, kiadói programunkkal kezdettől fogva egységes magyarságban, tágabb értelemben egységes (Közép-)Európában gondolkodunk, közvetítő szerepet vállalva földrészünk népei, országai között.” Természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy csaknem két évtized kiadványairól átfogó, összegző, ér-

tékelő áttekintést adjunk. Csak néhány kiadványt (kiadványtípust) választottunk ki, elsősorban olyanokat, amelyek a honismeret témaköréhez szorosan kapcsolódnak.

Különösen fontosak számunkra a szlovák–magyar viszony múltjáról és jelenéről szóló kiadványok. A szlovák szerzők közül *Miroslav Kus?* (Pozsony, 1931) a prágai Károly Egyetemen diplomát szerzett politológus, 1989 után miniszter, majd pozsonyi egyetemi rektor magyarrá fordított könyvei korszakos jelentőségűek: Szlovák vagyok, szlovák leszek (1993). A magyarkérdés Szlovákiában (2002). Különös az utóbbi könyv olyan, amit minden magyarnak ismerni kellene. Az ebben közölt cikkek és tanulmányok keményen, egyértelműen, kertetés nélkül leszámolnak a szlovák mítoszokkal, széptés nélkül olvashatunk a magyarságot ért atrocitásokról (1945–1948), s arról, hogy milyen abszurd az, hogy a szlovák politika még ma sem képes bevallani egykori bűneit. Leírja, hogy amikor 1991 szilveszterén egy körkérdésre a következő kívánságot fogalmazta meg: „Kívánom, hogy minden szlovák keresztény imádkozza el e percben a miatyánk legalább egyetlenegy sorát magyarul!” A visszhang: viharos felhördülés volt, s a szerző kénytelen leírni, hogy azóta is a szlovák politika legjellemzőbb meghatározója a magyaroktól való elhatárolódás. A Beneš-dekrétumok dögében is egyértelműen fogalmaz, rámutatva a szlovák kormány-álláspont abszurdítására (1998). Az 1848-as legendák és a Jánosik-mítosz vonatkozásában is kimutatja a szlovák hamisításokat, ferdítéseket, csúsztatásokat, hazugságokat.

Grendel Lajos: Hazám. Abszurdisztán című könyve ürügyén írta le, hogy mennyi hazugságon alapult (alapul) a szlovák történelemoktatás. Lubomir Lipták (1930) monumentális összefoglalása (Szlovákia a XX. században) viszont jellemző módon a magyar vonatkozások kritikus kérdéseit (pl. a „lakosságserét”, a jogszfisztottság időszakát) „elkeni” – amire egyértelmű kritikával mutat rá Kus?. Lipták kötetéből magyar nyelvű válogatást jelentetett meg a Kalligram (2000).

A Kalligram kiadásában jelent meg Szlovákia története (2001.). Szerzője *Dušan Kováč*, a (szlovákok körében) különleges tiszteletnek és megbecsülésnek örvendő szlovák történész. Érthető, hogy a kiadó a magyar olvasók kezébe akart adni egy kézikönyvet Szlovákia történetéről, ami bizony nagyon hiányzott. A magyarországi kiadványok (pl. *Scarka László: A szlovákok története*. Bp., 1993) nemigen hozzáférhetőek és kis terjedelműek. Az iskolai tananyagban Szlovákia történetéről a szlovákiai magyar nemzedékek csak erősen (mondhatni szemérmetlenül) torzított történelmet ismerhettek meg, 1989 után sem változott meg alapvetően a helyzet. A korábbi időkhoz képest D. Kováč összefoglalása feltétlenül előrelépést jelent, de magyar kiadása arra alkalmatlan, hogy a Szlovákiának nevezett Kárpát-medencei régió valóságos történelmét megismerhessük belőle. Csak arra alkalmas, hogy felmérjük, mára meddig jutott el a viszonylag „toleráns” szlovák tudományosság.

A szlovák történetírás láthatóan nem tud mit kezdeni azzal az időszakkal, amikor még nem volt önálló államuk. Márpedig az 1918 előtti kor igen csak hosszú. A magyar honfoglalás előtti időszak sajátos nézőpontú interpretálásának taglalását itt most nem részleteznénk. A keresztény magyar állam működése viszont a szlovák történész szemében még mindig „zavaró tényező”. Meg-

döbbentő, ahogy elhanyagolja a ma Szlovákiának nevezett régióval szomszédos országokkal való kapcsolat bemutatását. Különösen a cseh vonatkozások elhallgatásában „jeleskedik”. Odáig megy, hogy meg sem említi a Magyarországon László néven uralkodó cseh Vencelt (1301–1305). Mostohán bánik a Jagellókkal is. Hosszasan lehetne még sorolni azokat a vonatkozásokat, amelyek tekintetében homlokegyenest eltérnek az általa leírtak a magyar történészek által föltárt (és bizonyított) adatoktól. A „magyar fobia” mellett a „cseh fobia” azért is abszurd, mert végre is a cseheknek köszönhetik a szlovákok mai államukat. A csehek nélkül 1918-ban a Felvidék Magyarország része maradt volna, s 1945-ben is a csehek mentették meg a Tiso-i fasiszta Szlovákiát a retorzióktól.

Rendeztek Pozsonyban az Agentura Pacis Posonium Egyesület vezetőjének, Frideczky Jánosnak köszönhetően egy történész konferenciát (2004. okt. 8–9.), amelynek eredményeként megjelent egy kötet: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel* (Kalligram, 2005). Jellemző, hogy Magyarországon nemigen figyeltek föl erre, pedig roppant tanulságos olvasmány. Ez nem utolsósorban *Czoch Gábor* főszerkesztő és szerkesztőtársainak érdeme. Magyar és szlovák történészek elemzik a város törtériájának főbb korszakait. Természetesen olyan gazdag múltú, és olyan jelentős történelmi forrással rendelkező városnak, mint Pozsonynak a történetét 486 oldalon csak vázlatosan lehet megismertetni, viszont amit leírtak, így is rendkívül figyelemre méltóak, az újdonság erejével hat. A kötet kötelező olvasmány lehetne Szlovákiában és Magyarországon is a felsőoktatásban. Megjelent szlovák nyelven is, kiegészítve a középkori pozsonyi igazságszolgáltatás történetét földolgozó tanulmánnyal (a magyar kiadásból a szerző késlekedése miatt maradt ki).

Igen tanulságos, hogyan lett többnemzetiségű városból 1918 után fokozatosan szlovák város, amelyben az 1945-ben elűzött németiség után a megmaradt magyarságnak csak perifériális szerep jutott. A fiatal szlovák történészek meglehetősen kendőzetlenül és őszintén tárgyálják föl, hogyan is zajlott le ez a homogenizálási folyamat. Persze némi kesernyessé szájjellegű győzeletük meg, hogy a befejezett tényeket akár bevallják, akár nem, azok bizony tények maradnak. A régi Pozsonyt végérvényesen és visszafordíthatatlanul átfőrmálták a „múltat végképp eltörölni” jelszó jegyében. Az internacionalista jelszó jegyében tevékenykedett már 1918-tól a polgári Csehszlovákia is.

A Kalligram kiadó magyar és egyúttal szlovák nyelven megjelenő 4-5 iv terjedelmű kismonográfiák kiadását is tervezi. Ebben az évben jelenik meg az egyik pozsonyi gyár története kapcsán áttekintés a város iparáról, Tóth Árpád pedig a város reformkori társadalmáról ad képet. További kötetek előkészületei folynak Czoch Gábor tájékoztatása szerint.

Nemrégiben látványos, monumentális kötet jelent meg a könyvesboltjainkban. Szerzője *Daniela Dvořáková* (A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Képek és történetek egy középkori magyar nemes életéből). A Kalligram Kiadó honlapján a következőket olvashatjuk róla: „Daniela Dvořáková (1965) a történettudományok kandidátusa, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tuda-

mányos munkatársa. Kutatási területe Szlovákia, illetve a Magyar Királyság középkori történelme. A szlovák történetírásban jó néhány jelentős történeti munka társszerzői között találkozhatunk a nevével. A hazájában több kiadást megélt A lovag és királya című, nagy figyelmet kiváltó monográfiáját 2003-ban a Szlovák Irodalmi Alap a legjobb társadalomtudományi műnek kijáró díjjal jutalmazta.

A kötetet négyen, a jegyzeteket öten fordították, a versek fordítását hárman vállalták, köztük Tözsér Árpád. A fordítást az eredetivel egybevetette, a kötetet szerkesztette, a mellékleteket fordította G. Kovács László. Egy több mint félezer oldalas kötet átültetése magyar nyelvre nem kis feladatot jelentett, s a történelmi szakszöveg pontos megfeleltetése sem lehetett egyszerű feladat. A továbbiakból kiderül, hogy a feladatot csak jó néhány (elkerülhetől) hibával tudták csak megoldani.

A könyv igazán látványos, monumentális, tetszetős. A belső címdal elől 16 oldalnyi színes képmellékletet lapozhatunk végig. A jól összeválogatott képeken meglevenedik Zsigmond király kora. Iparművészeti alkotások részletei, festmények, pecsét, a bécsi udvari kártya lapjai stb. reprezentálják a XIV/XV. század fordulójának évtizedeit. Csak az érthetetlen számunkra, egyes színes képek miért kerülnek ismételtelen közlésre a szöveg között, mégpedig gyatra fekete-fehér reprodukcióként. A szöveg közti képek nyomása egyébként is gyenge, az 1950-es éveket idézi, nem is beszélve arról, hogy egyes képek megmagyarázhatatlanul kis méretben kerültek a kötetbe, így az olvasó számára alig használhatók.

A könyvet végigolvasva felemás érzéseink vannak. Egyfelől Wenzel Gusztávnak 1874-ben megjelent Stibor-életrajza után igazgattok, hogyan lehet Stiborról ekkora terjedelemben írni. 1874 óta a forráskutatás ennyi új eredményt hozott volna? Kiderült, hogy nem erről van szó. Stibor kapcsán a szerző valójában Zsigmond királyt és korát próbálta bemutatni, sőt ennél is többet, a magyar középkor intézményrendszerét, társadalmát, életmódját. Ilyesfajta történetírói vállalkozás nem kárhözható. Hiszen gondoljuk csak meg, Györfly György István király és műve 668 oldal terjedelemben jelent meg 1977-ben. Szent István korához viszonyítva Zsigmond kora bizony sok ezerszer annyi dokumentumot képes fölmutatni.

A gondot az jelenti, hogy az olvasó a szerzteágazó, elkalandozó Daniela Dvofáková gondolatmenetét egyre nehezebben képes követni. Arról nem is beszélve, hogy jelentkezik az „aki sokat markol, keveset fog” effektus is: a nagy ívű áttekintések bizony gyakorta túlságosan is vázlatosra, hiányosra sikerednek. Néhány kiragadott példa alapján több vonatkozásban sokkalta sötétebb képet fest a középkorról, mint amilyen az valójában volt. Bünnözés tekintetében sajnos nincs mire büszkének lennünk a XX–XXI. században a középkorhoz képest.

Bár a címben első helyre a lovagot sorolta a szerző, valójában a kötetet inkább a király-császár uralja. Nem kákn is csomókeresés, de szóvá tesszük, hogy Zsigmond esetében a családnév elhagyható lett volna, mert királyoknál azt nem szokás kiírni magyar (nyelvű) történeti munkákban. Sőt pontosítsunk tovább, Stibor nem egyszerűen „nemes” volt, hanem főnemes, mégpedig az ország egyik leghatalmasabb zászlósurá, ami azért nem mindegy. Mint ahogy a mai minisztert sem lehet egyszer-

rűn belemosni a „hivatalnokok” sokezres szürke tömegébe.

Dvofáková nagyon óvatosan fogalmaz akkor, amikor megpróbálta azt a régiót körülírni, amely Stibor „törzsterületének” számított, azaz nem próbálta a középkorba visszavetíteni Szlovákiát. Mindamellett olyan megfogalmazás, hogy „sem Szlovákia, sem Magyarország nem volt akkoriban”, csak szlovákok és magyarok, az enyhén szólva is vitatható. Tény, hogy a nagy területű Magyar Királyság egyes régióinak története jelentős sajátosságokkal rendelkezett. S nagyon hiányoznak a regionális történetek. Nemesak olyan viszonylag jól körülhatárolható területek, mint Horvátország és Szlavónia (bár ezek területe is jelentősen változott az idők során), vagy Erdély. A Dunántúl, az Alföld, a Dévénnytől Máramarosig húzódó Felföld regionális történetét mindmáig nem írták meg.

A magyarság nyelvjárás tekintetben meglehetősen egységes volt Zsigmond korának Magyarországon, lényegében ugyanazt a nyelvet beszélték az Őrségben, a Délvidéken vagy Erdély legkeletibb csücskében is. Ezzel szemben a nemzetiségek sokféle nyelvjárással éltek, a németek („szászok”) csakúgy, mint a szlávok különféle csoportjai, és semmi nyoma nincs annak, hogy a Felföld szlávjainak egységesen használt neve lett volna („szlovák”), vagy akár keleten ruszin (rutén). A régiót általában Felföld összefoglaló néven nevezték, helyesebb lett volna ennek használata a „mai Szlovákia” helyett (legalább a magyar kiadásban).

Stibor egyik várnagyáról, Leszkóci Kis Istvánról azt állítja, hogy „egészen bizonyosan tudott szlovákul. Ezt nemcsak az bizonyítja, hogy János fia nevét Janko alakban is használták, hanem a birtokait felsoroló oklevél is, amelyben a helyi elnevezéseket szlovákul is feltüntette” (112. old.). Az, hogy szlávok által is lakott területen a tisztségviselők és birtokosok beszélték a helyi lakosság (jobbágyok, polgárok) nyelvét, természetesnek számított a feudális Magyarországon, s ez önmagában még nem elégséges érv. Másrészt a középkori magyar oklevelek minden esetben az adott terület lakóinak nyelvén (is) közöltek mindenfajta helynevet és egyéb megnevezést (lásd a 336. old. példát is). Pedig erre nem volt törvény, s nem nézték azt, hogy az egyes nyelvet beszélők aránya adott térségben, településen milyen mértékű. Amikor egy-egy várnak nevet adtak (többnyire magyar) építetői, uraik, akkor igen gyakran az adott helyről nevezték el, függetlenül attól, hogy a név milyen eredetű volt. A Felföldön a várak neve többnyire így szláv eredetű! (vö. Csorba Csaba: Felvidéki várak története. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Dunaszerdahely 2006.). Pedig a várak magyar birtokosai élet-halál urai voltak, mégsem éltek a rendelkezésükre álló hatalmi eszközökkel, s nem kötelezték a jobbágyfalvak lakóit sem arra, hogy településüknek magyar nevet adjanak, s azt (csakis azt) használják. Azaz a feudális magyar állam a nemzeti-ségi, nyelvi tolerancia vonatkozásában olyan fokú demokráciát valósított meg, amelyet a cseh-szlávok, illetve szlovák állam a XX–XXI. században megközelíteni sem akar!

Megdöbbenő, hogy amikor Zsigmond király nyelvtudásáról írt, felsorolta nyelvismeretét, csak a magyar nyelvet „felejtette ki”. Ahhoz képest, hogy Nagy Lajos azért neveltette udvarában Zsigmondot leánya jövendő-

belijeként, hogy megtanuljon magyarul, s fél évszázadon keresztül volt magyar király, teljes abszurditás föl-tételezni, hogy ne beszélt volna magyarul. Nagyon nehéz elképzelni, hogy a magyar nyelvtudás elhagyása nem szándékosan történt.

Az epilógusban („Miért nem lett Stiborból szlovák király?”) a szerző végre helyre tesz néhány legendát. Csák Mátét kiiktatja a „szlovák nemzeti hősök” sorából, és Stibor „birodalmában” sem a későbbi Szlovákia ösét látta. Ott tartunk, hogy ennek is örülnünk kell...

Néhány kisebb (de nem lényegtelen) hibát is meg kell említenünk: Nem tudhatom, hogy a szlovák eredeti is hibás szöveget használ, vagy csak a fordítás, amikor többször egy-egy falu bíróját Szolgabírónak emlegeti (pl. 135., 137. old.). A városokat nem erőd, hanem erődítmény, erődített fal védelmezhetette (141. old.). I. Károly királyt helytelen Károly Róbertnek nevezni, mert ő soha nem használta Magyarországon ezt a névalakot, amit ezernyi oklevele bizonyít (203. old.).

A magyar szerkesztés során meg lehetett volna próbálni néhány dolgot pontosítani, vagy ha erre a szerző nem lenne hajlandó, néhány soros kiadói megjegyzésben ki lehetett volna térni erre. A középkori történelemben jártas magyar(országi) lektor feltétlenül kellett volna a kiadáshoz, a fordítási hibák kiszűrése céljából.

A jelentős jegyzetanyag, a több száz tételes irodalomjegyzék is azt bizonyítja, hogy alapos, nagy anyaggyűjtésen alapuló munka Daniela Dvořáková műve, amelyből mind a szlovák, mind a (szlovákiai) magyar olvasó olyan részletesen ismerheti meg a magyar középkor világát, mint egyetlen más, Szlovákiában megjelent műből sem. Kisebbség nagyobb hibáktól eltekintve a mű meglehetősen hiteles és színes képet ad a középkorról, noha nem vetekedhet pl. (a felföldi származású!) Zolnay László Kincses Magyarország című kitérő munkájával (Bp. 1977), csak hogy az már régóta könyveszeti ritkaság.

Végezetül még említést érdemel a Kalligram Csallóközi Kiskönyvtár című kitérő sorozata (ismertetésére külön szeretnénk kitérni), vagy Krúdy Gyula összegyűjtött művei sorozata (eddig 15 kötet jelent meg), vagy Ortvy Tivadar Pozsony város utcái és tereit bemutató művének megújított sorozatban történő kiadása. A kiadványtervben szerepel a Grimm testvérek Német mondák című először 1816-ban megjelent műve első teljes magyar kiadása, amely nemcsak a kiadott 500 német monda szövegét tartalmazza, hanem a hagyatékból nemrégiben előkerült további 60 monda szövegét is, összesen 650 oldal terjedelemben.

Ismertetésünkkel szeretnénk jobban ráirányítani a figyelmet a Kalligram kiadványaira, mert sajnálatosan tapasztaljuk, hogy a határainkon túli magyar kiadók művei viszonylag kevésbé ismerik (amiben közrejátszik, hogy nehezen hozzáférhetőek), leginkább a könyvfesztiválon és a könyvhéten szerezhették be, csak hogy nem olyan egyszerű, hogy ezekre a rendezvényekre minden érdeklődő eljusson a fővárosba, s legyen annyi pénze, hogy mindazt beszerezze, amit fontosnak tart. Sajnos a könyvtáraknak is egyre kevésbé van pénzüik...

Csorba Csaba

GÉCS BÉLA:

Békéscsaba a bírók korában, 1717–1918

A mai Békéscsaba a XVIII. század első két évtizedében települt újjá a török hódoltság és a Rákóczi szabadságharc után. A helyben maradt kis számú magyar lakosság mellé Magyarországon északi megyéiből több hullámban szlovák családok költöztek ide. Az újjátelepült Békéscsaba akkori földesura nem akadályozta az új telepeket evangélikus vallásuk gyakorlásában. Később, a XVIII. század közepén, katolikus szlovák családok költöztek ugyancsak az északi megyékből Békéscsabára. Többségben azonban az evangélikusság maradt, sajátos egyházi szervezetük hatással volt környezetükre is.

Békéscsaba 1845 októberéig, a földesurakkal kötött örökváltásig, jobbágyfalu volt. Közigazgatási jogállása 1840-ig község, 1841–1871 között mezőváros, 1872–1918 között pedig nagyközség volt. 1918-ban nyerte el a rendezett tanácsú város státuszt. A városi jogállás elnyeréséig a település közigazgatásának első embere a főbíró, illetve a bíró volt. (Mindkét elnevezést ugyanarra a tisztségre használják a történeti források.) A bírók szerkezetű feladataik között a törvények végrehajtásának biztosítása, az adóbeszedés, a katonatartás, a földesúri szolgáltatások teljesítésének megszervezése, a községi javakkal való gazdálkodás, a lakosság kisebb perértékű polgári pereiben és a kisebb bűntünetekben igazság szolgáltatása, szerepelt. Ezért a bíró mellett a törvénybíró, a borbíró, a malombíró, az árvgám és az esküdtek működtek közre a napi feladatok ellátásában. A bírók vagy bírák a község vagyonos gazdái közül kerültek ki, általában írástudó, a helyi szokásokat és törvényeket ismerő emberek voltak. Évenként választották újjá bírótársaikkal együtt. A megtelepedés után egy ideig a földesúr bízta meg a bírót, majd a földesúr, illetve a fősolgabíró jelöltjei közül a házzal bíró gazdák közössége választotta november 1-én vagy az év végén.

Az első számú vezetőként működő bíró a község érdekeinek megfelelően kellett irányítsa az ügyeket, sokan közülük a választóik bizalmát élvezve több éven át viselhették ezt a tisztséget. Sok múlott azon, hogy képesek-e felismerni a község érdekeit, annak megfelelően kezdeményezze intézkedéseket.

A bíró mellett az adminisztráció végzője a jegyző, vagy notárius volt, aki iskolázott ember, később jogvégzett tisztviselő volt. A XIX. század második felétől már szaktisztviselők is álltak a község, illetve a mezőváros szolgálatában.

Gécs Béla könyve a bírók hivatalviselésének időrendjét alapul véve gyűjtötte össze Békéscsaba múltjának legfontosabb mozzanatait, Városkronológia munkája, amelyben az események felsorolása az időrendet követi.

A XVIII. század a megtelepedés, a gyökerek eresztésének időszak. A községi igazgatási rendszer kialakítása, az evangélikus eklézsia megszervezése, a templomok, az iskolák felépítése, hogy csak néhány nagyon fontos feladatot említsünk. Ugyanez a feladat várt a beköltöző katolikusokra is. A kezdeti szabad földhasználat után a Mária Terézia-féle úrbérrendezés bevezetése alapvetően átalakította a lakosság gazdálkodását. A XVIII. század hetvenes éveiben elindított nagy munka, a mai Élvíz-csatorna medrének kiadása a lakosság által,

napjainkig meghatározza a város arculatát. A Körös-kanális kiásása a határból jelentős területeket adott vissza a mezőgazdasági művelésnek, a jószágtartásnak.

A XIX. század monumentális építkezései, az evangélikus nagytemplom, a gimnázium, a városháza, a községi szálló, a színház és a Vigadó maradandó értékei a mai Békéscsabának is. 1845-ben önkéntes örökvltsággal megváltotta magát a békéscsabai jobbágyszélség a földesúri terhek alól, előző évben pedig tető alá került a legelőelkülönözési szerződés is. 1848/49-ben úgy tűnt elcsúszta a község az örökvltságot, de a későbbi években a visszakapott megváltási összegből nagy építkezéseket lehetett megvalósítani. 1848/49-ben Békéscsaba rövid ideig rendezett tanácsú város lett, a bírakat felváltotta a polgármester.

A XIX. század további éveit a vasút révén bekapcsolják Békéscsabát az akkori világ vérkeringésébe, elősegítve az ipar és a kereskedelem fejlődését. Ekkor grütdolják a nagy malmokat, gyárakat. A századvégen települt Békéscsabára a város házi ezrede, a 101-es közös gyalogezred.

A XX. század első két évtizedében épült a városképet ma is jelentősen meghatározó római katolikus templom. A mai Kossuth téren leplezték le Kossuth Lajos szobrát, új pénzintézetek létesültek, megépült a keskenynyomtávú vasút, a Közművelődési palota, a Munkács Múzeum épülete. Adatokkal találkozunk az első világháború békéscsabai történéseiről, a kulturális élet számos fontos eseményéről is a kötet lapjain.

Gécs Béla könyve a város társadalom-, gazdaságtörténetének lexikonaként jól szolgálhatja a múlt megismerését, bemutatva azt a hatalmas utat, amit a kis jobbágyszélség két évszázad alatt bejárt.

(Békéscsaba 2008.)

Járolri József

DURKÓ KÁROLY, BAGYINSZKY ZOLTÁN,
BALLA TIBOR, D. NAGY ANDRÁS

Gyula régen és ma
Művészet Gyuláról VI. kötet

Manapság, amikor népből és nemzetből ország-lakókká fokoztattunk le – akiktől még azt is elvárnák némi házmesterek, hogy ha nem vagyunk elégedettek a dűledező épület és benne a mi magunk sorsával, állapotjával, továbbálljunk innen más országot, más lakást keresve –, jó érzés látni, hogy vannak helyek, ahol nem aludt ki a hazafüti ragaszkodás lángja, és ennek a többek szerint divatjamúlt kötődésnek jeleként vasos-monográfiák, szerényebb helytörténeti füzetek és – mint Gyulán – szép, igényes kiállítás tematikus albumok születnek. Az előlött örömet az a tudást sem ronthatja meg, hogy az ilyen kiadványok létrejötte többnyire csupán egyetlen ember vagy egy kisebb csoport megrögzött patriotizmusának köszönhető, és az ott élők többsége tudomást sem szerez róla. A genius loci azonban, a hely szelleme – amely nem más, mint elmulni nemzedékek felgyülemlett szellemi potenciálja – mostoha korokban is megtalálja a megnyilvánulás lehetőségeit.

A *Gyula régen és most* sorozatot 2003-ban indította útjára a Gyulai Évszázadok Alapítvány, és azóta hat kötete jelent meg, a hetediket, amely a várfürdő történetét dolgozza fel, a jövő hónapban szándékoznak bemutatni. Az első kettő a város múltbéli és jelenlegi arcát (történetét, gazdaságát, idegenforgalmát, kultúráját) ismerteti, a harmadik a híres gyulai kolbász történetével foglalkozik, a negyedik egy elfelejtett gyulai festő (*Kis Szilágyi*) életét és pályáját rajzolja meg, az ötödik témája a város illetve a vár 1566. évi ostroma.

A hatodik kötet, jelen írásom tárgya, Gyula városrészeinek, utcáinak látványát, hangulatát mutatja be az olvasónak úgy, ahogyan azt az ott élő vagy odalátogató festők látták, és műveiken megörökítették.

Ezt a *Művészet Gyuláról* című albumot kettős érdeklődés indította útjára: olvashatjuk helytörténetbe ágyazott művészettörténetként, avagy megfordítva, megismerkedhetünk egy nagy múltú kisváros képével – szerkesztésével, utcáival, tereivel, épületeivel – festményeken keresztül.

Az ötlet kézenfekvő: a tatárjárás előtt alapított városnak igen régre visszanyúló képzőművészeti kötődései vannak. Itt áll Közép-Európa egyetlen épen fennmaradt, síkvidéki gótikus téglavára, és a Gyulával ma már egybeolvadt Ajtós községből származott idősebb Albrecht Dürer ötvösmester, a német festőóriás apja. Gyula történetébe két rangos művésztelep is – az 1928-ban alapított régi, és a második, az éppen negyvenesztendő új, nyári művésztelep – beírta a nevét, és a Corvin János Múzeum nyolc intézménye közül négy a képzőművészetet szolgálja, köztük a Kohán Gyűjtemény és a Városi Képtár.

A *Művészet Gyuláról* című albumban majd félszáz művész mintegy százhusz festménye idézi fel az alföldi kisváros ódon hangulatát földszintes vagy legfeljebb egyemeletes régi házaival, várával, templomaival, a főtéren pezsgő hajdani vásáraival, fejkendős asszonyaival, gesztenyesütőjével, egykori mulatójával, vurstlijával és újabb kori várjátékaival, Erkel Ferenc szülőházával, százéves cukrászdájával, malmaival, vizeivel, hidjaival. XIX. század eleji *Nagy kőhidjával*, amelyről megtudjuk, hogy a maga nemében ugyanolyan egyedülálló, mint a vár: tizenkét méteres boltíveivel korának – 1816-ban épült Bodoky Mihály földmérő tervei alapján – legnagyobb boltozott téglahídja volt.

A várat és a várkastélyt ábrázoló régi metszetekkel és egy XVIII. századi törökkori műkincs bemutatásával kezdődik a kötet; utóbbit a Corvin János Múzeum tavaly vásárolta meg egy szír múzeumtól. A kézzel festett ábrázoláson Szulejmán szultán miniatűr portréja, szinarany pecsétje és lófarkas zászlója alatt számos tornyával Gyula vára látható, mögötte az egykor hatalmas sarkadi tó és a közel hozott – valójában nagyon távoli – hegyek. A lapon török, arab és perzsa nyelven a szultán hálaadása is szerepel: „Köszönet és hála Allahnak, hogy a zengő vizeivel Gyulát nekünk adta 1566-ban.”

Egy 1856-ban a *Vasárnapi Újságban* megjelent cikk és egy korabeli metszet a vár és a várkastély XIX. századi állapotát írja le. „Ha az úgynevezett sarkadi borzasztó töltésen baj nélkül Gyula alá vergődhetik az ember fia, távolról szemébe tünik a régi híres Gyula vár egyik agg bástyája – kalap nélkül állva jó időben, bős viharban mint egy vén koldus –, s közel hozzá (...) jelen század

elejekori észlelésben épült várkastély büszkén ragyogó rókája." A tudósítás rosszallóan utal rá, hogy a városban kocsma van, és ahol Kercsényi Judith (a vár utolsó, a török túlerővel hőiesen szembeszegülő kapitányának felesége) a „*lemugvó nap sugarain merengett, vagy téli estvén rokkája pergő kereké mellett nemzeti dalait hangoztatót –, ott most posztagos karú szolgáló trivial danái fülhasító larmája közben surolgatja a seres kancsókat (...)*”

Szilágyi István – a törpe növése miatt *Kis Szilágyinak* nevezett gyulai festő – *Régi mulatóban* című festménye ezt a kocsmái hangulatot jeleníti meg, de XVI. századi milióbe helyezve.

A könyv ezután a festmények segítségével körbejárja az olvasóját a Kossuth tértől a Kapus hídon át Gyula jellegzetes utcáin a várossal ma már összeépült Ajtósfalváiig (ahonnan a Dürer-család elvándorolt) és az Árendásnak is nevezett Remetéig, ahol a középkori Remeteháza állt, a XIX. század elején pedig az uradalmi mézárszék mindenkor bérlője legeltette a levágásra váró jószágokat. Eközben nagyon sok helytörténeti érdekességet tudunk meg a beszédes nevű városrészekről (Magyarváros, Németsváros, Románváros); a Várkertről, a valaha mocsár volt Gondócs-kertről és Törökzugról, aminek semmi köze nem volt a törökökhöz, egy ottani familiáról kapta a nevét. Megismerjük a nevezetes házakat, tereket. Tragédiákról, pestisjárványokról, az 1804-es tüzészéről olvasunk, amelynek pusztítása után az újjáépítéskor három tágas tér is született, hogy gátolja az esetleg újra fellángoló tűz terjedését (Erkel, Harruckern és Petőfi tér). Híres családokról, nagyszerű mesterekről hallunk. A Harruckernekről, akik részben császári adományként kapták, részben vásárolták Békés megyei birtokaikat, és főként német telepeseket hoztak a Rajna mellől, a Saar-vidékről és Baden-Württembergből, vagy a Cziglerekről, akik generációkon át kiváló építőmesterek voltak. Nemcsak helyben működtek, építették Herkulesfürdőt, és huszadik századi sarjuk is híres építész lett. Megtudjuk, hogy a Kapushidról (ez a Nagy köhíd mai neve) olyan nagyságok néztek a Körös vizét, mint Jókai Mór, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Damjanich János, Munkácsy Mihály és perze Erkel Ferenc, s hogy Bartók Béla melyik szállodában szállt meg gyulai tartózkodása idején.

Ezek azok az apróságok, amelyek oly hasonlóak a kisvárosok történetében (melyik alföldi városban nem járt Kossuth Lajos?) mégis ezektől kapják meg sajátos arculatukat; ismeretlen ismerősként bolyongók tehát a könyv lapjain, közel ötven útitársammal, a régen elhunyt vagy ma is élő, a városban született vagy letelepedett, ott lakó vagy csak időnként odalátogató festőkkel. A régiek többsége a nagyközönség számára ismeretlen, de jó felkészültségű művész, akik Nagybánya vagy az alföldi festészet szellemében dolgoztak Gyulán. Nevükkel legfeljebb aukciók házak listáin találkozni, az album lapjain tetszetős alkotásaikat láthatjuk, mint például József Dezső remek életképét, a *Dimyevöket*, Mihalovits Miklós asztalnál ülő öreg parasztjait, Turmayer Sándor *Kispiacát*, Csapó Márton *Németsvárosi reggeli hangulatát*, Csallóközi Farkas Lőrinc (a régi művésztelep alapítója) *A régi iskola a Harruckern tér mögött* című pompás kis akvarelljét. Közöttük egy nagy mester is található, mint a Gyulaváriban született és Gyulán meghalt, kiróbbanó

tehetségű, sokat szenvedett Kohán György, akit a házak, a folyó és az ember egyformán érdekelt, nyugalmasabb városképeit a vurstli robusztus artistanőit ábrázoló festmények ellenpontozzák.

Egy generációval későbbi a szintén itteni illetőségű Koszta Rozália, déalföldi festésztünk markáns alakja, aki szülővárosában találta meg a *maga Tahitjét*. Harsányan színes, mégis meditatív, eszöndet sugárzó utcaképei a lírai konstruktivizmus szép példái. A kortársfestészet képviselői közül Szakáll Ágnes és Balogh Gyula kötődik a városhoz. Mindketten ragaszkodnak a látványhoz, gyakran naturalisztikus részletességű műveiken azonban átsüt a mögöttes világ, egy transzcendens lét üzenete, akár az *Apor tér kúját*, akár a *Százéves cukrászda* öreg cukrászmesterét és 1840-ben készült pohárszékét festik.

Lehetne folytatni a sort; számos név és sokféle hangulatú alkotás kínálja magát a könyv lapjain (például a pedagógus művész Kiss Sándor, Székelyhidí Attila, Oláhne Keresztesy Éva, B. Jász Jolán, Volent Katalin és mások), amelyek sokféle szemszögből látatják a várost, élvezettel lehet lapozgatni közöttük, kóstolgatva a város ízeit.

Akad néhány kevésbé kvalitatás alkotás is, de mint Durkó Zsolt írja bevezetőjében: „A (...) megjelenéshez legalább akkora súllyal bírt az adott kép helytörténeti értéke, mint az alkotás művészi színvonala.”

A kötetben a helytörténeti ismeretekhez és képekhez csatlakoztatva szerepel a művészek életrajza, munkásságuk rövid jellemzése, a várossal való kapcsolatuk ismeretése, sőt a festmények paraméterei is. A könyvet a műalkotásokon megörökített objektumok és a városnéző séták útvoalának térképe egészíti ki. Ha mégis támad parányi hiányérzetem, az a kép- és névmutató hiányából fakad. Ez a szép kiadvány megérdemelte volna mindketőt. És egy nyelvi lektor is az itt-ott fellelhető pongyolaságok, hibák kigyomlálásához. Az meg már kákán is csomókeresésnek látszik, hogy szeretnénk tudni: hol található az az alkotás, amelyeknél nincs jelezve tulajdonos?)

Végezetül: csak dicséret illeti a kötetet tervező és a reprodukciókat készítő *Hegedűs Gábor*t (Visionmaster Grafikai Stúdió és Fotóműterem) és a kivitelező gyulai Dürer Nyomda Kft-t. Szép könyvet adtak ki a kezükből.

(Gyulai Évszázadok Alapítvány, é.n.)

Jámborné Balog Tünde

A lokálpatriotizmus bibliográfiai emlékműve: a Jászság könyvészete*

Lassan tíz esztendeje lesz annak, hogy kedves kollégáim, a jászberényi városi könyvtár igazgatónője és helyettese felkértek az akkortájt készülő kiadványuk, *A Jászság bibliográfiája* lektorálására. Minekutána a helyismereti-helytörténeti tevékenység, azon belül a bibliográfiai munka szívügyem, készséggel vállaltam a feladatot. Hamar kiderült, hogy az összeállítás folyamata még abban a stádiumban van, amikor a lektor tényleg és érdemben segíthet. Rövid időn belül megtaláltuk a közös

* Elhangzott 2009. február 26-án, a Jászkör Egyesülete budapesti összejövetelén.

hangot, alkotó együttműködés alakult ki közöttük. S amikor a bibliográfia második, bővített változatának a gondolata felvetődött, majd tette érlelődött, kíváncsi izgalommal fogadtam az újabb felkérést. Hálásan köszönöm, hogy a kiadók ismét engem választottak. Tölem telhetően igyekeztem folyamatosan figyelemmel kísérni, és észrevételeimmel, tanácsaimmal segíteni a munkát. Teltek az évek, formálódott az új kiadvány, együtt gondolkodtunk, tépelődünk a célra vezető megoldásokon, és egyre inkább úgy éreztem, hogy ez a leendő kötet már nemcsak a jászberényi kollégáké, nemcsak a jászoké, hanem egy icpicit a sajátom is. Talán nem veszik rossz néven, ha a következőkben már így, *A Jászok könyvszete* megszületése felett érzett személyes örömmel, és a szép, erős gyermek láttán a keresztapa elfogultságával szólalok meg.

Ritka eset – különösen manapság, a számítástechnika korában –, hogy egyik vagy másik magyarországi helyismereti-helytörténeti bibliográfia második, bővített kiadásban is napvilágot lát. Ezúttal alkalom nyílt erre, és a kiegészített, terjedelmesebb és ennél fogva tartalmasabb változat közzététele mindenképpen üdvözlendő fejlemény. Köszönet érte az összeállítóknak, a közreadóknak és mindazoknak, akik anyagilag vagy adataikkal támogatták a létrejöttét.

Az előzmény, *A Jászok bibliográfiája* című kötet bő hat esztendővel ezelőtt, 2002 őszén jelent meg, a Jászok Egyesülete, valamint a Jászberényi Városi Könyvtár és Információs Központ kiadásában. Már akkor többen, köztük történetek, etnográfusok, könyvtárosok megállapították, hogy bibliográfiai irodalmunk számottevő opusszal gazdagodott. Már a téma is figyelmet keltett, mert a jász népcsoport története nemzeti históriánk jelentékeny szelete, a Jászságnak nevezett tájegység pedig markáns arculatot felmutató, sajátos területe országunknak. Már akkor kiderült, hogy a népcsoportra, valamint a jász városokra, falvakra vonatkozó irodalom mennyisége és tematikai sokrétűsége szintén megkívánta a meglehetősen szűrt, sokfelé fellelhető anyag összegyűjtését, rendszerbe foglalását.

Még ki sem került a nyomdából a címjegyzék, máris sokan jelentkezők kiharadt adatokkal. A spontán, öntevékeny közreműködők száma idővel tovább emelkedett, és korán kialakult a jászberényi könyvtárnak és a Jászok Egyesületének az a közös szándéka, hogy az első összeállítást mielőbb és teljességre törekvően ki kell egészíteni. Folytatták tehát a tudatos és rendszeres anyaggyűjtést, és folytatták a metodikai kérdések permanens megbeszélését.

Nos, az újabb, immár második kiadás lapozgatása közben rögtön szembeötlő két változás: a mennyiségi gyarapodás és a szerkezet lényeges módosulása. Könyvtárosként és történészként egyaránt tanúsíthatom: mindkettő előnyére vált a bibliográfianak. Az első kiadás ezerháromszázhárom sorszámozott tételt számlált. A jelenlegi anyag ennek több mint kétszerese, az utolsó tételszám a 2768. Az alültelként rögzített második, harmadik és egyéb kiadásokkal, az elektronikus, digitális formátumokkal, valamint a gyűjteményes kötetekben és más könyvekben található részdokumentumok analitikus feltárásával együtt ez a szám alighanem meghaladja a tízezeret. Menet közben sikerült megtalálni azt a kulcsot, azt a módszertani optimumot is, amely a szabvá-

nyos bibliográfiai leírásokkal, azok gondos elrendezésével, a precíz mutatókkal e hatalmas információhalmaz felé a használók előtt megnyitja, kitarja az ajtót.

Mind a tetemes terjedelmi különbség, mind a szakmai eltérések azt követelték, hogy a második kiadás címe is változzon. Bár a hat évvel ezelőtti bibliográfia eredményeit, pozitív elemeit tudatosan átmentették, a könyvtárosok nem pusztán egy bővített, kiegészített címjegyzéket készítettek, hanem egy számos elemében új és újfajta művet alkottak. Ezért bátorítottam – a korábbi hazai analógiák alapján – javasolni, hogy a kötetet *A Jászok könyvszete* címmel adják közre. Ez hozzásegít ahhoz, hogy az összeállítás első és második variánsa a használók tudatában ne keveredjen. Természetesen kötelező elvárás volt, hogy az új kiadvány címlapján hátoldalán (verzőján) világosan utaljanak az előzményre. S természetesen egyet lehet érteni azzal az ötlettel, hogy az újonnan bevett tételeket az első sor első betűje elé helyeztet csillaggal jelöljük, azaz így különböztetik meg ezeket az előző kiadásban is szereplő írásoktól. Hasonló figyelmesség, hogy a könyv végén a korábbi bibliográfiában még szereplő, de a könyvszetestől már kihagyott tizenhárom tételt (az ottani sorszám feltüntetésével) szintén felsorolják.

Az új cím egyébként pontosabban tükrözi a tartalmat, és terminológiailag is egyértelműen elfogadható. A bibliográfia gyűjtőkörét már az első kísérletnél úgy határozták meg, hogy az önálló kiadványként napvilágot látott nyomtatott dokumentumokat regisztrálják. Közélebről: a könyveket, a különnyomatokat, a rendszeres időközönként megjelenő iskolai értesítőket, kalendáriumokat (naptárakat), évkönyveket, címtárakat stb., továbbá a periodikumokat (vagyis a folyóiratokat, heti- és napilapokat). A könyvtári gyakorlat szokásrendjéhez igazodva a kiadó és a szerkesztő ebbe a fogalomkörbe sorolta a térképeket, és attól némileg elrugaszkodva merész, ám hasznos döntéssel az aprónyomtatvány kategóriájának határvidékén mozgó párlapos füzeteket. A mai idők szelleme sugallta a másik, de mindenképpen helyeselhető formai törest, a már említett elektronikus, azaz CD-ROM és DVD kiadványok felvételét. Noha nyomós érvek szólának a folyóiratokban, heti- és napilapokban, alkalmi újságokban stb. megjelent cikkek feltárása mellett, helyesen tették, hogy ezeket mindkét kiadásból kihagyták. Hiszen a mostani terjedelem is arra utal, hogy a nyilván óriási mennyiségben keletkezett cikkanyag számbavétele szétfeszítette volna a bibliográfia kereteit, az idő- és energiaráfordítás összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékéről nem is beszélve. Az esetleg mégis kételkedők megnyugtatóra okvetlenül idekívánczozik egy megjegyzés: a magyarországi közkönyvtárakban nemrég végzett reprezentatív felmérések tanúsága szerint a lokális információk iránt érdeklődők túlnyomó többsége, több mint nyolcvan, olykor kilencven százaléka könyvekből vagy könyvekből is keres információkat. A jász könyvszetest egy viszonylag tiszta profilú helyismereti segédlet, és mint ilyen önmagában is megáll; sokak számára megkerülhetetlen kiindulópontja, értékes eszköze lesz az előzetes tájékozódásnak, az irodalomkutatásnak, akár a kutatók, akár a pedagógusok, akár a közművelők, akár az önkormányzati hivatalok, akár más olvasók fordulnak felé segítségért.

Egy másfajta tipológia szerint a kiadvány a tájbibliográfiák nálunk meglehetősen gyér csoportjába tartozik. A kiadók és az összeállítók alapvetően a Jászság területéhez tartozó, illetve a migrációban érintett településekről (ha jól számoltam, tizenhét plusz tizenhét, összesen harminchat helyesről) érdemi ismereteket közöl, tehát a várható érdeklődés előterében áll, helyi tartalmú dokumentumok regisztrációját tűzték ki célul. A helyi tartalmat a maga komplexitásában, tematikai és időbeli totalitásában értelmezték, tehát a múlt és a jelen minden, könyvekben rögzített szektorára, jelenségére stb., a jászság kiemelkedő személyiségeire, a szépirodalmi alkotásokra is figyelve. Más megközelítésben: nemcsak a történeti (vagy visszatekintő), szakszóval diakron közleményeket, hanem a folyamatokkal, eseményekkel egyidejűleg keletkezett, azaz szinkron (a történeti kutatás számára forrásjellegű) publikációkat is számba vették. Egy röpké pillanatot megédeseml annak felvillantása is, hogy jelen esetben a „helyi” jelző nem minősít, hanem a lokális kötődésre utal, hiszen a szóban forgó kiadványok között jócskán vannak olyanok, amelyek országos, netán egyetemes érdekű információkat hordoznak. Vagyis az összeállítás tartalma révén országos érdeklődésre is számot tarthat. Rokonszenves vonás a nem kifejezetten lokális tartalmú helyi kiadványok megengedő kezelése; ezek ugyanis éppen a kiadójuk révén az adott hely szellemiségéről is elárulnak valamit, néha meglepően sokat. A periodikumok esetében kifejezetten a topográfiai ismérvtől, azaz a Jászság területén, illetve más jász településeken, továbbá a Jász-Nagykun-Szolnok megyében keletkezett és a megye egészét felölelő lapokat írták le. Újdonság és hasonlóképpen igazodás a kor szelleméhez, hogy a helyi sajtótermékek bibliográfiái leírásaiban a mikrofilmre vett másolatok és a repertóriumok mellett (ezeket korábban is jelezték) – ahol van – a web-elérhetőséget (honlapot) és az e-mail címet is közlik. A helyinek minősülő szerzők azon munkáit viszont, amelyeknek nincs helyi tartalma vagy nem helyi kiadványok, általában mellőzték.

A jászberényi városi könyvtár és a Jászok Egyesülete mindkét alkalommal a helytörténeti-helyismereti kutatás érdekeit, másként szólva a tudományosság szempontjait tartotta szem előtt. Vagyis az összeállítást elsősorban tudományos segédletnek szánták, kiváltképp a hivatásos és amatőr kutatóknak, a szakdolgozatot készítő egyetemisták és főiskolai hallgatóknak, a pályázati feladatokon munkálkodó középiskolásoknak és az őket irányító pedagógusoknak az igényeire figyeltek. Természetesen ügyeltek a könyvtári szakma, a bibliográfiai tevékenység elvi-módszertani követelményeire is. Gulyás Erzsébet szerkesztő, a jászberényi városi könyvtár helyismereti referense tiszteletre méltó buzgalommal, kivételes szorgalommal és magas fokú hozzáértéssel fogta össze a közreműködők lelkes csapatát, és messzenemően hasznosította a hasonló összeállítások tanulságait. Ő vállalta az anyaggyűjtés oroszlánrészét is. Gyakori találkozásaink során konstatálhattam, hogy a Jászok Egyesülete, személy szerint Dobos László ügyvivő szinte mindennapos ösztönzése, erkölcsi támogatása is nagyban hozzájárult a sikeres végeredményhez.

A kiadók, akárcsak a szerkesztő és segítőitársai a lokális irodalom hiánytalan regisztrációjára törekedtek, ám semmiképpen sem tekinthető kudarcnak, hogy ez

nem sikerült. A bibliográfiák közel félvezredes történetének maig ható tanulsága, hogy az abszolút teljesség jogos óhaj ugyan, de olyan eszményi cél, amelyet csak megközelíteni lehet, viszont elérni nem. Mindazonáltal *A Jászság könyvészete* impozáns teljesítmény. A munkatársak oadaod erőfeszítésének eredményes voltát a regisztrált tételek tömege önmagában is jelzi és minősíti. A jászsági és szolnoki könyvtárakon kívül a nemzeti könyvtárban és más nagy gyűjteményekben is körültekintően tájékozódottak. Ha egy könyvet csak ezek valamelyikében találtak meg, a mű bibliográfiai leírása után rövidített formában a lelőhelyet is feltüntetik. Előzékeny eljárás, amely a helytörténetiek és más érdeklődők munkáját nagyban megkönnyíti, hiszen kellő felvilágosítást kaphatnak arról, hogy a keresett könyvhöz hol juthatnak hozzá. A kívülállóak szinte el sem tudják képzelni, mekkora munkamennyiséget, mennyi fáradságot takar a több ezernyi analitikus leírás, tehát a könyvekben rejtetten szereplő lokális információk, köztük az ún. szórt (vagy szórvány) adatok kimutatása. Rendkívül aprólékosan dolgozták fel a gyűjteményes munkák, szakzsargonnal a poligráf művek – vagyis a tanulmánykötetek, évkönyvek, naptárak és egyebek – részkiegészítései. Az összeállítás különleges erénye, hogy a jászsági vonatkozásokat az ún. országos kiadványokban, főleg a regionális tagolású kézi- és segédkönyvekben is megpróbálták felderíteni, mégpedig minél teljesebben; ezzel, mindenekelőtt a már-már csaknem elfeledett kötetek kézbe vételével, leírásával más megyék könyvtárainak is roppant sokat segítenek. Az sincs kizárva, hogy a kollégák a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiai adatbázisokhoz is kínálhatnak eddig ismeretlen adalékokat. Felhívhatják a figyelmet rég elfeledett kiadványokra, kiadványtípusokra, például a régi országos lexikonokra, az ún. szentemberek hitbuzgalmi broszúráira. Az egyik legfontosabb fejezet a helyi iskolai értesítők füzetenkénti lajstromait tartalmazza; ahol volt, a helyi tartalmú programtervezéseket és más publikációkat is feljegyezve, kiemelve. A jászokkal és a Jászsággal foglalkozó szépirodalmi alkotások felkutatása az érzelmi kötődés erősítése szempontjából különösen jelentős. Kétségtelen viszont, hogy a lokális részletek kinyomozásának nehézségei miatt a hiány valószínűleg itt a legtöbb. Szakmailag változatlanul előnye az összeállításnak, hogy sem a könyvek, sem a periodikumok számbavételénél nem alkalmaztak politikai-ideológiai megfontolásokat vagy értékszempontokat, egyedül a lokalitást tekintették kritériumnak.

Minden nyomtatásban közreadott bibliográfia egyik kulcskérdése a szerkezet. A jászberényiek már az első kiadásban is a tartalmi szempontokat részesítették előnyben, és a bevált tematikai bontást elsődleges rendező elvként megtartották. Kivéve – magától értetődően – a sajtótermékeket, amelyeket kiemelték az általános témarendből, és ezekből alakították ki az összeállítás utolsó főfejezetét. A könyvek és könyvrészletek felsorolása kor voltaképpen megmaradtak a korábbi szerkezeti vázánál: a hazai könyvtárakban csaknem általánosan alkalmazott és a használók többsége által is jól ismert, befogadott egyetemes tizedes osztályozás (ETO) főfejezeteit és fejezeteit vették alapul. Ám valamelyest oldották a rendszer merev strukturáját: rugalmasabban tagolták a címanyagot, és hosszas fejtréssel igyekeztek kitisztítani a főbb tematikai egységeket. Például a helységnevtá-

rakat az általános művek közé osztották be, és világosan körülhatárolták a nyelvészet tárgykörét. A használhatóság, visszakereshetőség szempontjait érvényesítve az iskolai értesítőket a településnevek, azokon belül az iskolák szerint csoportosították. Ugyanilyen módon igyekeztek együtt tartani más évkönyvek, a kalendáriumok és egyéb hasonló kiadványok sorozatait. Meggyőző kísérlet a Jászság múltjához szorosabban kötődő két sajátos téma, a Migráció és a Helhel kürt önálló főfejezetként történő szerepeltetése. Hiszen – hogy bizonyító argumentumot is felhozzak – az emberek jókora hányadának (talán túlnyomó többségének) a "jász" szó hallatán vagy olvastán először a kürt jut az eszébe, és a bibliográfiában is nyilván ide szeretne elsőként lapozni. Noha látszólag sérti az elsődleges rendező elvet, mégis egyet lehet érteni azzal az elhatározással, hogy tudatosan vállalva az átfedést és a szóródás kockázatát, a gyűjteményes kötetek részközleményeit tartalmuktól függetlenül egy helyen írják le; így ugyanis egy könyv valamennyi bibliográfiai adata együtt található, a visszakeresést meg a részletes földrajzi és tárgymutató megnyugtatóan garantálja.

Bátor áttérés, hogy ezúttal másodlagos (az iskolai értesítőknél, évkönyveknél, kalendáriumoknál harmadlagos) rendező elvnek a megjelenés időrendjét választották, vagyis a könyveket a tematikus főfejezeteken és fejezeteken belül a közzététel éve, a periodikumokat az indulás éve (sőt dátuma) alapján állították sorrendbe. Következtesen jártak el: még a verseket, prózai alkotásokat stb. tartalmazó szépirodalmi köteteket is a kiadás ideje szerint sorolták fel. Két okból is figyelemre méltó ez a változás. Egyfelől szorosan kapcsolódik a hazai bibliográfiai gyakorlat fő sodrához, a mindinkább terjedő, csaknem általánossá vált szisztemát adaptálták. Másfelől a kronológiai besorolás egy-egy szakterület, téma kutatásának, vizsgálatának történeti fejlődését, időbeli változásait (mivel az időrend a kutatás fejlődését ivének lenyomata), a szépirodalom esetében az írók, költők érdeklődésének hullámzását elég hiven tükrözi, ebből következően információs értéke eredendően magas.

Kimagasló érdeme a könyvészetnek, hogy a leírások az autopszia elvének gyakorlati érvényesítésével, vagyis a dokumentumok kébbe vétele, közvetlen megtekintése alapján készültek. Lényeges előrelépés az előző kiadás-hoz képest a tételalkotás szemléletének módosulása. Bár korábban is a bibliográfiai leírás ma érvényben lévő szabványának szellemében jártak el, szakmailag erősen kifogásolható volt a szerzői nevek besorolási adatként való indokolatlan kiemelése. Csakis helyeselhető, hogy ezt megszüntették; egyébként helytakarékossági megfontolásból is kedvező döntés volt. Szerencsés megoldás, hogy egy-egy könyv második, harmadik stb. kiadásának, CD-ROM és/vagy DVD formátumának azonosító adatait közvetlenül az első kiadás alatt rögzítik, mégpedig igencsak leleményes módon: a szóban forgó tétel-szám mellé kötőjellel elválasztva illesztették az újabb kiadásokra utaló egyjegyű sorszámot, ráadásul az altételeket kissé bentebb szedték. Ugyanakkor – ismét csak helyeselhető módon – a reprint kiadásokat a megfelelő időrendi helyen, azaz önálló tételeként közlik, a használt megfelelően eligazító oda- és visszautalással. A könyvekben, főként a gyűjteményes kötetekben található részközlemények bibliográfiai adatai szintén a mű (vagy illető kötete) egészének leírása után/alatt, vagyis annak

alárendelten kaptak helyet, kisebb méretű betűkkel szedve. Ezeket az analitikus tételek nevezhető információkat az ábécé kisbetűivel jelölik; ha elfogytak, duplázva, sőt olykor triplázva. Mind az altételek, mind az analitikus tételek ilyenét megkülönböztetése egyfelől megkönnyítette a mutatók elkészítését, másfelől a használók számára biztonságosabbá, gyorsabbá teszi a tételek visszakeresését, áttételezen a szükséges könyvek, részközlemények megtalálását. Az eligazodást segítik a tételekhez (altételekhez, analitikus tételekhez) kapcsolódó annotációk, vagyis magyarázó jegyzetek, amelyek első sorban a földrajzi helyekről (leginkább a településekről), másodsorban a személynevekről (pontosabban a jászsági kötődéséről), esetleg testületekről, gazdasági egységekről, eseményekről stb. szolgáltatnak adatokat, többnyire a vonatkozó oldalszámokat. Akárcsak az első változatban, a periodikumok leírásai ezúttal is sok és sokféle információt ölelnek fel.

Az egyik, tölem is idősebb kiváló kollégám, Péter László hajdanán gyakran elmondta, leírta, hogy a *bibliográfia lelke a mutató*. Nos, a jászsági könyvészetnek igazi lelke van. S leginkább ez a négy mutató készítési csodálatra a kívülálló, főként szakmabeli szemlélőt. Könnyen kiszámolható, hogy a még éppen elviselhetően apró betűkkel szedve is a terjedelem egyötödét teszik ki. A majdani használók leggyakoribb keresési irányait mérlegelve a munkatársak a következő indexeket állították össze. Első helyen a *földrajzi mutatót*, mert a különböző felmérések statisztikai mutatói és a könyvtári gyakorlat tapasztalati tényei szerint megnyithatóan a települések és egyéb geográfiai egységek felől közelítve forgatják majd leggyakrabban a címjegyzéket. Második helyen az átfogó vagy egységes *személynévmutatót*, amely a szerzőkön, szerkesztőkön és egyéb közreműködőkön kívül az ún. tárgyi személyneveket – tehát akikről szólnak az írások – is tartalmazza, az utóbbiakra visszautaló tételszámokat tipográfiaiilag, jelesen aláhúzással megkülönböztetve. A harmadik a *tárgymutató*; ide főként a testületeket (intézményeket, pártokat, szervezeteket, hivatalokat, üzemeket, termelőszövetkezeteket stb.), a sajtótermékek címeit, a különféle fogalmakat, a fontosabb történelmi jelenségeket és eseményeket, az egyes irodalmi műfajokat, szaktudományi ágakat stb. vették fel, mellérendelő szerkezetben, sok-sok utalóval. A negyedik, a *sorozati mutató* újdonság; ez kizárólag a helyi, jászsági könyvsorozatokra utal vissza, és a könyv- és művelődéstörténeti kutatás, elemzés számára kínál fogódzókat. A kurzivált szedett utalók („lásd”) és az ugyancsak dőlt betűs keresztutalások („lásd még”) általában elegendőek, és korrekten kivitelezettek. Különösen gazdag e tekintetben a Tárgymutató, amit az intézmények nevének gyakori változása nagyon is indokol.

Miután a bibliográfiai összeállításakor a módszertani szabadság köre elég tág, egyértelműen pozitívumként kell értékelni, hogy a kiadó és a szerkesztő szándékairól, elgondolásairól, a választott megoldásokról a használt részletesen felvilágosítják a Tájékoztató címmel ellátott bevezetőben (vagy útmutatóban). Sokat segít a bibliográfiai leírásokban és az annotációkban alkalmazott rövidítések jegyzéke; ide foglalták be a lelőhelyek rövidítéseinek feloldását is.

A bibliográfia tipográfiai kivitelezése vonzó és gazdaságos. Ez a tény a borítólapp tervezőjét, B. János

Gyöngyit és a debreceni Alföldi Nyomdát dicséri; az üzem kollektívája az átlagostól ugyancsak eltérő, a műfaj sajátosságaiból fakadóan vitathatatlanul nehéz feladatot megbízhatóan oldotta meg. Szerencsés a kötet formátuma. A – nyomdai szakkifejezéssel élve – B/5-ös alak a könyvtárak és az olvasók kedvelt, könnyen kezelhető mérete. A bibliográfiai, leíró rész hatszázharminc oldalra rúg. Az ún. bevezető rész tizenhét oldal, az egyik kiadó, a Jászok Egyesülete záradéka újabb három számozatlan lap. Mindent egybevéve kereken hatszázötven oldalt tarthatunk a kezünkben. Tehát a végeredmény egy eléggé vastag kötet. A könyvtár-igazgatótól találó megjegyzését idézve: „tekintélyes” kiadvány.

A *Jászság könyvészete* igényes, rendkívül szorgalmas, kitartó munkát demonstráló folytatása elődjének. Múltó a választott, feldolgozott témához. Szívbeli gratulálók a szerkesztőnek, a közreműködőknek, a jászberényi városi könyvtár igazgatójának, a Jászok Egyesülete illetékes vezetőinek és tagjainak. Remélem, hiszem, hogy egy igen hasznos, nélkülözhetetlen könyvtári és szaktudományos segédlet került a használók és a könyvtárosok kezébe. Terjedelme és szakmai színvonala révén feltétlenül alkalmas arra, hogy széles körben megismerjék, és nap mint nap forgassák. Megjósolható, hogy nagy nyeresége, egyik gyöngyszeme lesz a hazai helyismereti-helytörténeti irodalomnak, tevékenységnek. Módszertani tanulságai pedig minden bizonnyal elgondolkodtatják a helyismereti bibliográfia hazai művelőit. Bár bizonyosra vehető, hogy az idők folyamán újabb, a címjegyzék gyűjtőkörébe tartozó dokumentumok bukkannak fel, ez semmit sem von le a *mostani* kiadvány tartalmi értékeiből, módszertani érdemeiből.

Talán nem tűnik túlzottan hangzatos kijelentésnek, ezért megkockáztatom: a *könyvészet az élő, eleven lokálpatriotizmus egyedi emlékműve*. A földrajzi távolságokat, olykor óceánokat áthidaló összetartozás jelképe. Emlékműve azoknak a kiadványoknak és alkotóknak, amelyeket, akiket ebben a kiünő kötetben regisztráltak. Tisztelegés, főhajtás a névtelen és neves jászok előtt, akik magyar földön vagy messze idegenben éltek, munkájukkal, szellemi alkotóerejükkel gazdagították, gyarapították a magyarságot, a magyar nemzeti kultúrát. A könyvészet a magyar nemzeti kulturális örökség egyik fontos szeletét tárja elénk, és hosszú-hosszú időre, nemzedékről nemzedékre megőrzi a felmutatott értékeket. Úgy vélem, nemcsak a szakmai elfogultság mondatja velem: büszkék lehetünk erre az összeállításra és még inkább a címjegyzékben fellelhető művekre, az ebben szereplő jeles személyiségekre. Büszkék lehetnek legkivált maguk a jászok, de bárki, aki magyar földön, magyar szívvel él. Másként fogalmazva: a bibliográfia felbecsülhetetlen hozadéka lehet, hogy előmozdítja a helyismereti-helytörténeti tevékenység egyik alapvető funkciójának kiteljesítését, a lokálpatriotizmus érzésének feléberszítését és elmélyítését, a jász öntudat, identitás megszilárdítását.

S ha már a lokálpatriotizmus került szóba, említsük meg, hogy a könyvészet – bár száraz adatfelsorolásnak látszik – érzelmi hatást is kelthet. Száraz, de nem rideg – mondhatnánk. Önkéntelenül is eszembe jut egyetemista éveim egyik kedvelt írója, Anatole France, aki egyik tudós figurájának szájába adta az első hallásra meghökkenítő vallomást: „Nem ismerek könnyedebb, vonzóbb,

kedvesebb olvasmányt, mint egy katalógus”. Ha alaposan belegondolunk, ez a kitétel igaz lehet a bibliográfiákra is. Nyilvánvaló, hogy a szó szokásos értelmében kapcsolódást, szórakoztató időtöltést egyik sem ígér. Ha viszont valaki veszi a fáradságot, és valós érdeklődéssel lapozgatja – mint jelen esetben – a most előttünk fekvő vastag kötetet, mennyi, de mennyi meglepetésre bukkanhat, és nem egyszer szellemi élvezetet is talál. Van, akiben nosztalgiát ébreszthetnek az iskolai értesítők tetelei. Más valaki a szülőfalujáról írt könyvekre, részstanulmányokra figyel fel, és könnyen megérlelődhet benne a szándék: jó lenne még többet tudni a szeretett település hajdani és mai életéről, embereiről. Megint mások egykori lakóhelyük után böngésznek a mutatóban és az összeállítás címregetegében. Most divat a családfakutatás: nyilván lesznek, akik szüleikről, nagyszüleikről, rokonairól találnak eddig rejtve maradt adatokat, forrásokat. Gondolom, ki-ki tudná folytatni a sort...

Éppen a könyvészet tartalmi gazdagsága, módszertani pallérozottsága kívánja meg, hogy tovább gondolkodjunk, gondolkodjunk azon, hogyan tovább? Úgy vélem, három irányban lehetne, kellene tovább lépni. A jászberényi könyvtárosok máris birtokában vannak olyan címeknek, amelyek a könyvészetből ilyen vagy oknál fogva kimaradtak. S folyamatosan jelennek meg az újabb és újabb könyvek, tanulmánygyűjtemények, iskolai évkönyvek stb. Tehát előbb vagy utóbb szükség lesz a kiegészítésre. Meglátásom szerint arra aligha kerülhet sor – talán nem is indokolt –, hogy a bibliográfiának egy új, bővített kiadása jelenjen meg. Az viszont alighanem kivitelezhető, hogy viszonylag rendszeres időközönként – netán öt-tízévenként – újabb és újabb füzeteket állítsanak mellé, ugyanabban a szellemben és szerkezetben. Ha úgy tetszik, a most felépített emlékműhöz kisebb emléktáblákat kapcsoljanak. A másik, voltaképpen párhuzamosan is járható út a digitalizálás. A könyvészetből lehet bibliográfiai adatbázist szerkeszteni, és ezt folyamatosan feltölteni az újabb rekordokkal. A harmadik, már az első kiadás kapcsán felvetett lehetőségen is célszerű töprengeni: az lenne az igazán nagy lépés, sőt ugrás, ha a folyóiratokban megbújó, a *Jászság*, a jászok történetére és jelenére vonatkozó cikkeket bibliográfiai feltárást szintén elvégeznék. Sokan hálásak lennének érte, ha ez megtörténne. Könyvtárosként, bibliográfusként és történészként egyaránt szeretném biztatni a kollégákat erre a munkára.

Bényei Miklós

Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*

Ez a könyv túlmutat önmagán. Fókuszában egy többé vagy kevésbé ismert udvarhelyszéki falu, Énlaka van, a település és környéke rég- és közelmúltjával, jelenével, a jövőért. A kötet, ahogy a szerkesztő, *Visy Zsolt* előszavából megtudjuk, az Énlakán 2007-ben megrendezett konferencia előadásait tartalmazza.

Emlékezés, emlékeztetés egyszerre, s figyelemfelhívás. Arra a Burke megfogalmazta „szövevségre”, ami

* A Budapesti Unitárius Egyházközség gyülekezeti termében elhangzott könyvbemutató szerkesztett szövege. (Szerk.)

összeköti a már elhunytak, s a még meg nem születettek sorsát. *Szabó Árpád* püspök úr utal erre a bevezetőjében: a föld ahol élünk Isten ajándéka, de egyben elődeink ránk hagyományozott öröksége, mellyel jól kell sáfárkodnunk. Örizzünk, gazdagítanunk kell, s nem pedig felélnünk az utánunk következő nemzedékek jussát.

S emlékezés, emlékeztetés a kötet, a szerkesztés közben váratlanul elhunyt két udvarhelyszéki tanár szerzőre, a szűkebb pátriájuk múltjának, értékeinek megismeréséért és megismertetéséért fáradhatatlanul tevékenykedő *Szűcs Lajosra* és *Vofkori Lászlóra*. S a tulajdonképpen ugyancsak „szerzőknek” is tekinthető, Székelyföld és Udvarhelyszék népének múltját, középkori értékeit leíró, kutató, *Orbán Balázstra*, *Dávid Lászlóra* akikre a jelen kötet szinte mindenik szerzője nem egyszer hivatkozik, idézve alapvető munkáikból. Székelyföld leírója *Orbán Balázs* születésének idén ünnepeltük 180. évfordulóját. Az alig másfél éve, 75 éves korában elhunyt *Dávid Lászlónak*, a segesvári magyar református gyülekezet tudós lelkészének pedig a középkori eredetű énlaki unitárius templom máig mértékadó művészettörténeti elemzését köszönhetjük. Történeti összegzését, a templom részletes leírását a múlt század hetvenes éveiben végzett renoválási munkákhoz kötődő régészeti feltárás eredményeire támaszkodva készítette el, ahogy erre *Szávai Márton* is utal a néprajzi kutatás lehetőségeit tagláló tanulmányában.

Néhány adat az igen tartalmas, gazdagon illusztrált kiviteli tanulmánykötetről. 14 tanulmányát 13 helyi, erdélyi, s magyarországi szerző jegyzi. A szerzők többsége néprajzkutató, de van közöttük régész, szociológus, építész, s a már említett pedagógus helytörténészek mellett egyháziak is.

Két-két tanulmányt olvashatunk a szerkesztő *dr. Visy Zsoltól* – paleográfiai témakörben az énlaki unitárius templom festett deszkamenyezetének feliratairól, s *Dacia limes-éről* mint lehetséges világörökségi helyszínről – valamint *idősebb Szávai Mártontól* az énlaki rendtartó székely közösségről, s a település 120 évvel ezelőtti művelődési életéről.

A kötet első felének írásai a település múltjával, s múltjának értékeivel foglalkoznak. Az udvarhelyszéki helytörténész tanár, *Szűcs Lajos* Énlaka településtörténetéből ad áttekintést az ókortól a legutóbbi politikai fordulatig. Kiemelten foglalkozik a családnevek kialakulásával, s a helynévanyag megőrződésének jelentőségére, kutatásuk fontosságára, sürgősségére hívja fel a figyelmet. „Udvarhelyszék XVI. század utolsó negyedéből fennmaradt törvénykezési iratanyaga arra utal, hogy jóllehet a faluközösség tagjai kivétel nélkül kételemű nevet viselnek, a vezetéknev még nem vált minden esetben örökösödővé. Előfordul nemzedékek rendjén, hogy a fiú az apa keresztnévét használja vezetéknevként. Egy leszármazási tábla szemléletes képet nyújt az említettek rokonsági viszonyáról és vezetéknevük alakulásáról.” „Utolsó éveit éljük annak a lehetőségnek, hogy az idősebb nemzedéktől megismerhessük a régi helyneveket, mondákat, legendákat, ősi hagyományokat. Ezzel a megismételhetetlen alkalommal élünk kell!” – figyelmeztetett a szerző.

Az énlaki egyházközség történetét a település unitárius közösségének lelkésze *Dancs Lajos* foglalta írásba. A település létrejöttéről, lakóiról a szóbeli hagyomány-

ra, s az ismert helytörténeti irodalomra támaszkodva, a templom történetéről szólva pedig *Orbán Balázs*, s *Dávid László* által összefoglaltakra hagyatkozva ír. Az egyházközséget szolgáló lelkészek, illetve a gondnokok és pénztárnok, s a tanítók névsora mellett megismerjük a helyi közösség vallásos és művelődési életét. Írását a jövőre utalva így zárja: „Olyan körülményeket kell teremtünk, hogy gyermekeink, unokáink is otthon érezzék magukat, mert azért vagyunk e világon. Isten áldása legyen az új évezredben Énlaka hittel, reménységgel és szeretettel induló gyermekeivel, hogy megtarthassuk vallásunkat, egyházszeretetünket, magyarságunkat, vagyis igazi emberségünket!”

„E falunak dombtetőn fekvő, s melléltel képünkben bemutatott temploma kétségtelenül legnevezetesebb a Székelyföld minden egyházai között. Nevezetes nem annyira építészete, mint emlékiratai által...” – olvashatjuk *Orbán Balázs* alapvető művében, *A Székelyföld leírásában*, ahol néhány sorral később így folytatja: „Eredeti boltozata az 1661 tatáruláskor beomolván, azt 1668-ban készült, czifrán kiféstezt deszkafőlel helyettesíti, ennek koczkáiba több (minuskel jegyekkel irt) felírás van. Egyikben a latin nyelvű felirat: ... magyarul »Ez egyházat, mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dőlt, s a jenlaki és martonosi lakosok jótéteményéből és Isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz Isten tiszteletére mennezzettel borítottat, festői mesterséggel díszíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelkipásztora idejében.«” Bár *Orbán Balázs* hangsúlyozza, hogy ennek a feliratnak is nagy a jelentősége, bizonyítván, hogy már a XVII. század közepén is unitáriusok laktak Énlakán, és egyben megörökíti az Alijárásnak nevezett dúlást, a figyelme a hátulsó karzat feletti felíratra terelődik. A rajzban közölt két soros felíratot „lefordítja”, majd így folytatja: „Nevezetes és megbecsülhetlen nemzeti kincs e felirat, mert az az oly sokak által kétségbe vont hun-scitha írásnak ma létező egyedüli példánya. ... Bizonyítványa annak, hogy ezen ő, még *Ázsiából* kihozott írásmódor a XVII-ik században mint felirati írmódor annyira elvult terjedve, hogy az egyszerű falusi mesteremberek is ismerték; s midőn *Musnai György* nevét és hitelvét az ő székely betűkkel oda feljegyzé, nem gondolta, hogy az által nevét örökíteni, nem gondolta, hogy nemzetének egy oly kincsét teve le, mely ma már egyetlen a maga nemében.” Így kezdi *Balassa M. Iván* „az énlaki cifra deszkafőlel”-ről szóló tanulmányát, hosszan idézve *Orbán Balázst*. Majd így folytatja: „Ezzel hosszú időre kijelölődött az énlaki mennezzet kutatásának iránya, a figyelem a rovásírásos felíratnak, és nem magának az 1668-ban készült mennezzetnek jutott (bár azt is igazságtalan lenne elhallgatni, hogy lábjegyzetben *Orbán Balázs* az összes felíratot közli).” S talán itt rejlik annak a magyarázata is, hogy hosszú ideig nemcsak a mennezzet, de az egész templom iránt sem jelentkezett különösebb érdeklődés. A szerző egy rövid, de alapos kutatástörténeti összefoglaló után a XVII. század erdélyi festett famennezzeteivel összehasonlítva elemzi a mennezzet festését, feliratait, s megállapítja: „Az hiszem, hogy nem túlzok, ha kijelentem, Énlaka mennezzete kiemelkedő jelentőségű a festett mennezzetek között. A „magas” művészet körébe tartozó korai, XVI. századi és az attól lassan eltávolodó XVII. század eleji emlékek után itt mutatkozik meg az egyik továbblépési lehetőség, ahol

hatallan eleganciával megfogalmazódik az ekkor már - valljuk meg – idejétmúlt reneszánsznak az a transzponálása, ami azután a népművészetben talál folytatásra.”

Visy Zsolt paleográfiai írásában ugyancsak a festett deszkamennyezettel foglalkozik, egészen pontosan a mennyezet feltűnően nagyszámú feliratát ismerteti minden részletre kiterjedően. „Az irodalmi értékeket megcsillogtató felirat kompozíciója is egyedülálló, hiszen a kereten kezdődik a *Scala Coeli* (Égi latorja) címmel, majd 90 fokkal elforgatva, mintegy címszerűen következik a hit, remény és szeretet latinul, valamint a félreérthetetlen utalás Szt. Pál Korinthusiakhoz írt levelének szeretethimnuszára, mely magyarul így hangzik:

„Hét erénynek grádcisain megy az út föl az égbe, Jó remény negyedik, hit ötödik foka lesz. Holdat eléri remény, a Napot meg a hit heve, fénye, Ám szeretet íve messze a pólusig ér.” A sokat hivatkozott rovásírásos tábla elején „egy bibliai hely olvasható: Deut. VI, ami utalás a rovásírásos szöveg eredeti helyére. Valóban, a Deuteronomium 6. fejezetének 4. szakasza a következőképpen kezdődik: *Audi, Israel: „Dominus Deus noster Dominus unus est”, azaz: „Halld meg, Izrael: a mi Urunk Istenünk az egyetlen Úr”*. S valóban, a fennmaradt legerjedelmesebb rovásírásos feliratunk is ezt állítja: Egy az Isten. Ezzel mintegy megerősítve Balassa M. Iván megállapítását, miszerint: „... talán nem túlzó az a sejtésem, hogy az énlaki mennyezet festője a Bibliában jártos, az írással sem hadilábban álló személy volt, aki nemcsak a székely rovásírást ismerte, de a magyaron kívül valamilyen fokon bírta a latint is, ...” Sőt feltehetőleg lelkész volt, amint arra két másik, az anyagában már elpusztult homoródszentmártoni 1665-ből származó karzat, illetve 1669-ben festett küküllőszárdi mennyezet készítési felirataiban a festő Musnai D. György neve mellett szereplő „pastor” megjelölés következtetni enged.

Vajfokri László Adalékok Énlaka népesség- és településföldrajzához címmel közölt írása, mintegy lezárva a helytörténeti vonatkozásokat is tartalmazó íráskorát, bevezető Filep Antal etnográfusnak, a kötet súlypontját képező Adalékok Énlaka településnéprajzához című gazdagon illusztrált tanulmányát. A település történetével, történeti földrajzával, népességével, a gazdálkodási viszonyokkal, településszerkezettel jellemzőivel, az építési gyakorlattal foglalkozó bőségesen adatolt terjedelmes írásból csak néhány fontosabb megállapításra hívom fel a figyelmet. A vízválasztón fekvő Énlaka a Nagy völgye, a Fehér Nyikó, a Kis és a Nagy Küküllő mente településfüzéreivel együtt a székelység Kelet-Erdélyben való végleges helyfoglalása és megülése időszakától lehet folyamatos, megszakítatlan történetű. Minden bizonnyal a százság XII. századi dél-erdélyi meglepedése körüli időszak is segíthet időhöz kötni a később Székelyföldként sajátos arculatot öltő nagytáj településtörténeti indulását. Énlaka településének írásos említését az 1332 és 1337 között keletkezett pápai tizedjegyzékből ismerjük. „Akkor *Jandlaka* vagy *Jandalaka* változatban bukkant fel. Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* szerint a ma már használatból kikopott személynév a Jan (János) egyik változatával állunk szemben. ... Szabó T. Attila az erdélyi regionális szókincs történeti áttekintését nyújtó monumentális szótári művében Énlakának számos 16. és 17. századi Jenlaka alakban fennmaradt

írásos említést közölt. De ugyancsak fennmaradt írásos említés az Énlaka formában 1712-ből, vagy még későbből. A helytörténeti hagyományban felbukkanó *Jenőfalva* alakváltozat egészen bizonyosan nem hozható kapcsolatba Énlakával. ... A törzsnévi eredetű településnevek nem illeszkednek a -szállása, -laka, -háza, -földre összetételű falunevекhez.”

A korábbi írásokban Énlakát – talán Vámszer Géza megállapításaira hagyatkozva – településszerkezeti szempontból általában laza halmazszerkezetű faluként írják le. Filep Antal szerint „... megállapíthatjuk, hogy Énlaka településhagyományja a középkori útfalvak jellegzetes örökségét testesíti meg. ... A terepviszonyokhoz való alkalmazkodás rákényszerítette a lakosokat, hogy az utakat, utcákat úgy jelöljék ki, hogy kisebb kerülőkkel, kanyarokkal követhessék a lehetőségek szerint a szintvonalakat. Így első futólagos pillantásra halmazos jellegűnek vélhetők a települést. Az alaposabb szemlélődés nyomán azonban rá kell jönnünk, hogy a település XVIII. századi főtegelét adó nyugati hosszú utcájával párhuzamosan kialakult egy második, a templomtól keletre húzódó utca” is. ... A magas, hegyvidéki fekvésénél, csapadékból gazdag éghajlatánál fogva a családi birtokokon való gazdálkodásnak elengedhetetlen építménye volt a csűr, és a kemény téli hidegek ellen a jószágnak védelmet nyújtó, a csűrökbe beépített istállópajta. Ennek természetes következményeként szalagtelkes soros beépítésű, csürös lezárású utcákat törekedtek kialakítani. Ettől azokon a helyeken tértek el, ahol a telkek terep- és szintviszonyai különleges akadályt képeztek. Ez a telekrend, települési rendszer vagy településtopus minden valószínűséggel ezen a vidéken a késő középkorban gyökerezik, de az erdélyi írásos források nyomán bizonyosan tömegesen jelen volt a XVI. és a XVII. században. Ilyen módon a tradicionális település szerkezete, a telkek rendje ugyanolyan értéket képvisel, mint amilyent az épületek – akár lakóházak, akár csűrök legyenek is – maguk is jelentenek a számunkra. Az épületek állománya és a telekrend, valamint a település szerkezet egyszerre alkalmas arra, hogy a helyi hagyományok szerves folytatásaként a lakosság az egyre növekvő jelentőségű biogazdálkodást folytassa, de egyben teret biztosítson a kulturális értékek iránt érdeklődő téli, nyári turizmusnak, otthont kínáljon a természetjáróknak egész éven át. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a jelenlegi települési adottságok és az épített örökség egyaránt kedveznek a legigényesebb komfort feltételek viszonylag könnyű és gazdaságos megteremtésének.” (...)

Az Énlakán megtalálható településtörténeti, településnéprajzi értékek őrzése, fennmaradása, nem utolsó sorban folyamatos, további, lehetőség szerint szélesedő és elmélyülő kutatása nem csak a helyi, a székely vagy az erdélyi, a romániai kulturális örökség vagy hungarológia szempontjából fontos, jelentős feladatunk. Egyetemes vagy a legszélesebb értelemben vett európai örökség megőrzéséről, fenntartásáról, hasznosításáról és érthető, tudományos feldolgozásáról nemzeti és nemzetközi kötelezettségünk gondoskodunk. Mind a romániai, mind a magyarországi tudományosság egyetemesen felelősséget visel e témakörben is az európai és az egyetemes tudományosság előtt (...) érdemes meggyőződésünket hangsúlyozni, hogy bár a székelység sok archaikus sajátosságát örözt meg, sok sajátos intézményt te-

remtett, sok jellegzetes kulturális alkotást hozott létre, mégis egészében a székelység kultúrája szerves része a középkori és az új-, valamint a legújabb kori magyarság világának, és egyben Európának is elszakíthatatlan, szerves műveltségi tája, vagy – ha úgy tetszik – dialektusa. Másfelől nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a székelység történeti hagyománya, öröksége egészében európai produktum, egyetemes érték, Európa világának szerves, elidegeníthetetlen része.”

A következő írások ugyan a múlt értékei megőrzésének fontosságát hangsúlyozva, de már a jelen történelmivel, s feladataival foglalkoznak. *Vísy Zsolt* Dácia provincia limes-ének összefoglaló leírását, s a limes kutatástörténetét tartalmazó írásából értesülünk arról kezdeményezésről, melynek keretében Dacia keleti határa Marosvécs és Székelyudvarhely közé eső szakaszának a kutatására 2007-ben együttműködési szerződést kötött a Pécsi Tudományegyetem Régészeti Szemináriuma és a mellette működő Pécsi Légirégészeti Téka, valamint három romániai múzeum: a székelykeresztúri Molnár István Múzeum, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum és a Maros Megyei Múzeum. Az együttműködők közös kutatásokat folytatnak Dacia keleti limesén Marosvécs és Székelyudvarhely között.

A közös pályázat kidolgozása nemcsak a nemzetközi összefogás szép – világörökségi témában még soha nem volt – példája, hanem olyan program is, ami egyúttal a Római Birodalom nagyságát és jelentőségét legjobban megmutató tárgyi emlékmagyarázó is a figyelem középpontjába állítja. Ez a nagyszabású projekt reális lehetőséget látszik teremteni arra, hogy Énlaka települése az európai, s a világ érdeklődésének homlokterébe kerülhessen.

Más a helyzet azonban Énlaka építészeti örökségével, melynek megővására, hasznosítására és tovább örökítésére irányuló kezdeményezésekről *Albert Homonnai Márton* építész számol be írásában. Ezekről azonban személyes élményeim is vannak. A Kelet-Európában megindult társadalmi, politikai változások tették lehetővé 1990-ben a civil és szakmai kapcsolatok újraépítését a Kárpát-medence kulturális értékeinek megővása érdekében. 1990-től ún. Kárpát-medencei műemlékvédelmi találkozókra került sor évente, 1993-ig ahol megteremtettük a tapasztalatcsere lehetőségét a szomszédos volt szocialista országok magyar közösségei műemlékek védelméért tenni akaró akkor még elsősorban építészeti, s már ahol létezett a hivatalos műemléki szervezetek szakemberei számára, megvetve a későbbi együttműködés alapjait. Így került sor arra a településvizsgálatra is, amiről A. Homonnai Márton így számolt be: „Itt szeretnénk tisztázni és kihangsúlyozni, hogy ellentétben a bizonyos reklám-szórólapokon terjesztettekkel a falu nem a kulturális világörökség része, és nincs is annak városlistáján. Az elsődleges cél nem is ez, hanem hogy a falu megmaradjon az épített örökségével és a „genius loci” hordozó énlaki emberekkel együtt, felélesztve szellemi kultúrájának még hamu alatti parázként létező maradványait.” Hogyan is fogalmazott Dávid László „Az Udvarhelyszék középkori művészeti emlékei” c. forrásértékű munkájában?: „A műemlékek további sorsa legalább annyira fontos, mint keletkezéstük körülményeinek tisztázása.”

„1993-ban az ICOMOS egy Kárpát-medencére kiterjedő vizsgálatot indított a még fellelhető népi építé-

szeti emlékeket és együtteseket őrző falvak felkutatására. A kiértékelőre Budapesten került sor ... Az 1993-tól 1996-ig tartó periódusban a falu épített örökségét számos hazai és magyarországi kiállításon mutattuk be ... abban a reményben, hogy sikerül pártfogókat találni a falu támogatására, és annak tudatában, hogy az idő eltelével dolgozik. A kommunista rendszerben halálra ítélt, teljesen elszegényedett és a fiatalok által elhagyott falu napjai meg voltak számlálva. Épített öröksége a szegény tárgyat képezte a falu lakóinak szemében, és napról-napra romlott az állapota. A valamikori nagyon gazdag szellemi kultúrának egy-egy szelete veszett el, és vész el minden temetéssel. A porták tartozékainak jelentős részét, berendezéseket és bútorokat, a helyiek közreműködésével régiségkereskedők, kupecsek szállítottak el a faluból, a római kori helyszínek (castellum, paloták) fémdekoros „régészek” kutatták. Sok diófa is a gyors pénzszerezés áldozata lett. A falu lerobbant, heterogén rendtelenség képét mutatta.”

„1996-ban csillant fel az örökség megmentésének a reménye, ugyanis Budapest V. kerülete – Belváros-Lipótváros Önkormányzata „örökre fogadta” a falu építészeti hagyatékát (...) A most rendezett konferencia, melynek ágját az értékvédő program eredményei vetették meg, újabb lépés ebben az irányban, melyet csak idővel lehetünk, abban a reményben, hogy az itt bemutatott anyagok szerzői sem lankadnak munkájukban, és majd részt vesznek a falu teljes körű kulturális örökségét bemutató dokumentáció összeállításában is.

Néhány gondolat erejéig szólnunk kell az épített örökség védelméről is, amely nélkül kompromittálódhat nemcsak a falu kulturális öröksége, hanem az eddigi értékvédelemben fektetett szellemi és anyagi energia és nem utolsósorban a segítséget nyújtó támogatók nemes igyekezete is. A falu lakóival kiépített partneri kapcsolaton kívül szükség van az intézményesített védelemre is. Ebben az irányban elkészítették a falu urbanisztikai szabályzatát, amely ma már a község jóváhagyott általános rendezési tervének a része, és mint ilyen törvényerejű. Alkalmazása a helyi és a megyei önkormányzat és az állami szakhatóságok feladata. Ugyancsak a helyi és megyei hatóságoktól várjuk el, hogy infrastrukturális kérdésekben támogassák a falut, tegyenek lépéseket a szennyvízhálózat kiépítéséért és a faluképet zavaró betonoszlopos villanyhálózat kicseréléséért földi vezetékre. Ezeknek a munkálatoknak a finanszírozására pályázati lehetőségek is vannak, a kezdeményezést szerintünk a falu előjáróinak kell megtenniük.”

Az építész által felvetett gondolatokat fűzi tovább *Szavai Márton* A néprajzi kutatás lehetőségeit taglaló írásában. „A külső kezdeményezések során hasznosnak bizonyulhat a helyi társadalom minél nagyobb fokú bevonása, mely által elkerülhető a diktatórikus/radikális beavatkozás az autentikus (autentikusnak vélt) értékszférába. Hogy ez megtörténhessen, ahhoz szükség van egy olyan kommunikációs térre, ahol a szereplők kicserélhetik véleményüket, egyeztetethetik álláspontjukat, elvárásaikat. A néprajzi megközelítés e közös horizont kialakításához járulna hozzá, biztosítva a helyi közösség részvételének lehetőségét. Ugyanakkor gazdagíthatná a bemutatások szempontrendszerét is.

Megítélésem szerint Énlaka a következő évezred kihívásainak, egy közösségi alapon működő fejlesztési

program céljainak csak abban az esetben tud eleget tenni, ha intézményes kerete túlmutat egy „reprezentációs igényeket” szolgáló, kontextusától megfosztott tárgyi környezet díszletszerű határain. Nem nélkülözhető a társadalomtudományi megközelítés eredményeinek integrálása, mert általa a helyi társadalom működésének belső rendszere is beépíthetővé válik a leendő Énlaka életébe.” S némi reményre okot adó Énlaka jelenére vonatkozó demográfiai megállapítása, mi szerint: „... ha megnézzük a jelenlegi Énlaka korösszetételét, akkor egy picit árnyaltabb képet kaphatunk. Valóban, a legnagyobb korcsoportot a 70 év felettiek alkotják. A legszembetűnőbb a középgeneráció (30–49 évesek) hiánya. Ugyanakkor, a korfa alsó szektorában található tételszám egy igen szűkös demográfiai „tartalékról” árulkodik. A 20 és 30 év közöttiek relatívan magas aránya lehetőséget adhat a közösség valamilyen szintű reprodukciójára.”

S ez az, ami a falu jövőéért elkötelezett, nem helyben lakó, de tenni akaró értelmiségiek kezdeményezéseinek túl esélyt adhat azon vidékfejlesztési célok megvalósítására, melyeket a kötetet záró írásban fogalmazott meg a két szerző *Dr. Szabó Antal* és *Dr. Szabó Zsuzsanna Katalin*.

Sebestyén József

TÓTH DEZSŐ

Dákától Dákáig

Önéletrajz és bibliográfia

Dr. Tóth Dezső nyugalmazott könyvtáros, Bél Mátyás-díjas helytörténeti kutató 1928. február 20-án született a Veszprém megyei Dákán. Nyolcvanéves korára elkészült *Dákától Dákáig* című önéletrajzával, amit nyolc, jó szándékú támogató segítségével megjelentetett.

A kötet alcíme szerint önéletrajz és bibliográfia. Nem egészen előzmény nélküli ez a számvetés, ugyanis 1998-ban a Veszprém megyei pedagógiai bibliográfiák sorozatban Tölgyesi József szerkesztésében már elkészült egy bibliográfia, amely az addig megjelent munkáit, a róla szóló irodalmat és egy rövid életrajzot tartalmazta. A mostani kötet azonban többet nyújt a pontos, tárgyilagos adatközlésnél. A család és saját maga életadatai szubjektív hangú szövegbe ágyazódtak.

Tóth Dezső földműves szülők egyetlen gyermekeként nevelkedett a Pápa közeli ezer lelket sem számláló kis dunántúli faluban. Gyermekkorában, az 1930–1940-es években az akkor kötelező hat elemi elvégzése után szülei gazdaságában segédkezett. Am a „fényes szellők” korszakában egészen más út nyílt meg előtte. Először kultúrház-igazgató, majd könyvtáros lett. Munkáját egykori tanítói és más falusi tanítók, a „lámpások” példája nyomán végezte. A megalapozatlanságot azonban saját maga érezte a legjobban, így a munka mellett kemény akarattal és hatalmas erőfeszítéssel elkezdte a tanulást: középiskolai majd egyetemi végzettséget szerzett. Önéletrajzában azonban nyoma sincs panasznak. A munka melletti tanulás, az egymás utáni eredményes vizsgákat sikerként élte meg. 1951-től pedig írásainak száma is évről évre szaporodott. Napilapokban, szakmai folyóiratokban, könyvtári évkönyvekben tette közzé jó és rossz tapasztalatait, leginkább a segítség szándékával.

Népművelői munkáját Dákán, Zircen és a Veszprém Megyei Tanácson végezte. Könyvtárosi pályája Pápán, a városi könyvtárban indult, majd a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárban folytatódott. Közben leérettségizett, majd magyar-könyvtár szakos egyetemi diplomát szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Már veszprémi könyvtárosként készült a doktori vizsgájára, amit 1976-ban sikeresen teljesített. 1977-ben a veszprémi székhelyű Országos Oktatástechnikai Központban a könyv- és médiatár vezetője lett. Ebben a minőségében egy kiváló, országos feladatkörű szakkönyvtárt szervezett és irányított 1989-ig, nyugdíjazásáig. Ezután még tíz évig dolgozott a Vetési Gimnázium könyvtárában, a megyei és országos honismereti mozgalomban.

Nyugdíjasként – nem lakosként, csak munkájában – visszatért szeretett szülőfalujához, Dákához (innen a kötet címe is, Dákától Dákáig). Természetesen más minőségben, más tartalommal, de alapvetően a szülőfaluja, az itt élő emberek iránti szeretettől vezérelve, „az életnek értelmet adó szolgálattal.” Ifjú korában, mint kultúrház-igazgató a művelődés, a színvonalas szórakozás, az ismeretterjesztés területén gazdagította a kis közösséget, majd a művelődésszociológiai vizsgálatával feltérképezte a település helyzetét. 1989-ben megalakította a Szülőföld Baráti Kör egyesületet, amelynek 15 évig elnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt. Számtalan értékes, lélekemelő ünnepséget, találkozót – volt leventék, 56-osok, kultúrház-építők, a faluból elszármazott emberek találkozója – szervezett. Ezekkel, valamint a különböző emlékjelek – emlékfák, emléktábla, címer stb. – a hagyományápolásnak minden település számára példát mutató formáját alkotta meg. Kitarító, akadályokat nem ismerő munkával kutatta a falu történetét, az oda kötődő emberek életútját, munkásságát, a Batthyány-család Dákához fűződő emlékeit. Tette mindezeket nagy-nagy szorgalommal, féltő gondnal, hogy az idő sürgetésében mindennel el ne felejtse. Felismert és féltett minden értéket, és a feledésből, könyvtárak, levéltárak, családi irattárak mélyéről előhozta, feldolgozta és közzétette a régmúlt idők számos emlékét, így a Batthyány-család, a két világháború, a leventesoros, a falusi oktatás egykori történetét. Megőrizte és megismertette mindezt azokkal az emberekkel, akik már hallomásból sem tudnak az egykori tényekről, eseményekről.

A közművelődésben és az oktatásügyben eltöltött 47 év szakaszai a kötet önéletrajzi fejezetét követő bibliográfiában is nyomon követhetők. Megjelent műveinek (csaknem 600 cikk, tanulmány, önálló kötet, szerkesztés) számbavételével nem hagyatkozott az utódokra. Saját maga elkészítette munkáinak kronológikus elrendezésű bibliográfiáját, kiegészítve a róla megjelent íráskor jegyzékével, ezek közül tizenháromnak eredeti szövegét is közreadja. Takarékosan, ám jól átgondoltan válogatott képanyag alkotja a kötet befejező részét. Találunk itt fénymásolatokat, értelmiségi pályájának első bizonyítványát, „kádernövelésének” másolatát és a hagyatékának elosztásáról szóló dokumentumokat. A Veszprém megyei kéziratok dolgozatok 3831 tételes bibliográfiáját a Veszprém Megyei Levéltárnak adta át számítógépes feldolgozásra és közzétételre, a „Neveléstörténeti adatbank”-ot az Eötvös Károly Megyei Könyvtárnak, a Batthyány-családra vonatkozó dokumentumok másolatait

nak gyűjteményét a Laczkó Dezső Múzeumnak. A Dunántúli Református Egyházkerület (Pápa) könyvtárának 2700 kötet könyvet és 200 db folyóiratot ajándékozott.

A képanyagban a fentiekén kívül a szerző bemutat néhányat a nagy lelkesedéssel gyűjtött dedikált könyveiből (mintegy 300 ilyen könyvvvel rendelkezik). A képek legnagyobb része azonban „munkafotó”: előadásokon, továbbképzéseken, ünnepélyeken, író-olvasó találkozókon készült. A néhány családi vonatkozású fotó pedig békés, virágos udvarú otthonában, dolgozószobájában vagy a házuk előtt, a kiegyensúlyozott, nyugodt otthoni környezetet biztosító feleségével mutatja be a szerzőt. Ilyen módon az önéletrajz, a bibliográfia és a képanyag harmonikus egységben tárja elénk a szerző gazdag életpályáját.

(Viza Kft., Veszprém 2008.)

Kolozs Barnabásné

Micskei füzetek

Micskét (Micsa-Bihar), a Bihar megye észak-keleti részén (Nagyvárad-Margitta út mentén) fekvő települést írott forrás 1255-ban említi először Mikche néven. Története során volt királyi, egyházi, később fejedelmi birtok. Innen igazgatták a sólyomkői uradalom berettyóvölgyi, majd a bisztramenti birtokrészét. A már városias település Mátyás királytól vásártartási jogot kapott. Földesura volt többek között Vitéz János váradai püspök, a Drágffy-család, Zólyomi Dávid és a Baranyi (váradai és micskei) család.

Gót stílusban épült (1330) ma már református temploma az egész országban egyedül élte túl épen a török pusztítást. Szentély alatti kriptájában van eltemetve Zólyomi Dávid és hitvese, ikтары Bethlen Kata. A templom mögötti dombon állt a Drágffyak által építtetett kastély (1480–1490), amit 1945 után lebontottak. Katolikus templomát a Baranyi-család építtette 1757-ben kezdődően, a templom a család temetkezési helye is lett.

A települést a XVIII. századi iratok következtetesen városként emlegetik, amely az 1750-es évektől a hatalmas Baranyi birtok központja volt. 1849-et követően egy ideig Micske járás központ, majd nagyközség, jelenleg közigazgatásilag Vámosláz községhez tartozik.

A falu helytörténetének, hagyományainak módszeres feldolgoásaival bemutatásával 1996 óta a település református lelkésze, Gavallér Lajos foglalkozik. Elindította a helybeli református egyházközség kiadásában a „Micskei Füzetek”-et, amelynek ő a szerkesztője és a legtöbb esetben az írója is. Az általa összeállított füzetek aprólékos, mindenre kiterjedő kutatómunka eredményeképpen születtek. Figyelembe vette a témákban jártas, elismert szakemberek útmutatásait, tanácsait, segítségét. Gyűjtőmunkájába bevonta a falu lakosait, akik őszintén megnyitkák előtte, előszedték addig rejtve tartott és féltve őrzött családi relikviáikat. A füzetek megjelenését élénk érdeklődés követi a faluban, a szövegekben megnevezett családok, személyek joggal büszkék arra, hogy ők és elődeik végre elismert szereplői lettek a település eseményeinek, helytörténetének.

A „Füzetek” eddig megjelent kiadványai: *Röcc Lakos*: Micske 2002., *Lakatos Péter*: Orosz fogságban

2002., *Gavallér Lajos*: Református lelkészek Micskén, 2002., *Jakó Zsigmond*: Miskolczy Károly és Micske 2002., *Uő.*: Micskeiek írták, világháborús naplók 2003., *Hajdú József*: Levelek a fogságból 1917–1918. 2003., *Gavallér Lajos*: A micskei református iskola története 2004., *Uő.*: Micske a világháborúkban 2005., *Uő.*: A micskei református templom és lelkészei, 2006., *Uő.*: Micskei képek és történetek. 2007.

Gavallér Lajos legújabb könyvének – Micske a helynevek tükrében – bemutatója 2008. január 6-án a falu Ifjúsági Házában volt. *Dukrét Géza* és *Borbély Gábor* vezette a szép számban összegyűltet találkozóját a kötet szerzőjével. Az írás a Partiumi füzetek 48. számaként jelent meg. A 160 oldalas könyv megírásához a szerző jelentős számú forrásmunkát tanulmányozott át. Alkalma volt áttanulmányozni csaknem háromszáz év dokumentumait (állami, egyházi és magánlevéltárakat), ezek adataira a szerző gyakorta hivatkozik. Ezeket egészítik ki a falut jól ismerő micskei és más helységbeli adatközlők, akik még őrzik a helységhez kapcsolódó és egyre inkább eltűnőben levő szájhagyományokat, helyi adatokat és történeteket.

A könyv, címevel ellentétben, nem csupán a falu helyneveivel foglalkozik, közli azokat az adatokat is melyek a településszerkezet utóbbi 300 éve tartó folyamatos kialakulására, bővülésére utalnak. Felsorolja a falu utcáit, a belteki és külteki helyneveket (szántók, erdők, legelők, kutak, patakok, szőlők, pincék). Az esetek többségében hivatkozik azokra a levéltári adatokra, amelyek a XVIII. század közepétől fogva először nevezik meg a szóbanforgó helyet, annak esetleges tulajdonosát, művelőjét, bérőljét. Az elnevezések bizonyított vagy feltételezett magyarazata, az azokhoz kötődő legendák, történetek közlése és régészeti leletek felsorolása (a Nagyváradai Múzeum ásatásai 1977, 1978, amatőr gyűjtések) csak jobban felkelthetik az érdeklődők figyelmét a micskei helynevek iránt.

A szerző külön fejezetben mutatja be azokat a helyneveket, melyek a különböző iratokban 1756-tól kezdődően felbukkannak, de „ma már nem használatosak, így helyük sem határozható meg pontosan”.

Minden település természetes velejárója annak temetője. Egyházas hely lévén a falu, a középkortól kezdve, temetője a templom körül volt. Ennek a cinteremnek (kb. 1300-tól) a bemutatásával kezdő Gavallér Lajos a katolikus, református, baptista és zsidó temetők kronológiai leírását. Külön foglalkozik a helység egyetlen kriptájával – Miskolczy-család –, amit 2002 óta a micskei falunapok alkalmából a falu népe megkoszorú.

A katolikusoknál 1723-tól, a reformátusoknál 1730 óta a vezetett egyházi anyakönyvek és a későbbi állami kimutatások lehetővé tették a szerző számára, hogy a könyv egy külön fejezetében fontos demográfiai adatokat közöljön a településről. Elsődlegesen az elköltözött vagy kihalt micskei családot, majd a jelenlegi 138 családnévet sorolja fel. A XVIII. század elején a nagy erővel megindult népességvándorlás Micskét is érintette. Az azóta eltelt időszakban véglegese vagy átmenetileg letelepedett családok ismert származási helyét is közli a szerző megynként, országoként csoportosítva őket. Micskére legnagyobb számban – a XVIII. század végén ismertek mellé – Bihar, Szatmár, Szilágy, Hajdú-Bihar és Békés megyéből telepedtek le a családok. A későbbi

kutatásoknak kell majd tisztázniuk a kiköltözés irányát és a több százéves kétirányú demográfiai mozgás társadalmi, gazdasági okait.

Gavallér Lajos adatgyűjtő munkájába bevonta a gyerekeket is. Ők a Micskén használatos állatneveket (351) gyűjtötték össze és járultak hozzá – névtelenül is – ezen fontos helytörténeti munka megszületéséhez.

Tevékeny és eredményes kutatómunkáját mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy Gavallér Lajos újabb, részben már nyomtatásra kész dolgozatokat szándékszik megjelentetni a „Micskei Füzetek” sorozatban. Ezek sokszor tanulságos részleteit fogják bemutatni, mint például: szőlőművelés Micskén, ipar, kereskedelem, foglalkozások Micskén, micskei nemzetiségek, Micske nevű város Urbárium 1772, adalékok Micske történetéhez stb.

Egyetérthet velünk az olvasó, hogy hivatásos, fő foglalkozású szakembernek is becsületére válna egy ilyen termékeny helytörténeti kutatómunka. Kérdésünkre, hogy mi készítette helytörténeti kutatásokról, Gavallér Lajos református lelkész elmondta, hogy kitűnő történelmi tanárai voltak (Máramarossziget), teológiai tanulmányai (Kolozsvár, Nagyszében) során egyház- és vallástörténeti kutatásokkal foglalkozott. Előző szolgálati helyén (Mezőtelki) ez irányú tevékenysége iránt igen csak érdeklődtek az akkori belügyi szervek (elkobozták könyveit, összes kéziratát).

Micskére kerülése óta (1966) lankadatlan buzgalommal, a helybeliek az egyre sokasodó érdeklődők elismerése mellett folytatja eredményes munkáját. Ha a soron következő kiadások anyagi kérdése megoldódik (eddig több füzet kiadása saját költségére történt), mérceként is felállítható füzetsorozattal fog bővülni.

Ehhez kívánunk Gavallér Lajos tiszteletesnek kitartó, eredményekben sikeres munkát.

Kovács Miklós

Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon Eurégióban

A szombathelyi Magyar–Izraeli Baráti Társaság és a RE.F.U.G.I.U.S (Rechnitzer Flüchtlings- und Gedenkinitiative) együttműködésének gyümölcseként született „Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon Eurégióban” című Interreg III/A projekt fontos segítséget ad közös történelmünk, a régió eseményekben bővelkedő múltjának bemutatásában.

E kétnyelvű, igényes kiállítás, szépen illusztrált kötet Burgenland, Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye egykor jelentős izraelita hitközségeinek ma még látható emlékeit gyűjti össze, de túllépve ezen, az épületek és temetők leírását megelőzi e közösségek történetének összegzése, nevezetes tagjainak felsorolása.

Balázs Edit történész, a Szombathelyi Egyetem és az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem tanára a könyv szerkesztője és kiadója bevezetésében a római időkől napjainkig emeli ki a terület zsidó jellegzetességeit, mintegy előlegezve a négy körzettel foglalkozó fejezeteket.

Osztrák kutatók írták a Burgenlandi zsidó élet emlékei című részt, amely főleg az Eszterházy- és Batthyány-uradalmak községeinek, de kis falvak zsidó lakosainak múltját is kutatja. Itt a tragédia már 1938-ban megkezdődött, amikor az Anschluss jogtalan és hazátlanná tette a nagy múltú ausztriai zsidóságot. Ma gondosan ápolják az emlékeket, zsidó múzeumok találhatók itt, a temetők jó karban vannak, de őrzik a szombati zaráncot és a Levita-korsókat is. Győr-Moson-Sopron megye fejezetét *Koloszár Tamás* újságíró szerkesztette. Városi zsidó közösségek mellett olyan kisebb települések is helyet kapnak, mint Tét és Beled. Meglepő, de a bencés apátságával világörökséggé nyilvánított Pannonhalmának is jelentős hitközsége volt, zsinagógája jelenleg kulturális célokat szolgál. A hatalmas győri zsinagógát nézve meglepő, hogy 1856–1870 években az ottaniak még csak egy szálló emeletét bérelték imaháznak. Sopronnál meg lehetne jegyezni, hogy az ottani laktanyában Almásy Tibor parancsnok munkaszolgálatosok százait mentette meg.

Vas megye zsidó emlékeit maga a szerkesztő, *Balázs Edit* örökölte meg, a római előzmények után a XI–II. századi, majd a török kiűzése utáni betelepülésről kezdve. Sok életrajzi adatot közöl az itt élt kiváló zsidókról, akik közül elég ha Bernstein Béla szombathelyi rabbi, kiváló történész, a szabadságharc zsidó katonáinak Auschwitzban elpusztított krónikásait vagy a Hatvanyak sárvári gazdasági tevékenységét említjük. Szomorú nevezetesség, hogy Kőszegen gázkamra működött 1945 tavaszán, és olyan kisebb körülményeket is megtudunk, hogy Bobán zsidó volt az állomásfőnök.

Zala megye zsidó emlékeit – több hasonló könyve után – *Szarka Lajos* helytörténész, a hévízi múzeum igazgatója dolgozta fel. Alapos történeti bevezetője a XVIII. századtól tekint át a zalai zsidók történetét, sok adattal, kiemelten méltatva Löw Lipót magyarosítási érdemeit, 1845-ben itt volt először orgona zsinagógájában. Sok név között még Simon Böske szépségkirálynőről is olvashatunk. Szomorú részletességgel ír a Holocaust pusztításáról, amelyet egyetlen rabbi élt csak túl. Nagykanizsa volt a deportálás főpróbája, utána már teljes gőzzel működött a gyilkos gépezet, Karmacs községben a deportáltak holmiját tombolán sorsolták ki, a hazatértek zsidótanácsát Nagykanizsán a szovjet parancsnokság oszlatta fel. Hévízen, ahol sokat köszönhetnek a Schulhof orvos testvérpárnak ma is példamutatóan ápolják a kisszámú helyi zsidó közösség emlékeit, a zsinagóga helyén emlékművet emeltek.

Helytörténeti és idegenforgalmi szempontból egyaránt értékes kötet született, mindenkinek érdemes kézbe venni, gyönyörködni a szép képekben, okulni a múlton, elgondolkozni a jelenen.

Róbert Péter

PUSZTAI JÁNOS:

Szentes és a repülés 1909–1959. ... 1993–2007.

Magam csak utasként küzdöttem le tartósan a gravitációt – azt is harminc felett már –, az önéletrajzi indíttatású könyvet (a második félévben a szerző – aktív repülő, majd a helyi klub szervezője, később krónikása)

az adta a kezembe, hogy első átlapozása ígérte: a szülővárosom arcának itt új, másutt fel nem lelhető vonásai jönnek elő.

12 fejezete éppen száz esztendő fog át, Kereken ennyi éve, hogy az itteni lap a Zeppelin mint már gyakorlati eszközt jellemzi, majd egy helyi származású tanár felfedezéséről („a szármak és ballon nélkül való repülőgép”) tudósít. S ez nem holmi vidéki „utóézés”, hiszen még a műszaki egyetemen is csak ekkor, Blériot rákosmezei bemutatóját követően létesül „repülési tan-szék”. Ugyanazon év nyarán a közeli, nagykirálysági kukoricásban le is száll egy katonai léghajó. 1910-ben már háromtucatnyi szentesi utazik a budapesti repülőversenyre. 1911. november 5-én viszont Szentes légtérében száll föl az első merevszárnyú repülőgép 3-4 ezer érdeklődő szemé láttára, majd másnap a város fölött tesz (mindenké számára láthatóan) néhány tiszteletkört.

Az első világháború éveire a „légjáró csapatok” már a hadrendbe építve léteznek. (Ekkor még a pilótákat is „légjáróknak” nevezik.) A fegyvernem tényleges szerephez itt 1919 júniusában jut: a légifelderítők segítségével sikerül meghiúsítani Szentes–Csongrád térségében a román áttörési kísérletet, de tényleges harci támogatást is nyújt a földi csapatoknak az 5. „vörös repülő pótszá-zad”.

Trianon mindenféle katonai repülésre tilalmat rendel, az efféle fejlesztés kizárólag magánkezdeményezés, civiltámogatás eredménye lehet. A hadiözvegyek és hadiárva országos egyesülete szervezi 1924. szeptember 7-én, a felsőcsordajáráson az első látványos légi parádét, ejtőernyős ugrásokkal és utasrepültetéssel. A kétezres nézőseregéből ez utóbbira még mindössze két tucatnyian vállalkoztak.

1925-től Szenteset bekapcsolják a légipostaforgalomba: a fővárosból Szedegre járó gép ledobta a leveleket és a hírlapokat szállító csomagot.

Az 1920–1938 éveket a hazai katonai repülés kate-kombá korszakának nevezik: a polgári repülés volt a katonai pilóták egyetlen képzési és gyakorlatban tartási lehetősége, mert erre nem terjedt ki a trianoni tilalom. A motoros- és a vitorlázórepülő sportág lesz a katonai előképzés egyik (még) rejtett formája. Az 1927-es párizsi egyezmény a sportrepülést már kiemeli a tilalomból, de állami költségvetésből továbbra sem lehetséges a támogatása. „Sportrepülni” kizárólag közadakozásból lehetett.

1929-ben a szegedi egyetem kezdeményezi, hogy Szentesen létesüljön időjárásjelző állomás, egy mérő-és jelentőhellyel. (Ennek az Ármentesítő Társulatnál, az ott udvarosként dolgozó édesapám révén, az 1930-as évek vége felé mint második elemista, a legalsó láncszeme, aktív „minimax-lehúzójá” leszek.)

1935 igazi fordulópont a helyi aviatika történetében: vitéz Bonczos Miklós megyei tisztii főügyész, a későbbi államtitkár állt a helyi repülési mozgalom élére, (inasgyereknek, iparos-cserkésznek is felkeresték támogatását kérve.)

„Ettől kezdve felgyorsulnak az események...”. Ez csak újságírói sablon lenne, hiszen a 85. után következő tíz lapon három, lassan pergő esztendő történéseit foglalja össze a szerző. A lényeg: valóságos mozgalom bontakozik ki. Megalakul a Szentesi Cserkészrepülő Egye-

sület, mely már céltudatosan, létezése értelmeként szervezi az anyagiak gyűjtését a legkülönbözőbb rétegek sokszor meghatározható felajánlásaival, kialakítják a helyi repteret, 1937 áprilisában már levegőbe emelkedik az első saját építésű vitorlángép (id. Rubik Ernő neve is előkelő helyet foglal el a történetben), megalakul a motornélküli repülőszakosztály, beindul az iskolai repülőmodellezés, a sikló- és gumimotoros gépek készítése, téglajegyek ez-reit adják el a leendő hangár felépítésére.

Mindennek nyomán 1938-at a könyv már az aranykor nyitányaként jelöli meg a témában. Megkezdődik a legfontosabb objektum, a feszített betonhéjszerkezetű hangár építése. A június 19-i reptér avatóra eljön a honvédelmi miniszter is. Most már Szentes hivatalosan is katonai szűkségrepülőternek számít, a hatóságok lépéseket tesznek katonai repülőegység (század vagy osztály) telepítésére. (Ez rövid időre majd csak 1944-ben valósul meg.) 1939. május 21-én a repülőgép-keresztelő és hangárávató ünnepségre tízezer résztvevő tömeg gyűlik össze. Jelen van Teleki Pál miniszterelnök is a nevével, aki az egyik gépet megkereszteli: stílusosan az orrburkolatra csurgat egy pohár pezsgőt.

Innen kezdve öt éven át már a konkrét hétköznapi kiképző munka jellemzi a város repülőéletét – „a vidék legjobb repülőterén” (Horthy István szavai, október 22-i látogatása után). Az objektum országosan a 4. helyezést éri el, 24 A, valamint 15 B és C vizsgázóval. 1940-ben a repteret eredményei alapján első (A) kategóriába sorolják.

Nem kevés szegénysorsú fiatal csak a helyi társadalom támogatásával tudott itt résztvenni a kiképzésben. Most már Szenteshez mint vitorlázó repülő központhoz tartozik a Nagykőröstől egészen Gyuláig s le Makóig terjedő terület. Tervezik egy országos kiképzőbázis építését is.

A repülőthorban nyáron 3 hetes tábor indul 114 fővel, már a katonai előképzés rendszerében, ingyenesen. Beindul a motoros képzés is, de levante ejtőernyősök is tanulnak itt.

Ám hiába épül tovább a reptér (e sorok írója is ott hordja a téglát-malfert a kőművesek mellett), az 1944-ben nap nap után a fejük fölött elhúzó angolszász bombázók előrevetítik az őszi véget. Amint a fejezetcím szól, a frontvonal már bejön a kertek alá.

1945-től egy ideig minden sportrepülés tiltva van. Két év telik el, amíg a megalakuló Csongrád Megyei Sportrepülő Egyesület hozzáláthat a felújításhoz, s három, míg 1948 nyarán vitorlázó tábor indulhat be. Az 1949. évi Világifjúsági Találkozó helyi rendezvényein emlékeztet a virágosöt szóró repülők részvétele.

1950 és 1956 között az Országos Magyar Repülőegyesületé a reptér. Új profilat jelent 1951-től a vontató és motoros repülő iskola, a vontatás megtanulása, a vontatható szakengedély megújítása és a fedélzeti rádiós előképzés. 1952-ben egy őszi és két nyári tábor indul, valamint a vontatásos kiképzés. Szentes II. o. reptér lesz, előírják a mentőszolgálat kötelező jelenlétét és a létesítmények állandó őrzését. 1953-ban héthetes és hathónapos bentlakásos műszaki tanfolyamot helyeznek át ide Békéscsabaról. 1955-ben a MÖHOSZ veszi át a szervezetet. A szentesiek 6 nemzetközi vitorlázó versenyen vesznek részt, közte 2 helyezést érnek el.

Az 1956 utáni újrakezdés a Magyar Honvédelmi Szövetség jegyében indul. Vitorlás és motoros kiképzés folyik, viharjelző szolgálat létesül. A reptér alkalmanként bekapcsolódik a légimentő szolgálatba is. Augusztusban 20 ezer néző ünnepli a motoros-vitorlás repülőnap résztvevőit. 1958-ban a szentesi klub az országos rangsorban a 15. helyet éri el. Rendszeresen itt tanyáznak a „kukacbombázók”, a növényvédelem gépei is.

1959-ben azonban több tényező (központi támogatás csökkentése, balesetveszély stb.) összejárása következtében felszámolják a szentesi repülést. Amint a szerző írja, „az élet ennyi szabadságot engedett az akkori generációnak. A tagság szárnyaszegett lett, de nem földhözragadt. Huszonegy évi hánykódás után, az újraelés reménye – hivatalosan – 1980-ban ismét partot ért.”

1964-től több tan- és művelődési intézményben beindult a repülőmodellezés. 1978-ban már a Szentés Kupa Repülőmodell Verseny résztvevői bizonyítottak.

1980-tól a sárkányrepülő lett az ébredés jelképe, a szárnyaszegettségből szabadulni akaró egykori repülősök új kezdeményezése. A gyalog- és motoros sárkányosok, a ballonrepülők és a Sápbalom kis magasságát kihasználó siklóernyőzések jelentik most már a szakmát.

1983 tavaszán a pankotai gyepen valósult meg a világon az első sikeres vontatás motoros sárkánnyal, igaz, még illegálisan, a rendőrök és radarok kutató szemétől távol, de mégis a talaj fölött 10–20 m-en. 1990-től az ejtőernyősök is bekapcsolódtak a helyi munkába.

Akkor nyílt új fejezet a városi repülés történetében, amikor 1993. június 19-én felavatták a berekhatí repülőtér. Ennek a megvalósulása is több éven át húzódtott, s mint mindig, az alapítók saját magánforrásait is jócskán próbára tette. Errefelől rég nem látott tömeg, tízezer ember (a város minden harmadik lakosa) tüntetett jelenlétével az új létesítmény mellett. Hatalmas géppark (több tucatnyi repülőalkalmatlanság: a vitorlástól a helikopterig) volt itt látható, s látványos légiparádé tette emlékeztetéssé a napot, melyen Göncz Árpád köztársasági elnök (az egykori sportrepülő) is képviseltette magát. Jelen volt id. Rubik Ernő is.

A Közlekedési Felügyelet Repülési Felügyelősége állandó repülőtérré nyilvánította, nem közforgalmi rendeltetéssel, és nem nyilvános minősítésű osztályozással.

1995-ben itt zajlott le az I. Szentés kupa ultrakönnyű repülőverseny. Azóta ismét a hétköznapi szorgos munkája tölti ki a szentesi repülőket életét.

A legfrissebb adat 2008, amikor pontot tettek a légi-mentő bázis Szentésre telepítésére.

Pusztai János könyve – nem véletlen a második, bővített kiadás – reális igényeket kielégítő, gondos, szak-szerű munka. A levéltári és sajtóforrások, az emlékezések és a szakirodalom (csak a jegyzékük 15 sűrű oldal) maximális kiaknázása olyan szintézist eredményezett, amely országos kontextusba helyezte ad befűezett képet a témáról. Fontos kiegészítéseket tartalmaz a könyv három függeléké is: az ilyen című a repülőföldklórral, a biográfianak nevezett kislekikon a helyi aviatorokról, és egy másik a repülés szentesi pilóta- és civiláldozatairól.

Gazdaggá és olvasmányossá teszi a szépen kiadott kötetet a témát övező légi jelenségek pontos regisztrálása: az 1938-as északi fény megjelenése, a külföldi gépek

regisztrált átrepülései, a kereskedelmi légiszállítások többszöri kísérletének említése („Londonba hat óra alatt odaérne a szentesi kertészportéka”), a háború alatti terror- és ingabombázások, a három német Gigant többhónapos itt tanyázása 1944 nyarán, a lezuhant Halifax-bombázó és legénységének a sorsa stb.

Új dimenziót ad a műnek a gazdag illusztrációs anyag (73 kép és 20 faksimile). Összegyűjtése szinte egy külön könyv megírásával felér.

(Szentés Város Önkormányzata, 2008.)

Fenyvesi István

DÁNIELISZ ENDRE:

A szarutól a fésűig

Egy kisipar virágzása és elhalása

A Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága 2006-ban ezzel a kötettel – *Chronica Bekesiensis* címmel – indította útján a várhatóan színes és gazdag tematikájú kismonográfia sorozatát. Dánielisz Endre, a neves békési honismereti kutató, számos történeti, néprajzi munka szerzője most saját, illetve családja történetének egy szeletét dolgozta fel. A török kiűzése után szinte elnéptelenedett Dél-Alföldet újra benépesítők között számosan jöttek a szlovákok lakta felvidéki megyékből. Áttelepülésük a könnyebb megélhetést és a földhöz jutás reményét jelentette számukra. Eddig, de még biztosabban a XVIII. század második feléig, a család Békéscsabára költözéséig vezet vissza családjának történetét. Utóbb a familia egyik ága 1887-ben Nagyszalontára került, ahol apáról-fiúra öröklődött a fésűs mesterség. Az utolsó fésűs éppen Szerzőnk volt, aki azonban szakmabéli segédlevele birtokában is a pedagógus hivatást választotta.

A rövid kultúrtörténeti bevezetővel induló munka első fejezete kitekintést az őskortól a szinte közelmúltig használt csonteszközök különféle felhasználási módjaira, a szerszámtól, a ruhadíszre és ékszerre át a legkülönbözőbb praktikus funkciókig. A csont, a szaru hasznosítása és a hajápolás találkozása különös fordulatot jelentett: megszületett a fésű. Honfoglaló elődeink – akár férfi, akár nő – viseletén kiegészítőként, ékként szolgáló díszített csontlemezék is általánosak voltak. A magyar nyelvterületen a nők egészen a XX. század elejéig hosszú haját viseltek, befoták, konttyá csavarták és csontfésűvel, kontyfésűvel rögzítették.

Nagyszalontán az 1860-as évektől virágzott a kézműves- és kisipar, a kereskedelem. A település a maga hasznára fordította a kedvező közlekedés-földrajzi adottságaiban rejlő lehetőségeket, ami abból fakadt, hogy a nagy forgalmú Arad-Nagyvárad kereskedőút mentén feküdt. A mezővárost a vasút 1871-től már a távolabbi forgalomba is bekapcsolta. A gyakori és népes vásárok, az üzletnyitások, az iparosok számának és erejének a növekedése, a polgárosodás élénk gazdasági életűvé varázsolta a települést. Ekkoriban, 1887-ben települt be a Dánielisz ös a mezővárosba, és nyitotta meg fésűkészítő műhelyét.

A kötet leghangsúlyosabb fejezete magával a fésű készítésével, mesterségbeli fogásaival ismert meg bennünket. A teljes munkamenet kézi erővel történt, a későbbiekben végrehajtott minimális gépészet ezen ér-

demben nem is változtatott. A munka jellegében átmenet volt a háziipar és a kisipar között, mindkettő alapvető jellegzetességeit magán viselte: kézimunka-igényes termékek előállítása, legfeljebb a családtagok bevonása a munkába, gépi erő minimális használata, a késztermék piacra-vásárra, esetleg megrendelésre történő előállítása.

Az apai nagyapa és a család többi fészese hagyományos szakmabeli módszereket és technikákat alkalmazott, azokban az évtizedek alatt jellemző változások nem történtek. Ilyenek voltak az anyagbeszerzés (ökör, tehén, bivaly és bika szarva), amelynek során különböző helyekről különféle minőségű alapanyagokhoz jutottak. Ezt követően sorra tárgyalja a főbb munkafolyamatokat (zömében német eredetű szakszavakkal, amelyeknek magyarizátát a kötet végén megtaláljuk): a csontolás, szortírozás, szárítás; a darabolás; a puhítás és préselés; az újabb szortírozás, megfaragás, kraccolás; az ausztrukkolás és kveccsolás; a körülrajzolás; a kiszabás, faragás, sikálás; a custráfolás és fálozás; a fogvájás; a fálozás, kallézás, spiccelés, grundolás; a levakarás és fényezés – és az összesen 25–30 munkafázison átmenve elkészült a fésű.

Ennél már csak a női konty díszé, a kontyfésű esett át több munkafolyamaton. De megérte, mert a fésűs mesterség csúcsát jelentős kontyfésű formáját, áttört mintáját már a női hajviselet divatja diktálta. Többnyire növényi motívumok (levél, virág, leveles ág, levélfüzér) díszítették, amelyeknek rajzos mintáiból a Dánielisz családban is több tucaf-féle volt használatban, amelyekből egy sort a kötet képes-rajzos mellékletében is megcsodálhatunk.

Az évszázadnyi idő alatt lezajlott életmód- és az életforma-változások erősen hatottak a ruházatkódásra és a – főleg női – hajviseletre is. A használatban volt fésűk fajtái és változataik is jelzik ezt. A kötet felsorolja a főbb jellemzőiket a *parasztbontó* ősi egyszerű formájú fésűtől, a női fodrászatban a mai napig használatos *stílfésűig*.

A fésűs mesterek egyéb felkérésekre, megrendelésre, de mesterségbeli tudásuk és alkotó fantáziájuk révén egyéb, már gyakran iparművészeti minőségű tárgyakat is előállítottak. A csont felhasználásával napi használati és más foglalkozások kiegészítő munkaeszközei (használták a molnárok, cukrászok, vendéglősök, fodrászok, késesek), a sokféle mindennapi használati tárgy (cipőkánál, cipőhúzó, bajuszgigázító, bot- és esernyőfogantyúk, bot- és késnyelvek, sétapálcák, vagy éppen íróasztali felszerelések és dísz tárgyak) s nem utolsósorban a főbb ruházati kiegészítődszerek (övcsatok, kitűzők, és „ékszer-ek”) készültek.

Összességében a termelésre fordított munkával nagyjából azonos, vagy annál több időt fordítottak az árú értékesítésére. Vásárokon, piacokon maguk árultak, egyes megrendelők – úgymond – házhoz jöttek, de a Dánieliszek viszonteladónak nem dolgoztak. A hagyományos vásárcörzetük Nagyszalontától délre félkörív alakban terült el. Nagyjából 40 km-es sugarú körben található a városok, falvak, ahol rendszeresen megfordultak; Békéstől Békéscsabán, Gyulán, Borosjenőn át egészen a legtávolabbi Belényesig.

A trianoni döntéssel járó határváltozások következtében Nagyszalonta Romániához került, s így elveszték a békésmegyei piacok is. A legidősebb fiú folytatta a mesterséget, sőt a lehetőségekhez képest gépesítette is a kézimunka egy részét. A többletterméket nagyobb piaci területre vitték, közel kétszer annyi helyen vásároztak, mint a régebbi időkben. A hagyományos tevékenység azonban lassan felbomlott. Az 1920–30-as években az értékesítés érdekében már nem zárkozhattak el a viszonteladónak történő gyártástól sem, sőt a portékáik között már maguk is árusítottak gyári előállítású fésűket. A II. világháborút követően a család még néhány évig próbálkozott a Dánielisz-fésűk készítésével és forgalmazásával, de az 1950-es évek erőszakos változásai elsodorták az általuk mintegy évszázadnyi ideig végzett mesterséget.

(Békéscsaba, 2006.)

Bencze Géza

Szarvas újjátelepedésének emlékműve

Honismereti Bibliográfia

Alabán Péter–Csépanyi Attila: Hódoscsépanyi társadalomtörténete a XX. szd. közepéig. Szerk.: *Alabán Péter, Kocsik László.* Az Ózdi Városi Művelődési Központ Lajos Árpád Körének kiadványa. Ózd 2006. 103 old.

Albrecht Gyula: A régi Rákoshegy II. Rákoshegyért Alapítvány. Bp. 2008. 248 old.

Az Anschluss és következményei – 70 év távlatából. Nemzetközi tudományos konferenciák: 2008. március 11. Bp. 2008. május 23–25. Der Anschluss und seine Folgen – 70 Jahre danach: internationale Wissenschaftskonferenzen: 11. März 2008: Balf, 23–25. Mai 2008. Összeáll. *Botos János.* Szerk.: *Szita Szabolcs.* Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyjűjtemény Közalapítvány. Budapest 2008. 180 old. Német és magyar nyelvű tanulmányokkal. – Tartalmából: *Szita Szabolcs:* A Sopron vidéki állásépítő zsidó munkatáborok; *Baki Attila:* A zsidók Szlovákiában – 1939–1942; *Kassai Róbert:* Regionális és európai jövőkép Sopron vidékén; *Winkler Barnabás:* Az új balfi nemzeti irodalmi-történelmi emlékhely.

Arrabona. Múzeumi közlemények 2008. 46/2. Főszerk.: *Székely Zoltán.* Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr 2008. 270 old. – A tartalomról: *Zoffmann Zsuzsanna:* A bronzkori Gáta-Wieselburg kultúra Nagycenk-Laposi réti lelőhelyen feltárt temetkezéseinek embertani vizsgálata; *T. Szőnyi Eszter:* Házak Mursella municipiumban; *Horváth Ciprián:* Poncolt háttérű ornamentikával díszített tárgyak honfoglalás kori sírokban; *Somogyi Péter:* A pázmándi érem – V. Constantinus solidusa vagy hamispenze a Győri Benedekrendi Főgimnázium egykori éremtárából; *Dominkovits Péter:* XVI. századi Moson vármegyei magyar nyelvű iratok a szlavniczai Sándor család levéltárából; *Kelemen István:* Jobbágy-móringlevelek Sopron vármegyéből; *Sasvári László–Diószegi György Antal:* „Győri Boltos Görögök”, avagy ortodox kapcsolatrendszer és értékteremtés a XVII–XVIII. században; *Fajcsák Attila:* Egy hajdútánc-dallamunk eredete; *Brauer-Bemke József:* A peremgyűrűs furulya; *Hetényi János:* Máriacelli vonatkozású vallásos ponyvairatok egy pannonhalmi gyűjteményből. A máriacelli kegyhely jubileuma alkalmából; *Csiszár Attila:* Viasz fogadalmi tárgyak (offerék) a Rábaközi Muzéális Gyűjteményben; *Borián Elnéd:* A Szent Márton Főapátság barokk címere; *Almás Tibor:* Évről-évre. Fejezetek Győr képzőművészeti életéből II. (1901–1902); *Farkas Emese:* Gróf Barkóczy Ferenc portréja (Restaurálási jelentés).

Ágoston István: Változó korok prófétája. Magánkiadás. Bp. 2008. 260 old. – Szendrey László hejőhábi református lelkész emlékkönyve.

A Balassagyarmati Honismereti Kör harminc éve 1978–2008. Összeállította: *Vas Ágnes és Ács Zsuzsanna.* Kiadja a Madách Imre Városi Könyvtár. Balassagyarmat 2008. 64 old.

Balogh István: Szabolcs vármegye terhei a XVII. szd. végén. *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 17.* Nyiregyháza 2008. 172 old.

Balogh János: A felsőmarácsi Kovács család családfája. Szerzői kiadás. Szombathely 2008. 14 old.

Bartha Dénes (szerk.): A növénytan oktatásának kétszáz éve, 1808–2008: Selmec – Sopron. *Erdészettörténeti közlemények.* 75. Sopron – Budapest. Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztály. 2008. 161 old.

Bartha Dénes–Vidéki Róbert: A Bockerek-erdő. Nyiregyháza-Sopron. Nyírerdő Nyírségi Erdészeti Zrt. 2008. 272 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2009. I. (48. szám) 140 old. – A tartalomról: *Földesi Ferenc:* Váradi Péter kalocsa-bácsi érsek könyvtára; *Kovács Mária:* Középkori települések Kispiac mai határain belül: Gyékénytő; *Molnár Tibor:* Nagy Háborús katonatemetők a Délvidéken/Vajdaságban; *Dévavári Zoltán:* A kisebbségi magyarság falukutató mozgalmi a világháborúk közötti években; *Dévavári Zoltán:* A két világháború közötti magyar szellemi élet néhány kérdése; *Dr. Tóth Tamás:* Ijjas és Budanovich – A Bácsi Apostoli Kormányzóság; *Merinu Éva:* A hajósi sváb cselédlányok zsidó családokhoz szegődése a XX. század első felében; *Fábián Borbála:* A főispáni hivatalról a főispánságig – Dr. Borbíró Ferenc életútja (1879–1962); *Végső István:* Kik küldtek bombákat Kiskunhalasnak 1944 karácsonyán?; *Valastyán Balázs:* Magyar–jugoszláv határincidensek (1948–1949); *Cservenák Péter:* Tavasz, Nyár, Ősz, Tél... Topolya utcáinak, tereinek megnevezése a XIX. szd. végén és a XX. szd. elején; *Szabó J. József:* A Pancsováról indult Csalog József – a régészet panteonjába jutott; *Erdei Ernő:* Magyarok Pancsován; *Szöke Anna:* Ha otthagynám a templomot, megverne a Jóisten – Három eltűnőben lévő szörványtelepülés szervező egyéniségeinek áldásos munkájáról; *Virág Gábor:* „Játék és valóság” – A Topolyai Magyar Népszínház története: színházi élet Topolyán (1954–1959); *Kovács Endre:* Régen itt halastó volt! – A dorozslai halastó emlékezete; *Szénásiné Harton Edit:* Bácsalmás középfokú oktatásának hét évtizede; *Kovács Antal:* Zentagunarasi keresztek; *Ókrész Károly:* A temerini zsidó temető; *Paracki Teodóra:* A szenttamási római katolikus templom története; *Ricz Péter:* Szemelvények a vajdasági magyarság történetéből a kezdetektől Trianonig VIII.; *Tomik Nimród:* ... a sz. háromság ki volt emberfejekkel rakva” – 160 évvel ezelőtti események Zentán; *Petrović Stevan:* Vadásztársaságok szerveződése Bács-Bodrog és Torontál vármegyében 1872 és 1914 között; *Orosz Károly:* Szalókai disznótör – Kárpátaljai népszokások; *Ljudevit Vujković Lamić:* Szabadka levélbélyegeken;

Bános Tibor: A pesti kabaré 100 éve (1907–2007). Vince K. Bp. 2008. 223 old.

Bárth János: Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén. *Libelli Transilvanici*. Szerk.: *Bárth János és Bárth Dániel*. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. Kecskemét 2008. 89 + XXXI old.

Báti Anikó: Régi és új elemek a cserépfalui konyhán. *Néprajzi Értékezők I.* Szerk.: *Berecki Ibolya*. Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 2008. 290 old.

Benyovszky Tóth Anita (szerk.): Pesterzsébet anno. *A Pesterzsébeti Múzeum könyvei 5.* Pesterzsébeti Múzeum. Bp. 2008. 128 old.

A Békés Megyei Levéltár térképei DVD-n. A térképek adatait feltárta: *Keresekényiné Cseh Edit*, az adatbázist építette: *Papp János*. Békés Megyei Levéltár. Gyula 2008.

Boros Árpád: A diósgyőri kohászat karbantartásának története, 1770–2006. *Tanulmányos Diósgyőr történetéhez 17.* Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Miskolc 2007. 278 old.

Boros Árpád: A diósgyőri acélgyártás és energiaellátás története, 1770–2006. *Tanulmányos Diósgyőr történetéhez 18.* Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. Miskolc 2007. 392 old.

Boros László: Az arany színű szőlővesszők és borok földjén. Földrajzi tanulmányok. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet. Nyíregyháza-Tokaj. 2007. 256 old.

Budapest templomai: Pesterzsébet XX. ker. Írta: *Árki Sándorné, Kápolnási Magdolna* és mások. Budapesti Városvédő Egyesület Templomtörténeti Csoport 6. Bp. 2008. 56 old.

Buvári Márta: Értékelvű nyelvművelés. Bárcai Géza Alapítvány. Bp. 2008.

Csapó Tamás–Kocsis Zsolt (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Savaria University Press. Szombathely 2007. 266 old.

Csatáry György: Ung megyei közgyűlések anno 1700–1706. Forrásközlés. KMK.Sz. Ungvár 2008. 181 old.

Darmos István: Hol jársz, hol kelsz... Szent Erzsébet a magyar gyermekjátékokban. Szerzői kiadás. Sárospatak 2007. 49 old.

Dánielisz Endre: Bizakodva egy életen át. Prolog Kiadó. Nagyvárad 2008.

Dobrossy István: A bükki promontórium élessége, a miskolci Ávas. Kiadja az István Nádor Borlovagrend. Miskolc-Lillafüred [2006]. 140 old.

Dobrossy István: A Mezőkeresztes és Vidéke Takarékszövetkezet 50 éve. Lézerpont Stúdió. Miskolc 2007. 117 old.

Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László: Miskolci Életrajzi Lexikon. Pfliegler J. Ferenc Emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány – Miskolc Megyei Jogú Város. Miskolc 2008. 304 old.

Dombi Alajosné (összeáll.): Két tájház a sokorói dombok között: Felpéc és Tényő tájházainak helytörténeti emlékei és hagyományörző tevékenységei. Magánkiadás. 2009. 39 old.

Elődeinkre emlékezünk. Almanach. Báthori István Múzeum Baráti Kör. Nyírbátor 2008. 146 old.

Erdős Jenő: Népzene Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai Intézete és Továbbképző Központja. Nyíregyháza 2008. 215 old.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen 2008. 4. 109–136. old. – A tartalomról: *Nyirkos István:* Százhatvan éves a finn Kalevala; *Kinda István:* Átok, népitélet, gyalázás – Archaikus büntetések a moldvai csángóknál; *Ujváry Zoltán:* Török-tatár mondák Dugonics proverbs-gyűjteményében; *Mód László:* A Károlyiak szőlőgazdálkodása Csongrádon, az uradalmi összeírások tükrében.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen 2009. 1. 136. old. – A tartalomról: *Szilágyi Miklós:* Az Ethnica tíz évfolyama; *Bánkiné Molnár Erzsébet:* A kalocsai fazekasság; *Ujváry Zoltán:* „Az Isten igazságának tükröi”: Taxonyi János, 1677–1746; *Szilágyi Miklós:* A magyar halászat kutatása; *Horváth Attila:* Az egykori ártéri fogkizdálkodás rendszere a szatmári diótermő tájon; *Leopold László:* Halottvirrasztás Szentkeresztbányán; *Lukács László:* A csóri csuka az élő folklórban.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvpolók Szövetségének folyóirata 2008. 5. 20 old. – A tartalomról: *Grétsy László:* Búcsú Fábán Páltól: „...bár egyre szűkül a világ, a magyar nyelv megmarad örökre” – Del Medico Imre olvasói levelező, jogtanácsos, a magyar nyelv érteje és védelmezője válaszol *Maróti István* kérdéseire; *Balázs Géza:* Ajánlott kifejezések sérült/fogyatékos emberek megnevezésére; *Berényi Zsuzsanna Ágnes:* A Magyar Nyelv Múzeumának előzményei; *Balázs Géza:* Éjszakai séta a Mesterrel (*A magyar szó világa* című kiállítás megnyitására Széphalom, 2008. október 18.); *Szamosvölgyi Péter* megnyitója az Édes anyanyelvünk országos nyelvhasználati versenyen (Sátoraljaújhely, 2008. október 17.).

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvpolók Szövetségének folyóirata 2009. 1. 20 old. – A tartalomról: *Kemény Gábor:* Főnévből képzett igenevek? (Kavicsfelvert szélvédő, fereghajtott kismacska); *Bozsik Gabriella:* Felelősség a márkanévadás!; *Berényi Zsuzsanna Ágnes:* Példaadó nevek; *Büky László:* Befűlledt a gabonapiac; *Zimányi Árpád:* Az olimpiai közvetítések nyelvezetéről; *dr. Bogárdy Mihály:* Mesék világa, mesék nyelvezete.

Fátrai György: Történeti tetőszerkezetek. Terc. Bp. 2008. 168 old.

Fehér Erzsébet: A sárospataki tanítóképzés másfél évszázada, 1857–2007. Eötvös József Kiadó. 2007. 101 old.

Fekete Zoltán Titusz dr.: Fejezetek a Nyíregyháza-vidéki Kisvasút történetéből. Nyíregyháza 2008. 189 old.

Finta Mihály: Répcevis története. Répcevis Önkormányzata. Répcevis 2009. 219 old.

Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból, 1768–1987. Válogatta és sajtó alá rendezte: *Keresekényiné*

Cseh Edit. *Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból*. Békés-Menyői Levéltár. Gyula 2008. 437 old.

Források Esze Tamás kucuk brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez I. (1694–1706.) *Folia Rákocziána 10/1*. Sorozatszerkesztők: Mészáros Kálmán és Molnár Sándor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Mészáros Kálmán. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja 2008. 180 old.

Frankl Aliona: Kávézók és kávéházak. Városháza. Bp. 2008. 247 old.

Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Belvedere Meridionale. Szeged 2007. 415 old.

Gerő András: Térerő. A Kossuth tér története. ÜMK. 2008. 247 old.

Gömöri János (szerk.): Az erdő és a fa régészete és néprajza. Anyagi kultúra a Kárpát-medencében. Sopron 2007. 424 old.

Gyáni Gábor: Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Napvilág. Bp. 2008. 203 old.

Gyöngyössi Péter: „Gyántásország”. Történeti adatok az őrségi erdők erdészeti és természetvédelmi értékeléséhez. Fotók: Benkő Sándor és mások. *Ciklámen füzetek*. Kerekérdő Alapítvány. Szombathely 2008. 110 old.

Hajdú Imre: Kirakatszerpeben: Leninváros, 1972–1977. Hajdu-Vinpress 2008. 359 old.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: *Fábián Tibor*. Nagyvárad 2009. 3. 8 old. – A tartalomról: *Visky István:* Minek nevezzeltek? – Névadási szokásaink; *Szatmári Gergely–Kinga Henrietta:* A neved hordoz téged?; *Keresztúri Sándor Zsolt:* Az aranyosmeggyesi templom története.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: *Fábián Tibor*. Nagyvárad 2009. 4. 8 old. – A tartalomról: *Fábián Tibor:* Református oktatás a Partiumban; *Vásárhelyi Gábor:* Szeretni Istent és hazát.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: *Fábián Tibor*. Nagyvárad 2009. 5. 8 old. – A tartalomról: *Tökés László:* Kálvin János „magyar vallása”; *Wass Albert:* Isten által kijelölt helyetek és szerepek van a világban (Üzenet március 15-re); A kokárda története; *Fodorné Nagy Sarolta:* A Kálvin-év első vasárnapja a párizsi magyar reformátusoknál.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: *Fábián Tibor*. Nagyvárad 2009. 6. 8 old. – A tartalomról: *Balázsné Kiss Csilla:* Az érmihályfalvi harangmentő presbiter; *Vásárhelyi Gábor:* Bocskai emlékezete; *Tóth Zsigmond:* A tamáshidai templomrom.

Harmine éves a „Karaacs”. Szerk.: *Literái Márta*. Kiadja a Karaacs Teréz Középiskolai Lánykollégium. Miskolc 2006. 50 old.

Havassy Péter (szerk.): A megújult kastély. Vezető s gyulavári kastély állandó kiállításaihoz. *Kastély Téka I.* Gyula 2007. 61 old.

H. Németh István: Kassa város archontológiája: bírák belső és külső tanács, 1500–1700. Szerk.: *Oross András. Fons könyvek 3.* Kiadja a Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány 2006. 326 old.

Horváth László: Batthyányak ideje Halogyon 1732–1848. Történelmi riport. Bp. 2007. 224 old.

Hörsik Richárd: „Bodrog partján van egy város...” Tanulmányok Sárospatak történetéből. Napkút. Bp. 2007. 225 old.

In memoriam 1944–45. Háborús hétköznapiak – visszaemlékezések: Rákosszentmihály, Mátyásföld, Cinkota és Sashalom a II. világháború végén. Szerk.: *Benedek Ágnes. Kertvárosi helytörténeti füzetek 8. XVI.* Kerületi Önkormányzat 2008. 96 old.

Jankovics Marcell: A kassai Szent Erzsébet-dóm. Méry Ratio, cop. 2007. 126 old.

A Kazinczy Ferenc Gimnázium jubileumi Évkönyve 1908–2008. Szerk.: *Németh Tibor, Szivósné Vársárhelyi Zsuzsanna, Vadász Anna*. Győr 2008.

Koltói Ádám: Jó szóval. Írások nyelvünkről, nyelvhasználatunkról. Ceglédi Közgazdasági Alapítvány. Cegléd 2008. 231 old.

Kopolka Gábor: Séták a 6-os villamos vonalán. Vince Kiadó. Bp. 2008. 231 old.

Iványi Béla–Fazekas István–Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szerk.: *Koltai András*. Szent István Társulat. Bp. 2008. 112 old.

Jankó Ferenc–Tóth Imre: Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé. Savaria University Press – NYME. Sopron – Szombathely. 2008. 208 old.

Jósa Judit–Kukor Ferenc: Vas megye útikönyv. Szerk.: *Boda László*. B.K.L. K., Szombathely 2008. 196 old.

Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. *Dél-alföldi évszázadok 24.* Szeged 2008. 401 old.

Kenyeres István: Uradalom és végvárak: a kamarai birtokok és törökellenes határvédelem a XVI. századi Magyar Királyságban. *Habsburg történeti monográfiák 2.* ÜMK Bp. 2008. 662 old.

Kertész Ernő: Százötven éves a mezőkeresztesi férfikar: 1856–2006. Kiadja az Önkormányzat. Mezőkeresztes. 2006. 39 old.

Kiss Gyula: A Kiss család Nyíregyházán. Városvédő Egyesület. Nyíregyháza 2008. 20 old.

Kissné Szücs Mariann: Gróf Degenfeld Imre, 1810–1883. Kiadja az Önkormányzat. Baktalórántháza. 2008. 16 old.

Komporday Levente: Jeles újhelyiek a köztemetőben: életrajzok. Szerk.: *Kovács Dániel*. Kiadja a Város Polgármesteri Hivatala. Sátoraljaújhegy 2006. 70 old.

Korhecz Papp Zsuzsanna: Újjászületések. Restaurálási, egyházművészeti és kultúrtörténeti képes tanulmányok. *Éleljetl könyvek, 127.* Szabadegyetem. Szabadka 2008. 242 old.

Kovács József: Törzsökös fa haranglábaik. Romantika Kiadó. Bp. 2008. 375 old. – Vas megye négy

tájegységének (Őrség, Vendvidék, Rába mente, Keme-neshát) területén található haranglábak leírása.

Kovács Pál Rupert: Kovács Pálnak [1742–1803] magyar példa- és közmondási. *Raritates Juarientes*, I., Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr 2008. 235 old. + 1 mell. 47 old. (Hasonmás kiadás) Eredeti kiad. Győrben, Streibig József betűivel, 1794. A különálló melléklet: *Horváth József és Perger Gyula:* Kisérőtanulmányok Kovács Pálnak magyar példa és közmondási című munkájának hasonmás kiadásához.

Kovács Sándor: Bús dűledékeiden. Kárpátalja vár és kastélykalauza. Romantika Kiadó. Bp. 2008. 200 old.

Kovács Sándor: Máramarosi bércek között. Kárpát-alja máramarosi térségének kalauza. Romantika Kiadó. Bp. 2007. 344 old.

Kőrösi Csoma Sándor – jelek térben és időben. Szerk.: *Gazda József, Szabó Etelka.* Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület. Kovászna 2009. 280 old. – AZ Ő ARCA ... : *W Barna Erika:* Kőrösi Csoma Sándor, a szellemi őshaza felfedezője – Kőrösi Csoma Sándor grafológus szemmel; *Bangha Imre:* Brit ügynök? Mosdatlan külön? – A magyar utazó Bengálban és a posztkolonialis Csoma-kép Nyugaton; *Bernard Le Calloc'h:* Csoma egy Jaquemont-dokumentum tükrében; *Vizi Ildikó:* Jövőbe mutató múlt – Tallózás dr. Debreczy Sándor Kőrösi Csomáról írt hagyatékából.

KELETI MAGYAROK (MADJAROK): *Djuszenbek Nakipov:* Magyarhon (vers); *Ajbalat K. Kuskumbajev:* A kazahok és magyarok kölcsönös etnikai kapcsolatairól – Előzetes beszámoló a 2006-os közös Omszk-vidéki kazah-magyar expedíció kutatási eredményeiről; *András Imre:* Vendégségben a Torgaj-vidéki magyaroknál; *Benkő Mihály:* A keleti magyarok eredetmondáiból. **VONZATOK:** *Csarnai Katalin:* Az ázsiai hunok kínai forrásokban; *Obrusánszky Borbála:* A régi magyar gyógyítás nyelvezete; *Tamás Ildikó:* Regionalizmusok és etnikai különlegességek a lapp mesekincsben; *Fáj Attila:* Eleinte ideális hazáját a magasban kereste, végül keleten a Mélyben találta meg – Morus Tamás magyarokat erősítő párbeszéde. **JELEK:** *Csáji László Koppány:* Megtévészto jelek, meggyőző jelrendszerek – Adalékok a magyar népi ornamentika tulipán-motívumának kutatásához; *Aradi Éva:* Jelek a kusánoknál, heftalitáknál és magyaroknál; *Bartha Júlia:* Jel-kép. A temető és a társadalom kapcsolata az iszlám temetkezési szokásokban; *Bernád Ilona:* Párhuzamok – Gyógyítással összefüggő vallásos jel(kép)ek Mongóliában és Tibetben; *Halász Péter:* Nemzeti színeink a moldvai csángómagyarok körében; *Benkő István:* Zászló és oroszlán – Jelvizsgálat a keleti népeknél; *Kocsis István:* A Szent Korona misztériuma és tana időszerű kérdései; *Széna Béla:* Népnevek eredete; *Szász Tibor András:* A székely református templomterképzés és használat szimbolikája; *Harangozó Imre:* „Hős őseink szellemét felkeresni jöttem ...” – Gondolatok egy nepáli tamang sámánöltözet szemlélése közben; *Varga Géza:* Hunkori rovásjelek a tusnádi Vár-tetőn.

Kunhegyesi Nagykun Kalendárium. Szerk.: *Vig Márta.* Kunhegyes 2009. 422 old. – A tartalomtól: Kunhegyesi Évfordulók 1089-től 2004-ig; *Dienes Erzsébet:* Török Imre esperes korpéi a kisújszállási reformátusság száz év előtti életéből; *Vig Márta:* Kun-

hegyesi Takarékpénztár Részvénytársaság; *Vig Márta:* Emlékezés az I. világháború kunhegyesi áldozataira; *Vig Márta:* Horváth Péter, a jászkunok első történetírója 180 évvel ezelőtt halt meg; *Rábold Gábor:* Dr. Zsigmond Ferenc (1883–1949) emlékezete; *Gallus László:* Kőrízs József kunkutató gyógyszerész; *Kőrízs József:* A fekete-hegyi iskola kezdete.

Lantos Antal: Sashalom története a kezdetektől 1950-ig. *Kertvárosi helytörténeti füzetek 13.* Corvin Művelődési Ház. Bp. 254 old.

Legát Tibor: Közlekedik a főváros. Józsefveg Műhely. Bp. 2008. 272 old.

Lovas Erika–Ujszászi Róbert: Csongrád képeslapokon. Csongrád Város Önkormányzata. Kiadja az Önkormányzat. Csongrád 2008. 112 old.

Magyar Zoltán: Pannónia védőszentje. Szent Márton a magyar kultúrtörténetben. Kairosz. Bp. 2008. 109 old. – Szent Márton élete és legendája, magyarországi tisztelete és művészeti emlékei, valamint Szent Márton napja és alakja a néphagyományban.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság. Makó 2009. 1. sz. 84 old. – A tartalomtól: *Halász Péter:* A moldvai csángók évszázadai; *Gilinger Katalin:* Csángó gyermekek Makón; *Nagyé Cadar Liliána:* Klézsei emlékeim; Hol készítik az aranyosoz házat; *Harangozó Imre:* Moldovának nagy a széllye... Gondolatok a moldvai csángómagyarok hagyományairól; *Vajda Gábor:* Szörvanylétünk szolgáltatásnak látszata és valósága; *Tóth Ferenc:* „Mártának hangja jut eszembe mostan...”; *Jámborné Balog Tünde:* Az időről egy születésnap ürügyén; *Trogmayer Ottó:* Konyha-nyelv; *Szilágyi Sándorné:* A Marosvidéki Baráti Társaság munkájáról 2008-ben; *M. Kiss Hedý:* Zászlók Temesvárról; *Jámborné Balog Tünde:* Útszéli kereszték fényképeken; *Bogoly József Ágoston:* A népelet és a táj Bánszki Tamás festészetében; *Nagy Vera:* Leletek az aranykorból; *Varga Sándor:* Zarándokút; *Szekeres Mihály:* Tutajjal a Maroson Gyulafehérvártól Szegedig; *Korell Gertrúd:* Barlangba zárt szél.

Mészáros István: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszent-életrajzhoz. Eötvös J. Kvk. Bp. 2008. 366 old. – A mindszerinti (ma Csehimindszerinti) születésű hercegprimás életéről.

Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: *Vészprémy László.* Argumentum Kiadó. Bp. 2006. 186 old.

Mindszerinti József: Akarok lenni népem lelkiismerete. A bíboros emlékirataiból. Jel. Bp. 2008. 93 old. + 2 CD

Mit adott a magyar reneszánsz a világnak? Összeállította: *Messik Miklós.* Magyar Emlékekrért a Világban Egyesület – Napkút Kiadó. Bp. 2008. 192 old. – A tartalomtól: *Messik Miklós:* Előszó; *Prokopp Mária:* Bevezető; *Prokopp Mária:* A Mátyás kori magyar művészetéről; *Buzás Gergely:* Mátyás király visegrádi palotája; *Szabó József János:* Mátyás katonapolitikája és a „fekete sereg”; *Szörényi László:* A magyarországi humanizmus irodalmának legújabb eredményei; *Juhász László:*

Mátyás kori emlékek Ausztriában; *Batár Zsolt Botond*: Mátyás király délvidéki emlékeiből; *Kovács István*: Mátyás kulturárpártoló tevékenységének következménye a Jagelló Birodalomban; *Messik Miklós*: Hunyadi kori emlékek Cseh-Morvaországban, Franciaországban és Angliában; *Gáspár János*: Közlekedés a Hunyadiak korában; *Martényi Árpád*: Magyarország bányászata a Hunyadiak korában; *Herczeg Renáta*: A magyar reneszánsz európai jelentősége – következtetések és bizonyítékok; *Váralljai Csocsány Jenő*: Leonardo da Vinci és a magyar királyi udvar; *Réti Mária*: Mátyás-kori reneszánsz és az olasz–magyar kapcsolatok; *Juhász László*: Milyenek látja a világot Hunyadi Mátyás?

Mohos Mária: A Rábától a Muráig: a magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata. *Bibliotheca Slavica Savariensis* 10. NYME SEK. Szombathely 2008. 141 old. – A kutatás a magyar-szlovén határral érintkező településeken (Vendvidéken, az Őrségben és Hetés területén) vizsgálja a terület jellegzetességeit 1910-ben (elsősorban a népességre vonatkozóan), a térség életét befolyásoló történelmi eseményeket és folyamatokat az első világháborútól a XX. század végéig.

Mojzes Antal: Délvidék 1848–1849. Grafoprodukt. Szabadka 2008. 168 old.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 3. 26 old. – A tartalom-ból: *Oláh-Gál Elvira*: Ki viszi át a csángókat a túlsó partra? *Papp István*: Csángó ügyben Marshall-tervre van szükség; *Tökés László* és *Petru Gerghel* levélváltása a csángómagyarok anyanyelvű tanításának lehetőségeiről; *Nyisztor Ilona*: Húshagyó kedd; *Pósa Zoltán*: Iancu Laura kapta a Polgári Magyarországért Alapítvány fiatal költőknek járó díját; Jó és rossz hírek Moldvából – Hegyeli Attilával, a Moldvai Csángómagyar Szövetség alelnökével beszélget *Oláh-Gál Elvira*; *Táncos Vilmos*: Nyisztor Ilona laudációja; Szabófalvától Kézdivásárhelyig – Dámuc Iosiffal beszélget *Sántha Attila*; *Gazda László*: A „Vrancea kincsei” pionírexpedíció naplója V.; *Gábor Felicia*: Függelék Csángó vagyok című könyvemhez; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őrhelyeinek kinyomozása végett 1844–1845 II.; *Lükő Gábor*: Adattár a moldvai magyarság térképéhez XV.; *Kotics József*: Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban; *Iancu Laura*: Hóvirág.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2009. 3. 26 old. – A tartalom-ból: Magyar mise Pusztinán. *Fekete Réka*: A diplomácia eredményesebb a vitánál; *Oláh-Gál Elvira*: „azt is gondolom, amikor van ilyen bú, hogy haza kéne menjek...” – csángó bennlakás Csíkszeredában; *Támpu Ferenc*: Moldvai csángó-magyarok a jelenkori román politika hatókörében III.; *Barvich Iván*: A moldvai dobolásról; *Kotics József*: Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban; *Seres Attila-Iancu Laura*: Forrásaink II. [Egy csángómagyar ember levele helyzetjelentése]; *Kotics József*: Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban; *Gazda László*: A „Vrancea kincsei” pionírexpedíció naplója VII.; *Gábor Felicia*: Függelék Csángó vagyok című könyvemhez; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őrhelyeinek kinyomozása végett 1844–1845 II.;

Lükő Gábor: Adattár a moldvai magyarság térképéhez XV.; *Iancu Laura*: Kelt levelem, 1944. május 12.

Molnár Sándor: Túristvándi vízimalom. Szerzői kiadás. Vaja. 2008. 22 old.

Múzeumőr. A múzeumi ismeretterjesztés lapja. Szerk.: *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet*. Kecskemét 2009. 1. sz. 36 old. – A tartalom-ból: *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Kunok, jászok, identitás; *Selmecci László*: A jászok betelepülése Magyarországra; *Vácsi Mária*: Visszatekintés – Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely, 2008; *Czickné Frank Mária*: Azok a régi szép disznótorok! – A disznóvágás szokásai a nemesnádudvari sváboknál.

Nagycell és Kiscell – zárándoklatok Vas és Győr-Moson-Sopron megyében és Burgenlandban. Mariazell 850 éves jubileumára. Szerk.: *Horváth Sándor*: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely 2008. 64 old.

Nagy Gáspár-Szakolczay Lajos: Ameddig temetetlen holtak lesznek ... Interjú, versek, fotók. Szerk.: *Rosonczy Ildikó*. Magyar Napló. Bp. 2008. 75 old. + 1 CD – A béraltavári születésű Nagy Gáspár költő életéről, munkásságáról, költészetéről.

Nagy idők apró története, 1848–1849. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Tóth Sándor*. Nyiregyháza 2008. 288 old – Irodalmi visszaemlékezések a forradalom és szabadságharc eseményeire, személyiségeire.

Nagy máté Lajos: Gyermekkorom Trizsben 1928–1944. Kiadta a Jósvalői Tájháza. Szerk.: *Szabylár Péter*. Jósvalő. 2008. 80 old.

Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. szd. elejéig. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága. Nyiregyháza 2008. 529 old.

Nováki Gyula-Sárközy Sebestyén-Feld István: Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. *Magyarország várainak topográfija I.* Centrum Bene Egyesület – Herman Ottó Múzeum. Bp. – Miskolc 2007. 330 old.

Az ongai református templom és egyház története. Írta: *Bodnár Tamás* és mások. *Ongai Kulturális Egyesület 6.* Kiadja az Ongai Kulturális Egyesület. Onga 2006. 168 old.

Ónodi országgyűlés: 1707–2007. Írta: *Tomka Gábor*, *Budai Gábor*. Kiadja az Önkormányzat. Ónód. 2007. 92 old.

Pandula Attila: Az egykori körmendi herceg Battyány-Strattmann-féle fegyvertár. Fotók: *Dabasi András*, *Móricz Péter*. *Testis temporis, 21.* Kiadja az önkormányzat. Körmend 2008. 24 old. – A körmendi fegyvertár egykori anyagáról, bemutatásáról különböző kiállításokon (1945-ig), valamint 1945 utáni sorsáról.

Patak Géza: Gulács története. Egy beregi falu rövid monográfiája. Szerzői kiadás. Gulács 2007. 100 old.

Pataki József: „Kór-tünet”: egy ’56-os nemzetőr visszaemlékezései. Szerzői kiadás. Mezőkövesd 2006. 151 old.

A Perényi család levéltára 1222–1526. Közéteszi: *Tringli István*. *Magyar Országos Levéltár II. Forráski-*

adványok 44. MOL–MTA Történettudományi Intézet. Bp. 2008. 509 old.

Pocsainé Eperjesi Eszter: Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai XVI–XVII. szd. Tiszáninneni egyházvidék. Sárospatak 2007. 179 old.

Presinszky Lajos–Szilvássy József: Mit ránk hagytak a századok: fejezetek Bős történelméből. Nap Kiadó. Dunaszerdahely 2008. 208 old.

Prohászka Péter: A kisvárdai vár inventáriuma. Adalékok a kisvárdai vár történetéhez és helyrajzához. Rétközi Múzeum – Rétközi Múzeum Baráti Köre Egyesület. Kisvárad 2008. 144 old.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2009. 2. 24. old. – A tartalomról: *dr. Tóth Péter:* A birtoklás „jász módra” a középkorban; *Simonyi Elek:* Gróf Batthyány József főispán úr ő méltósága Kunhegyesen; *Oláh Lajosné:* Kunhegyes város előljárói 1880-ban; *Iris:* Sára Sándor Jászkisréren; *Lukácsi László:* „Együtt élni és halni” – Egy strázsameszter levele Jászsószentgyörgyre; *dr. Farkas Ferenc:* Néhány népi helyzetmondát; *Papp Izabella:* Egy „kiskun polgár” levele a jászkunokhoz 1861-ben; A magyar kultúra új kun lovagjai; *Besenyi Vendel:* 1956 emlékezete II.; *Vig Márta:* A kunhímzés; *Goda Zoltán:* A szőlőskertek védőszentjei Jászberény határában; *dr. Farkas Ferenc:* Városnapj köszöntő; *Sólyom László:* 15 éve város Lajosmizse; *dr. Selmezi László:* Megismertette a Csörsz-árok mondájával Európát; *Iris:* Smuta Zsolt lett az új jászkun főkapitány; *dr. Farkas Ferenc:* Jubileumi ünnepség Jászdózsán; *Bajári Károlyné:* Húsvéti ünnepkörü a szolnoki Nyitnikék óvodában; *Rakó József:* Honvéd gyermekhősök a Jászok földjén, Tápióbicskén az Erdélyben; *Vig Márta:* Szobrok csuhéból.

Régészeti nyomozások Magyarországon. Szerk.: *Ilon Gábor.* Martin Opitz Kiadó. Bp. 2008. 292 old.

Rumpf János: Lámfalussy Sándor élete és munkássága (1890–1975). *Erdész-nagyjaink arcképcsarnoka*, 20. Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar. Sopron 2008. 36 old.

Sárközy Sebestyén: A történeti Torna megye településtopográfiája a kezdetektől a 18. század végéig. Szerk.: *Koleszár Krisztián.* Galyasági Településszövetség. Miskolc–Perkupa. 2006. 119 old.

Selmezi-Kovács Attila: Elfeledett magyar mesterségek és népelet. CSER Kiadó. Bp. 2009. 340 old.

Selmezi László: Nemzeti ereklényk, a jászkürt. *Jászsági füzetek* 42. Jász Múzeumért Alapítvány. Jászberény 2008. 206 old.

Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból kimaradt: VI. Pál és Mindszenty József. Bencés Kiadó. Pannonhalma 2008. 174 old. – Mindszenty József életútjáról, az esztergomi érseki székhöz megüresedéséről, Mindszenty és VI. Pál pápa, valamint a Vatikáni Államtitkárság kapcsolattartásáról, levelezéséről. Eredeti dokumentumokkal.

Somorjai Ádám–Zinner Tibor (szerk.): Majd' halálra ítélve: dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. M. Közlöny Lap- és Kvk. Bp. 2008. 1389 old.

+ CD-ROM – A dokumentumgyűjtemény Mindszenty József hercegprímás személyéhez kapcsolódó, vagy életútjának legfontosabb állomásaihoz kötődő, azt meghatározó hazai és külföldi levéltári iratokból ad válogatást az 1944–1990. közötti időszakból.

Spóner Péter–Tóth Arnold: „Dicsőség nincsen, csak kötelesség”: Herman Ottó élete és munkássága. Herman Ottó Emlékház. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumi Igazgatóság. Lillafüred – Miskolc. 2007. 28 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Németh Péter.* Kiadja: Mórlics Zsigmond Könyvtár. Nyíregyháza 2009. 1. 200. old. – A tartalomról: *C. Tóth Norbert:* Ki kicsoda az eszedi Batori családban. A Batori család eszedi ágának tagjai, 1377–1541; *Horváth Richárd:* Életrajzi szilánkok eszedi Batori István politikai pályafutásáról (1458–1479); *Neumann Tibor:* Batori István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1493); *Balázsik Tamás:* Beszámoló a nyírbátori minorita kolostor 2008. márciusi kutatásáról; *Simon Zoltán:* Adalékok a nyírbátori református templom építéstörténetéhez; *Feld István:* A Batoriak kegyúri temploma. Megjegyzések az újabb nyírbátori épületregészeti kutatások értékeléséhez; *C. Tóth Norbert:* Észrevételek a nyírbátori stárium egykori elhelyezéséről; *Marik Sándor:* Várjobbágyok, királyok, királynéik ismerje. Szoldos Attilát, az MTA doktorát a középkorról kérdeztük; *Sallai József:* Hársfalvi Péter 80. születésnapjára.

Szále László: Iskola a láthatáron. A szombathelyi Felsőfokú Tanítóképzőtől a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskoláig: az első negyedszázad. Kiss Gyula Kulturális Egyesület. Szombathely. 2008. 257 old.

Székelyné Körösi Ilona: Az „Aranykor” után. Egy elfelejtett polgármester: Sándor István. *Monumenta Museologica* 3. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat. Kecskemét 2008. 252 old.

Szénégetőné Kunráth Ágnes: Ragály község története. Kiadja az Önkormányzat 2006. 308 old.

Szín – közösségi művelődés. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata. Főszerk.: *Mátyus Alé.* Bp. 2008. december, 140 old. – A tartalomról: *Borbáth Erika:* A közművelődés feladatai az iskolarendszeren kívüli formális, informális és nonformális képzésben az iskoláskorúak és a felnőttek körében; *Juhász Erika:* A magyar felnőttképzés történetének kutatása; *Pordányi Sarolta:* Az önművelődés tanulás kiemelkedő kutatói a XX. szd. második felében; *Pordányi Sarolta:* A migráció és a felnőttkori tanulás összefüggései.

Szögi László (szerk.): Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjtemény. ELTE Eötvös K. 2008. 312. old.

Szülőföldünk. A megyei honismereti mozgalom közleményei. Főszerk.: *Rémias Tibor.* Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület. Miskolc. 2009. 236 old. – A tartalomról: Megyei honismereti ki kicsoda?; *Buday Barnabás:* Gazdag örökség és kihívásokkal teli jövő; A cserkészlet 10. törvénye; *Bogár Károly:* Emlékezés a Magyar Cserkészszövetség II. kerületének munkájáról; *Majorszki András:* A magyar cserkészlet története évszámokban; *Ádám Emese–Hideg*

Ágnes: A miskolci 757. sz. Szemere Bertalan cserkészcsapat rövid története; *Rémiás Tibor*: Részletek a 750. sz. Nagy Lajos király cserkészcsapat, Kristek Béla által vezetett naplójából; *Orosz Kornél*: Cserkészélet tíz éve Szerencsen (1934–1944); *Bodnár László-Majorszki András*: Szerenes mai cserkészlete; *Orosz Zoltánné*: Cserkészlet képeslapokon; *Újlaki Csaba*: Fejezetek a sárospataki cserkészlet történetéből; *Újlaki Csaba*: Kenézlőn táboroztak a pataki cserkészek; *Bernáth Richárd*: Leánycserkészlet Miskolcon; *Bernáth Richárd*: Regőscserkészlet Miskolcon; *Bernáth Richárd*: Cserkészpütlők Miskolcon; *Kun Zsuzsa-Bobok Ágnes – Szabó Ferenc*: „Szittyakürt” Kárpát-medencei Cserkész Lovastábor – 2008; *Szabóné Kertész Katalin-Parajos Tibor*: Cserkészszüllők; *Holndonner Péter*: Centenárium Világtalálkozó – 2007., London; *Jernei Péter*: Temetőkarításban a cserkészek; *Bogár Károly-Ondrasek Iván*: Búcsú a Cserkészről: Cserba Lajostól; *Bernáth Richárd*: Cserkészlet az emigrációban: Bodnár Gábor, a leghíresebb miskolci cserkész; *Jernei Péter*: A Magyar Cserkészszövetség II. Kerületének élete az újjáalakulástól napjainkig; A Magyar Cserkészszövetség II. kerületének cserkészcsapatai; *Hideg Ágnes*: Cserkészlet Miskolcon (1914–1948); Bibliográfia – HISTORIA: *Barkóczy László-Fülöp László*: 350 év elmúltával... – Gondolatok Barkóczy László 1658-as végrendeletéről; *Kovács Kornél*: A négyesi Szepessy kastélyok és kúriák nyomában; *Mizser Lajos*: Egy 1917-es harctéri notesz; *Rémiás Tibor*: A görömbölyi Marsalkó-féle pincekápolna. – KRÓNKA: *Titkos Sándorné*: Temetőkutató tábor Diósgyőrben – 2008.; *Fehér József*: Kazinczy Ferencné gróf Török Zsófia új szobra a széphalmi emlékhelyen; *Balogh Lászlóné*: Emlékező beszéd az özdi Lajos Árpád Honismereti Kör 45 éves jubileumán; *Csorba Csaba*: Emlékezés Jakó Zsigmondra (1916–2008) és Dankó Imrére (1922–2008); Szalipszki Péter: Gyászbeszéd Pilissy Szabó Nándor (1923–2009) temetésén; *Kiss József*: 100 éve született Garai Margit.

Takács Ferenc: Hagyaték: nemesbördi (Böd) hősök és örökhagyó elődök. Fotó: *Takács Ferenc, Takács Tibor*. Nemesböd 2008. 148 old. – Nemesböd (korábban: Böd) település-, közigazgatás-, oktatás-, sport- és gazdaságtörténete, népművelése, neves személyeknek a temetőben lévő síremlékei (fotók), a falu jeles személyeinek, hősi halottainak életrajgyűjteménye, a nemesbördi születésű és ott szolgált papok névsora, a falu lakóinak és lakóházainak jegyzéke, a földtulajdonosok névsora és birtoknagyságuk, a nemesbördi határ dűlő nevei.

Takács Győző: Sajóhidvég története. Kiadja a Széchenyi István Faluvédő és Faluszépfő Egyesület. Sajóhidvég. 2006. 196 old.

A Tiszántúli Történeti Társaság Közleményei 3. Kiadja a Tiszántúli Történeti Társaság. Debrecen 2008. 224 old. – *Ólveti Gábor*: Azonosságok és különbségek Debrecen magartatásában Thököly és Rákóczi idejében; *dr. Diószegi György – Diószegi Krisztina*: Hellén mozaik az 1848–49. évi dicső magyar szabadságharc tisztikára görög gyökerű hőseinek életéből; *Lovas Enikő Amália*: Debreceni civisek a modernizáció korában – A Polgár, Böszörményi és a Bay családok; *Stephen Beszedits*: Charles Zagonyi – the Man and the Legend; *Diószegi György Antal*: Adalékok egy felsőmagyar-

országi családból származó ügyvéd életútjához, avagy egy szabadelvű hazafi tevékenysége a nemzet jövőjéért az 1790-es évek Magyarországon; *Bodnár Mónika*: A gróf Serényi család magyar ága történetének rövid áttekintése; *Mészáros Kálmán*: Vay Ábrahám szerepvállalása; a bujdosók 1672. évi támadásában; *Szirmay Gábor*: Kazinczy Ferenc és a Szirmayak; *Pintér István*: A 2. magyar hadsereg harcai 1942–43-ban; *Tordai Rita*: A középkori Magyarország jáász társadalmáról.

Tóth Norbert, C.: Szabolcs megye működése a Zsigmond korban. Szabolcs Községért Kulturális Közhasznú Alapítvány. Nyíregyháza 2008. 238 old.

Tóth Péter: Válogatott források Sajószentpéter történetéhez. Kiadja a város önkormányzata. Sajószentpéter 2007. 307 old.

Tóth Sándor: Nagy idők apró történetei 1848–1849. Irodalmi visszaemlékezések a forradalom és szabadságharc eseményeire, személyiségeire. Nyíri Honvéd Egyesület. Nyíregyháza 2008. 288 old.

Tóth Zoltán: Az Istvánkúti Nyírjes. Szerk.: *Géczy István, Tóth Zoltán*. *Abaúj-Zemplén természeti értékei 7.* *Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhasnú Egyesület*. Sátoraljaújhely 2007. 28 old.

Turán. A magyar eredetkutatással foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergály Előd*. 2008. 1. sz. 188 old. – A tartalomról: *Lenge Irén*: A Szent Korona nyelve – a nyelvezet Szent Koronája; *dr. Tóth Tibor*: A magyarság etnogenezise; *Z. Tóth Tibor*: Magyarok, szavárdok, hunok a II. szd.-i Szarmáciában; *Nyitray Szabolcs*: Ósmagyarok leszármazottai Azerbajdzsánban; *Horváth Lajos*: Barszilek – a „hópárduc nép” történelmünkben; *Varga Géza*: Sztyeppei évkönyvek Anonymusnál; *Gere Zsolt*: Szaván fogott őstörténet; *Benkő Mihály*: Megjegyzések Gere Zsolt kritikájához; *Varga Géza*: A honfoglalók géneiről; A Kárpát-medence és Eurázsia etnogenetikai folyamatai – Mesterházy Zsolttal beszélget *Nagy Szimona*; *Z. Tóth Csaba*: Adatok a sazuomaták és szarmaták történetéhez; *Dobay Pál*: A délnyugati Pilis helyneveinek magyarázata.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2009. 1. 32 old. – *Szöllősy Marianne*: Az istállótól az üvegpalotáig – Chinoi a sajtóvány; *Lányi György*: A szintetikus magyar gyógyszergyártás – A Chinoi rövid története; *Krizsán Sándor*: Újpest dunai átkelőhajózása – A megyeri rév története, 2.; *Rojkó Annamária*: Epizódok Aschner Lipót életéből, 4. rész: A laboratóriumok; *Hirman László*: Az 1919-es kommun Újpesten; *Iványi János-Iványiné Konrad Gizella*: Adalékok a kertvárosi Szent István plébániatemplom építéséhez; *dr. Hencsei Pál*: Akinek a sajtóványai három ország bajnokai és csúcstartói voltak (Tenke Zoltán); *Hirman László*: Szerényi József, Férjem első lányunk miatt lett gyermekorvos – Dr. Czeti Istvánné Pesztalics Annával beszélget *Szöllősy Marianne*.

Varga Ferenc: A XVI. kerületi sport története I. Rákosszentmihály Árpádföld. *Kertvárosi helytörténeti füzetek 11.* XVI. kerületi Önkormányzat. Bp. 2008. 92 old.

Varjasi Imre: Az 1956-os munkástanácsok tevékenysége és dokumentumai Hajdú-Bihar megyében (forrásközlés). Hajdúböszörmény 2008.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurács Ferenc*. Kiadja: Vas Megyei Közgyűlés. Szombathely. 2009. 2. 133–256. old. – A tartalomról: *Csapó Tamás*: A magyar közép- és nagyvárosok belső szerkezete Szombathely példáján; *Szende Ákos*: A fekete bárny is a nyájhoz tartozik? [Adatok Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök (1951–1956) pályafutásához]; *Barkóczy László – Fülöp László*: Névhelyettesítés és fatikus nyelvi elemek a XVI. századi írásos kommunikációban (levelekben); *Gecse Veronika*: Demográfiai adatok a Vas megyei és szombathelyi zsidóságról (1920–1944); *Kovács J. Attila*: A cse-refa és a székelység; *Ráday-Pesthy Pál Frigyes*: A Szelestei Arborétum és egyik ritkasága: a galambfa (*Davidia involucrata*); *Horváth Sándor*: Feliratok, datálások a vasi népi kultúrában I. Az építmények feliratai, datálásai (Vasi Népművészeti Tár, VIII.); *Dénes József*: Avar táborok a Kárpát-medencében?; *Salamon Nándor*: Kisvárosi honismeret (Jókai Füzetek, Pápa: húsz év, hatvan kötet).

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2009. 2. sz. 16 old. – A tartalomról: *Vizy László*: Százéves a Széchenyi Gyógyfürdő; g. 1.: Kiállítás a tavaszi hadjáratról; *Szöllősy*: Város és polgárok Magyarországon – Bácskai Vera életműve; *Berner Csaba*: Fedák Sári emlékkiállítás Pestszentlőrinc; *TÁPÉ*: Pándy Árpádra emlékezve; *Vörös Emese*: Zugló egykor és ma – Zuglói Helytörténeti Műhely; *Tóth József*: Reszelőgyár – Szoborcsoport – Román megszállás (A Budapesti Históriaik előadójestje a fő-

városi levéltárban; Felolvasó ülés a Nemzeti Múzeumban; *Róbert Péter*: A pesti kabaré 100 éve; *Szelepcsényi Sándor*: Rákoskert 75 éves jubileuma.

Vásárok világa III. *Honismereti Egyesület* Könyvtára 4. Szerk.: *Nagy Janka Teodóra–Szabó Géza*. Kiadja a Tolna Megyei Egyed Antal Egyesület és a Babits Mihály Művelődési Ház és Művészetek Háza. Szekszárd 2008. 160 old.

Veres László: Bodrogközi kastélymúzeum. *Múzeumi Mozaik*. Szerk.: *Viga Gyula*. B-A-Z Megyei Múzeumi Igazgatóság. Miskolc 2007. 20 old.

Viga Gyula: A bodrogközi kultúra és társadalom változása a XIX–XX. szd-ban. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék. 2008. 266 old.

Vizkelety András: Múltidőben. Győr–Tata 1931–1949: visszaemlékezés. *Argumentum*. Bp. 2008. 210 old.

Wolf Mária: A borsodi földvár: egy államalapítás kori megyeszékhelyünk. *Edelényi füzetek* 38. Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum. Edelény 2008. 77 old.

A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: *dr. Frisnyák Sándor–dr. Gál András–dr. Horváth Gergely*. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza – Szerencs 2009. 429 old. És 32 krp.

Zsámboki László: Jászfényszaru diáksportjának története. Fényszaruiak Baráti Egyesülete. 2008.

HÍREK

Hódok Magyarországon

2009 tavaszán is újabb 14 hódot telepítettek a Tisza árterébe Tiszatarján közelében, ezzel befejeződött a 12 éves vissztelepítési program. A XIX. század közepére kiirtották a hódokat Magyarországon, ám most már csaknem 500 példányuk él az ország különböző területein – derül ki a WWF Magyarországi közleményéből.

1996-ban Európa egyik legnagyobb ártéri erdőségében, a Duna-Dráva Nemzeti Parkhoz tartozó Gemencen indította el a WWF Magyarországi hód-vissztelepítési programot, amelynek célja az volt, hogy Európa legnagyobb testű rágcsalója ismét megtelepedjen Magyarországon. 1996 és 1998 között az ottani holtág-rendszerbe, majd a Hanságba kerültek Németországból származó hódok. Ezután a Tiszára esett a választás, ahol az elmúlt években minden természetvédelmi oltalom alatt álló folyószakasz sorra került. A WWF eddig összesen 221 egyedet telepített vissza, amelyek mind vadon élő és csapdával befogott példányok voltak. Időközben a spontán bevándorlás is megkezdődött a Szigetközben, a Rába mentén, és már Zala megyében is felbukkantak a határ túoldaláról származó hódcsaládok.

Az eurázsiai hódokról, Európa legnagyobb testű rágcsalójáról korábban azt hitték, hogy vízi életmódja miatt a halhoz hasonlónak válik, ezért húsát bőjt idején is fogyasztották. Vízálló prémje nagyon kelendő volt, csizmát és kucsmát készítettek belőle. Olyan eredményesen vadászták őket, hogy a XIX. század közepére a hódokat kiirtották Magyarországon. A becslések alapján jelenleg több mint 500 példány él az országban, a legtöbb család a Szigetközben és a Hanságban fordul elő. (FH)

SINKA ISTVÁN

Anyám balladát táncol

Egyszer volt szép az anyám tánca,
mikor kendőjét gyepre hányta,
a Korhány vizénél, Pusztapándon,
s bokázó lába pásztortűznél,
öles apám örömére
szállt, mint illat a virágon.

De gyönyörű lábán víg figurát
eredő táncába ő se vitt,
csak mutatta ringó mozdúlattal
halálba járó őseit.

Mert ugyanaz sírt fel a flótán,
hogy meghaltak azok ima nélkül,
nagy szakállal, akasztófán.

S hajnaltájon, lengő szélben,
hogy fény nyíllott két nyárszemében,
elébe raktak tíz szál gyertyát,
hat másikat meg karikába.

Közöttük anyám ott sugárzott,
s kis csizmája lángot vert át.

Az ősi ritmust pásztorok fütyölték ...
Kettő-kettő felállott szélről,
jelezve, hogy a csúfolt ősz
szép feje most halálba révül.

S a holtak szemét, ahogy lezárták:
ezt a sirató, örök búcsút
a nyárfák alatt már öten járták.

Akkor meg, mikor sírt nyitnak,
közéjük lendült hatodiknak
apám is, kinek lépteit
úgy mérte az öt táncoló,
mint ki utolsó fordulattal
az egész műbe értelmet vitt ...
Mikor a gyertyák porig égtek,
még anyám eljárta a végét:
egy szál virág körül koszorút táncolt ...
A juhászok meg már csak nézték,
hogy az égen hold ballag át
s csudálja nagy, fehér szemmel
anyám lábán a balladát.

Képek a *Gyula régen és ma* című könyvből (lásd 90. oldal)

Turmayer Sándor: Bárdos-részlet

Csallóközi Farkas Lőrinc: A régi iskola a Harruckern tér mögött, 1928